

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

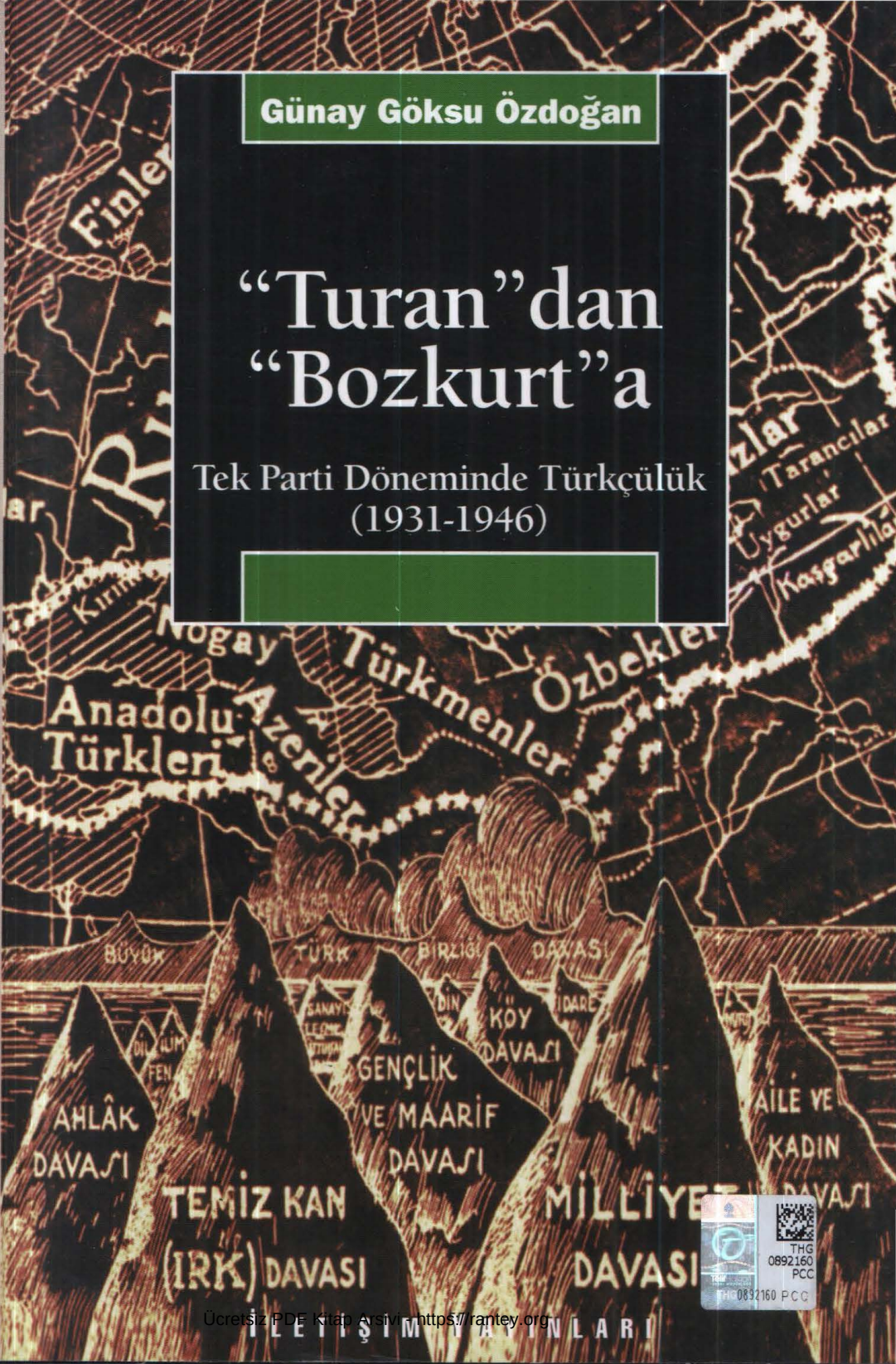
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Günay Göksu Özdoğan

“Turan”dan “Bozkurt”a

Tek Parti Döneminde Türkçülük
(1931-1946)

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN • “Turan”dan “Bozkurt”a

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN 1950'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde, yüksek öğrenimini Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisansını (1975) Endüstriyel İlişkiler dalında İngiltere'de London School of Economics'te, doktorasını (1990) Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nde Siyaset Bilimi dalında yaptı. 1979'da araştırma görevlisi olarak Marmara Üniversitesi'ne girdi. 1996'da aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doçent oldu. Halen aynı bölümde öğretim üyesidir ve ulusçuluk, Türk Cumhuriyetler'de uluslaşma, azınlık-devlet ilişkileri ve Balkanlar üzerine Türkçe ve İngilizce derleme eserleri ve makaleleri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 714 • Araştırma-İnceleme Dizisi 110

ISBN-13: 978-975-470-883-7

© 2001 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-4. Baskı 2001-2015, İstanbul

5. Baskı 2019, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DIZIN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN
“Turan”dan
“Bozkurt”a
Tek Parti Döneminde
Türkçülük (1931-1946)

İNGİLİZCE'DEN ÇEVİREN *İsmail Kaplan*

Tüm dostlara ve meraklı okurlara...

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
Giriş	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Türkçülük ve Türk Ulusçuluğu:	
Tarihsel, Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	21
Turancılık mı, Pan-Türkçülük mü?	26
Ulusal ve Uluslararası Bağlam	31

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Türkçülüğü'nden Kemalist Ulusçuluğa	30
Kültürel Türkçülüğün Kaynakları ve Mirası	45
1. <i>Avrupa Arka planı</i>	46
2. <i>Türkoloji ve “Türk” Kavramı</i>	55
Pan-Türkçülük: Teori ve Pratik	66
1. <i>Yusuf Akçura: Pan-Türkçülüğün Siyasal Stratejisi</i>	69
2. <i>Ziya Gökalp: Çelişik Bir Miras</i>	73
3. <i>İttihatçı Politikaların Etkisi</i>	77
Kemalist Ulusçuluğun Açmazı	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“İrkçilik ve Turancılık” Davası:	
Aktörler ve Olayların Seyri	89
Başlangıç: Sabahattin Ali ile	
Nihal Atsız Arasındaki Dava	94
Resmi Tutum: İddialar ve Duruşma	104
Sonuç: “İrkçilik-Turancılık”ın Yeniden Aklanışı	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Özgül Ortam: İkinci Dünya Savaşı Politikaları	125
Türkiye ve Savaşan Avrupa Devletleri	128
Türkiye’de Alman Politikası (1941-1943)	
ve Türkiye’nin Yanıtı	142
1. <i>Alman Propagandası</i>	145
2. <i>Pan-Türkçülük Silahı</i>	152
3. <i>Türk Dış Politika Yöneticilerinin Tutumu</i>	164
Sovyetler Birliği Faktörü	173

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkçülerin Profili: Liderler, Yayınlar ve Taraftarları	179
Nihal Atsız: 1930’lardaki Öncü	182
1. <i>Orta Asya Nostaljisi ve Pan-Türkçü Birlik</i>	184
2. <i>Siyasal, Sosyal ve Tarihsel Görüşleri</i>	187
1930’larda Türkî Göçmenlerin Katkıları	201
1939-1944: Altın Yıllar	207
1. <i>Reha Oğuz Türkkan: Yeni Bir İsim</i>	209
2. <i>Öğretmenler ve Öğrenciler</i>	215

ALTINCI BÖLÜM

Türkçü Yelpaze: Ayrımlar, “Volk”çu Ortak Payda ve Örgütsel Miras	229
Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan Arasındaki Çekişme	230
Türkçü Gruplar Arasındaki Nüanslar	237
1. <i>İrkçilik, Pan-Türkçülük ve Paganizm</i>	238
2. <i>Siyasal, Sosyal ve Kültürel Görüşler</i>	247
Alman “Volk”çu Düşüncesinin Perspektifi	257
1946 Sonrası: Örgütsel Bağlar	266
Sonuç	289
Ekler	301
Genişletilmiş Kaynakça	324
Dizin	337

Bu kitap uzun bir yolculuğun ürünüdür. 1970 sonlarında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nde doktora programına başladığımda kafamı kurcalayan konulardan biri de, Milliyetçi Hareket Partisi'nin, parlamentoda görece zayıf -ama giderek artan- temsil gücüne sahip olmakla birlikte, Milliyetçi Cephe hükümetlerinde eğitim de dahil olmak üzere kilit devlet kurumlarını ele geçirme ve ideolojik kutuplaşmanın Türkiye'yi kısılcasına aldığı bir dönemde belli bir gençlik kitlesini peşinden sürükleyerek şiddet yöntemiyle "sokak"a hakim olma politikası ve eylemiydi. Soğuk Savaş yıllarının anti-Sovyet ve anti-komünist dalgası içinde "milliyetçi" bir partinin radikalliğini faşist bir söylemle birleştirmesinin konjonktürel ve Türkiye'nin kendi bünyesindeki sosyo-ekonomik bölünmelerden kaynaklanan nedenleri olduğu açıktı. "Komünizmle mücadele" ve "Sovyet tehdidi"ni vurgulayarak "milli bütünlük" e ilişkin sloganlar da genelde Türk sağının söylemi içinde uzun zamandır yer almaktaydı. Ne var ki, MHP ideolojisinde sivrilen "Türkçülük" Türkiye dışındaki "esir Türkler"i konu edindiği gibi ülke içindeki Batı etkisi ve "Batıcı" yaklaşımları da hedef almakta, Osmanlı'nın Tanzimat dönemiyle başlayan Batılılaşma politikalarına karşı "kendine dön" söylemini kullan-

maktaydı. “Ülkücü”ler, kendi aralarında, o günlerde ne anlama geldiğini bilmediğim, özel bir “3 Mayıs Türkçüler Günü” kutlamaktaydı. “Başbuğ”ları Alparslan Türkeş’in 27 Mayıs 1960’ın çok öncesinde yaşadığı, herkesce pek bilinmediği anlaşılan, “tabutluk” günlerini de Türkçülüğe indirilmiş ağır bir darbe olarak olarak takdim ediyorlardı. O sıralar MHP ile ilgili yayınları toplamak üzere Beyazıt’ta Beyaz Saray’ın içindeki kitapçıları gezerken MHP Türkçülüğünün ve partinin üst yönetici kadrosunun Cumhuriyet’in daha erken dönemlerine uzanan bir geçmişi olduğunun ayırdına vardım. O noktada, beni araştırmaya iten güncel gelişmenin, yani MHP’nin yükselişinin olgusal bir analizi yerine, Türkçü ideolojisinin yakın Cumhuriyet tarihindeki izini sürmeye karar verdim.

Elinizde tuttuğunuz kitap, bu kararın ardından girilen ve uzunca süren bir araştırmanın sonunda 1990’da tamamlanan “İrkçilik-Turancılık Davası: Türk Ulusçuluğunun Radikal bir Varyantı olarak Tek-Parti Dönemi Türkçülüğü, 1931-1944” konulu doktora tezimin, bazı küçük düzeltme ve eklemeler dışında, İngilizce aslından yapılan çevirisidir.

Araştırma boyunca sürdüğüm iz, beni, beklemediğim bir şekilde, İstanbul ve Ankara’daki devlet kütüphanelerinde bulmakta zorlandığım önemli birincil kaynaklara ulaşabilmek için, Stanford Üniversitesi’nin Hoover Kütüphanesi’ne götürdü. 1930 ve 1940’lar Türkiye’sinin Türkçü yayınlarının, çoğu dergi olmak üzere büyük bir kısmını toplamış olan kütüphanenin bu külliyyatı Pertev Naili Boratav’dan tedarik etmiş olduğunu öğrenmek benim için ayrı bir sürpriz olmuştu. Kule biçiminde inşa edilmiş kütüphanenin bodrum katında araştırmacılara ayrılmış hücre biçimindeki çalışma mekanına uyum sağlamam ve neredeyse dekompoze olmaya başlamış eski dergilere, kitapçıklara ulaşmamda bana kolaylık gösteren Yakın Doğu bölümü sorumlusu Edward Jajko ilk teşekkür sunmam gereken kişilerden biridir. Konuyu araştırmaya başladığımda öncelikle, deyim yerindeyse, buzul dağının görünmeyen kütlesini keşfedebilmem için bana yol gösteren Taha Parla ile Şerif Mardin’e özel bir teşekkür borçluyum. Jüri üyeleri olarak Üstün Ergüder tezin bir

bütün halinde ortaya çıkmasında, Zafer Toprak kullandığım kaynakları denetlerken, Haluk Ülman da dış politika analizlerimde beni yüreklendirerek önemli katkılarda bulundular. Çalışmanın ilk taslağını gözden geçiren Metin Heper'in başlangıçtaki katkısını ve Kemali Saybaşı'nın son aşamada titiz bir okuma sonucunda yaptığı önerileri ayrıca anmak isterim. Araştırma sırasında görüşmeyi kabul ederek anılarını aktaran Bedriye Atsız, rahmetli Orhan Şaik Gökyay ve aynı zamanda yeni dergilere ulaşmamı da sağlayan İsmet Tümtürk'ün çalışmama özel bir katkı sağladığını ifade etmeliyim. McGill Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü kütüphanesinin kaynaklarından yararlanmamı sağlayan ve dönemle ilgili önemli bilgiler aktaran Ruşen Sezer'e de ayrıca teşekkür ediyorum.

Bu tezin gerek araştırma ve yazılma safhasında gerekse de elinizdeki kitabı yayına hazırlarken eleştiri ve düşünceleriyle katkıda bulunan, moral destek sağlayan ve kendi kaynaklarını cömertçe paylaşan dostlarım ve meslektaşlarım Büşra Ersanlı, Ayhan Aktar ve -ayrıca son bir yıldır kitabın hazırlanışını yakından takip eden- Fusun Üstel'e içten teşekkürlerimi sunarım. Tezin İngilizce'den Türkçe'ye çevirisini yetkinlikle gerçekleştiren İsmail Kaplan'a da profesyonel özeni kadar kitabın okuyucuya ulaşmasında gösterdiği sabır için müteşekkirim.

Merakla beklediği çalışmanın bitimini göremeden aramızdan ayrılan babam başta olmak üzere beni her koşulda gözetten annem ile ailem ve birlikte yaşadığımız sürece her an akademik çalışmalarımı destekleyen sevgili eşim Erol'a da ne kadar teşekkür etsem azdır. Gerektiğinde ilgimi esirgediğim ve zaman ayıramadığım yakınlarım ve dostlarımın beni hoşgörmelerini dilerim.

Çalışmaya başladığım ilk günlerden bu yana Türkiye çeşitli siyasal badirelerden geçti, dünya konjonktürü değişti, teze son noktayı koyduğum sırada artık eskimiş bir konu olduğunu düşündüğüm ulusçuluk yeni kavramsal açılımlar ve hatta paradigmatik bir değişimle dünya kamuoyunun ve akademyanın ilgisini yeniden derledi. Beni, bu kitabı daha erken bir tarihte yayımlamaktan alıkoyan şey de bu arada Sovyetler Birliği'nde-

ki dağılma sürecinin yol açtığı uluslaşmanın özgül dinamikleriyle Balkanlar'da soğuk savaş döneminin bitimiyle yeniden alevlenen etnik çatışmalara duyduğum merak oldu. Aradan geçen zaman içinde etnisite, ulusal kimlik, hatta ırkçılık gibi kavramlar yeni bir içerik kazanırken, bugünden geçmişe bakışımız da yeni tarihsel değerlendirmeleri ve okumaları beraberinde getirdi. Ulusçuluk konusunda yeni kavramsal analizlerle karşılaştığımız bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerini ve Kemalist uluslaşma projesini, yerleşik bazı tabuları sorgulayarak yeni bir değerlendirmeye tabi tutan çalışmaların artması son derece sevindirici. Umudum, daha çok 1980'lerin perspektifinden bakarak gerçekleşmiş bu çalışmanın yine de okurlara ufuk açacak bazı saptamalarda bulunmuş olması.

Moda, 2001

Türk ulusçuluğunun öncülü olan Türkçülük Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan en önemli akımlardan biridir ve doğuşuna çok-uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli etnik ulusal devletlere bölünmesine yol açan siyasal gelişmeler neden olmuştu. Etnisiteye dayalı yeni bir siyasal kimliği odak noktası yapan Türkçülük modern ulusal Türk devletinin inşasını etkilemişti.

Cumhuriyet'in ilk döneminde resmi ideoloji içinde Türkçülük Türk ulusçuluğu olarak yeniden tanımlandı. Otoriter tek-parti yönetiminin 1931'de pekişmesiyle de kuruluşları Osmanlı dönemine dayanan, siyasal ve kültürel amaçlar taşıyan tüm Türkçü örgütlerin faaliyetine resmen son verildi. Birkaç istisna dışında Cumhuriyet'in önde gelen siyasal seçkinleri Türkçü ideolojiyi terkedip kendilerini Türk ulusçusu olarak tanıtırken, Türkçülük, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) siyasal kadrosundan dışlanan bir kesim tarafından kuvvetle benimsendi.

Türkiye'de tek-parti döneminin en ilginç siyasal gelişmelerinden biri, kamuoyunun dikkatini özellikle Pan-Türkçü ve ırkçı söylemiyle çeken Türkçü bir akımın ortaya çıkmış olmasıdır. Bir grup entelijensiyanın yürüttüğü siyasal ve edebi et-

kinlikler temeli üzerinde yükselen bu akım, daha çok üniversite ve yüksek okul öğrencileri, geniş bir öğretmen kesimi, kimi profesör ve okutmanların yanı sıra bazı emekli general ve subaylar, bir kısım ünlü politikacılar ve Türk asıllı Rusya göçmenleri arasında taraftar buldu. Sözü geçen akımın bir özelliği, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Türkçü hareketin tarihsel ve kültürel tezlerini sahiplenmesinin yanı sıra, ırk kimliğine dayalı belli siyasal görüşleri de yaymış olmasıdır. Bu akım, Türkiye Cumhuriyeti halkı arasında ırk ayırımı yaparak safkan Türk soyundan gelenlere üstünlük tanıyordu. Ayrıca, safkan Türk ırkından olmayı, başarılı önderliğin ölçütlerinden biri sayıyordu. Bu görüşünü, tarihte binlerce yıl hüküm süren eski Türk “hanedan”larının çoğunun, melezleşme, yani Türk kanıyla yabancı kanların karışması nedeniyle yıkılmış olduğu iddiasına dayandırıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında iyice belirginleşen Pan-Türkçü platform da aynı şekilde ırkçı bir yaklaşıma sahipti. Bununla birlikte, bu akımın en belirgin özellikleri, yalnızca Pan-Türkçülük ve ırkçılıktan ibaret değildi. CHP hükümetlerinin kültür, eğitim ve sosyal politika alanlarındaki çeşitli uygulamalarına muhalefet etmek ve Türkiye’nin savaşa katılmamasından hoşnutsuzluk duyduğunu belirtmek ve hatta Almanya yanında Sovyetler’e karşı savaşa girmeyi arzulamak da bu akımın başlıca özellikleri arasındaydı.

Son dönem tek-parti yönetimi, Türkçü akımı, savaşın özel koşullarının doğurduğu yıkıcı bir hareket olmakla suçladı. Türkçü akımın karşıtları, Türkçü yayınların içeriğine baktıklarında sadece Pan-Türkçü temaları ve Türkiye’nin Nazi Almanyası’yla ittifak kurarak savaşa girmesi doğrultusundaki beklentileri ve imaları gördüler. Savaşın seyri ve savaş boyunca CHP hükümetlerinin izlediği dış politika, bu akımın tarihsel Türkçülük hareketi içerisindeki anlam ve önemini perdelemişti. Oysa günümüzden bakıldığında, Türkçülük akımının, Türk ulusçuluğunun geniş bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gereken çok-boyutlu bir siyasal akım olduğu görülüyor.

Her dönem aynı keskinlik ve önem derecesini taşımasa da, Türkçülüğün 1931’den günümüze uzanan çizgide Türk siyasal

yaşamı ve düşüncesi içindeki etkisini yitirmediğini görüyoruz. 1930'ların başında daha mütevazı seyrederken, dünya savaşı yıllarında taraftarların ve yayın faaliyetinin artışıyla ciddi bir canlanma devri yaşamıştı. 1940'ların önde gelen Türkçüleri arasında bazı önemli siyasetçilerin de desteğini alan tanınmış Türk asıllı Rusya göçmenleri, basın mensupları, emekli generaller, subaylar ve kimi üniversite öğretim üyeleriyle çok sayıda lise öğretmeni yer alırken çeşitli eğitim kurumlarında okuyan öğrenciler de taraftar kitlesi olarak sivrilmişti. Bu dönemin Türkçü faaliyetleri 1944 Mayıs'ında hükümet kararıyla bastırılırken akımın liderleri ve küçük bir taraftar grubu savcılık tarafından takibata alınmış ve mahkemeye sevk edilmişti.

Cumhuriyet tarihinde Türkçülüğün ikinci güçlenme dönemi 1970'lerde bir partinin siyasal platformu içinde yer almasıyla gerçekleşmiştir. 1944'de tutuklanan Türkçüler arasında yer alan Alparslan Türkeş'in önderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'nin temel sloganlarından biri olan Türkçülük, 12 Eylül 1980'i takib eden yıllarda daha çok Türk-İslam sentezi olarak etkili olan radikal bir ideolojinin iki ana sütunundan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye dışındaki eski Sovyet vatandaşı Türk asıllı uluslara duyulan yakınlık artık MHP çizgisinin dışına taşarak Türk ulusçuluğunun yeniden Türkçülüğü keşfi-ne neden oldu.

19. yüzyılın sonlarında temelde "Türklük"ün kimlik olarak keşfiyle başlayan, 20. yüzyılın başlarında siyasal bir harekete dönüşen ve Türk ulusal devletinin kuruluş sürecine hizmet eden Türkçülük, Cumhuriyet tarihi süresince ulusçu radikal Türk sağının ideolojisi içinde vazgeçilmez bir platform olarak yer tutarken aynı zamanda onu kendine düstur edinmiş partilerin faşist dünya görüşü ve devlet anlayışına da eşlik etmiştir. Burada ilginç olan bir diğer gelişme de tek-parti döneminde laik-pagan bir çizgiye oturan Türkçülük ideolojisinin yakın geçmişte İslami motiflerle bağdaştırılması ve yeniden tanımlanması olmuştur.

Bu çalışma tek-parti döneminin sonlarında İkinci Dünya Sa-

vaşı ortamında ortaya çıkan “İrkçilik ve Turancılık Davası”ndan yola çıkmakla birlikte kapsam olarak daha geniş bir araştırmaya dayanmaktadır. Türk siyasal yaşamını konu alan Türkçe ve yabancı siyasal literatürde bu davayı ve suçlanan kişileri ele alan yazılar mevcuttur. Ancak davanın incelenişi daha çok savaş koşulları ve ortamının sunduğu perspektif ve Türk dış politikasının dönemin iç politikasına etkileriyle kısıtlı kalmıştır. Oysa, “İrkçilik ve Turancılık Davası”nda suçlanan ve kendilerini Türkçü olarak tanıtan kişiler görüşlerini 1930’lardan beri dile getiriyorlardı ve bu düşünceler yalnız Türkiye’nin sınırları ve komşularıyla siyasal ilişkilerini irredentist bir biçimde değiştirmesini öngörmekten ibaret değildi. Ne savaş koşulları ve siyasetiyle sınırlanamayacak daha geniş kapsamlı ve davanın içinde yer aldığı düşünsel, ideolojik ve siyasal ortam ne de tarihten günümüze uzanan çizgideki bağlantılar yeterince değerlendirilmiş bulunuyordu. “İrkçilik ve Turancılık” suçlaması dönemin üst siyasal yöneticileri tarafından takibata uğrayanları tamamen yerme vesilesi olarak kullanılmış ve kamuoyunda da geniş kabul görmüştü. Böylece, başından olumsuz bir değer yargılamasıyla yüklenen davanın kendisi gibi suçlananların da özgül siyasal ideolojileri meşru bir tarihsel araştırma konusu olmadı.

Araştırmamız bu “dava”nın “İrkçilik ve Turancılık”ı telin eden resmi çevrelerin takdim ettiği gibi sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında serüven peşinde koşan bir grup insanın hukuk ve siyaseten yargılanmasıyla ilgili olmayıp, bunun ötesinde neredeyse bir yarım yüzyıl boyunca evrilmekte olan Türkçülük hareketinin içinden doğmuş olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu bağlamda ikinci hipotez olarak şunu ileri sürmekteyiz: “İrkçi-Turancı” görüşlerle 1940’ların Kemalist resmi çevrelerinin Türk ulusçuluğu arasında iddia edildiği gibi karşıtlıktan çok aynı kaynaklardan beslenen bir ilişki söz konusudur. İkisi de Osmanlı dönemi Türkçülük hareketinin ürünüdür.

Ayrıca o dönemin genç kuşak temsilcileri arasında yeniden canlanan Pan-Türkçü eğilimler doğrudan amaçlanmasa da, 1930’lar Türkiye’sinin özgül kültürel ve siyasal ortamından bes-

lenmiş gözükmetedir. Kemalist tarih anlayışı ve eğitimi dönemin genç kuşağı üzerinde ırkçı temalara yönelmeyi kolaylaştıran belirgin bir etki bırakmıştır. Daha genel bir düzlemde, bu çalışma Türkçü akımın canlanmasında Kemalist lider kadrosunun uyguladığı bazı ulusçu politikalara dikkat çekmektedir. Laikleşme programı ırkçı ve pagan görüşlerin benimsenmesine yol açarken, Batılılaşmanın kentsel toplumsal yaşam üzerine etkisi ve ulusal kültürün Batı standartlarına ağırlık vererek yeniden tanımlanması muhafazakar ve yerelci bir tepkiye yol açmıştır. Daha öz ifade edersek, Türkçülük tek-parti döneminde modernleşme karşıtı bir platform olarak işlev görmüştür.

Konunun önemi içinde yer aldığı tarihsel dönemin geçmiş ve gelecekle sürdürdüğü bağlantıyla yakından ilintilidir. Bir anlamda tek-parti döneminin Türkçülük akımı Osmanlı dönemi Türkçülüğünün mirası ile yakın geçmişte ve günümüzde canlılığını koruyan Türkçü ideoloji ve varyasyonlarının siyasal duruşu arasında bir köprü olarak yer almaktadır.

Çalışmamız kısaca tek-parti döneminde etkili olmuş Türkçüler ve onların ideolojisine odaklanmıştır. İncelemenin temel kaynağı 1930 ve 1940'larda yayınlanmış Türkçü eser, yazı ve görüşlerdir. İnceleme alanının neredeyse tamamen yazıya dökmüş "söz"le kısıtlı kalmış olması iradi bir seçimden çok dönemin siyasal atmosferinin dayattığı kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi 1931'de tek-parti yönetiminin konsolide olması ile birlikte CHP'nin nezareti ve himayesi dışında siyasal "eylem"in gerçekleşmesi mümkün olmamış, savaş döneminin koşulları da ayrıca siyasal etkinliği kısıtlayan bir bahane olarak kullanılmıştır.

Yine de incelediğimiz Türkçü grup(lar) ve yayınları kamuoyunu yakından etkilemiş, bir yanda ateşli taraftarlar diğer yanda da sert muhalifler yaratmıştır. "İrkçilik-Turancılık Davası"na karışan Türkçülerin hükümet ve resmi çevrelerle ilişkisi ise ilginç bir biçimde tutuklanma-yargılanma-hüküm giyme ile beraat etme arasındaki süreçte farklılık göstermektedir. Her ne kadar kısıtlı bir ortamda faaliyet göstermiş olsalar da bugünden geçmişe bakarak Türkçülük hareketinin tarihsel sü-

rekliliği içinde önemli bir rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Kendilerinden sonra gelen kuşaklara ilettikleri de yayınların içinde yer almış olan ideolojidir. İncelediğimiz Türkçü grubun önemli bir kesimi Türk tarihi ve edebiyatı hocalarıydı ve formal yayın ortamının dışında dershanelerin özgül ortamı düşüncelerin yayılmasına önemli ölçüde katkıda bulundu.

Bu çalışmanın yapıtaşlarını Türkçü yayınların içeriği oluşturmaktadır. Birincil kaynak olarak kullanılan dergi, kitapçık ve kitapların büyük bir kısmına A.B.D.'deki Stanford Üniversitesi'nin "Hoover Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü"nün kitaplığında ulaştım. Çalışmam sırasında hayatta olan eski kuşak Türkçülerden birkaç kişi de görüşmeyi kabul ederek önemli katkıda bulundular. Arşiv belgesi olarak kullandığım bazı Alman Dışişleri belgelerini de yine Hoover Kitaplığı'ndan elde ettim.

Ancak, ifade etmeliyim ki, bu çalışmada önemsenen tek yapıtaşı "içerik" olmadı. Bu içeriğin gerisinde yatan tarihsel miras, düşünsel ortam ve siyasal atmosfer incelenen Türkçü akımı şekillendiren "çerçeve" olarak kuramsal araçlar yardımıyla eşit önemde değerlendirilmeye çalışıldı. Olgunun kendisinin bir imparatorluk yapısı ve kimlik anlayışından ulusal devlete geçiş süreciyle birebir ilintili olduğunu tekrar tekrar vurgulamaya gerek yok sanırım. Kısacası, bu çalışma yalnız incelenen ideolojinin kendisine değil, ona yol açan etmenlere de duyulan merak nedeniyle yapıldı.

Çalışma ağırlıklı olarak tek-parti dönemi içinde 1931-1944 yıllarını kapsamaktadır. 1931 yılının incelediğimiz konu açısından ikili bir anlamı var. 1931 Nisan ayı Türk Ocakları'nın kapatılıp, Türk "ulusal kültürü"nün yaygınlaştırılması ve "modernleştirilmesi" amacıyla CHP tarafından parti organı olarak Halkevleri'nin kurulduğu ve faaliyete geçtiği aydır. Bir ay sonra Nihal Atsız tarafından ilk bağımsız Türkçü dergi, *Atsız Mecmua*, yayın hayatına başlamıştır. Atsız ve onun gibi kendini Türkçü olarak adlandıran ve zaman zaman işbirliği yapanlar yayın faaliyetini, bazı fasılalarla, "İrkçilik ve Turancılık Davası" başlayana dek, 1944 Mayıs'ına kadar, sürdürdüler. 1947'de aklandıktan sonra, çoğu dergi olmak üzere, yayın faaliyetine kal-

dığı yerden devam ettiler. 1946'da çok-partili hayata geçiş Türkçü akımı farklı bir biçimde etkileyen yeni bir siyasal ortam hazırladı. 1946 sonrası başlayan Türkçü örgütlenme daha sonraki Türkçü kuşaklarla kurulacak bağlara zemin hazırlaması açısından önemlidir. Bu nedenle, CHP'nin hükümetteki son yılları olan, 1947-1950 arası 1950 sonrası oluşacak yeni bir Türkçü eylem dönemine hazırlık teşkil etmesiyle incelemenin içine dahil edilmiştir. Daha sonra Türkçü ideoloji ve eylem platformunda gözlemlenen önemli değişimler kendi içinde ayrı bir incelemenin konusu olarak kapsam dışı tutulmuştur.

Yukarıda sözü edilen hususlar doğrultusunda, Bölüm I'de Türkçülüğün genel bir değerlendirilmesi ve hem kavramsal hem de siyasal koşullar açısından Turanizm, Pan-Türkçülük ve Türk ulusçuluğu ile ilişkisi ele alınmaktadır. İlk Osmanlı Türkçü düşüncesi ve İttihat ve Terakki'nin Pan-Türkçü açılımını da içeren Meşrutiyet dönemi Türkçülüğünün mirası ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Kemalist temelleriyle özgül Türk ulusçuluğunun bağlantısı Bölüm II'de incelenmektedir. Bölüm III doğrudan "İrkçilik ve Turancılık Davası"na yol açan gelişmeler, davanın dinamikleri ve sonucuna ayrılmıştır. Pan-Türkçü duyguların kabarması ve CHP hükümetiyle resmi çevrelerin Türkçü akıma karşı aldıkları ikircikli tavrın oluşmasında uygun bir atmosfer sağlayan İkinci Dünya Savaşı'nın özgül ortamı ve izlenen savaş siyaseti Bölüm IV'de anlatılmaktadır. Bölüm V'de ise, tek-parti dönemi Türkçü akımının, önderler, taraftarlar, yayınlar ve okuyucuların tanıtılmasıyla genel bir profili verilmektedir. Son olarak, Bölüm VI'da da Türkçü gruplar arasındaki görüş ve yaklaşım farklılıkları, siyasal çekişmeler incelenmekte ve 1946 sonrası örgütsel faaliyetlerin dökümü yapılmaktadır. Son iki bölümde aynı zamanda 1930 ve 1940'ların Türkçü yayınlarında yer alan çeşitli siyasal, sosyal ve kültürel görüşler, tema ve motifler aracılığıyla söz konusu Türkçü ideolojinin ayrıntılı bir incelemesi yapılmaktadır.

Türkçülük ve Türk Ulusçuluğu: Tarihsel, Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

İncelememize konu olan ve Cumhuriyet'in tek-parti döneminde karşımıza çıkan Türkçü akım, temelde Türk ulusçuluğunun tarihsel gelişimi içerisinde geçirdiği evrelerden kaynaklanmaktadır. Bir yandan, kökleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ayrı ayrı ulus-devletlerin ortaya çıkması ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar giden ulusal kimlik sorunu hâlâ siyasal bir önem taşıyor, öbür yandan, cumhuriyetçi yaklaşım, yakın geçmişin mirası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun şanlı günlerini değil, Batılı güçler karşısında zayıf ve zavallı bir duruma düştüğü dönemi öne çıkarıyordu. Üstelik, cumhuriyetçi ideologların, Orta Asyalı uzak köken ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti arasında kurmaya çalıştıkları bağlar da sağlam temellere dayanmıyordu. Bununla birlikte, Orta Asyalı köklerle Türk halkının ırksal özellikleri üzerinde yoğun biçimde durulması ve İslamiyet'ten önceki tarihe yönelik ilginin canlanması, Türkçü akımın esas düşünsel ortamını oluştuyordu. Ancak, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte genç ulusal Türk devletinin resmi ideolojisi olarak işlev gören Kemalist Türk ulusçuluğunun benimsetmeye çalıştığı Türklük anlayışı kimi önemli tartışma ve tepkilere neden olmaktaydı.

Akımın arka planını, Osmanlı dönemi Türkçü düşüncesiyle

Meşrutiyet yıllarında şekillenen Türkçü hareket sağlıyordu; cumhuriyet dönemi Türkçülerinin gözünde bu hareket içinde Ziya Gökalp'in özel bir yeri vardı. Gerçekten de, Gökalp'in, ilk eserleri arasında yer alan kimi şiirleriyle halka mal ettiği "Turan"la ilgili birçok sembol, akımın önde gelen kişileri tarafından yayınlanan dergilerin simgesi haline geldi. Buna karşılık, bu kişilerin eski Türk efsanelerine dayanan mitolojik bir tarih yorumuna döne döne göndermede bulunmaları, Gökalpçi bir romantizmin sınırlarını aşıyordu. Türk tarihinin neredeyse bütün evreleri esas olarak şovenizme kaynaklık edecek şekilde kullanılıyordu. Gerçek ya da hayali tarihsel kökler ve başarılar, Türk ırkının üstünlüğü iddiasıyla öne çıkarılıyordu.

Söz konusu akımın liderleri ve taraftarları, ayrıca, kendilerini "Türkçü" olarak nitelendiriyor, Ziya Gökalp'in sadık izleyicileri olduklarını iddia ediyorlardı. Esas amaçlarının, Türk devletini kendilerince tarihteki şanına yakışır şekilde yüceltmek olduğunu söylüyorlardı. Onların dilinde "Türkçülük", Türk ulusçuluğu anlamına geldiği gibi, hareketin içindeki çeşitli alt grupları ortak bir cephede tutma olanağını sağlayan işlevsel bir kavramdı. Sözü edilen alt grupların arasındaki ince ayrımlar, etnik köken, ulusal birlik ve tarihsel miras konularına değişik biçimde yaklaşımlarından kaynaklanıyordu.

Türkçülük, bu akım temsilcilerinin kendi tutumlarını tanımlamak için seçtikleri öznel bir kavram olmanın yanı sıra, nesnel bir geçerliliği de olan bir terimdir. Osmanlı döneminde Türkçülük, imparatorluğun çok-uluslu bileşimi içerisinde Türk ögesini öne çıkaran bir akım olarak doğmuştu. Bu bağlamda, Türkleri, kendine özgü bir kültürün tarihsel mirasına sahip ayrı bir etnik grup saymakla yetinmiyor, ayrıca, Türk kültürünün yükseltilmesini ve Türkler'in tarihsel köklerine ilişkin bilincin geliştirilmesini amaçlıyordu. Öbür yandan, Türkçülük akımının "Türklük" anlayışı imparatorluğun Türk nüfusu ile sınırlı değildi: Türklük, imparatorluğun siyasal sınırlarının ötesindeki öbür bölgelerde de yaşayan geniş bir akrabalık grubu anlamına geliyordu.

Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte

Türkçülük, Türk ulusçuluğunun temellerini atmış olan eskimiş bir hareket haline geldi. Bir başka deyişle, Cumhuriyet Türkiye-si'nin mantığı, Türkçülüğü, Türk ulusçuluğuna dönüştürdü. Cumhuriyetin nüfusu büyük ölçüde Türk halkından meydana geliyordu ve resmi siyasal anlayışa göre, bütün yurttaşlar Türk “ulus”unu teşkil ediyordu. Böylece, “Türklük” dar anlamıyla tanımlanıyor ve cumhuriyet döneminin “siyasal ulus”uyla özdeşleştiriliyordu. Buna karşılık, cumhuriyetten sonra ortaya çıkan adı geçen siyasal akım, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları arasında etnik (ve hatta ırksal) temelde hâlâ bir ayırım yaptığı gibi, “Türklük”ün, nesnel olarak Türk dilli olarak tanımlayabileceğimiz, bütün Türk kökenli toplulukları içine alan daha kapsamlı bir kimlik olduğunu da iddia eder. Bir başka deyişle, bu akım savunucularının benimsediği “ulus” anlayışı, bir “ulus-devlet”in sınırları içerisindeki siyasal toplum anlamına gelen modern kavramın çerçevesini aşar ve tarih boyunca değişik “Türk” devletlerinde yaşayan, konuşulan Türk dillerinin de ötesine geçerek aynı “türk ırkı”ndan geldiğine inanılan bütün etnik Türk nüfus gruplarını içine alır. Dolayısıyla, Türkçüler’in ulusçuluk yaklaşımı dönemin yönetici seçkinlerinin benimsediği resmi cumhuriyet ulusçuluğundan ayrılır. Tek-parti döneminin benimsediği “Türkçülük” hem genel bir adlandırma hem de öngörülen platform olarak Osmanlı Türkçülük hareketinin çıkış noktası ve vizyonu ile daha doğrudan ilintilidir.

Bununla birlikte, yukarıda yaptığımız ayırımın, birbirlerini dışlayan kategorilerden kaynaklandığı düşünülmemelidir. Tersine, hem incelemekte olduğumuz Türkçü akım, hem de o günün resmi ulusçu platformu, Osmanlı Dönemi’nin çokuluslu mantığı içinde ve dolayısıyla cumhuriyetçi ulus-devletin kurulmasından önce temelleri atılmış olan Türk ulusçuluğunun değişik türleri sayılmaktadır. Bir başka deyişle, hem Türkçülük hem de cumhuriyetin ilk onyıllarının resmi Kemalist ulusçuluğu, Türk ulusçuluğunun değişik türleri olarak ele alınmaktadır.

Kavramsal bir çerçeve içinde söyleyecek olursak, bu incelemede Türk ulusçuluğu kavramı çeşitli türleri (*species*) kapsayan cins (*genus*) olarak ele alınmaktadır. Ancak, ortaya koydu-

gumuz bu ilişki, sadece inceleme boyunca benimsenmesi gereken bir kavramsal çerçeve gereksiniminden kaynaklanmamaktadır. Bu ilişkinin tarihsel bir geçerliliği de vardır. Bugünün bakış açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yirmi otuz yılında doğan Türk ulusçuluğu hala günümüzün bir olgusudur ve büyük olasılıkla geleceğe de uzanacaktır. Başlangıçta, bugünün bakış açısından, Türk ulusçuluğunun kaynağını oluşturan Türkçü hareket vardı. Ancak Türk ulusal devletinin kurulmasıyla birlikte Türk ulusçuluğu Türkçülükten daha kapsamlı bir kavram (ve olgu) haline geldi. Dolayısıyla, Türkçülük hem kendine özgü ayrı bir siyasal içeriği olan ulusçu bir ideoloji olarak anlaşılmalı hem de Türk ulusçuluğunun bir türü olarak görülmelidir. Türkçülük cumhuriyetin ilk dönemlerinde kendisini ayrı bir akım olarak ortaya koydu. 1960'ların ertesinde ise, radikal sağcı "milliyetçi" bir partinin, yani Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) ideoloji ve programı çerçevesinde siyasal bir platform olarak benimsendi. Kavramsal çerçevemizi tamamlamak için, sözünü ettiğimiz her iki durumda da Türkçülüğün, Türkçü ideolojinin birçok öğelerinden biri olan Pan-Türkçü görüşü içerdiğini söylemeliyiz.

Kuramsal bir bakış açısından yaklaşıldığında ulusçuluğun genel olarak farklı siyasal gruplar tarafından bir ideoloji ve siyasal program olarak benimsendiğini görebiliriz. Bir başka deyişle tek bir ulusçuluk yoktur. Ulusçu ideoloji ve programın içeriği bir siyasal durumdan diğerine değişiklik gösterir. Ulusçuluk, geçen yüzyılın tarihsel bir hareketi olduğu kadar günümüzde de etkisini sürdüren güncel bir ideolojidir. Bağımsız bir ulus-devletin kuruluşundan ister önce, ister sonra olsun, ulusçuluk, "ulusal egemenlik" temel ilkesinden bağımsız olarak devlet yönetimine, siyasete ve topluma ilişkin çeşitli ideolojileri de kapsamıştır.

Ulusçuluk bir akım olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve bağımsız bir ulus-devletin kuruluşunu amaçlayarak Avrupa'nın büyük bölümünü ve daha sonra dünyanın diğer bölgelerini sarmıştır. Bununla birlikte, bağımsız ulus-devlet hedefine erişmek için verilen siyasal mücadele ve bundan kaynaklanan

“ulus inşa” veya “ulusal birlik” sağlama süreçleri, değişik ülkelerin siyasal örgütlenmelerine, sosyo-kültürel ve ekonomik koşullarına bağlı olarak durumdan duruma değişiklik göstermiştir. Dahası, modern ulusçuluk kavramına göre, ulusçuluk, yalnızca, son siyasal aşama olarak yabancı hakimiyetine karşı bağımsız bir “ulus-devlet” kurmayı amaçlayan bir 19. yüzyıl siyasal hareketi (ve ideolojisi) değil, aynı zamanda büyük halk kitlelerinin merkezi siyasal birimler halinde örgütlenmesini öngören karmaşık bir olgudur. Bu anlamıyla ulusçuluk, merkezi bir eğitim sistemi ve kültürel türdeşlik sağlanmasıyla atbaşı yürüyen sanayileşme süreci ile bağlantılı bir süreç olarak da kavramsallaştırılır.¹ Dolayısıyla, örneğin Prusya Junkerleri’nin “ulusçuluğu” yani “milli birliği” sağlamak için önerdikleri yol İngiliz kapitalistlerinin ve Fransız burjuvazisinin ulusçuluğundan farklıydı.² Fransa’nın devrimci günlerinde, örneğin radikal Jakobenler ve liberal Jirondenler tarafından temsil edilen değişik ulusçuluk türleri vardı.³ Daha yakın örnekler verecek olursak, 1930’larda faşizmle özdeşleşen ulusçuluk türleri ortaya çıkmış, buna karşılık üçüncü dünya ülkeleri emperyalizm karşısı ulusçuluğunun, komünizmle de eklemlenebildiğini gördüğümüz sol varyantları gündeme gelmiştir.⁴ Ya da Alman ulusçuluğu örneğinde görüldüğü gibi diğer etnik grupların kültüründen farklı bir tarihsel kültür ayırımına dayalı romantik *volk* (ulus) kavramı, daha sonra totaliterlik ve üstünlükle eşanlamlı, faşist ve ırkçı bir kavrama dönüştürülmüştür.⁵

1 Bkz. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Londra: Basil Blackwell, 1983), s. 35.

2 Bkz. Barington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1967), s. 32-36.

3 Bkz. Carleton J. H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York: MacMillan, 1931), Bölüm 3 ve 4.

4 Bkz. Anthony Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Martin Robinson, 1979), s. 43-86, 115-150.

5 Herder’in ortaya attığı özgün haliyle *volk* kavramı bütün etnik gruplara ulus olma hakkını tanıyan demokratik bir kavramdı. Bununla birlikte, bu kavram, ulusun bireylerden daha önemli olduğu organik bir varlık anlamını da taşıyordu. Bkz. F. M. Barnard, *Herder’s Social and Political Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1967), s. 54-62. Bu dönüşümün tarihsel düşünsel süreci için, bkz. Geor-

Bu söyledığımız, Türk ulusçuluğu için de geçerlidir. Türk ulusçuluğunun da değişik türleri vardır. En baştaki Türkçülük hareketi içerisinde bile, örneğin Yusuf Akçura'nın temsil ettiği ulusçuluk anlayışı Ziya Gökalp'ın temsil ettiği ulusçuluk anlayışından farklıydı. Hem Yusuf Akçura, hem Ziya Gökalp başlangıçta Pan-Türkçülüğü savunmuşlar, ancak farklı yönleri vurgulamışlardı. Yusuf Akçura'ya göre, Pan-Türkçü birlik esas olarak, 20. yüzyılın başlangıcında Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçleri karşısındaki konumundan ve son dönemindeki etnik bileşiminden kaynaklanan siyasal/tarihsel bir zorunluluktur. Ziya Gökalp ise Pan-Türkçülüğe değişik bir açıdan yaklaşıyor, efsanevi "Turan" ülkesine kadar uzanan bir birlik için tarihsel bir temel sağlamaya çalışıyordu. Cumhuriyet döneminde resmi Kemalist ulusçuluk, vatandaş bireylerin iradi olarak sadakat gösterdikleri ulusal topluluk anlayışından çok büyük ölçüde Gökalp'ın dayanışmacı toplumsal teorisinin belkemiğini oluşturan "organik" ulus kavramına dayanıyordu. Ancak, ulusal kültürün bileşenleri çerçevesinde ele alındığında, ikisi arasında önemli ayrımlar vardı. 1930'lu yılların ilk yıllarından itibaren, Kemalist ulusçuluk ve incelemekte olduğumuz Türkçü akım yan yana var oldular. Ulusçuluğun resmi türü, ulusal kimliğin temeli olarak etnik aidiyetten çok toprak birliğini (*territoriality*) vurguluyordu. Üstelik dönemin yönetici siyasal seçkinleri, Türkçü grupların aklındakinden farklı bir ulusçuluk programını benimsemişlerdi.

Turancılık mı Pan-Türkçülük mü?

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde (tekrar) ortaya çıkan Türkçü akım da, hem Osmanlı Türkçü düşüncesinin "tarihsel Türk dünyası" yaklaşımını, hem de Osmanlı siyasetinin son günlerindeki kimi yayılmacı eğilimleri anımsatan bir Pan-Türkçü görüşü içeriyordu. Çoğunlukla ırkçı bir yaklaşımın eşlik ettiği Pan-Türkçü eğilimler İkinci Dünya Savaşı sırasında daha be-

ge L. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (New York: Schocken Books, 1981), Bölüm 1, 5 ve 18.

lirgin hale geldiler. Türkçü akım içerisinde kamuoyunun dik-
katini en fazla çeken yön, bütün Türk halklarının birliğinin
idealize edilmesi idi. Birçok Sovyet Cumhuriyeti'nde çoğunlu-
ğu oluşturan bütün Türk asıllı halkların siyasal birliğini ama-
layan Türkçü akımın Pan-Türkçü yaklaşımı, dönemin Türk
dış politika ilkeleriyle çelişki içindeydi. Cumhurbaşkanı İsmet
İnönü'nün rehberliğindeki CHP yönetiminin temel kaygısı,
her iki savaştan kampın baskıları karşısında savaşa girmekten
kaçınmaktı; buna karşılık Alman hükümeti ve Ankara'daki Al-
man büyükelçiliği, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında savaş
başladıktan sonra, Türkiye'deki Pan-Türkçü eğilimleri Sovyet-
ler Birliği'ne karşı propaganda malzemesi olarak kullandı.
Türkçü akım, Türkiye'nin Nazi Almanyası'yla ittifak kurarak
Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa girmesini Türk hükümetinin
mutlaka atması gereken bir adım sayan Pan-Türkçülüğü nede-
niyle maceracı bir hareket olarak damgalandı. Türk hükümeti-
nin Türkçü akıma karşı tutumu, savaşın kendine özgü seyrine
ve ortaya çıkabilecek ihtimallere göre değişiklik gösterdi. Bu
arada, Türkçü akımın taraftarları karşıt gruplar tarafından
“ırkçı, Turancı” olarak adlandırılıyordu. Almanya'nın Sovyet
orduları önündeki gerilemesi kesinlik kazandıktan sonra, dış
politika kaygılarıyla hükümet Türkçü grupları koğuşurmaya
karar verince, resmi çevreler de Türkçü akımı aşağılayıcı “Tu-
rancı” terimiyle hanetlediler.

Aslında, Turancılık, ilkin Macaristan'da ortaya çıkan siyasal
yazında ve sonra Osmanlı topraklarında belirlemeye başladığı
biçimiyle ele alındığında Pan-Türkçülüğten daha geniş bir
coğrafi alanda yaşayan çeşitli halkların birliğini ifade ediyor-
du. Ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra Turancılık ile Pan-Türk-
çülük terimleri eşanlamlı olarak kullanıldı. Popüler kullanı-
mı da Turancılık terimi, Pan-Türkçülük terimine göre daha sim-
gesel ve duygusal bir anlam taşıyordu. Yine 1930 ve 1940'lar-
da, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal sınırları dışında yaşayan
Türk halklarıyla ortak tarihsel, etnik kökenlerden söz edildi-
ğinde genellikle “Turani” terimi kullanılıyordu. Asıl doğru
kavram olan Pan-Türkçülük yerine Turancılık teriminin yay-

gın biçimde kullanılması sadece Türk diline özgü değildi. Yabancılar da, sözgeşi, özellikle her iki dünya savaşı sırasında Alman yetkilileri ve yazarları, “Turancılık” ve “Turani” terimlerini gayet rahatça kullanıyorlardı.

Turan aslında -eski bir İran efsanesinde geçen- Farsça bir sözcüktür. Bu sözcük, aşağı yukarı eski Sovyet Türkistanı’na tekabül eden, İran ve Afganistan’ın kuzeyinden Aral Gölü’ne ve doğuda Çin Türkistanı’nın sınırlarına kadar uzanan bir coğrafi bölgeyi ifade eder. 19. yüzyılda özellikle Macaristan’da yapılan Türkoloji araştırmaları sonucunda, “Turan”, bütün Türkî lehçe ve dillerin yanı sıra Fince ve Macarca’yı kapsayan Ural-Altay dil ailesini ifade eden yeni bir anlam kazandı. Dönemin çeşitli popüler ırk sınıflandırmalarının da etkisiyle “Turani” terimi, yaklaşık iki bin yıl önce Orta Asya’da yaşadığı düşünülen bütün halkların ırksal kökenini belirtmek amacıyla kullanıldı.⁶ Asıl anlamıyla Turancılık (veya Pan-Turancılık), 19. yüzyılın sonlarına doğru Macaristan’da siyasal bir hareket olarak ortaya çıktı. Sözgeşi 1905 yılında Macaristan’daki Pan-Turancılar, Budapeşte-Tokyo ve Kazan-İstanbul eksenleri doğrultusunda siyasal bir birlik kurma hayaline kapılmışlardı.⁷ Bir başka deyişle, Turancılık, kavramsal olarak Türk asıllı halkların, Macarların ve Finlilerin birliğini içerir ve bu yönüyle Pan-Turancılıkla eşanlamlıdır.

“Turan” teriminin Türkçü hareket içerisinde yaygın olarak kullanılması, esas olarak Ziya Gökalp’in etkisiyle olmuştur. Aslında, Ziya Gökalp için Turancılık, terimin özgün anlamında olduğu gibi Türkî halkların dışındaki halklarla birlik anlamına gelmiyordu. Ziya Gökalp, “Turan”ı, “bütün Türkî halkları kapsayan büyük Türkistan” anlamında kullanıyordu.⁸ Gökalp, Türkçülük konusunda yazdığı çeşitli eserlerin yanı sıra,

6 Bkz. M. A. Czaplicka, *The Turks of Central Asia* (Oxford: Clarendon Press, 1918), s. 18-21; ve İngiltere Deniz Kuvvetleri Harp Dairesi Donanma İstihbarat Bürosu tarafından hazırlanan *Manual on the Turanians and Pan-Turanianism* (Londra: 1918), s. 12-27.

7 Bkz. Joseph A. Kessler, “Turanism and Pan-Turanism in Hungary”, (Yayımlanmamış doktora tezi, U. C. Berkeley, 1967).

8 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1968), s. 23-26.

popüler edebi ürünlerinin aracılığıyla “Turan”ı, bütün “Türkler” arasında neredeyse mistik bir bağ oluşturan efsanevi bir ülke anlamında yaygınlaştırdı. Dahası, Turan, sadece tarihsel bir kökeni simgelemiyor, gelecekte bir gün gerçekleştirilecek bir ülkü anlamına geliyordu. Dolayısıyla, 20. yüzyıldan bu yana çeşitli popüler ve resmi Türk kaynaklarında “Turancılık” Pan-Türkçülük anlamına geliyor ve bu sözcükler birbirlerinin yerine kullanılıyor. Elinizdeki bu incelemede Turancılıktan asıl anlamı dışında söz edildiğinde, yani popüler kullanılıştaki olduğu gibi Turancılık, Pan-Türkçülük terimi yerine kullanıldığında, tırnak içinde, “Turancılık” şeklinde yazılacaktır.

Öte yandan Pan-Türkçülük, özel olarak bütün Türkî halklar arasında kültürel ya da siyasal bir birlik anlamına gelir. Kültürel anlamında bu birlik dil birliğine dayanır. Türkî halklar arasında çeşitli lehçe ve diller bulunduğu için, çoğu kez, bütün Türkî halklar tarafından Osmanlıca’nın ortak edebi dil olarak benimsenmesi öneriliyordu. Siyasal anlamda da Pan-Türkçüler için, Osmanlı devleti ve Osmanlı başkenti emperyal bir yönetimin iktidar merkezi olacaktı.

Pan-Türkçülük düşüncesi, Rusya Müslümanları/Türkleri arasında doğduğu halde, bu coğrafyada kimi durumlarda bağımsız ulusal devletin kurulmasını amaçlayan ön-ulusçuluk (*proto-nationalism*) örneklerine de rastlanıyordu. Örneğin Pan-Türk birliğinin önerilen bütünlüğü içerisinde Azeriler kendi ayrı ulusal kimliklerini vurgulamaya başlamışlardı.⁹ Aslında Çarlık Rusya yönetimi altında bulunan bütün Türkî halkların Türkçülük karşısındaki yaklaşımı aynı değildi. Birlik düşüncesi Rusya’nın çeşitli bölgelerinde dağınık halde yaşayan Tatarlara daha çekici geliyordu. Kazan Tatarları farklı gruplara kültürel özerklik tanıyan merkezi bir siyasal sistem düşüncesini destekliyor ve kendi yüksek ekonomik ve kültürel gelişmelerine dayanarak önderlik iddiasında bulunuyorlardı. Aslında, ortak dini inanç ve dilsel yakınlık dışında, Rusya İmparatorluğu’nun Volga (Kazan) ve Kırım Tatarları, Azeriler, Özbekler, Başkırtlar, Kırgızlar, Kazaklar

9 Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycanı, 1905-1920* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1988, çev. Nuray Mert).

gibi Türkî grupları farklı gelişme aşamalarında bulunuyor ve kendi içlerindeki tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlar temelinde ayrı kimliklere doğru yönelmişlerdi. Bu kimlikleri Pan-Türkçü bir birlik içerisinde bağdaştırmak zordu (ve zordur). Türkçülükle İslamcılığın özel bir birleşimi, Pan-Türkçü birliği amaçlayan birleşik bir siyasal hareketten çok asimilasyonist Çarlık yönetimine karşı bir savunma stratejisi olarak işlev görüyordu. 1905'ten sonra çeşitli grupların liderleri arasında ortaya çıkan ayrılıklar 1917'den sonra tekrar alevlendi.¹⁰

Siyasal anlamda Pan-Türk birliği, Osmanlı topraklarında daha ateşli biçimde savunulan bir düşünceydi. Enver Paşa bu düşünceyi hayata geçirmeye çalıştığında, Osmanlı ordusu hiç olmazsa kısmen Rusya Azerbaycanı'nda kurtarıcı olarak karşılandı, ancak Gence'deki Osmanlı komutanı Nuri Paşa'nın müdahalesi Azeri liderler tarafından hoş karşılanmadığı gibi, geri bile püskürtüldü.¹¹ Osmanlı ve daha sonra Türk önderliği altında Pan-Türk birliği düşüncesi, böyle bir birliğin ve önderliğin söz konusu Türkî halklar tarafından nasıl karşılanacağı konusunda hiç kafa yorulmadan, kimi Türkçü gruplar tarafından benimsenmiş ve hatta Rusya ve Sovyetler Birliği'ne karşı açılan savaşlar sırasında Alman yetkilileri tarafından iki defa istismar edilmiştir. Tek-parti dönemindeki Türkçülerin ifade ettikleri Pan-Türkçü özelemler de, kültürel yakınlık ve ilgi duygularının ötesinde, emperyalist niyetler taşıyordu.

10 Kazan Tatarları ile Azeriler arasında uzun süren ve 1917'den sonra siyasal bir çatışmaya dönüşen karşıtlık için, bkz. *a.g.e.*, s. 76-78, 130-131. Merkezîyetçiler ile Federalistler arasındaki karşıtlık için bkz. François Geogron, *Aux origines du Nationalisme Turc*, Yusuf Akçura (Pais Editions ADFP, 1980), s. 80-81. Kazan Tatarları ile diğerleri arasındaki çatışmanın öyküsü olayların içinde yer alan Zeki Velidi Togan tarafından anlatılmıştır. 1917'den sonra Togan, Kazan Tatarı Sadri Maksudi Arsal tarafından temsil edilen merkezîyetçilere karşı Başkurdistan'ın (ve Türkistan'ın) özerkliği düşüncesini savunmuştur. Togan'ın iddiasına göre Arsal, Kadet Partisinin bir üyesi olarak, Rus yetkililere özerklik hareketlerini durdurma sözü vermiştir. Bkz. Ahmet-Zeki Validi (Togan), *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* (İstanbul: Bühraneddin Matbaası, 1934), s. 10-13. Togan ile Arsal arasındaki çekişme 1930'ların başlarında Mustafa Kemal Atatürk'ün himayesi altında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi sırasında yeniden alevlenmiştir. Geniş bilgi için Bölüm V'e bkz.

11 Sowietochowski, *y.a.g.e.*, s.178-180.

Ulusal ve Uluslararası Bağlam

Hem Türk siyasal yaşamını ele alan siyasal yazın, hem de kamuoyu, Cumhuriyet dönemi Türkçü akımını, esas olarak, 1940'larda görülen bir davayla ilişkili olarak ele alır. Sözü geçen dava, Türkçülerin çıkardıkları yayınlarda ortaya konan Pan-Türkçü politika önerileri ve Türkçülerin bu önerileri hayata geçirmek için gizli örgütsel faaliyete giriştikleri iddiası çerçevesinde gelişmişti. Sözü geçen davaya İrkçılık-Turancılık davası adı verilmişti. Bu davada 1944 yılı Mayıs ayının sonunda tutuklanan veya kovuşturmayaya uğrayan daha büyük bir grup içinden seçilen yirmi üç kişi yargılanmaktaydı.¹² Türkçü akımın liderleri ile bir kısım taraftarlarından oluşan bu kişiler, 18 Mayıs'ta yayınlanan Hükümet Bildirisi'nde belirtildiği şekilde "ırkçı ve Turancı ilkelere dayalı bir devlet kurma"yı öngören görüşlerini "gerçekleştirmek için yıkıcı planlar yapmak"la suçlanıyorlardı.¹³ Hükümetin, sanıkların faaliyetlerini bastırma ve resmen lanetleme yönünde attığı adımlara ve davaya ilişkin gelişmelere basında gayet geniş yer verildi.

Tek-parti yönetiminin son dönemlerini ele alan Türk ve Batı siyasal yazınında, Türkçü akımın ortaya çıkması ve gelişimi genel olarak İkinci Dünya Savaşı bağlamında, savaşın Türkiye üzerindeki etkileri ve Türk hükümetinin savaşın gelişme olasılıkları karşısında benimsediği dış politikanın kimi yönleri çerçevesinde incelenir. Sözü edilen incelemelerin çoğu Türkçülük akımını "İrkçılık-Turancılık" davasına değinerek ele alır, savaşın değişen koşulları ile Pan-Türkçü propagandanın yükselmesi, bu propagandaya hükümet tarafından son verilmesi ve davanın daha sonraki gelişiminden meydana gelen özel süreç arasındaki paralellığe işaret eder. Bir başka deyişle tek-parti yönetiminin son dönemlerinde Pan-Türkçü bir ideolojinin ortaya çıkması, birincisi, savaşın özel gidişatı ve koşullarından kaynaklanan bir gelişme ve ikincisi, savaşın değişik evrelerin-

12 Bkz. Ek 1.

13 Bkz. "İrkçılık ve Turancılık tahrikatı yapanlar hakkında Hükümetin tebliği", *Ayin Tarihi*, Mayıs 1944, s. 21-23; ve *Yeni Sabah*, 19 Mayıs 1944.

de Türk diplomasisinin giriştiği özel manevraların bir ürünü olarak ele alınır. Savaşın yarattığı baskıların yerini, uluslararası alandaki kutuplaşma sürecinin etkileri alır almaz “İrkçilik-Turancılık” davasının Mart 1947’de sanıkların aklanmasıyla sonuçlandırılması da, incelemekte olduğumuz Türkçü akımın dış politika perspektifi çerçevesinde yorumlanması eğilimine güç kazandırmıştır. Pan-Türkçü siyasal birliğin, dolayısıyla kaybedilmiş toprakların geri alınmasının (*irredentism*) idealize edilmesi Türkçü platformun en çarpıcı yönü olarak görüldüğü için Türkçü hareket esas olarak İkinci Dünya Savaşı’nın özel koşullarından cesaret bulan sınırlı sayıda maceraperest giriştiği bir faaliyet şeklinde anlaşıldı.¹⁴ Öte yandan hareketin ırkçı boyutu esas olarak dış faktörün etkisine, yani 1930 ve 1940’larda kimi batılı devletleri ve toplumları saran ırkçı ideolojinin etkisine bağlanıyordu.¹⁵

14 Türkçü akıma değinen eserlerin çoğu aslında esas olarak dış politika incelemeleridir. Edward Weisband’ın *Turkish Foreign Policy, 1943-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1973) adlı eserinin 237.-254. sayfalarında “Türkiyedeki Panturanist hareket” İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasını belirleyen yetkililerin karşılaştığı problemler bağlamında ele alınmıştır. Savaş sırasında Türk-Alman ilişkilerinin gelişimini Sovyetler Birliği’nin konuya ilişkin yaklaşımına da gerekli ağırlığı vererek inceleyen Lothar Kreckler, *Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg* (Frankfurt: Vittorio Klosterman, 1964) adlı kitabının IX. bölümünde, “Turancı” etkinliklerin yükselişini Türk ve Alman dışişleri bakanlıkları arasındaki resmi ve gayri resmi görüşmeler çerçevesinde ele alır. Aynı konuyu ele alan bir başka kitapta, Alman propagandası aygıtına, bu aygıtın “Panturanist hareket” üzerindeki etkisine ve Türk hükümetinin adı geçenlere ilişkin tutumuna ağırlık verilmiştir. Bkz. Zehra Önder, *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg* (München: R. Oldenburg Verlag, 1977), s. 138-152. Doğrudan doğruya dış politika incelemesi olarak nitelenemeyecek kimi başka eserlerde, hareketin ortaya çıkışı ve hükümetin ona karşı dava açma kararına varması, yine de, savaş dönemi Türkiye’inde dış politika zorunluluklarının kimi iç siyasal gelişmeleri nasıl belirlediğini gösteren bir örnek olarak ele alınmıştır. Bkz. Kemal H. Karpat, *Turkey’s Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1959), s. 263-267; Baskın Oran, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, 24 (1969), s. 250-256; ve Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, 1938-1945* (Ankara: Yurt Yayınları, 1968), s. 189-203, 293-302.

15 Türkçü akıma karşı çıkan Türk basın mensupları ile akademisyenler, hareketin ırkçı içerigini ithal edilmiş bir ideoloji olarak değerlendirdiler. Örneğin bkz. *İrkçilik-Turancılık*, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları: 4 (Ankara: Maarif Matbaası, 1944), s. 73-75, 43-48, 53-54’te sırasıyla yer alan şu makaleler: H.

İkinci Dünya Savaşı'nın siyasal ortamının ve genel olarak ırkçılığın o dönemdeki yükselişinin, sözkonusu Pan-Türkçü ideolojinin ortaya çıkışı ve yayılışı açısından can alıcı önemde bir bağlam oluşturduğu açıktır. Buna karşılık, Türkçü hareketin ideolojisi Pan-Türkçülük ve ırkçılıkla sınırlı olmadığı gibi kaybedilmiş toprakların geri alınması da hareketin benimsediği tek siyasal görüş değildi. Durum böyle olsaydı bile, Pan-Türkçülük düşüncesi, bu görüşün savaş dönemi sırasındaki siyasal açıdan kritik anlamının ötesinde tarihsel bir önem taşır. Pan-Türkçü düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemi sırasında boy veren Türkçü akım içerisinde ilk ortaya çıkışını hatırlayacak olursak, Pan-Türkçülüğün 1940'larda serpiilen bir yenilik olmadığını anlayabiliriz.¹⁶ Üstelik, akımın çıkar-

Cahid Yalçın, "Türkçülük ve ırkçılık namına yapılan tahrikler", *Biz ve Dünya*, 22 Mayıs 1944; F. R. Atay, "Pazar Konuşmaları", *Ulus*, 14 Mayıs 1944 ile "Ne-ye İnanalım", *İstanbul*, 15 Mayıs 1944. Atay makalelerinde "Turancılar"ın Romanya'nın Demir Muhafızları'nı taklit ettiklerini söyler. Ayrıca bkz. Muzaffer Şerif Başoğlu, *İrk Psikolojisi* (İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1943), s. 5-10; ve Adnan Cemgil (ed.), *İlim Karşısında İrk Meseleleri* (İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları, 1945). Kitapta, çoğunlukla *Yurt ve Dünya* dergisinin çeşitli sayılarında çıkan makaleler derlenmiştir. Karpas, özellikle *Turkey's Politics*, s. 263'te, hareketin ortaya attığı ırkçı formülasyonların temelinde 1935'ten sonra Türkiye'ye giren Alman ırkçı düşüncelerinin yattığını öne sürer.

- 16 Pan-Türkçülüğün Osmanlı imparatorluğu'nda "doğuş"u ile 1940'ların cumhuriyet Türkiye'sinde "diriliş"i arasındaki tarihsel bağ, Jacob M. Landau tarafından *Pan-Turkism in Turkey: A Study in Irredentism* (Londra: C. Hurst, 1981) adlı eserinin 2. ve 4. bölümlerinde anlatılmıştır. Pan-Türkçülüğün cumhuriyetin ilk yirmi yılındaki "kuluçka" dönemi ile II. Dünya Savaşı sırasındaki "diriliş"i arasındaki ayrıma işaret eden yazar, buna karşılık, cumhuriyet dönemindeki Pan-Türkçü ideolojinin anlam ve önemini salt irredantizmi açısından değerlendirir. Bu ideolojinin Türkçülüğün bütününe ilişkin öbür sonuçları yazarın irredantizm üzerindeki vurgusu nedeniyle karanlıkta kalır. Çok daha eski bir tarihte yazılmış bir başka eserde aynı bağa işaret edilmiş ve II. Dünya Savaşı'nın patlaması "Türkiye'deki Türkçüler ve Pan-Türkçüler'in canlanması"na yol açan ana etken sayılmıştır. Bkz. Charles W. Hostler, *Turkism and the Soviets* (Londra: George Allen & Unwin, 1957), s. 171, 180- 186.

Öte yandan, Türkçü ideoloji, son zamanlarda Türk radikal sağının bir boyutu olarak ele alınmıştır. A. Finkel ile N. Sirman'ın editörlüğünü yaptığı *Turkish State, Turkish Society* (Londra: Routledge, 1990) adlı kitabın 79.-101. sayfalarında yer alan, Ayşe Neviye Çağlar'ın "The Greywolves as Metaphor" adlı incelemesinde Nihal Atsız'ın Türkçü düşüncesi ile 1970'lerin Türkçü söylemi arasındaki bağlar "simgeler, imajlar ve mecazlar yoluyla" araştırılmıştır. I. C. Schick ile E. A. Tonak'ın editörlüğünde yayımlanan *Turkey in Transition* (Ox-

dığı yayınların kimi özellikleri ve içerikleri, hareketin ortaya çıkmasında, savaş yıllarının özel siyasal ortamının yanı sıra, diğer faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

Söz konusu faktörlerden biri, tek parti dönemindeki Türkçü akımın önde gelen temsilcisi olan Nihal Atsız'ın savaş öncesi dönemde çıkardığı yayınlardır. Atsız tarafından 1931 gibi erken bir tarihten itibaren çıkarılan, yazılarının çoğu yine Atsız tarafından yazılan ve Türkçülük düşüncesi ile bu düşüncenin yeni kurulan Türk ulus-devleti içerisinde siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çeşitli alanları açısından taşıdığı özgül anlamları irdeleyen dergilerin içeriği, 1940'lı yıllarda Pan-Türkçü dergilerde yer alacak konuların habercisi olmuştur.¹⁷ Bir diğer faktör, "İrkçi-Turancı" faaliyet suçlamasıyla yargılanan grup ile, yine bu dönemin bilinen Türkçü dergilerinin dışındaki birkaç dergiye yazılar yazan kimi diğer şahıslar arasındaki bir tür yakınlıktır. Sözünü ettiğimiz bu şahıslar, daha yumuşak bir ırkçı ve Pan-Türkçü söyleme başvurmuş olsalar da, bu şahısların özellikle ulusal bilincin aşılınması ve ulusal kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi konusunda CHP'ye yönelttikleri eleştiriler, yargılanan grubun dile getirdiği eleştirilerin aynısıydı. Bir başka deyişle, Türkçülük, bütün gruplar açısından, Türk ulusçuluğuna ilişkin resmi anlayışa karşı ortak muhalefet zemini olarak işlev görüyordu. Kısacası, kamuoyunun ve siyasal yazının maceracı "İrkçilik-Turancılık" akımı olarak algıladığı olgu, Cumhuriyet Türkiye'si'nin tek-parti dönemi sırasında tanık olduğumuz daha yaygın nite-likteki Türkçülük akımının bir bileşeniydi.

Yukarıda belirttiğimiz gibi "İrkçilik-Turancılık" adlandırması Türkçü akımın karşıtları tarafından hem akımı kötülemek hem de onu Türk ulusçuluğunun temel ilkelerine ters düşen sapkın

ford University Press, 1987) adlı kitabın 177.-217. sayfalarında yer alan, Mehmet Ali Agaogulları'nın "The Ultrnationalist Right" başlıklı çalışmasında ise, "çağdaş aşırı milliyetçiliğin düşünsel kökleri" konusunda genel bir değerlendirme yapılır; tek parti döneminin "ikinci kuşak Türkçül[üğü]", Alpaslan Türkeş'in liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'ni (1969) ideolojik olarak etkileyen önemli bir kaynak olarak değerlendirilir.

17 Zafer Toprak, *Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler, 1849-1984* (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984) adlı kitapta çıkan "Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı" başlıklı çalışmasında dönemin Türkçü dergilerinde rastlanan çeşitli temalara değinir.

bir gelişme olarak ilan etmek amacıyla kullanılan aşağılayıcı bir tanımlamaydı. Bu tanımlama, analitik sorunlara da yol açtı. Hem terimin kendisi (İrkçılık-Turancılık) hem de Türkçü akıma ilişkin geleneksel yaklaşım, akımı, cumhuriyet Türkiye-si'nin ilk dönemlerinde ortaya çıkan özel ve kısa ömürlü tekil bir olay olarak ele alır. Türkçü akım, ne geçmişle bağlantısı olan, ne de gelecek açısından olası bir önem taşıyan, neredeyse rastlantısal bir olgu gibi görülür. Bir başka deyişle "İrkçılık-Turancılık" davası, bugüne kadar, hem Türkçülüğün cumhuriyet ulusçuluğuna tarihsel dönüşümünü hem de Türkçülüğün 1970'lerde Alparslan Türkeş'in Türk "milliyetçisi" radikal sağcı partisi MHP'nin gelişimi açısından sağladığı siyasal ve ideolojik bağlantıları kapsayan daha geniş bir bağlamda ele alınmamıştır.

1940'larda Pan-Türkçü ideolojinin serpilip gelişmesini başlatan etken, İkinci Dünya Savaşı'nın özgül siyasal ortamı olsa da, akımın kendisi daha geniş bir bağlam içerisinde gelişmiştir. Akımın tarihsel kökü Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında doğan ilk Türkçülük akımı çerçevesinde atılan Türk milliyetçiliğinin temelleri tarafından sağlanmıştı. Eş derecede önem taşıyan bir başka bağlamsal faktör, Türkiye'de "ulus-inşa" sürecinin çeşitli yönlerinin biçimlendirildiği 1930'ların iç siyasal ortamıydı.

Herşeyden önce, Kemal Atatürk'ün ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni yöneten üst seçkinlerin rehberliği altında kabul edilen yeni "tarih tezi", ulusal kimliğin ırkçı bir yorumunun benimsetilmesine güç kazandırmıştı. Osmanlı döneminden kalma Pan-Türkçü siyaset mirası ile kültürel ulusçuluğun Türkçü kökenleri cumhuriyetçi Türkiye'ye bağlılığı teşvik etmek üzere bir yana bırakılmıştı. Ne var ki, sahte bilimsel teoriler aracılığıyla İslamiyet öncesi tarihe bilinçli olarak ağırlık verilmesi önemli yansımalara yol açtı. Birincisi, Türklerin, Hititler, Sümerler ve Batı'daki diğer seçkin kültürlerle aynı kökenden geldiği tezini reddeden kimi Türkçüler arasında bir tepki doğurdu. İkincisi, söz konusu tarih tezine eşlik eden kimi antropolojik "araştırmalar", 1930'lu yıllarda okula giden genç kuşak arasında ulusçuluğun ırkçı bir türünün benimsenmesinin zeminini hazırladı.

Öte yandan, 1931’de tek partili rejimin yerleşmesiyle birlikte, her türlü siyasal ve kültürel faaliyet, Cumhuriyet Halk Partisi’nin çatısı altında toplanmıştı. Türkçülüğün ana merkezini oluşturan Türk Ocakları kapatılmış ve partinin yeni kurulan bir organı, yani Halkevleri, ideoloji üretiminin resmi organı haline getirilmişti. Halkevleri iki amaca hizmet edecekti: Ulusçu kültürün yayılması ve Batılılaşma hedefine ulaşılması. Bu nedenle, 1930 ve 1940’ların Türkçü akımının boyutlarından birisinin, ırkçı ve Pan-Türkçü ulusçuluğu olduğu ne kadar doğrudur, öbür boyutunun da özellikle eğitim ve kültür politikası alanında CHP yönetiminin uygulamalarına muhalefet etmek olduğu o kadar doğrudur. Sözünü ettiğimiz birinci boyut, 1930’ların Türkî halkların ırksal kökenini vurgulayan resmi görüşünden önemli oranda beslenirken ikinci boyut CHP tarafından uygulanan Batılılaşma politikasına bir tepki olarak ortaya çıktı.

Ne Osmanlı bağlamındaki Türkçü akımın, ne de Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde oluşan Türkçü akımın, sadece kendi dönemlerinin siyasal sınırlarının çerçevesi içerisinde kaldığını söyleyemeyiz. Bir başka deyişle, ideolojik akımlar olarak her ikisi de dış kaynaklara çok şey borçluydular. Birincisi, Osmanlı Türkçüleri, başlangıçta önde gelen Avrupalı Türkologlar tarafından “aydınlatılmışlardı”. İkincisi, etnik aidiyeti (etnisite) “keşfeden” Orta ve Doğu Avrupa’daki romantik ulusçuluk hareketinden etkilenmişlerdi. Etnografik araştırmalar da, o dönemde moda olan toplumsal Darwinciliğin bir yan ürünü olarak yayılan kimi ırk teorileri ile insanlığın ırksal evrimine ilişkin teorilerin etkisi altında kalmıştı.

Öte yandan, Rus Çarlık yönetimi altındaki kendi tarih ve yaşam deneyimlerinden yararlanan Türk asıllı göçmenlerin yaklaşımı da başlangıçta özel önem taşıyan bir etki kaynağı olmuştur. Ne var ki 1930’larda Türkî göçmenlerin etkisi, Kemal Atatürk’ün ve CHP’nin yönetici seçkinlerinin 1931’den itibaren siyasal ve kültürel alanlardaki yönetimlerini sağlamlaştırması nedeniyle nispeten azaldı.

Ayrıca, ırkçı Türkçüler açısından önemli ve çağdaş bir dış etki kaynağı, iki büyük savaş arası dönemde totaliter politika-

larını haklı çıkarmaya çalışan Avrupalı faşist rejimler tarafından teşvik edilen ırkçı/ulusçu ideolojidi. Ancak, Almanya’da ırkçılık özel bir platforma kavuştu. Alman ırkçılığı, Yahudi halkını dışlayan bir anti semitizmle yetinmiyor, ayrıca “Ger-men ırkı”nı “İskandinav-Töton-Aryan kökeni” nedeniyle diğer bütün etnik gruplardan daha üstün sayıyordu. Nazi ideologları aslında eski ırkçı yazarların ve bir önceki yüzyılın sahte bilimsel ırk teorilerinden geniş ölçüde yararlanmışlardı. Bu yaklaşım, kendi etnik kökenlerini ve tarihlerini “keşfetmeye” çalışan Osmanlı aydınları tarafından da farkedilmişti. Bir başka deyişle, ırk ve ırkçı düşünce, ne Türkçüler ne de Kemalistler açısından yeni bir şey sayılmazdı. Sonuç olarak, tek parti döneminin Türkçü akımı, imparatorluktan ulus-devlete ve gele-neksel cemaat-ümme kimliğinden ulus kimliğine geçiş sırasında etkili olan farklı düşünsel kaynaklardan beslenmişti.

BÖLÜM II

Osmanlı Türkçülüğü'nden Kemalist Ulusçuluğa

İrkçi teoriler ve ırkçılık, “Turan” özlemiyle kültürel ve siyasal Pan-Türkçülük tek parti dönemindeki Türkçü akımın en çarpıcı yönlerini oluşturunuyordu. Birçok gözlemcinin “İrkçılık-Turancılık”ın, Türkiye Cumhuriyeti’nin liderine atfen Kemalist ulusçuluk olarak adlandırılan resmi devlet ulusçuluğunun dışında, ondan bağımsız olarak geliştiği sonucuna varmasına yol açan yönler de bunlardı zaten. Cumhuriyet’in ilanından önce bile, Pan-Türkçülük, Misak-ı Milli belgesinde reddedilmiş ve etnik kökenler yerine toprak ve kültür temelleri vurgulanmıştı. Pan-Türkçülükle Kemalist ulusçuluk arasındaki en görünür ilişki, bir tepki ilişkisiydi. Yani, tek parti döneminin Türkçü akımı, kültürel ve toplumsal alanlardaki kimi değişikliklere “Baticılık” oldukları gerekçesiyle açıkça muhalefet ediyordu. Türkçü akım, ikinci olarak da, CHP hükümetlerinin Anadolu köylüsüne ve kırsal kesime yönelik yaklaşımını eleştiriyordu. Dönemin siyasal seçkinleri, Türkçüler tarafından “ulusal kalkınma”yı köylerden başlatmadıkları ve kırsal nüfusun refahına öncelik vermedikleri gerekçesiyle suçlanıyorlardı.

Aslında dönemin resmi devlet ulusçuluğu ile Türkçü ulusçuluk arasında daha doğrudan ve daha önemli bir ilişki vardı. Hem Kemalist ulusçuluk hem de tek parti dönemi Türkçülü-

ğü, aynı tarihsel bağlam ve ideolojiden kaynaklanmışlardı. Türk ulusçuluğunun her iki değişik türünün kökenleri Osmanlı Türkçülüğünün değişik aşamalarına uzanıyordu. Üstelik Kemalist ulusçuluk ile Pan-Türkçü ulusçuluğun birbirlerini dışlayan kategoriler oldukları yolundaki yaygın iddiaya rağmen, Pan-Türkçü ulusçuluğun yeniden ortaya çıkmasına Kemalist ulusçuluğun 1930'lardaki belirli yönleri yol açmıştı. Bir başka deyişle Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki Pan-Türkçülük kısmen bizzat Kemalist ulusçuluk tarafından beslenmişti. Pan-Türkçülük dış ilişkilerde siyasal bir hedef ve amaç olarak resmen bir yana bırakılmış olsa da, Türk ırkı kavramı, eski Türklerin "yüceliği" ve birçok "Turan" simgesi 1930'lu yılların başlarında Türk siyasal düşünce ve ideolojisine, bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlık ettiği bir kültürel ve eğitsel ulusçuluk programının parçası olarak yeniden dahil edilmişti.

Türk ulusçuluğunun her iki türü de ideolojik içeriklerini başlangıçta kültürel nitelik taşıyan ve sonradan siyasallaşan Türkçü hareketten aldılar. Siyasal bir hareket olarak Türkçülük, Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılında, imparatorluk sınırları içinde bulunan çeşitli etnik grupların ayrılıkçı ulusçuluğuna ve sonuçta imparatorluğun yavaş yavaş Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Tuna havzasından ilk doğduğu yer olan Anadolu'ya çekilmesine yol açan toprak kayıplarına bir tepki olarak ortaya çıktı. Türkçülüğün ideolojik zemini, esas olarak Avrupa'daki Türkoloji araştırmaları ile Rusya'da Türklüklerini ve İslam'a bağlılıklarını başlangıçta Rusya'daki Pan-Slavizm'e karşı bir savunma aracı olarak ortaya atan ve sonradan Osmanlı Türkiye'si'ne sığınan çeşitli Türk asıllı aydınların kültürel/siyasal edebiyatlarına dayanan bir kültürel akım tarafından zaten hazırlanmış bulunuyordu. Bu kanallar aracılığıyla Türkî halkların tarihine, diline ve kültürüne dayalı bir "Türklük" anlayışı aydın kesim arasında yayılmış ve sonuçta "Osmanlı Devleti" ile "Türk Ulusu" arasında kavramsal bir ayrım ortaya çıkmıştı.

Aslında kültürel Türkçülük yeni bir kimlik arayışını içeriyordu ve temel kavramlarının çoğunu, ulusal kimliğin temeli olarak tarihe, kültüre ve etnik aidiyete ağırlık veren romantik

ulusçuluk ideolojisinden alıyordu. Bilindiği gibi 19. yüzyıl, Avrupa'da ulusçuluk yüzyılıydı. Ulusal egemenliğe ve ulus-devlete ilişkin siyasal kavramlar Fransız Devrimi tarafından sağlanmıştı. Ancak, imparatorluk yönetimleri altında biraraya getirilmiş veya sayısız krallık, kontluk ve benzer küçük devletlere bölünmüş çeşitli etnik grupların önünde duran problem, yalnızca egemenliğin meşru kaynaklarını tanımlamayı içeren bir siyasal sorundan ibaret değildi. Ulusal birliğin temelini ve ulusal kaynağını tanımlama sorunu Orta ve Doğu Avrupa devletleri ve halklarının çoğu için de aynı derecede önem taşıyordu. Değişik milliyetler arasındaki ayrım ölçütünün dil olduğunu savunan romantik ulusçuluk büyük ölçüde filoloji araştırmalarına dayanıyordu. Ancak, etnik bağlar da eş derecede önemli sayılıyor ve romantik ulusçuluk genel olarak antropolojik araştırmalara gösterilen ilgiye koşut olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortalıkta dolaşan ırk teorilerinin etkisi altına giriyordu. Üstelik bu dönem, insanlığın gelişimini (aslında uygarlıkların yükselişini ve çöküşünü) ırkların varsayılmış özelliklerine dayandırarak belirlenimci bir anlayışla açıklayan ırkçı teorilerin Avrupa'da boy attığı bir dönemdi. Bu yaklaşıma göre Türk kimliğinin romantik kaynaklarını Orta Asyalılık ve buna bağlı tarih ve efsanelerle, ırka dayalı soy ve aynı şekilde Orta Asya'dan başka topraklara göç eden ve Ari olduğu varsayılan diğer halk gruplarıyla ortak köken iddiası ve nihayet "Turan"a ilişkin bir mitos yumağı oluşturuyordu.

Osmanlı aydınlarının kimlik arayışı ise, hem içe, hem dışa yönelikti. Bu arayış, bir yandan, etnik tarihin yeniden keşfi anlamına geliyordu. Öte yandan, Batı yayılcılığı önünde küçük düşmeye karşı bir savunma mekanizması işlevini görüyordu. Osmanlı seçkinlerinin genel olarak Batı'nın ilerleyişi karşısındaki savunmacı tutumu, sadece Türkçülük akımına özgü değildi. Daha önceki Osmanlıcılık ve Pan-İslamcılık akımları da aynı savunma refleksini gösteren akımlardı. Dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok İslam ülkesinin 1860'tan sonra, önce Rusya sonra İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmesi, Batı'ya karşı bir İslam Birliği anlayışının önemini arttıran başka

bir etkendi. Öte yandan, Batı'nın maddi ve teknolojik üstünlüğünün yanı sıra, Osmanlı ordularının askeri başarısızlıkları, toprak kayıpları ve imparatorluk sınırları içindeki çeşitli Hristiyan etnik grupların lehine Batılı devletlerin müdahaleci baskısı Osmanlı seçkinlerinin kararsız bir tutum benimsemesine yol açtı. Osmanlı seçkinleri, bir yandan, siyasal, idari, askeri ve eğitsel reformlar yoluyla Batılılaşmanın "Osmanlı Devleti'ni kurtarmak" için uygulanabilecek stratejilerden biri olduğunu düşünüyorlardı. Ancak, aynı zamanda, en azından ilk başlardaki Osmanlı zaferlerinin ve İslamiyetten önce ve sonra, ilk ve orta çağlarda Doğu uygarlığının Batı uygarlığına katkılarda bulunmuş olmasının, Osmanlı/İslam/Türk kültür ve uygarlığının çeşitli açılardan aslında Batı'dan daha geri olmadığını gösterdiğini savunuyorlardı. Bulgaristan ve Makedonya'daki Osmanlı askeri hareketinin Batı basını tarafından ağır biçimde eleştirilmesi de savunmacı tepkileri güçlendirmişti.

Osmanlı siyasal sisteminin mantığına ve Batıya karşı savunma platformuna uygun olarak Türkçü hareketin ilk aşamalarında Türkçülük ve İslamcılık bir ölçüde bağdaşık durumdaydı. Örneğin Rusya'daki Türk kökenli aydınlar, İslami bağlılıkları ile Türkî etnik aidiyetlerinin Ruslaştırma politikasına karşı kavramsal olarak bağdaşabilen ve siyasal olarak birbirlerini güçlendiren etkenler olduğu düşüncesindeydiler. Yerli Osmanlı Türkleri için İslamcılık, başlangıçta, Osmanlı nüfusunun daha geniş bir kesimine hitap etme ve dolayısıyla daha geniş topraklarda Osmanlı egemenliğinin sürmesini kolaylaştırma üstünlüğüne sahipti. Ayrıca, bir ideoloji olarak İslam'ın "milliyet" düşüncesini reddetmediği ve hatta Batı hakimiyetine karşı bir savunma platformu çerçevesinde ulusçuluğa hizmet edebileceği öne sürülüyordu. Sonuç olarak, "Türk ulusu", bir süre, iki yönlü olarak, hem etnik bağlar, hem de dini bağlılık dolaımıyla tanımlandı.

Ancak, yeni siyasal gelişmelerle birlikte, İslamcılık, en azından geçerli bir siyasal strateji olarak, güç kaybederken, Türkçülük, bir siyasal akım olarak hız kazandı. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra imparatorluğun değişen toprak ve nüfus

tablosu, Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçülüğü güçlendirdi. İktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası açısından Osmanlıcılığa ilişkin son umutlar (yani, farklı etnik grupların üzerinde duran bir siyasal varlık olarak "Osmanlı devletini kurtarma" umutları) da yitirilmişti. Balkan Savaşları'nı izleyen dönem, aynı zamanda, Türkçülükle Pan-Türkçülüğün neredeyse eşanlama geldiği dönem oldu. Topraklar küçüldüğü için Türkler hakim etnik grup haline gelmişti ve Kazanlı bir Tatar aydını olan Yusuf Akçura'nın 1904 yılında önermiş olduğu şekilde diğer Türkî halklarla birlik bir seçenek sayılmaya başlanmıştı. Öbür Türk kökenli Rus aydınları tarafından çoğunlukla kültürel bir birlik olarak önerilen düşünce, batıdaki toprakların kaybedilmesini telafi edecek siyasal bir ideale dönüştürülmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu amacı gerçekleştirmek üzere, İttihat ve Terakki liderleri, özellikle de Enver Paşa, Hazar Denizi'nin ötesine kadar uzanacağı düşünülen hareketlerin ilk adımı olarak Kuzey Kafkasya'yı fethetmeye çalıştı. Osmanlı yönetici seçkinlerinin son grubunun izlediği Pan-Türkçü politikalara ilişkin olarak, Sovyet Devrimi'nin Osmanlı generalleri arasında Pan-Türkçü umutları alevlendirdiğini ve ayrıca Enver Paşa'nın Türkistan içlerine kadar uzanan bireysel maceralarının geride bir "tamamlanmamış misyon" duygusu bıraktığını da belirtmeliyiz. Her ne kadar İttihat ve Terakki liderleri, özellikle İngilizlere karşı savaşta Osmanlı Müslüman Araplarını kendi taraflarına çekmek için "Cihat" çağrısı yapmış olsalar da, izledikleri iç politikaların niteliği, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülük yolunu seçtiğini açıkça gösteriyordu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ideologlarından biri olan Tekin Alp tarafından savaş sırasında yayınlanan bir kitap da, Osmanlı Devleti'nin son birkaç yılı içerisinde "Turan" düşüncesinin Türkçülüğün önemli bir yönü haline geldiğini ortaya koyuyordu.

Coşkulu şiirleriyle Turan düşüncesini yaygınlaştıran asıl kişi Ziya Gökalp olduğu halde, Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra Türk ulusal devletinin kuruluşu sırasında yayınlanan kitabında ortaya koyduğu Türkçülük teorisi, ırkçı bir milliyet kav-

ramına dayanmıyordu. Ziya Gökalp'in teorisinde ne antropolojik ne de kan akrabalığına dayanan bir ırkçılık yer almıyordu. Ziya Gökalp, tarih ve ortak eğitim yoluyla aktarılan "kültürel" özelliklere (dil, ahlak, din, estetik) dayalı bir ulus kavramını esas alan bir Türkçülük sistemi öneriyordu. Gökalp'e göre Türkçülük, birleşik, kalkınmış ve yükselmiş bir ulus hedefine ancak üç boyutlu (Türk, modern Batılı, İslami) bir eğitim yoluyla ulaşabilirdi.

Gökalp'in üçlü sentezi Cumhuriyet döneminde Türklüğü esas alan bir ulusçuluk anlayışına indirgendi; bununla birlikte "milliyet" esas olarak yurttaşlık ile toprak birliğinin bir sentezi temelinde tanımlanıyordu. Osmanlı geçmişi bütünüyle reddediliyor, İslami bağlılık ise birliğin önemli bir etkeni sayılıyordu. Tersine, oluşum halindeki yeni Türklük kimliği, bütünüyle laik bir temele dayanıyordu. Cumhuriyet'in ilanı sadece hanedan yönetimine son vermekle kalmadı, Kemalist ulusçuluk, Osmanlı mirasının neredeyse bütün ideolojik ve kültürel birikimini ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Kimliğin yeni kaynağını, Anadolu uygarlıklarının Orta Asya'dan kaynaklandığını öne süren ve aslında sağlam bilimsel temellere dayanmayan bir tarih anlayışı oluşturuyordu. Bununla birlikte, yeni Türk tarih tezi: (1) Türk halkının Osmanlı öncesi ve İslamiyet öncesi dönemlerde şanlı bir tarihe sahip olduğunu kanıtlamak ve (2) Türk halkının antik dönemlerde bugünkü Batı uluslarıyla aynı uygarlığı paylaştığını savunmak şeklindeki iki hedefe ulaşılmasını sağladı. Ancak, "gerçek tarih" keşfedilir ve bütünüyle laik temelde yeniden yazılırken, önceki dönemlerin antropolojik ırk özelliklerine dayanan açıklamaları ve açıkça ırkçı teorileri de sahneye çıktı. Eski Türk efsane ve masallarına dayalı pagancı simgeler de ortalığı kapladı.

Siyasal bir ideal olarak Pan-Türkçülük, liderler tarafından baştan reddedilmişti ve Cumhuriyet'in resmi ideolojisi, Türkçülükten çok Kemalist Türk ulusçuluğu oldu. Ne var ki, hem Pan-Türkçülüğün, hem Türkçülüğün mirası, İkinci Dünya Savaşı'nın kazandırdığı özel ivmeyi bir yana bıraksak bile, 1940'lı yıllara da taşınan, 1930'ların özel düşünsel ve siyasal

ortamında yeniden boy atacak -deyim yerindeyse- verimli bir toprak buldu. Pan-Türkçü idealin dirilişine yol açan etken Kemalist ulusçuluğun bir boyutuydu. Ancak, bu gelişmenin tek sorumlusu, sadece özel bir “tarihsel” bakış açısı değildi. 1930’lu ve 40’lı yıllar boyunca uygulanan kimi politikalar da bir tepki kaynağı oldu.

Kültürel Türkçülüğün Kaynakları ve Mirası

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu’nun ister içinde, ister dışında olsun, çeşitli etnik gruplar arasındaki diğer ulusçu hareketlerde olduğu gibi, Türkçülük de, herhangi bir siyasal önem kazanmadan önce, kültürel bir gelişim çizgisi izledi. Osmanlı Türkleri, imparatorluğun kurucusu ve devletle özdeşleşen yönetici etnik gruptu; tarihsel bakış açıları, Osmanlı hanedanının tarihi ve büyük İslam dünyası içindeki anlam ve önemiyle sınırlıydı. Ancak imparatorluk sınırları içindeki çeşitli yabancı etnik toplulukların ulusçu ayaklanmasıyla yüz yüze geldikten sonra kendi kimliklerini etnik çerçevede ve dolayısıyla tarihsel köken çerçevesinde düşünmeye başladılar. O dönemde Avrupa’da romantik ulusçuluk ve kimi ırk teorileri konusunda çok kapsamlı bir yazın bulunuyordu. Romantik ulusçuluk, değişik etnik grupların dil, tarih ve kültür özellikleri konusuna ağırlık veriyordu. Buna karşılık, başlangıçta bu yüzyılın biyoloji ve antropoloji dallarındaki hakim paradigmanın çerçevesinde gelişen ırk teorileri kısa sürede ulusal özelliklerin ve bir topluluğu diğer topluluklardan ayıran farklılıkların bilimsel olmayan (*pseudo-scientific*) yorumlarına dönüşüp, sonuçta, siyasal bir ırkçı teorinin doğmasına yol açıyordu. Sözünü ettiğimiz bu yazın, yurtdışında bulunan öğrenciler ve aydınlar, 1848 devrimlerinden sonra Türkiye’ye göç eden kimi seçkin Macar ve Polonyalı sürgünler ve Rusya’dan gelen Türk kökenli göçmenler gibi çeşitli kesimler aracılığıyla Osmanlı seçkinlerine de ulaştı. 19. yüzyılın sonlarındaki kültürel Türkçülük akımı, kendi eserlerini ve formüllerini üretmeden önce, Avrupa’da yapılan Türkoloji araştırmalarının sağladığı kaynaktan beslendi.

1. Avrupa Arkaplanı

19. yüzyılın bütünü ve 20. yüzyılın 1. Dünya Savaşı'na kadar olan bölümü, Avrupa'nın Batı Atlantik bölgesi dışında kalan büyük kesiminde ulusçu hareketler çağı oldu. Ulusçu hareketler, Balkanlar da içinde olmak üzere, Orta ve Doğu Avrupa'da yoğunlaşmıştı. Bu hareketler, ya imparatorluklara (Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarına) karşı yönelmişlerdi, ya da değişik devlet ve feodal kalıntılara dayanan hanedanlara tabî ayrı prensliklerin birleştirilmesini amaçlıyordu. Alman Birliği ikinci türün örneğiydi ve birlik süreci içerisinde Prusya öncülüğünde Pan-Germenist "Büyük Almanya" düşüncesinden doğan bir ideal olarak ortaya çıktı. Öte yandan Slav grupları da, hem bağımsızlığı kazanmak, hem birliği sağlamak gibi ikili bir sorunla karşı karşıydılar. Esas olarak Rusya tarafından bir siyasal strateji olarak desteklenen Pan-Slavizm ideolojisi, hem Habsburglulara hem de Osmanlılara karşı yöneltilmişti, ancak, Pan-Slavizm, Osmanlı yönetimi altındaki Slav grupları arasında daha etkili oldu. Habsburg Krallığı'nın yönetimi altında yaşayan Slav kökenli ulusal grupların çoğu, 1848 yılının devrimci dalgasının yatışmasından sonra içine düştükleri iç kavgaların etkisiyle, istikrarlı bir krallık altında yaşamayı çıkarlarına daha uygun buldular ve Pan-Slavizme destek vermediler. Habsburg Krallığı, 1848 yılındaki "parçalanma tehlikesi"nden kurtulduysa da, Macarların ve özellikle İtalyanların ulusçu faaliyetleri yatışmadı.¹

- 1 Habsburg monarşisi içinde çoğunluğu oluşturan Slav halklarının (Çekler, Slovaklar, Slovenler, Hırvatlar, Sırp) her biri Polonyalılar, Macarlar ve Almanlarla karşılaşırıldığında daha küçük grup durumundaydı. Gruplar arasında düşmanlık ve kavga vardı; imparatorluğun "mozaik" yapısı ve ayrıca eğitilmiş kentliler ile köylüler arasındaki kültürel ayrılık nedeniyle kırsal alanlarda ve kentlerde (çoğunlukla kentliler Almanca, köylüler yerli/ anadil olmak üzere) farklı diller konuşuluyordu; üstelik, kendi "ulusal dava"larını daha önemli sayan öbür milliyetlerin (Almanlar, İtalyanlar, Macarlar ve Polonyalılar) ekonomik, toplumsal ve kültürel hakimiyeti altında bulunuyorlardı. Eski Habsburg ve Osmanlı topraklarındaki ulusçu akımın topluca değerlendirildiği bir kaynak için, bkz. Peter F. Sugar and Ivo L. Lederer, *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle: University of Washington Press, 1971); Habsburg monarşisi içindeki daha küçük Slav gruplarının özgül siyasal konumları için ise, bkz. Charles H. Herod, *The Nation in the*

Çok-uluslu krallıkların yönetimi altında yaşayan bağımlı halkların ulusçu yükselişinin itici siyasal-ideolojik gücü, başlangıçta Fransız Devrimi tarafından sağlanmıştı. Fransız Devrimi, bağımlı halklara, Napolyon fetihleri sırasında kıtanın her tarafına yayılan bir ulusal ideal ve yurda bağlılık örneği sunmuştu. Bir yandan, siyasal bağlılığın nesnesi radikal biçimde değiştirilerek hanedanın yerini vatan (la patrie) ve vatandaşlar topluluğu alıyordu. Öte yandan, ulusların kendi kaderlerini belirlemesi ilkesine dayalı bir siyasal ulusçuluk öğretisi öneriliyordu. Daha tam söyleyecek olursak, bu öğreti, feodal aristokratik ayrıcalıklar ve mutlak monarşinin yönetimine karşı “siyasal ulus” a tanınan katılım haklarına dayanan ulusal egemenlik (“egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur”) teorisiydi. “Ulus”, kendi “devlet” inin sınırları içinde doğal bir yönetme hakkına (“yasaları sadece ve sadece ulus yapar”) sahipti.²

Ulus ise, iradeci (voluntaristic) bir milliyet anlayışına dayanan vatandaşlık çerçevesinde tanımlanıyordu. Ulus, belirli sınırlar içinde ortak bir hukuk, genel bir yasama sistemi ve merkezi yürütme ve yönetme gücü altında yaşama yönünde siyasi irade gösteren bir siyasal varlık anlamına geliyordu. Bir başka deyişle, milliyet, daha çok belli bir devletin vatandaşlığı çerçevesinde tanımlanıyordu. Fransa (veya Atlantığın öbür yakasındaki İngiltere) örneğinde, düşmanlarının veya yabancı komşularının karşısında kendi kolektif kimlik ve ortak ülke bilincine varmış aşağı yukarı etnik açıdan türdeş bir topluluk yüzyılı aşkın bir süredir oldukça merkezileşmiş bir siyasi sistem çerçevesi içinde yaşayagelmışlerdi. Fransız Devrimi, devlet üzerinde egemenlik yetkisine sahip olan siyasal bir ulus tanımına yol açtı ve modern siyasal varlığın, yani ulus-devletin modelini oluşturdu. Ne var ki, birleşik bir devletin sınırları içinde yaşamayan ya da çeşitli devletlere bölünmüş olan Almanlar, İtalyanlar, Macarlar veya Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Çekler, Bul-

History of Marxian Thought: The Concept of Nations With History and Without History (The Hague: Martinus Nijhoff, 1976), s. 3-4, 24 ve 32.

2 Fransız Devrimi ile Napolyon savaşlarının etkisi için, bkz. Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Martin Robertson, 1979), s. 1-2.

garlar gibi çeşitli Slav toplulukları açısından, “ulus”un, sadece siyasal varlığa ya da bir devletin uyrukluğuna dayanmayan bir milliyet kavramı dolayısıyla tanımlanması gerekiyordu. Bir başka deyişle, bu topluluklar, devlet egemenliği hakkı talep edebilmek üzere, ulusluklarını, yani, ayrı bir ulus olduklarını kanıtlamak zorundaydılar. Ulusal kimliğin teori ve ideolojisi ise romantik/kültürel ulusçuluk paradigmasıyla sağlandı.³

Romantik kültürel ulusçuluğun temelleri, düşünceleri Alman ulusçuları kadar Slav ulusçuları tarafından da kullanılan bir Alman yazarı olan Herder’e atfedilir. Mekanik bir siyaset teorisine karşı çıkarak, organik bir siyaset teorisinden yola çıkan Herder, insanlığın doğal bir alt birimi olarak *volk* kavramını ortaya attı. Herder’e göre, *volk*, ona organik bir bütünlük kazandıran kendi tarihsel dili ve özgün kültürüne sahip halk topluluğuydu ve Herder’in *volk* kavramı, kültürel özellik ve farklılıklar çerçevesinde tanımlanan “ulus”u temsil etmeye başladı. Herder’in 19. yüzyıl ulusçuluğuna katkısı, “doğal sınırlar içerisinde yaşayan, ortak bir ruha sahip olan, ortak bir dil konuşan, ortak tarihsel geleneklere saygı gösteren ve ayrı bir kültürel toplum oluşturan bir insanlar grubu” olarak tanımladığı bir milliyet kavramını ortaya atmasıydı.⁴ Modern kullanımda da *volk*, fiziksel ve ruhsal olarak aynı kökten gelen, birlikte yaşama yönündeki bugünkü öznel iradeleri geçmişten gelen birtakım nesnel olgulardan kaynaklanan bir insan topluluğu anlamındadır.⁵

Herder’in anlayışında, kimliğin kaynağı olarak gösterilen

3 Iradeci ulusçuluk ile romantik/kültürel ulusçuluk türleri (ya da, Hans Kohn’un tipolojisinde kullandığı terimlerle, ilgili Avrupa uluslarının farklı tarihsel gelişiminden kaynaklanan “batı” ile “doğu” ulusçulukları) arasındaki ayrım, genel olarak ulusçuluğu ele alan birçok eserde dile getirilmiştir: Hans Kohn, *The Idea of Nationalism* (New York: Mac Millan, 1944); Elie Kedourie, *Nationalism* (Londra: Hutchinson University Library, 1966); Kenneth L. Minogue, *Nationalism* (Londra: B. T. Batsford, 1967); ve Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra: Duckworth, 1971).

4 Bkz. Carleton J. H. Hayes, “Contributions of Herder to the Doctrine of Nationalism”, *The American Historical Review*, XXXII:4, Temmuz 1927, s. 727.

5 Tanımın kaynağı için, bkz. Royal Institute of International Affairs, *Nationalism* (Londra: Oxford University Press, 1939), s. XIX.

şey, belli bir devlete bağlı olmaktan ve daha sonra Fransız Devrimi'nin bayraklaştıracığı ortak vatandaşlık bağından çok, etnik aidiyetti. Herder'in *volk* kavramı, aynı zamanda ulusal karakterin dışı vurumu olarak ve halkın (mistik) ruhunu yansıttığını düşündüğü efsanelere, masallara, ulusal kahramanlara ağırlık veren bir tarihselcilik anlayışını da içeriyordu. Herder, ayrıca, ulusal bir dine zemin hazırlamak üzere Protestan Hıristiyanlığı ile Germen Pagancılığı arasında bir uzlaşma arayışı içindeydi. Herder'in *volk* kavramının tarihsel değerine gelince, bu kavram, bağımsız olmayan veya ortak bir devleti bulunmayan, ancak, ortak bir dili, kültürü ve tarihi olan etnik gruplara bir çağrı niteliğindeydi.⁶

Volk kavramı, daha sonra bir başka Alman, Fichte, tarafından 1800'lerde birçok Alman devletinin Napolyon tarafından istilası sırasında siyasallaştırıldı. Bir başka deyişle, Fichte, *volk* kavramını belirli bir siyasal amaç için, yani, Almanya'nın birleştirilmesi için yeniden tanımladı. Alman ulusuna seslenişler (*Reden an die deutsche Nation*, 1808) adlı eserinde, Fichte, ortak bir dilin birleştirdiği Almanların ortak bir devlet kurmaları gerektiğini ve bu devletin rolünün, ulusu, ulusal değerler ve siyasal bağlılık çerçevesinde daha da derinliğine eğitmek olması gerektiğini savunarak, Alman ulusçuluğunun siyasal bir manifestosunu hazırladı. "Kültürel yönelimli" bir ulus anlayışı kısa sürede "yerini ulusal bir devlet idealine bıraktı".⁷

Etnik aidiyet, ya "atfedilen" ortak kökenden (ırk, soy, kan) ya da dil, tarih, din ve töreler gibi ayrı kültürel özelliklerden kaynaklanır.⁸ Romantikler açısından etnik ulus kavramı, başlangıç-

6 A.g.e., ayrıca, F. M. Barnard, *Herder's Social and Political Thought From Enlightenment to Nationalism* (Oxford: Clarendon Press, 1967), s. 55-67; ve J. C. Eade (ed.), *Romantic Nationalism* (Sydney: Australian National University Press, 1983) içinde Thomas Nipperdey, "In Search of Identity: Romantic Nationalism, Its Intellectual, Political and Social Background".

7 Alıntı, Georg G. Iggers'in *The German Conception of History* (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1968) adlı kitabının 42. sayfasındandır. Fichte'nin ulusçuluk öğretisine katkısına ilişkin bir değerlendirme için ayrıca, bkz. Barnard, *Herder's Political and Social Thought*, s. 161 ve Minogue, *Nationalism*, s. 62-69.

8 Bkz. Benjamin Akzin, *State and Nation*, (Londra: Hutchinson Library, 1964), s. 30.

ta ortak köken, ortak tarih ve genel olarak dil birliği temeline dayanıyordu. Aydınlar, bir yandan, filoloji ve etnografya araştırmalarına (özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da) ve ayrıca kendi etnik gruplarının tarihini yeniden yazmaya ağırlık verdiler.⁹ Öte yandan, köken farklılıkları (ve ortaklığı) konusundaki iddialarını kanıtlamak üzere ırk ayrımlarını temel alan açıklamalara başvurdular. Ulusal tarih yazımı, eski kabilelerin ırksal özelliklerini vurgulamayı da kapsıyordu. Örneğin M.S. 98 yılında Tacitus tarafından yazılan ve Germen/İskandinav ırkının erdemlerinden söz eden *Germania* adlı eski bir eser 1851 yılında yeniden yayımlandı; çeşitli etnik gruplar arasında bir ayrım belirtisi olarak "kan" etkeninden söz eden yazılar kaleme alındı.¹⁰

Kimi filolojik ayrımlar daha sonra ırksal kategoriler olarak yorumlandı. "Ari" kavramı, Hint-Avrupa dillerinin, yani, Avrupa dillerinin çoğunun ve Farsça, Ermenice, Sanskritçe/Hinduca gibi bir kısım Asya dillerinin ortak kaynağını (kök-dil) belirten bir filoloji kavramıydı. Ancak, bu dilleri konuşan halklar arasında aynı kök-dile bağlılık nedeniyle bir "kan bağı" olduğu sonucu çıkarıldı. Dahası, başlangıçta bu "Ari" dili konuşan halkın, Orta Asya'dan gelerek "fetihler yapan ve kendi üstün uygarlıklarını dayatan" açık tenli, sarı saçlı, uzun boylu insanlar (varsayıma göre, sarışın İskandinav ırkı) olduğuna inanılıyordu.¹¹ Almanya'da da, "Ari Halklar" terimi, Alman *volk*'unun da uzak ataları olduğu iddia edilen "özgün" Hint-Avrupalı *Ur-Volk*'dan türemiş halk anlamına geliyordu.¹²

"Turan" terimi örneğinde de bir dilbilim sınıflandırmasından aynı şekilde bir ırksal sonuç çıkarılmıştı. Ari terimini bir dil ai-

9 Bkz. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, (Oxford: Basil Blackwell, 1986), s. 138.

10 Jacques Berzun, *Race: A Study in Superstition* (New York: Harper and Row, 1965), s. 8-9.

11 A.g.e., s. 97-98; ve Franz Boas, *Race and Democratic Society*, (New York: J. J. Augustin Publishers, 1946), s. 44-45.

12 "Ari halklar" deyiminin bir başka Alman milliyetçisi olan F. von Schlegel tarafından ortaya atıldığı ve Hegel tarafından alay konusu edildiği öne sürülür. Bkz. Shlomo Avineri, "Hegel and Nationalism", *The Review of Politics*, 24:4, Ekim 1962, s. 463.

lesi olarak ilk tanımlayan Max Mueller adlı dilbilimciye göre, Turanî diller, Arî dil ailesinin dışında kalan diğer iki dil ailesinden biriydi. Turanî diller, çeşitli Türkî dillerin yanı sıra, Fince ve Macarca'yı da kapsıyordu; Orta Asya'daki Ural-Altay Havzası ise Turanî dilleri konuşan halkların asıl ülkesi olarak tanımlanıyordu. Daha sonraları, Turanî teriminin ayrı bir ırkı da tanımladığı öne sürüldü. Çünkü, bir dil ailesinin aynı ırktan gelen halklara tekabül ettiğine inanılıyordu. Buradan da, aynı dili konuşan bütün halkların (bu örnekte "Turanî ırkın") uzak geçmişte mutlaka bir siyasal birlik oluşturmuş oldukları iddiası ortaya çıktı. 1930'lu ve 40'lı yılların ünlü bir Türkçüsü (ve Türkologu) olan Hüseyin Namık Orkun'un yorumuyla da Turanda bir siyasal birlik vardı; Turan'dan göç edildikten sonra bu siyasal birlik bozulduysa da, Türk ırkı karakterini korudu.¹³

Aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında, ortalık, ırkların evrimini ve özelliklerini sistemleştirmeye çalışan çeşitli antropolojik ırk teorilerinden geçilmiyordu. Darwin'in *Türlerin Kökeni* (1859) adlı eserinde yaptığı, aynı şekilde, insan ırkı için de yapmaya gayret ediliyordu. Kafatasının en uzun ve en geniş noktaları arasındaki orana (sefalik endeks) göre dolikosefalik ve brakisefalik ayrımını getiren yeni kafatası bulgularına (*cra-neology*) ve renk, saç gibi diğer fiziksel özelliklere dayalı araştırmalara, kafatasının fizyolojisinden yola çıkarak psikolojik genellemeler yapmaya çalışan diğer araştırmalar eşlik ediyordu. Kimi antropologlara göre, neolitik devrim, yani cilalı taş devrimi, kimi diğer antropologlara göre aynı zamanda Turan kökenli olan, brakisefal halklar tarafından gerçekleştirilmişti.

13 Turan, İran ve Afganistan'ın kuzeyinden Aral Denizi'ne ve doğuda Çin Türkistanı sınırlarına kadar uzanan Orta Asya topraklarını tanımlayan Farsça kökenli bir sözcüktür. Turan dil birliğinin Fin-Macar ve Samoyed dillerini kapsayan kol ile Türk, Moğol ve Tunguz dillerini kapsayan iki ana kola ayrıldığı düşünülüyordu. Bkz. M. A. Czaplicka, *The Turks of Central Asia* (Oxford: Clarendon Press, 1918), s. 18-21; İngilizler Deniz Kuvvetleri Harp Dairesi Donanma İstihbarat Bürosu tarafından hazırlanan özel bir belge olan *Manual on the Turanians and Pan-Turanianism* (Londra: H. M. Stationery Office, 1918), s. 12-17; ve Alaeddin Şenel, *İrk ve İrkçilik* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984), s. 80-83. Hüseyin Namık Orkun'un savı ilk baskısı 1944'te yapılan *Türkçülüğün Tarihi* (Ankara: Kömen Yayınları, 1977) adlı kitabının 13.-14. sayfalarındadır.

Dahası, Türkî halkların farklı gruplar altına sokulduğu çeşitli kafatası sınıflandırmaları vardı. Türkî halkları, aynı zamanda ilginç bir şekilde sefalik endeksleri farklı olduğu varsayılan hem Moğol, hem Kafkas halklarından sayan iddialara raslanıyordu. Oysa, Batı düşüncesinde bu halklar kültürel açıdan değişik halklar olarak algılanmakla kalmıyor, neredeyse birbirlerinin karıştını oluşturuyorlardı. Moğolların “barbarlığı” temsil ettiği söylenirken, beyaz Kafkas ırkının “uygarlığın” ataları olduğu iddia ediliyordu. İnsan davranışları arasındaki farklılıkları açıklamak üzere, kimi diğer fiziksel farklılıklar da kullanılıyordu. Kısacası genelde ırk ile dil ve kültür arasında bir nedensellik ilişkisi kurulmaya çalışılıyordu.¹⁴

Bu araştırmaların çoğunluğu bilim dışı ya da sahtebilimsel bir nitelik taşıyordu. Ancak, bu araştırmalar, ırkçı siyasal teorilerin ortaya çıkması için malzeme sağladı. Arthur de Gobineau'nun *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme* (1853) adlı eseri bunların en etkilisiydi. Gobineau'nun Beyaz/Arî ırkın zihinsel ve kültürel üstünlüğü varsayımına dayalı teorisi, 19. yüzyıl sonlarının *realpolitik* ve emperyalist yayılma politikalarına çok uygun bir nitelik taşıyordu. Gobineau, yüzyıllar boyunca ırkların melezleşmesi (kanlarının birbirine karışması) sonucunda geride safskan Arî ırkından olan küçük bir insan grubunun kaldığını ve geçmişteki büyük insan uygarlıklarını, yani, Hint, Mısır, Çin ve Batı uygarlıklarını bu ırkın yaratmış olduğunu iddia ediyordu. Ona göre Arî kökenini en iyi temsil eden ırk Germen/İskandinav ırkıydı. İkinci *Reich*'in ve sonradan Nazi Üçüncü *Reich*'in Pan-Germenist politikasının ırkçı yönüne zemin oluşturan açıklama buydu. Ne var ki Gobineau'nun varsayımları, diğer grupların üstünlüğünü öne sürmek üzere de esnetilebilir nitelikteydi. Üstelik Gobineau'nun ırk

14 Irk teorilerinin iyi bir özeti için, bkz. Marvin Harris, “Race”, *IESS*, s. 263,267; ve Jacques Barzun, *Race: A Study of Superstition*, s. 34-49, 116-130. Yukarıda değinildiği şekliyle Türk kökenli halklara ilişkin teorilere yer veren bir başka kaynak için bkz. Taner Timur, “Batı İdeolojisi, Irkçılık, ve Ulusal Kimlik Sorunumuz”, *Osmanlı Kimliği*, (İstanbul: Hil Yayın, 1986), s. 102-106. Adı geçen makale aynı başlıkla ayrı bir yazı olarak ilkin *Yapıt*, sayı 5, Haziran-Temmuz 1985'te yayımlanmıştır.

teorileri, 19. yüzyıldaki uluslar arasında eşitsizliği vurgulamakla kalmıyor, yönetenlerle yönetilenler arasında da yönetenlerin üstünlüğüne dayalı bir eşitsizliği meşrulaştırmaya çalışıyordu. Gobineau'ya göre, sözgelimi Fransa örneğinde, Fransız aristokrasisi, saf bir Germen-Frank "ırk"ından türemiş; buna karşılık, "bozulmuş" aşağı tabakalar, Galya-Roma kökenli bir ırktan gelmişlerdi.¹⁵

Gobineau, aslında, yurttaşlık kavramını öne süren bir siyasal düzene karşı "feodal" bir tepkiyi dile getiriyor ve romantik çağın ve o çağın ulusçularının "kahramanlara tapınma" ilkesini "ırka tapınma" ilkesine dönüştürüyordu. Dolayısıyla, ırkların ve ırkların birbirine karışmasının belirlenimci bir rolü üzerine kurulu olan, Gobineau'nun tarih teorisi, "ırk"ın "tarihsel dünyanın efendisi" olarak yüceltilmesine ve bütünüyle totaliter bir anlam kazanmasına yol açtı. Irk, sözgelimi, bir ulusun kültürel yaşamının bütün biçimlerini, ahlakını, dinini, felsefesini ve devlet yönetimini belirleyen her şeye kadir bir güç sayılıyordu.¹⁶ Öte yandan, Gobineau'nun, ırkların karışmasının bozulmaya ve dolayısıyla Batı uygarlığının çöküşüne yol açtığı şeklindeki temel iddiası, hem çağdaşları, hem de daha yakın dönemlerdeki ırkçı grupların bir kısmı tarafından kullanıldı. 1940'lı yıllarda çıkan çeşitli Türkçü dergilerde, bu söylediğimizin kanıtlarını bulmak mümkündür.

Gobineau'dan sonra gelen bir sosyal düşünür olan Gustave Le Bon'a göre, ırkların kendilerine özgü zihinsel yapıları vardı. Le Bon, *Les lois psychologiques de l'evolution des peuples* (1894) adlı eserinde, "ırk psikolojisi" kavramını ortaya attı. *Volkgeist*

15 Bkz. Michael D. Biddiss, *Gobineau: Selected Political Writings* (Londra: Jonathan Cape, 1968), s. 21, 59, 68-69, 95-96, 135-144. Bu görüşlerin hepsi Gobineau'nun en popüler eseri olan *Essay On the Inequality of the Human Races*'da yer alır.

16 Bkz. Ernst Cassirer, *The Myth of the State* (New Haven: Yale University Press, 1961), s. 224-229, 232. Kont Gobineau'nun "feodal gericiliği"nin kökü, Comte Henri de Boulanvilliers'in, burjuvaziyle bağlaşıklık kurarak feodal beylerin iktidarını kırmak isteyen XIV. Louis'nin mutlak monarşisine karşı yazdığı aristokrasi savunusuna dayanır. Boulanvilliers, Fransız aristokrasisinin (Franklar), Fransa nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Galya-Roma kökenli pleblerden üstün Germen kökenli bir ırka mensup olduklarını iddia etmişti. Bkz. Barzun, *Race: A Study in Superstition*, s. 18-19.

kavramından yola çıkan Le Bon, bir ulusun ahlakının ve bütün zihinsel/psikolojik özelliklerinin atalardan kalan bir miras şeklinde ırksal olarak belirlendiğini iddia etti. Bir başka deyişle, Le Bon, ulusa ruhunu veren olgunun ırk olduğunu öne sürerek, bir ırk mistisizmini savunuyordu. Le Bon'un iddiasına göre "tarihsel ırklar, kalıtım yasaları sonucunda öylesine bir güce kavuşmuşlardır ki, tarihsel bir ırkın inançları, kurumları ve sanatı -yani, uygarlığının bütün öğeleri- o ırkın dehasının dışı vurumundan başka bir şey değildir". Ayrıca, bütün "duygularımızın değişmez kaynağını" oluşturan etken de "ırkın temel özellikleri"ydi. Bununla birlikte Le Bon, belirlenimciliğini esneterek, "bir ulusun zihin yapısını bir ölçüde etkileyebilmek için elimizde bulunan tek araç eğitimidir" demiştir.¹⁷ Le Bon'un eserleri, dönemin seçkin Jön Türklerinden olan Abdullah Cevdet tarafından hemen Türkçe'ye çevrilmişti.¹⁸ İncelemekte olduğumuz ileri gelen Türkçüler arasında, Le Bon'un ortaya attığı anlayışa en çok yaklaşan bir mistik/manevi ırkçılığı temsil eden kişi Nihal Atsız'dı. Buna karşılık, Atsız'ın "rakibi" Reha Oguz Türkkan, Gobineau'nun daha dolaysız bir izleyicisi olarak ortaya çıktı.

Ulusal kimliği esas olarak etnik bir tanıma dayandıran ve ayrıca 19. yüzyılın ırk ve ırkçı teorilerinden etkilenen romantik ulusçuluğun, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde belirleyici bir etkisi oldu. Kültürel kimlikleri dinsel bir nitelik taşıyan ve siyasal kimliklerini Osmanlı Devleti'nin bekasından alan Osmanlı Türkleri için başlangıçta bu etki dolaylı bir nitelik taşıyordu. İmparatorluk topraklarının küçülmesine (dolayısıyla ekonomik kaynakların azalmasına) ve Osmanlı Devleti'nin Batılı güçler önünde gitgide küçük düşmesine yol açan diğer etnik halkların ulusçuluğu, ciddi bir siyasal sorun oluşturunuyordu. Devle-

17 Bkz. Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (Londra: Fisher and Unwin, 1921), s. 91, 43, ve 112, dipnot 1. Kitabın ilk İngilizce çevirisi 1896'da yayımlanmış, 1921'de on üçüncü baskısı yapılmıştı.

18 Bkz. Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), s. 58, 165-167; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), s. 176-178; ve Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), s. 242-251.

tin ayakta kalmasını ve geride kalan milletin siyasal bağıllığını sürdürmesini sağlamak için yeni siyasal formüller arayışı, Osmanlı seçkinlerinin o güne kadar kabul ettikleri tarihsel açıklamaların ötesine geçen genel bir bakış açısıyla devlet, vatan, ulus, etnik aidiyet, ırk ve dinsel kimlik konularındaki kavramlarını yeniden gözden geçirmeleri sonucunu doğurdu.

2. Türkoloji ve “Türk” Kavramı.

Çok-uluslu Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti ulus devletine siyasal geçiş, beraberinde bir kimlik değişimini de getirdi: İmparatorluk yapısı ve geniş İslam ümmeti içinde bir İslam milletine aidiyete dayalı bir kimlikten, milletin dinsel tanımına veya birleştirici “Osmanlı” siyasal kavramına değil, etnik kökene dayanan “Türk ulusu”na aidiyete dayalı bir kimliğe geçildi. Bu süreçte “Türklük”, Osmanlı ve İslam kimliklerini tamamlayan, kısmen de onların yerini alan bir kavram olarak keşfedildi ve yeniden tanımlandı.

Aşağı yukarı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Türklük, Osmanlı Devleti’nde gerçek anlamda bir kimliğin göstergesi değildi. “Türk”, genel olarak, imparatorluk sınırları içinde Türkçe konuşan Müslümanlar anlamına geliyordu. 1832 yılına gelindiğinde, Türkistan Hanlarıyla belirli oranda diplomatik ilişkiler kurulmuş bulunuyor ve resmi bir Osmanlı belgesinde Turan’dan, “Tatarların, Özbeklerin, Moğolların ve Türkistan halklarının” ülkesi olarak söz ediliyordu. Buna karşılık, belgede, “Türkistan Türklerinin Nuh Peygamberin oğlu Yafet’in soyundan geldiği”¹⁹ söyleniyor, dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin sınırları dışında yaşayan Türkî halklarla herhangi bir ortak etnik bağın bulunduğu düşünülüyordu. Tersine, belgede, bütün insanların Nuh Peygamberin oğullarından türediği yolundaki dini ve birlikçi bir iddiaya yer veriliyordu.

Öte yandan, “Türk”, cahil köylüyü çağırıştırıyor ve aşağılayı-

19 Bkz. Jean-Louis Bacqu -Grammont, “Turan: une description du Khanat de Khokand vers 1832 d’apr s un document ottoman”, *Cahiers du Monde Russe et Sovi tique*, XIII:2, s. 192-231.

cı bir anlamda kullanılıyordu. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu toprakları genellikle "Türkiye" olarak tanımlayan ve karşılaştıkları askerleri, devlet adamı ve diplomatları, ya da yabancı gezginlerin gözlemlediği halkı "Türk" olarak adlandıran Avrupalılara karşın Osmanlı toplumunda "Türk" ortak bir kimliğin öznesi olmamıştı. Türkçe de, seçkinlerin kullandığı resmi (ve yüksek-kültür ürünü) Osmanlıcayla karşılaştırıldığında, yerli halkın konuştuğu dil anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti'nin askeri ve bürokratik seçkinleri yalnızca Müslüman/Türk uyruklardan seçilmiyordu. Tanzimat dönemine kadar Osmanlı tarih yazıcıları, Osmanlı hanedanının tarihini, ya sadece Osmanlı tarihi olarak, ya da diğer İslam devletleri tarihinin bir parçası olarak inceliyorlardı. Bir başka deyişle, "Türklük", ne sosyo-kültürel anlamda, ne de siyasal ve tarihsel olarak tanıma anlamında herhangi bir önem taşımıyordu.²⁰

Osmanlı seçkinlerinin tutumundaki ilk değişikliklerin tarihi, Genç Osmanlılar dönemine dayanır. Çok gevşek bir biçimde de olsa, Türk teriminin bu dönemin siyasal yazınında arada sırada kullanıldığını görüyoruz. Sözgelimi, Osmanlı kavramına dinsel ayrımlardan bağımsız olarak "halkların birliği" anla-

20 19.yüzyılın son 20-30 yılına kadar Türk sözcüğünün aşağılayıcı anlam taşıması birçok yabancı gözlemci, gezgin ve doğubilimcisinin dikkatini çekmişti. Bkz. David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908* (İstanbul: Kervan Yayınları, 1979), s. 29-30; bu kitap, yazarın *The Rise of Turkish Nationalism* (Londra: Frank Cass, 1977) adlı eserinin Ş. S. Sürer, R. Ertem ve F. Erdem tarafından yapılan çevirisidir. Macar doğubilimcisi Vambery, 40 yıl içinde (1850-1890) meydana gelen değişikliğe değinirken, eskiden, eğitilmiş seçkinler için Türk sözcüğünün salt "kaba saba insan" anlamına geldiğini; Rusya'da yaşayan Türk kökenli halk açısından ise salt "göçebe Tatar"ı çağrıştırdığını anlatır. Bkz. François Georgeon, *Aux origines du nationalisme Turc*, Yusuf Akçura (1879-1925) (Paris: Editions ADFP, 1980), s. 9. Bernard Lewis de, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra: Oxford University Press, 1967), s. 333'de 1802 yılında Paris'e elçi olarak giden Halet Efendi'nin "Türk Elçisi" olarak takdim edilmesine büyük tepki gösterdiğini, ancak kaba saba Türk imajını bertaraf ettiği için kendini kutladığını aktarmaktadır.

"Türkler"in toplumsal-kültürel statüsü, Osmanlı seçkinleriyle aralarındaki kültürel uçurum için, bkz. Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Haziran 1969, s. 270-271. Osmanlı tarih yazıcılığının Tanzimat öncesi ve sonrası genel özellikleri için, bkz. Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik", *Tanzimat* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), s. 585.

minı veren Namık Kemal, “ulusal bağılılığın odak noktasını” belirtmek üzere çeşitli kavramlar kullanıyordu. Osmanlı ulusu kavramının yanı sıra, millet, ümmet, kavim gibi dinsel kavramları kullandığı gibi, “Türk” kavramını da kullanıyordu. Osmanlı anlayışına uygun olarak Namık Kemal, “Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlığı”nı vurguluyordu. Ama, Osmanlı vatanından (*la patrie*) söz ederken, sadece coğrafi bir birimi kasdetmiyor, Türklerle özdeşleştirdiği şanlı eski Osmanlı atalarıyla “duygusal bir bağ”ı da dile getiriyordu. Namık Kemal’in *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesi, vatanseverlik üzerine olduğu kadar, Türklerin cesaretini de yücelten bir oyundu. Namık Kemal, ateşli ve romantik şiirlerinde vatan kavramını yaygınlaştırdığı gibi, Türklerin askeri başarılarını da vurguluyordu. Osmanlı tarihi üzerine yazdığı eserlerde, başlangıçta “Türkler”in şanlı geçmişi üzerinde durduktan sonra, İslam tarihinin büyük şahsiyetleri üzerinde yoğunlaştı.²¹ Bu tema değişikliği, 1870’lere doğru İngiltere’nin, Fransa’nın ve özellikle Rusya’nın çeşitli İslam topraklarında gerçekleştirdikleri fetihlere ve daha sonraları Balkanlar’da artan Pan-Slavizm tehlikesine bağlanabilir. İslam dünyasının Batılı güçler karşısında yenilgiye uğraması, bir savunma refleksi doğurarak Osmanlı Devleti ile diğerleri arasında İslami bağ düşüncesini öne çıkardı.²²

Genç Osmanlılar arasında, “Türkler” üzerinde, hem “Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucu etnik ögesi”,²³ hem de, Orta Asya halklarını da kapsayan bir “ırk” olarak en çok duran kişi, Ali Suavi’ydi. Ali Suavi, Orta Asya’nın Ruslar tarafından fethedilmesine, Namık Kemal’in soruna Pan-İslamcı yaklaşımla gösterdiği tepkiden çok farklı bir şekilde, Türkçü bir tepki gösterdi. Paris’te çıkardığı, *Ulum* (1871) adlı 15 günlük gazetesini ile, yine Paris’te yayınladığı *Hive* (1873) başlıklı broşüründe, Türkî halklardan ve uygarlığa katkılarından sözetti. Özellikle Gobineau’nun “Türk ırkını kaba ve görgüsüz bir soy ola-

21 Bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton: Princeton University Press, 1962), s. 283, 326-327, 331-332, 335.

22 Bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 341.

23 Bkz. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, s. 371.

rak tanımlamasına” karşı, Ali Suavi, Türklerin, çok gelişmiş bir dili olan ve, örneğin, hayvancılık ve metalurji alanında uygarlığa katkıları askeri ve siyasal başarılarıyla eş düzeyde bulunan eski ve üstün bir “ırk”a mensup olduklarını iddia etti.²⁴

Kültürel Türkçülüğün önemli boyutlarından birisi, Türkçe’nin Osmanlıca’dan farklı olan ve geniş bir coğrafi alanda konuşulan birçok lehçesiyle gelişmiş bir dil haline getirilmeydi. Osmanlı seçkinlerinin Türk diliyle ilgilenmeleri çeşitli aşamalardan geçti. Başlangıçta, Genç Osmanlılardan bazıları, edebi ve resmi dilin basitleştirilmesi gereği üzerinde durdular. Bir yandan, Türk halk diline olan ilgi yoğunlaşırken, öte yandan da, daha çok sayıda Osmanlı aydını, dil temeline dayalı bir Türk etnik aidiyeti anlayışını benimsemeye başladı.

Halk arasında konuşulan haliyle Türkçe, Ahmet Mithat’tan Mehmet Emin Yurdakul’a kadar, edebi eserlerde gün geçtikçe daha fazla kullanılmaya başlandı. 1897’de Yunan-Türk savaşının etkisiyle, Mehmet Emin, ilk *Milli Şiirler*’ini yayınladı. Bu şiirlerin edebi değeri tartışmalıydı, ancak, bunlar, “milli edebiyat”ın ilk örnekleri olarak kabul edildi. Söz konusu şiirler, basit bir Türkçe’yle yazılmış, gayet duygusal ve yurt sevgisiyle dolu şiirlerdi ve Türk olmanın gururunu dile getiriyordu. Mehmet Emin üzerindeki etkisi oldukça belirleyici olan, dönemin ünlü Pan-Islamcısı Cemalettin Afgani’nin de, önermiş olduğu gibi, dil, İslami bağlılığın yanı sıra, önemli bir kültür bağı olarak algılanmaya başlandı.²⁵ İslam toplumlarının yaşaması için ulusal bilince varılmasını zorunlu sayan Cemalettin Afgani, etnik aidiyeti de dil birliği çerçevesinde tanımladı ve hatta bir etnik grubun tarihin değişik dönemlerinde ayrı dinleri benimsediği dikkate alınırsa, dil bağının din bağından daha güçlü olduğunu söyledi.²⁶ Aynı gerekçe, 1944 yılında

24 Bkz. İsmail Hami Danişmend, *Ali Suavi’nin Türkçülüğü* (İstanbul: CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1942), s. 27-31.

25 Mehmed Emin Yurdakul’un yaşamına ve Afgani’nin onun üzerindeki etkisine ilişkin notlar için, bkz. Hilmi Yücebaş, *Milli Şairimiz Mehmed Emin Yurdakul* (Talat Altın Matbaası, 1947), özellikle s. 7.

26 Afgani’nin Türkçü hareket üzerindeki genel etkisi için, bkz. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 55; ulusal bilinç, etnik aidiyet, ve dinsel bağlılık konu-

Hüseyin Namık Orkun tarafından adeta sözcüğü sözcüğüne tekrarlandı. Hüseyin Namık Orkun, Türkleri aşağıdaki (gayet ilginç) sözlerle tanımladı:

Türklerin en fazla sadık kaldığı an'anesi de dilidir. Bunu kaybettiği gün benliğini de unutmaya başlar...Türk din değiştirir; fakat an'ane ve ahlakını asla...Türklerin birçok dine intisap ettiğini görüyoruz. Fakat bunlara rağmen onun nazarında yine bir Gök-Tanrı vardır. Ve o Gök-Tanrı bütün mukadderata hakimdir. Türkler hangi dinlere girmiş ise o dine de kendi an'ane ve eski itikatlarını sokmuş ve ancak o suretle bu dini hazmedebilmiştir. Eşiğe basmamak itikadı Türklerin en eski devirlerinden, şamanizmden kalmış bir itikattır. Bugün dahi Anadolu'da ve bizim aramızda bu itikadın yaşadığını biliyoruz.²⁷

Türk diline olan ilginin yoğunlaşması ve dilin etnik önemi konusunda bilincin yükselmesi, esas olarak, çeşitli doğubilimciler (Davids, Klapproth, Radloff) tarafından yapılan dil araştırmalarının bir sonucuydu.²⁸ Bu alanda önemli bir katkı da, Radloff ve Thomsen'in 1893'te Orhun yazıtlarını çözmeyi başarmaları oldu. Baykal gölünün güneyinde, Orhun vadisinde, 8. yüzyıldan (732) bu yana ayakta duran bu anıtlar, Türkî bir dilde yazılmış ve dönemin Türk devletiyle Türk kökenli halkına ilişkin bilgi veren en eski tarihsel kayıtlardı. Eski Türk "runik" yazısıyla ve Orhun Türkçesi'yle yazılmış yazıtların çözülmesi, sadece bir dilbilim başarısı değildi; "Türk" kavramına da tarihsel

sundaki görüşleri için, bkz. Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), s. 55-59. Nejat Sefercioğlu tarafından hazırlanan adı geçen kitap, aslında Akçura'nın Türk Ocakları tarafından 1928'de yayımlanan özgün eseri *Türk Yılı'nın "Türkçülüğün tarihi"*ne ilişkin bölümüdür ve bundan böyle *Türk Yılı* olarak anılacaktır. *Türk Yılı*'ndan alınan bu bölüm, Türkçü akımın Cumhuriyet'in ilanına kadarki gelişimi konusunda hâlâ kapsamlı bir kaynak olma niteliğini korumaktadır.

27 Hüseyin Namık Orkun'un savı için, *Türkçülüğün Tarihi* adlı eserine (s.25) bakınız.

28 Çeşitli Türkoloji araştırmaları ve bunların Türkçülük üzerindeki etkisi konusunda genel bilgi için, bkz. Akçura, *Türk Yılı*; Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*; ayrıca, 1930'ların ve 1940'ların ünlü bir Türkçüsü olan Hüseyin Namık Orkun tarafından yazılan ve bu bölümün 13. ve 27. dipnotlarında değindiğimiz *Türkçülüğün Tarihi*.

bir boyut kazandırdı.²⁹ Doğubilimcilerin çoğu, “Türk” teriminin Çin kayıtlarında “tu-kui” olarak geçen ve Hiung Nuların (Hunlar, M.Ö. 3. yüzyıl) bir kolu kabul edilen ve Avesta adlı eski İran/Zerdüşt efsanesinde belirtilen “Turan”da yaşadığına inanılan halka tekabül ettiği tezi üzerinde birleştiler.³⁰

Aynı zamanda, Rusya’daki Türk kökenli aydınların eserleri ve bu eserlerin verdiği mesajlar, yeni bir çıkış, dile dayanan bir kültürel birlik çıkışı açtı. Değişik lehçeler üzerinde incelemeler yapan Ahmet Vefik Paşa, “Osmanlı” lehçesinin Uygurlar, Çağataylar, Kırgızlar gibi çeşitli halklar tarafından konuşulan lehçelerle ortak bir kökten türemiş olması gerektiği sonucuna varmıştı. Ne var ki, dile dayanan bir kültürel birlik düşüncesi ve hatta İstanbul lehçesine dayanan bir *lingua Turca*’nın geliştirilmesi düşüncesi, bütün Türkleri ve Tatarları bir “ulus” sayan İsmail Gaspıralı adlı Kırımli bir aydına aittir. İsmail Gaspıralı, 1905 Devrimi’nden sonra Rusya’da yayımlanan *Tercüman* adlı gazetesinde yer alan “dilde, fikirde, işte birlik” şiarıyla da dile getirdiği kültürel bir Pan-Türkçülüğü öngörüyordu.³¹

Orhun yazıtlarının okunması, Türklerin etnik kökenleri üzerine doğubilimcilerin yanı sıra Osmanlı yazarları tarafından da yazılan birkaç tarih kitabı izlemişti. Bu tür eserlerin ilk örneği, Joseph de Guignes adlı bir Fransız tarafından yazılan *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et autres Tartars Occidentaux* (1756-58) adlı kitaptı. Joseph de Guignes, bu kitabında Türkleri, Tatarlar, Moğollar, Hunlar ve Bulgarlar gibi birçok halk grubunun atası olarak tanımladı ve Türklerin yüzyıllar boyunca gösterdikleri askeri cesaret ve yeteneği övdü. Bir yüzyıl sonra, harp okulları komutanı Süleyman Paşa, *Tarih-i Alem* adlı bir genel tarih kitabı yazdı. 1876 yılında ya-

29 Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984), s. 7-14. Orhun yazıtlarının Türkçe bir çevirisi ilkin Necib Asım tarafından 1924’te yayımlanmıştır. 1941’de Hüseyin Namık Orkun bir başka çeviri yapmıştır. Bkz. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), s. V-XI.

30 Bkz. Edward Harper Parker, “The Origin of the Turks”, *The English Historical Review*, XLIII, temmuz 1896, s. 431-441; ve E. Blochet, “Le Nom des Turks Dans L’Avesta”, *Journal of the Asiatic Society*, 1915, s. 305-308.

31 Akçura, *Türk Yılı*, s. 64-75.

yımlanan ve harp okullarında ders kitabı olarak okutulması düşünülen bu kitap, Türklerin Osmanlı ve İslamiyet öncesi çağlarını inceliyordu. Ne var ki, bu kitap, II. Abdülhamit tarafından yasaklandı ve ancak 1911 yılında tekrar yayımlanabildi. Süleyman Paşa, Joseph de Guignes'in etkisi altında kalmıştı. Kitabında, Türkleri ve Türklerin askeri becerileri sayesinde uzak geçmişte kazandıkları şan ve şerefi övmek üzere Joseph de Guignes'in tarihsel "veri"lerini kullanmıştı. Süleyman Paşa, kitabında, incelemekte olduğumuz Türkçü yazarlar tarafından ileride "ırkımızın kahramanları" olarak propagandası yapılacak olan kimi tarihsel şahsiyetlere de değinmişti. Sözgelimi, efsanevi Oğuz Han'ın aslında Çin kayıtlarında adı geçen Hiung Nu (Hun) imparatoru Mete olduğunu Süleyman Paşa iddia etmişti.³²

Mustafa Celâlettin Paşa (Kont Borzecki) adlı bir Polonyalı sürgün tarafından Fransızca olarak yazılan daha eski bir Osmanlı eseri *Les Turcs Anciens et Modernes* (1869) başlığını taşıyor ve Osmanlı Türklerinin atalarını ele alıyordu. Kitapta Joseph de Guignes'in etkisi açıkça görülüyordu, ancak, Celâlettin Paşa'nın niyeti başkaydı. Celâlettin Paşa'nın kitabı aslında Batılı güçlerin ve tez sahiplerinin gözünde Osmanlılara prestij sağlamak ve belki de Balkanlar'daki ayrılıkçı eğilimleri tarihsel bir gerekçeyle önlemek amacıyla yazılmış ereksel bir eserd. Mustafa Celâlettin Paşa, Türklerin ve Avrupalıların "Turo-Aryan" adını taşıyan aynı ırktan geldiklerini iddia ediyordu. İddiasına göre, Turo-Aryan ırkı, Turanî ve Arî halkların bir karışımıydı ve bu da Osmanlıların ve çeşitli Slav halklarının aynı etnik kökenden türedikleri anlamına geliyordu. Ancak, Mustafa Celâlettin Paşa, Moğolları ayrı bir ırk sayıyor ve Türklerin insanlık tarihine büyük katkılarda bulunduğunu iddia ediyordu.³³

32 Hem Guignes, hem Süleyman Paşa için, bkz. *a.g.e.*, s. 41-44; ve Kushner, *Türk Milliyetçiliğin Doğuşu*, s. 12-13. Oğuz Han'a ilişkin tezi için, bkz. Nejat Kaymaz, "Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1977), s. 438.

33 Mustafa Celaleddin Paşa, bağımsız Polonya davasını savunan Constantin Borzecki adında genç bir subaydı. 1848'de Rus (ve Avusturya) yönetimine karşı düzenlenen Polonya ayaklanmasının bastırılmasından sonra Osmanlı toprak-

Léon Cahun tarafından yazılan *Introduction à l'histoire de l'Asie* (1896) adlı bir başka Fransızca kitapta, -Türklerin yanı sıra Finlilerin ve Japonların etnik atası olarak gösterilen- “Turan ırkı”nın, Moğollarla birlikte, Çin ve İranlılarla Avrupa arasında bir köprü rolü üstlenerek, uygarlığın Avrupa’ya aktarılmasında aracılık ettikleri iddia ediliyordu.³⁴ Cahun’un kitabı, Türkçüler arasında çok beğenilen bir eser oldu. Ziya Gökalp, anılarında, kendisini Türkçülüğe yönelten kitapların Ahmet Vefik Paşa’nın (Osmanlı lehçesini Türkî lehçelerden biri olarak inceleyen) *Lehçe-i Osmani* adlı eseri ile Süleyman Paşa’nın *Tarih-i Alem* adlı eseri olduğunu belirtir; ancak, Pan-Türkçülüğü benimsemesine yol açan kitabın 1896’da İstanbul’a geldikten sonra satın aldığı ilk kitap olan Cahun’un eseri olduğunu da ekler.³⁵ Cahun’un kitabı, kısa süre sonra bir başka Türkçü, Necip Asım, tarafından genel Türk tarihini ele alan *Türk Tarihi* (1900) adlı kitabının birinci cildi olarak Türkçe’ye çevrildi ve sonraki Türkçüler kuşağını etkileyen temel kaynaklardan biri oldu. Sözgelimi, 1940’larde Türkçü akımın liderlerinden biri olan Reha Oguz Türkkkan, lisede okurken kendisini etkileyen eserlerden biri olarak bu eseri gösterir.³⁶ Cahun’un kitabında, Türkler “Batı uygarlığı”na doğrudan katkıda bulunmaktan çok, “askeri ruhları... cesaretleri, itaatkârlıkları, dürüstlükleri, sağduyuları” ve adaletli ve becerikli yönetimleri nedeniyle övülüyorlardı. Kitabın en ilgi çekici tezi, Türklerin İslamı benimsedikten sonra, kendi gerçek ruhlarına yabancılaştıkları ve bütün enerjilerini yabancı yöneticilerin hizmetin-

larına kaçtı. Osmanlı ordusunda görev aldı ve 1877 Osmanlı-Rus Savaşı’nda savaş meydanında öldü. Oğlu Enver Celaledin Paşa, aynı zamanda, Türklerin etnik kökeni üzerine bir başka eserin de yazardır. Önümüzdeki sayfalarda bu esere değineceğiz. Şair Nazım Hikmet Mustafa Celaledin Paşa’nın torunlarından biriydi. Mustafa Celaledin Paşa’nın eseri ve yarattığı etkiler için, bkz. Yusuf Akçura, *Türk Yılı*, s. 21-27; ve Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 13.

34 Kushner, *y.a.g.e.*, s. 14.

35 Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1968), s. 12-13.

36 Bkz. Reha Oguz Türkkkan, *Kuyruk Acısı* (İstanbul: Bozkurtçu Yayın, 1943), s. 54-56.

de tükettikleri teziydi.³⁷ Yani, Cahun, “Türklerin yıldızının” İslamiyeti benimsedikten sonra “söndüğü”nü iddia ediyordu.

Bir başka etkili kaynak, İstanbul’da kaldığı süre içinde birçok Osmanlı yazarıyla temas kuran, Macar doğubilimci Arminius Vambery idi. Arminius Vambery, Mustafa Celâlettin Paşa’nın tersine, Türklerle Moğollar arasında ırk ve dil bağları bulunduğunu savunuyordu. Çağdaşı Macar dilbilimcileri ve tarihçilerinin yaptığı araştırmalara dayanarak, Turan ırkının, Türklerin yanı sıra, Macarları, Çinlileri ve Estonyalıları da kapsadığını öne sürüyordu.³⁸ İstanbul’daki ikametinin ardından 1860’ların başlarında Orta Asya’ya yaptığı seyahatler ve buradaki gözlemleri, Arminius Vambery’yi, Rusların doğu topraklarına yaptıkları seferler konusunda bilgiye ihtiyacı olan İngiliz resmi çevreleri açısından da değerli bir kaynak haline getirmişti. Kırım Savaşı’ndaki stratejik yenilgiden ve 1856’da yapılan Paris Kongresi’nde diplomatik olarak küçük düştükten sonra, Rusya, Avrupa’da güç kazanma yarışını bir süre bırakarak, doğuya doğru yayılma yolunu seçmişti.

Vambery’nin Türkoloji üzerindeki etkisi, daha çok, Budapeşte Üniversitesi’ndeki Türkoloji araştırmaları merkezinin başkanı olmasından kaynaklanıyordu. Burada, Türkoloji çok gelişmiş bir inceleme dalı durumundaydı ve Rusya’dan gelen birçok Türk kökenli öğrenciyi etkilemişti. “Turan” sözcüğü, daha 1839’da Macar bilginler tarafından Fince, Türkçe, Macarca ve Moğolca’nın içinde bulunduğu dil ailesini tanımlamak üzere kullanılmıştı.³⁹

1890’dan sonra, Budapeşte “Turan araştırmalarının Mekkesi” oldu. 1867’de Avusturya-Macaristan Birleşik Krallığı’nın kurulmasından sonra, Habsburglarla Macarlar arasındaki anlaşmazlık büyüdü. Macar hükümeti, Batılı devletlerin onayla-

37 Cahun’un eserine ilişkin ayrıntılı bilgi için, bkz. Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 112-114. Eserin Necib Asım üzerindeki etkisi için, bkz. Akçura, *Türk Yılı*, s. 90-92.

38 Bkz. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 13-14.

39 Macar Türkoloji araştırmalarının Türkçülük hareketi üzerindeki etkileri için, bkz. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 347; Nejat Kaymaz, “Türkçü Tarih Görüşü”, s. 438-439; Ilber Ortaylı’nın *Felsefe Kurumu Seminerleri*, tartışma bölümünde (s. 457) yer alan görüşleri.

madığı bir Macarlaştırma politikası benimsedi. Ancak, daha sonra, özellikle 1890'dan itibaren Macarlar, Pan-Slavizmin ve Pan-Germenizmin çifte baskısını hissettiler. Avrupa'daki değişen güç dengesi ve o güne kadar kendilerini bir parçası saydıkları "Batı dünyası" karşısında duydukları yabancılaşma, Macarları, Doğu Avrupa'da değişik bir müttefik arayışına itti. Eski düşman Osmanlılar, artık, özellikle Rusya'ya karşı muhtemel bir müttefik sayılıyordu. "Turan" üzerinde yoğunlaşan dilbilim ve etnografi araştırmaları da, iki taraf arasında bir yakınlaşma doğurmuştu. Ayrıca, Osmanlı Türkçüleri ile Macar Türkologları arasında bir ölçüde bir fikir alışverişi başlamıştı. İlişkiler, 1913'ten sonra Türkçülüğü kabul edilebilir ve neredeyse kaçınılmaz bir strateji saymaya başlayan İttihat ve Terakki yönetimi sırasında daha da güçlendi. Öte yandan, Macaristan'da 1890 yılında bir Pan-Turancılık akımı doğmuş ve 1890'la 1945 yılları arasında gücü zaman zaman değişse de, 1945 yılına kadar devam etmişti.⁴⁰

40 Bkz. Joseph A. Kessler, "Turanism and Pan-Turanism in Hungary, 1890-1945" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, U. C. Berkeley, 1967); Eugen Oberhammer, "Der Name Turan", *Turan*, 1918, s. 193-208; Karl Wippert, "Der Turanismus", *Der Neue Orient*, VI: 4, Aralık 1922, s. 202-210.

Macar bilginlerle işbirliği yapan Türkçülerden biri, Anadolu lehçeleri konulu makaleleri Macar dergisi *Keleti Szemle*'de yayımlanan Necib Asım'dı. Bkz. Akçura, *Türk Yılı*, s. 89.

Kessler'e göre, 1908'den sonra "Türk-Tatar" sürgünleri, Macar "Ural-Altaycılar"yla sürekli temas halindeydiler ve önde gelen Turancılardan Kont Pal Teleki 1910 yılında İstanbul'u ziyaret etmişti (s. 29); 1914'te Yusuf Akçura'nın bir makalesi ("Macarların ve Türklerin Turandaki Rolü") *A Cel* adlı bir başka Macar dergisinde yayımlanmıştı; 1915'te İstanbul'dan gelen bir "Türk-Tatar" heyeti Budapeşte'de Turan Derneği'nde ağırlanmıştı (s. 146). 1910 yılında Budapeşte'de Kont Pal Teleki (sonradan Macaristan başbakanı olmuştur) başkanlığında kurulan ve onursal eş-başkanı Vambery olan Turan Derneği'nin resmi yayın organı *Turan* dergisiydi. (1913'te yayına başlayan bu iki aylık derginin kimi sayıları İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunmaktadır). Bir başka Turancı dergi olan *A Cel* 1914 yılında yayına başlamıştı (s. 104-109, 126-128).

Macaristan'da Turancı akımın yükselmesine yol açan siyasal koşullar Lothrop T. Stoddard tarafından *American Political Science Review*'nın Şubat 1917 tarihli sayısında yayımlanan "Pan-Turanism" adlı makalede anlatılmıştır (s. 16-17). Stoddard, (Bulgarlar'ın hak iddia ettiği Doğu Rumeli ile Makedonya'yı Bulgar toprağı saymayan) 1878 Berlin Kongresi'nden ve Bulgaristan'ın bağımsız bir ulus-devlet olma hakkına saygı göstermeden onu Balkanlar'da bir ileri karakol durumuna indirgeyen Rusya'nın emperyalist yaklaşımından sonra ha-

19. yüzyıl sona ermeden önce, genel olarak Türkoloji araştırmalarının etkisi açıkça görülmeye başlanmıştı. Orta Asyalılık üzerindeki ilgi yoğunlaşırken (örneğin Ahmet Mithat Orta Asya'yı "anavatan" olarak adlandırıyordu), "Türklük" anlayışı, Anadolu halkını da kapsamaya başlıyordu. Günlük Osmanlı gazetesi *İkdam*, kendisini "Türk" gazetesi olarak tanımlıyor ve Rusya'daki çeşitli Türkçü gruplar hakkında bilgi verip, onların Çarlık yönetimi tarafından nasıl ezildiğini anlatıyordu. Bir başka gazete, *Basiret* ise, Anadolu, Anadolu'nun yoksulluğu ve Anadolu halkı konusunda yazılar yazıyor, Şemsettin Sami ve Necip Asım, yazılarında, Anadolu halkının Türklüğüne işaret ediyorlardı.⁴¹ İkinci Abdülhamit döneminin bir başka Türkçüsü olan Bursalı Tahir Bey, ilgisini askeri kahramanlardan başka bir tarafa yönelterek, 1896 yılında yayımladığı *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri* adlı eserinde Türk kökenli olduğunu varsaydığı İbni Sina, İbni Rüşd ve benzeri bilginlerin bilime katkıları üzerinde duruyordu.⁴² Etnik ulus kavramı, ortak kökene ve soya ağırlık veriyor, Türk kavramı ise, olumlu anlamlar içeren bir dönüşüm geçiriyordu.

Ancak, üzerinde durulması gereken bir başka yön daha var. Yukarıda değindiğimiz bütün tarih kitapları, bakış açısında meydana gelen önemli bir değişikliğin göstergesiydi: Osmanlı

yal kırıklığına uğrayan Bulgarlar'ın Rusya'nın Pan-Slavizmine gösterdikleri tepkide Turancı motiflere rastlandığını da belirtir (s. 19-21). Kushner, *Basiret* gazetesinde Bulgaristan'ın karşılaştığı çıkmazı ele alan, Bulgarlar'ın aslında Aral bölgesinden göç etmiş Türk kökenli bir halk olduğunu, Rumeli topraklarını fethettikten sonra Hristiyanlığa geçtiğini belirten makaleler yazıldığını söyler: bkz. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 70-71. Bulgaristan ile Romanya'da yaşayan Hristiyanlaşmış Türk dilli halklar Gagauz adıyla bilinir. Bkz. Atanas Manof, *Gagauzlar* (Ankara: Ulusal Matbaa, 1939).

41 Bkz. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 64-67, 77-83.

42 Bkz. Akçura, *Türk Yılı*, s. 101-103. Türkçü akıma ilişkin bir özet Ercüment Kuran'ın "The Impact of Nationalism on the Turkish Elite" adlı makalesinde de bulabilirsiniz. Makale, William R. Polk ile Richard L. Chambers'in editörlüğünde yayımlanan *Beginnings of Modernization in the Middle East* (Chicago: University of Chicago Press, 1968), s. 109-117'de çıkmıştır. Bununla birlikte, Kuran, bilimsel ve edebi Türkçülük arasında ayırım yapar: Bilimsel Türkçülük bütün dil ve tarih araştırmalarını kapsarken, edebi Türkçülük terimi, Mehmed Emin Yurdakul'un 1898-1899'da şiirleriyle "milli edebiyat"ı başlatmasını belirtir.

Türklerinin tarihi, resmi Osmanlı tarih yazıcılığında anlatılan konularla sınırlı olmayıp, İslamiyet öncesi çağlara kadar uzanıyor ve dinsel bir birlikten çok etnik bir kökene dayanıyordu. Aslında bu, aynı zamanda, laik bir tarihçiliğe geçiş anlamına geliyordu. Ne var ki, vurgulanan yön, etnik aidiyetin ırksal temeliydi. Üstelik, önerilen ırksal akrabalık ve kökenlerin çeşitliliği ve bu konularda yazılar yazan yazarlar arasındaki çelişkiler, genel olarak Avrupa’da dolaşımda olan ırk ve ırkçı teorilerin yukarıda sözünü ettiğimiz sahtebilimsel (*pseudoscientific*) temelini hatırlatıyordu. Çeşitli lehçeler konusunda yapılan dilbilim araştırmaları, esas olarak kültürel yönelimliydi; ancak, Türkî diller konuşan diğer halklara ilişkin temel yönelim, sözünü ettiğimiz ırk teorileriyle bir ölçüde kirlenmiş durumdaydı. Bir başka deyişle, Osmanlı aydınları, “etnik aidiyet”i keşfetmişlerdi; ama, Türk etnik aidiyetinin ırk tarihine dayanan bu “keşfedilmiş” kaynakları, daha başlangıçtan itibaren sağlam bir zeminden yoksundu. Yine de bunlar, Batının sinir bozucu “üstünlüğü” karşısında Türkleri ve Türklerin atalarını yüceltme amacına hizmet etti. Zaten Batının üstünlüğü karşısında bir dayanak arayışı bu sürecin itici güçlerinden birini oluşturunuyordu.

Pan-Türkçülük: Teori ve Pratik

Etnik tarihe dayalı romantik “ulus” kavramı, 18. yüzyılın son dönemlerinin bir keşfiydi. Buna karşılık 19. yüzyılın romantik ulusçuluğu, kültürel ve tarihsel araştırmaları, Orta ve Doğu Avrupa’nın çeşitli etnik grupları arasında ulusal bilinci yerleştirmek amacıyla kullandı. Avrupa’nın batısında, Fransa ve İngiltere’de, ulusal bilinç, kökü 15. ve 16. yüzyıllara dayanan monarşik devletin kimi merkezîyetçi politikalarıyla güçlendirilmişti. İngiltere ile Fransa arasında 1400’lerin ortalarına kadar süren Yüz Yıl Savaşları, bu ülke halklarına birbirleri karşısında zaten bir “ulusal duygu” kazandırmıştı. Ancak, ulusal bir bilincin yayılması, daha çok, ulaşımın ve eğitimin gelişmesi ve devletin gücünü arttırmak üzere krallar ve kraliyet bürokrasisi tarafından desteklenen ve teşvik edilen bir ulusal pi-

yasanın ortaya çıkmasının sonucuydu. Yani ulusal bir bilincin oluşumunu sağlayan etken, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan dönemde kapitalizmin tarihsel süreciyle bağlantılı olan modern devletin ortaya çıkmasıydı. Sözünü ettiğimiz dönemde, Paris ve Londra, kültür merkezleri haline gelmiş ve dil birliği önemli oranda sağlanmıştı. Bir bakıma “ulus”u “devlet” yaratmıştı.⁴³ 1789’da Fransız ulusçuluğu, sadece ulus kavramını siyasallaştırmış ve “ulus-devlet” idealini ortaya atmıştı.⁴⁴ Öte yandan, Doğu ve Orta Avrupa’nın birlikten ve bağımsızlıktan yoksun durumda bulunan etnik grupları için ulusçuluk, aslında, neredeyse tam tersi bir süreci içeriyordu. Ulusal bilincin yayılması, bağımsız ve/veya birleşik bir merkezi devletin kuruluşundan önce gelmişti. Ulusçu bir siyasal hareketin (ve programın) zemini, kültür ve tarih araştırmaları yoluyla bilinç kazandırılması sayesinde hazırlanmıştı.

Türkçülük de, siyasal bir niteliğe bürünmeden önce, başlangıçta, ulusal, etnik bir bilinç aşılama çabası olarak gelişti. Siyasal bir Türkçülüğün doğmasına yol açan itici güç, esas olarak Osmanlı Devleti’ni ve birçok etnik gruptan oluşan bileşimini etkileyen özel siyasal gelişmelerdi. Osmanlı Devleti’nin son 30-40 yılında yapılan (ve çoğunlukla kaybedilen) savaşlar, Türkçülüğün gelişimi üzerinde belirleyici bir etkide bulundu.

1877-78 Türk-Rus savaşından sonra Balkanlarda kaybedilen topraklar sonucunda Osmanlı Devleti, kısmen Arap halkından meydana gelen Müslüman bir çoğunlukla başbaşa kaldı. Bu durumu dikkate alan II. Abdülhamit, Pan-İslamcılığı sadece bir iç politika önlemi olarak değil, Avrupa devletlerinin farklı çıkarları karşısında Osmanlı Devleti’nin ayakta kalması için bir siyasal strateji olarak da benimsedi. Pan-İslamcılık, Rus-

43 Batı Avrupa’da bilinçli ulusal duygunun yayılması olgusunun, merkezi bir devletin kurulmasına ve ulusal bağlılığı pekiştiren kimi düzeneklere dayandığı konusunun tartışıldığı bir kaynak için, bkz. Royal Institute of International Affairs, *Nationalism*, s. 14-20. Ayrıca, bkz. Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1977), s. 17; ve Kohn, *The Idea of Nationalism*, s. 4.

44 Kedourie, *Nationalism*, s. 13-15.

ya'nın Pan-Slavizmi karşısında bir denge unsuru oluşturmak ve aynı zamanda İngiliz faktörünü dengelemek amacıyla Alman Reich'ını kazanmak üzere seçilen bir stratejiydi. II. Abdülhamit'in yönetimi sırasında, 1908 yılına kadar süren siyasal baskılar nedeniyle Türkçülük, çoğunlukla edebiyat ve tarih incelemeleri alanıyla sınırlı kalmıştı. 1900'e doğru İstanbul'daki Osmanlı Türkçülerinden bir grup, günlük *İkdam* gazetesi çevresinde toplanarak, aralarında "Türk milliyeti" düşüncesini tartışıp, ulusal kimliğin tarihsel ve dilsel yönlerini vurgulayan Alman romantik edebiyatını incelediler.⁴⁵ İkinci Meşrutiyet dönemi, bütün etnik gruplara tanınan parlamenter temsil hakkıyla birlikte, başlangıçta, Osmanlıcılığın canlanmasına yol açıyorsa da, Arnavutluk isyanı, Balkan savaşları ve bunların sonucunda meydana gelen köklü nüfus değişiklikleri, hem Osmanlıcılığı, hem Pan-İslamcılığı gerçekçi birer politika olmaktan çıkardı. Balkan savaşlarının sona ermesi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok etnik gruptan meydana gelen bileşimi esas olarak ortadan kalktı ve iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi de Türkçülüğü resmi ideolojisi olarak benimsedi. Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen yeni yenilgiler ve toprak kayıplarının ardından Anadolu'da yapılan Kurtuluş Savaşıyla belirlenen yeni siyasal ve coğrafi koşullar siyasal Türkçülüğün tutunması için nesnel bir zemin yaratmıştı.

45 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde (1904), İstanbul'da bir kültür mahfelinde (kulübünde) bir araya gelen ve "Türk milliyeti" sorununda siyasal olmaktan çok "ilmi" bir yaklaşım benimseyen bir grup insanın, II. Abdülhamid döneminde Osmanlılar ile Almanlar arasında yoğunlaşan ilişkiler sonucunda Almanlar'la artan temaslarına bağlı olarak romantik Alman milliyetçiliğinden etkilendiklerini yazar. Bkz. *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), s. 23-24. Bu mahfelle ilişkili kişiler arasında, Necib Asım, Mehmed Emin (Yurdakul), Şemsettin Sami, Veled Çelebi ile Hasan Tahsin'i sayar ve bu grubun görüşlerinin bir ölçüde *İkdam* gazetesi tarafından da benimsendiğini belirtir. Örneğin, Şerif Mardin de, *İkdam* gazetesi (1893) yazarlarından Necib Asım, Veled Çelebi ile Emrullah Efendi'nin, Türkler'in temel ulusal özelliklerini araştırdıklarını; ve Türkçüler'in 1880'lerden beri siyasal baskılardan kurtulmak için kendilerine uygun bir paravana hizmeti gören dil araştırmalarıyla uğraştıklarını öne sürer. Mardin'in kendi sözleriyle, "1880'lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri Türkçülüğün lengüstik (dil bilim) kisveye girmesini ve dil bilimin içinden siyaset yapılmasını zorunlu kılıyordu." Bkz. Mardin, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri*, s. 53, 89.

1. Yusuf Akçura: Pan-Türkçülüğün Siyasal Stratejisi

Türkçülüğün kültürel bir akımdan siyasal bir akıma dönüşmesi süreci, sistematik açıklaması ilk kez 1904 yılında Yusuf Akçura tarafından yapılan Pan-Türkçü bir görüşün yayılmasıyla atbaşı yürüdü. Yusuf Akçura'nın ilkin Kahire'de çıkan *Türk* adlı dergide yayımlanan -ve daha sonra 1912'de İstanbul'da tekrar yayımlanan- "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı makalesi, Pan-Türkçülüğün "manifesto"suydur.⁴⁶ Türk birliği düşüncesi, Rusya'daki çeşitli Tatar grupları açısından bir yenilik sayılmazdı. Yusuf Akçura'nın mensup olduğu Kazan Tatarları, Rusya'nın Türk kökenli ve Müslüman toplumları arasında hem birliği, hem de İslamî reformları destekliyorlardı. Kazan Tatar burjuvazisi, Rusya'daki diğer Türkî gruplarla karşılaştırıldığında, daha yüksek bir kültür ve ekonomi düzeyine erişmişti. Tatar burjuvazisinin Rusya'da Pan-Türkçü ve Pan-İslamcı bir birlik çağrısında bulunması, genel olarak Pan-Slavizme karşı bir kültürel tepkiden ibaret değildi. Tatarların ekonomik ayrıcalıklarının ve ilerlemelerinin önünde bir tehdit olarak duran Rus burjuvazisinin emperyalist eğilimleri karşısında Pan-Türkçülüğün bir direniş kaynağı olacağı da düşünülüyordu.⁴⁷ Öte yandan, bütün gruplar arasında Türkçe ortak bir yazı dilinin benimsenmesi yoluyla geliştirilecek bir kültürel birlik düşüncesi, Kırım Tatarları arasında doğdu. Bu düşüncenin asıl esin kaynağı Kırım Tatarlarının düşünsel önderi İsmail Gaspıralı'ydı. Ancak, Akçura'nın önerdiği formül değişik bir paradigmaya dayanıyordu. Aslında Akçura, Osmanlı Devleti'nin önünde duran sorunlardan yola çıkıyor, ama bu sorunlara başka bir açıdan yaklaşarak aynı zamanda yeni bir siyasal kimlik öneriyordu.

Akçura, makalesini yazdığı sırada, genel siyasal ve tarihsel

46 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*'i Paris'teki öğreniminden döner dönmez Rusya'da yazdı. Eser ilkin Kahire'de yayımlandığında (1904), ne Pan-Türkçülük, ne de Türkçülük Osmanlı Türkleri arasında henüz siyasal bir boyut kazanmamıştı. Eser, asıl etkisini, Trablus savaşının sürdüğü, Balkan savaşlarının ise başlamak üzere olduğu 1911 yılında İstanbul'da yeniden yayımlandığında gösterdi. Bkz. Georgeon, *Aux origines du Nationalisme Turc*, s. 23, 29.

47 A.g.e., s. 11.

bir bilinç edindiği Paris Siyasal Bilimler Okulu'ndan yeni mezun olmuştu.⁴⁸ Akçura, tartışmasına, Osmanlıcılık ve Pan-İslamcılık politikalarının her ikisinin de geçersiz olduğunu belirterek başlıyor ve Pan-Türkçülüğün Osmanlı Devleti açısından en uygun ve en yararlı strateji olduğunu savunuyordu. Akçura'nın akıl yürütmesi, soğukkanlı ve neredeyse tarafsız bir siyasal tarihçinin tutumunu andırıyordu. Buna karşılık Akçura'nın ulusçuluk anlayışı, romantik Alman ulusçuluk teorilerinden etkilenmişti.⁴⁹ Jön Türklerden farklı olarak, Akçura, Osmanlı Devleti'nin (o günkü) sınırlarının korunmasını önemsemiyor ve geride kalan gayri-müslim etnik grupların ayrılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtiyordu. Üstelik, Fransızların iradeci "plebisiter" anlayışının Osmanlı örneğinde uygulanamayacağını ve ayrıca Tanzimatla birlikte ortaya atılan birleşik bir siyasal birime dayanan "Osmanlı ulusu" anlayışının geçersiz olduğunu düşünüyordu. Öte yandan, müslüman toplumları arasındaki mezhepsel, kültürel ve tarihsel kimi iç çatışmalara işaret ederek, Pan-İslamcılık politikasının beklenen yararların tersine, aslında Osmanlı Devleti'ni zayıflatacağını öne sürüyordu.⁵⁰ Yusuf Akçura'nın özgün katkısı, Doğu Avrupa'da ve Asya'daki bütün Türk halkları birleştiren güçlü bir Osmanlı Devleti'nin yeniden kurulmasını savunması ve ortak siyasal kimlik için laik bir temel önermesiydi.

Akçura'nın Pan-Türkçülük önerisi, Türk "ırk"ının etnik birliğine dayanıyordu. Irk kavramı, hem bir din birliği anlamına gelen, hem de Osmanlı Devleti'nin Müslüman nüfusunu Hristiyan ve Yahudi uyruklarından tamamen ayıran ümmet kavramını aşıyordu. Ayrıca, "ırk", bütünyle laik bir kavramdı, çünkü, Türk kökenlileri diğer Müslüman gruplarından, sözgelemi Araplardan ayırt etmek için alternatif bir kimlik kavramı

48 Yusuf Akçura'nın yaşamı üzerine bir Kırım göçmeni tarafından yazılmış Türkçe bir kitap da vardır. Bkz. Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı* (İstanbul: Hüsnuhat Basımevi, 1944).

49 Bkz. David Thomas, "Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of *Üç Tarz-ı Siyaset*", *Journal of Turkish Studies*, 2:1978, s. 132.

50 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 20, 29-32.

getiriyordu. Daha önceleri Türklerle Araplar arasındaki ayrım, aynı ümmet içerisinde farklı kavimlere mensup olmakla ifade ediliyordu. Yani, ırk kavramının benimsenmesi, İslamın mantığını aşan bir paradigma değişikliği anlamına geliyordu.⁵¹

Bununla birlikte, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken Avrupa'da ortalıkta dolaşan çeşitli ırk "teoriler"inin tersine, Akçura'nın ırk birliği anlayışı, ne söz konusu teorilere benzer bir fiziksel veya fizyolojik yaklaşımdan kaynaklanıyor, ne de ırkçı bir boyutta "saf kan" üzerinde duruyordu. Akçura, ırk birliği kavramını, Türkî halklar arasında, çeşitli dönemlerde değişik dinler benimsendiği halde hâlâ varlığını sürdüren ortak kültürel/etnik mirası vurgulamak üzere kullanıyordu. Söz konusu ortak kültürel/etnik mirasın öğeleri arasında, Akçura, ataerkil sistemi, yönetme yeteneğini ve güçlü hanlar tarafından yönetilen devletler kurma eğilimini sayıyordu.⁵² Aynı zamanda "ırk"ı tek başına düşünmüyor ve Pan-Türkçü birliğin kurulmasını kolaylaştıracak öbür ortak etkenler arasında dile, geleneğe ve dine gereken önemi veriyordu.⁵³ Akçura'nın etnik/ırksal ulusçuluk anlayışının, Pan-Türkçü coğrafya sınırları içinde kalacak olan gayri-Türk bölgelere karşı şovenist bir tutum benimsemesine yol açmadığını da eklemeliyiz.⁵⁴

Akçura'nın Türk kökenli halkların ortak ırk kökenini vurgulaması, onu, Rusya'daki diğer Türkçülerden de ayırıyordu. Rusya'daki Türkçü akım, İslamcılıkla iç içeydi. Dinsel ve etnik kimlik, Pan-Slavizme ve Ruslaştırma politikasına karşı birbirini güçlendiriyordu. Akçura, dinin rolünü gözardı etmiyordu; aslında, o, reformcu Tanzimat hareketini, İslamı, top-

51 Georgeon, *Aux origines du nationalisme Turc*, s. 26.

52 A.g.e., s. 19. Etnik mirasın kalıcılığına ilişkin savı ilk olarak 1903'te Siyasal Bilgiler Okulu'na sunduğu "Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Deneme" başlıklı bitirme tezinde dile getirilmiştir.

53 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 33.

54 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*'in ilk baskısında (s. 33) Türk olmayan halkların Türkleştirilmesi gerektiğini öne sürmüş olsa da, Georgeon, Akçura'nın bu düşüncesini değiştirdiğini ve (1911 yılında yazdığı bir makalesinin de kanıtlandığı gibi) örneğin, Kürtler'i, Lazlar'ı ve Çerkezler'i asimile etme politikasının bütünüyle anlamsız olduğu sonucuna vardığını belirtir. Bkz. Georgeon, *Aux origines du nationalisme Turc*, s. 29.

lumsal hayatın önemli bir faktörü olarak görmediği gerekçe-
siyle eleştiriyordu. Akçura, aynı zamanda, 1909-1911 yılları
arasında *Sırat-ı Müstakim* adlı İslamcı bir derginin yazarları
arasında bulunuyordu. Bu dergi, kültürel Türkçülüğü destek-
liyordu ve 1911 yılında, Yusuf Akçura'nın da kurucuları ara-
sında bulunduğu Türk Derneği'nin kuruluşunu kamuoyuna
açıklamıştı.⁵⁵ Ancak, kimliğin temelleri sözkonusu olduğun-
da, o, Türklüğe daha büyük bir önem veriyor ve İslamı ikinci
plana atıyordu. Sözgelimi Türkçülüğün daha eski bir temsil-
cisi olan İsmail Gaspıralı açısından Ortodoks Rusya'nın Müs-
luman/Türkî azınlıkları için dini (İslami) kimliğin taşıdığı
merkezi önem, Akçura'da yerini laik bir kimliğe bırakıyordu.
Akçura, ulusçuluğu daha yüksek bir düzeye koyuyor ve İsla-
mın, büyük inananlar topluluğu içerisinde yer alan çeşitli
milliyetler arasında bir uzlaşma sağlamak üzere kullanılması-
nı savunuyordu.⁵⁶

Akçura, Türkî halkların etnik birliğinden söz ederken “Tu-
rani” terimini de kullanmıştır. Ancak, bu terim sadece, Ural-
Altay (Türkî) ve Fin-Ugur kökenli dilleri konuşan halkların
Orta Asya'da bulunduğu varsayılan “anayurdu”nu ifade etmek
üzere kullanılmıştır. Akçura, Turancılığı ne gerçek sözcük an-
lamında, ne de romantik ulusçuluğun bir motifi olarak hiç
kullanmamıştır.⁵⁷ Akçura'nın Pan-Türkçülüğü, daha çok, Os-
manlı devletinin gücünü arttırmak üzere uygulanabilir bir si-
yasal strateji arayışı içinde olan bir siyaset tarihçisinin düşün-
sel ürünüydü ve neredeyse bir faydacının maliyet-fayda anali-

55 *Sırat-ı Müstakim* meşrutiyeti savunan ve II. Abdülhamid'in otokratik yöneti-
mini eleştiren liberal İslamcı bir dergiydi. Esas olarak Cemaleddin Afgani ile
Arap reformcusu Muhammed Abduh'un düşüncelerinden etkilenmişti. Ayrıca,
Rusya'daki Türk kökenli halkların sorunlarına eğiliyor ve Tatarlar'ın reform
hareketi cedidçilik üzerine makaleler yayımlıyordu. Akçura'nın dergiyle ilişki-
si için, bkz. Georgeon, *Aux origines du nationalisme Turc*, s. 43-44. Yayın yaşa-
mına İslamcı-Türkçü bir çizgide başlayan dergi, sonradan *Sebilürreşad* adını
aldı ve muhafazakâr İslamcı bir platformu benimsedi. Bkz. Zafer toprak, “Fi-
kir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, *Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler* (İstanbul: Geli-
şim Yayınları, 1984), s. 20.

56 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 34-35.

57 Georgeon, *Aux origines du nationalisme Turc*, s. 29-30.

zine dayanıyordu. Romantik öge, efsanevi bir Turan kavramını da popüler hale getiren Ziya Gökalp tarafından sağlanacaktı.

2. Ziya Gökalp: Çelişik Bir Miras

Ziya Gökalp, Türkçü akımda merkezi bir rol oynadı ve Cumhuriyet dönemi Türkçülerinin en fazla başvurduğu şahsiyet oldu. Ancak, Ziya Gökalp'in mirası oldukça çelişiktir. Irk ve ırk birliği kavramları, Ziya Gökalp'in Türkçülük ve ulusçuluk anlayışına bütünüyle yabancıydı. Ziya Gökalp'in anlayışında etnik aidiyete sadece çok dolaylı olarak ve o da, sadece dile ilişkin olarak değinilirdi. Belirleyici bir etken olarak kültür ön plandaydı ve Ziya Gökalp açısından kültürün eğitim yoluyla aktarılabilmesi, kültürün tarihselliğinden daha anlamlı ve önemliydi. Buna karşılık, Turan kavramı ve bu kavramla ilişkili efsanevi simgeler ile "Turan" ideali ve özlemi, esas olarak Ziya Gökalp'in 1910 ile 1915 yılları arasında yazdığı şiir ve efsanevi öykülerle popüler hale getirilmiştir. Çok övgü toplayan *Turan* şiiri, 1910 yılında, Ziya Gökalp'in, Türklerle Macarların ortak "Turanî" kökenini vurgulayan Azeri göçmeni Hüseyinzade Ali (Turan) ile tanışmasından sonra yazılmıştı.⁵⁸ Bu şiiri, diğer destansı şiirleri *Altun Destan*, *Ergenekon*, *Kızıl Elma* ve *Kızıl Destan* izledi. Bütün bu şiirler, eski "anayurt" ve efsanevi kahramanlarla okurlar arasında duygusal bir bağ kuruyor ve peşinde koşulacak bir ideali anlatıyordu. Anlaşılan, genç kuşak Türkçüler üzerinde Ziya Gökalp'in kalıcı etki sağlayan ürünleri, teorik yazılarından çok şiirleri oldu.

Gökalp'in görüşüne göre ulus, ne ırka veya kan bağına dayalı bir akrabalık (kavim)⁵⁹ ne de coğrafi, siyasal veya gönüllü bir birlikti.⁶⁰ Ziya Gökalp'in tanımına göre ulus, aynı dili ko-

58 Hüseyinzade Ali Turan'ın Türkçülüğe katkısı için, bkz. Ülken, y.a.g.e., s. 260-271.

59 Gökalp'e göre kavim "aynı anadan, aynı babadan üremiş, içine hiç yabancı karışmamış kandaş bir zümre demektir.". Bkz. *Türkçülüğün Esasları*, s. 16.

60 "Millet, ne ırktı, ne kavim, ne coğrafi, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir." A.g.e., s. 20.

nuşan, aynı eğitimden geçen, dini, ahlaki ve estetik idealleri bir olan, kısacası ortak bir kültüre ve dine sahip olan insanlardan oluşan bir toplumdur.⁶¹ Gökalp, hiçbir ulusun ırksal açıdan türdeş olmadığını açıkça belirtti ve üstelik Gustave Le Bon'un tersine, ırksal kökenle ulusal karakter arasında herhangi bir ilişki olduğu görüşünü reddetti.⁶² Aynı zamanda, çağdaşı diğer Türkçüler gibi, iradeci ulusçuluk anlayışını reddetti ve Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal koşulları karşısında romantik bir yaklaşımı benimsedi. Sonuçta Osmanlı Devleti ile "Türk milleti" arasında bir ayırım yaptı.⁶³

Gökalp'in romantik ulusçu harekete ilişkin tutumu,⁶⁴ etnik aidiyete ayrı bir dil ve kültüre sahip olmak anlamını veren ve ulusu "organik" bir kültür birimi olarak kabul eden Herder'in yaklaşımına yakındır. Herder'e göre, ulusu (*volk*) yaratan dildi ve dilin işlevi kültür mirasını bir eğitim süreci yoluyla gelecek kuşaklara aktarmaktı. Dilin, toplumsal sınıfları bütünleştirmek gibi bir toplumsal işlevi de vardı. *Volk*, Herder'in çağının tipik siyasal birimleri olan mekanik biçimde kurulmuş bürokratik devletlerin tersine, bütünsel, organik, doğal bir birlik olarak tanımlanıyordu. Herder sadece Alman *volk*'u ile varolan Alman devletleri arasındaki uyumsuzluğa değil, Fransızca ko-

61 "Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiye-yi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir." A.g.e.

62 A.g.e., s. 15-16. Gökalp'in, Le Bon'un "bir ırkın karakterinde içkin olduğu" iddia edilen "kolektif duygular" kavramını reddettiği de belirtilir. Bkz. Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizim* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), s. 59.

63 Osmanlıcılığın temelini oluşturan gönüllülüğe dayalı (iradî) ulus kavramına yönelttiği eleştiri; ve Osmanlı Devleti içerisinde farklı milliyetlerin bulunduğunu reddetme politikasını, Osmanlı Türkleri arasında "millî ülkü" ve "millî ekonomi"nin ortaya çıkmasına ve "Türklerin ekonomik sınıflara katılma"sına engel olan "zararlı" bir politika olarak tanımlaması için, bkz. 1918 yılında yazdığı *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul: Toker Yayınları, 1988), s. 9-12.

64 Gökalp'in Alman romantizmi, tarih yazıcılığı, ve sosyoloji eserleriyle tanışıklığının dolaylı olduğu, bu konudaki bilgilerini başta Emile Durkheim'in eserleri olmak üzere Fransız bilginlerinin eserleri aracılığıyla edindiği öne sürülmüştür. Nitekim, Durkheim tarafından yönetilen *L'Annee Sociologique* dergisine birçok Alman bilgini de yazıyordu. Bkz. Heyd, y.a.g.e., s. 165.

nuşan ve devleti temsil eden aristokrasi ile Alman yurttaşları (b rger) arasındaki ikili e de tepki gösteriyordu. Bir başka deyişle, Herder, “kültürü uygarlık ile  zde le tirme eğilimi gösteren ve günümüzde ağır basan Aydınlanmacı bakış açısına” da karşı çıkıyordu.⁶⁵ Prusya sarayı da içinde olmak üzere Alman sarayları, öteden beri Versay sarayını taklit ediyor, kültür dili olarak Fransızca’yı benimsemiş ve “halkla aralarında açılmaz bir uçurum yaratmı lardı”.⁶⁶

Seçkinlerle halk arasındaki ikilik, Gökalp tarafından da kritik bir sorun olarak ele alınmıştı. Gökalp, bu soruna çözüm olarak, hem iki grup arasında karşılıklı ilişkiyi sağlayacak popülist bir platform, hem de nüfusun bütününün “T rk l k, İslamcılık, Batıcılık” şeklindeki   l  sentezi benimsemesini sağlayacak merkezi bir “ulusal” eğitim  nermi ti.   l  senteze dayalı bu eğitim, o güne kadar halkla  zde le tirilen “ulusal kültür” ile seçkinlerle  zde le tirilen “uygarlık” arasında  z n bir ulusal sentez olu turacaktı.*

Gökalp aslında Durkheim’ın dayanı macı toplum anlayışından etkilenmiş ve toplumun yerine “ulus”u koymuştu. Gökalp’e göre, ulus, en geli mi  toplumsal gruptu⁶⁷ ve bu grubun dayanışması kültür birliğine (ortak dil, din, ahlak ve estetik değerleri) dayanıyordu. Toplum kendi kültürünü bir kuşaktan diğerine eğitim yoluyla aktarırdı.⁶⁸ Dayanı manın kültürel-nor-

65 Alıntı için, bkz. Barnard, *y.a.g.e.*, s. 118; Herder’in dil ile *volk*, “mekanik bürokratik devletler”, ve eğitim konusundaki görüşleri için ise, bkz. *a.g.e.*, s. 30, 58-59, 118-119.

66 Bkz. Joseph Ben-David and Terry Nichols Clark (eds.), *Culture and Its Creators* (Chicago: University of Chicago Press, 1977) içinde Reinhard Bendix, “Province and Metropolis: The Case of Eighteenth Century Germany”, s. 132.

(*) Bölüm VI’da “Alman ‘Volk’ D  ncesinin Perspektifi” başlıklı kısma bakınız.

67 Durkheim “milliyetçi” olmadığı gibi ulus  lu un teorisyeni de değildi; bununla birlikte, (yazılarından yola çıkılarak) onun “ulusu, gerçek varlık düzlemindeki en yüksek kolektif birim” saydığı  ne sürülür. Bkz. M. Marion Mitchell, “Emile Durkheim and the Philosophy of Nationalism”, *Political Science Quarterly*, 46:1931, s. 105. Durkheim’in Gökalp  zerindeki etkisi ve Gökalp’in “ulus-devleti i b l m ndeki en ileri aşama” sayan tanımı için, bkz. Parla, *y.a.g.e.*, s. 67. Aynı etki için, ayrıca bkz. Heyd, *y.a.g.e.*, s. 60.

68 Gökalp, *T rk l  n Esasları*, s. 17.

matif temelini ulus (ve Türk ulusçuluğu) sağlayacak, buna karşılık dayanışmanın etik temeli İslam dininden alınacaktı.⁶⁹ Herder gibi Gökalp de, ulusal kültür kaynaklarının keşfi ve milliyet bilincini geliştirecek halk efsane ve destanlarının değerinin bilinmesi üzerinde çok duruyordu. Ancak, Gökalp, bu tür eserlerin kültürel eğitimin tek kaynağı olmasını önermiyordu; tersine, incelemekte olduğumuz sonraki Türkçüler kuşağının paylaşıp görünmediği çoğulcu bir anlayışı savunuyordu.

1930 ve 1940'ların Türkçüleri arasında daha çok Gökalp'in şiirleri ve romantik Turan görüşü kalıcı bir etki yaratmıştır. Gökalp'in çoğunluğunu Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki son on yılı içinde ardarda gelen savaşlar sırasında yazdığı şiirleri Cengiz, Atilla gibi eski kahramanları popüler hale getirmekle kalmamış, ütöpik bir "Turan ideali"ni (mefkûre) de yaymıştır. Gökalp daha sonraları "Turanlılığı" hayali bir görüş olarak tanımlamışsa da, o güne kadar Türkçüleri harekete geçirmekte etkili olduğunu belirterek, bütün Türkî halklar arasında sağlanacak birliğin son siyasal aşaması olduğunu ve ancak uzak bir gelecekte bir gün belki gerçekleşebileceğini de söylemiştir.⁷⁰

Aslında, -V. ve VI. bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan- tek parti dönemindeki Türkçü akımının ideolojik platformunun incelenmesi, Gökalp'in toplumsal düşüncesinin önemli ölçüde bir kenara itildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Gökalp'in romantik etkisi, ilkin Namık Kemal'in gündeme getirdiği ateşli yurtseverlik duygularını bir anlamda tamamlayıcı şekilde, devam etti. Öte yandan, Gökalp, ulusal eğitimin, ülkenin siyasal sınırları içinde yaşayan bütün yurttaşları -yani Arnavut ve Arap kökenli halkları ve Türkçe'den başka dilleri konuşan Anadolu'lu çeşitli etnik grupları- Türk yapacağını ve kendisini gönüllü olarak Türklükle özdeşleştiren herkesin Türk sayılması gerekeceğini açıklıkla belirtmiştir.⁷¹

Bu bağlamda, Gökalp'in söyledikleriyle 1930'larda ve

69 Parla, *y.a.g.e.*, s. 47.

70 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 24-26.

71 *A.g.e.*, s. 21.

'40'larda Türkçülerin çoğu tarafından savunulan görüşler arasında oldukça çelişik bir ilişki vardır. Bir başka deyişle, Türkçülerin Cumhuriyet kuşağının söyleminde "en büyük" Türkçü sayılan Gökalp'in düşüncesinden ideolojik anlamda önemli ölçüde sapılmıştı. Öte yandan, Gökalp'in eserlerinin, Gökalp'in ölüm tarihi olan 1924'ten sonra yayımlanmadığını ve Latin harfleriyle basılan ilk kitabının da 1939 gibi geç bir tarihte yayımlandığını unutmamalıyız.⁷² Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabı, yeniden ancak Atatürk'ün ölümünden sonra, Türkçü akımın genç liderlerinden Reha Oguz Türkkan tarafından kurulan Kitap Sevenler Kurumu adlı bir kültür kurumunca yayımlanmıştır. Bununla birlikte, tek parti döneminin Türkçü akımı, herhangi bir ulusçuluk doktrinini açıkça savunmadığı gibi, bir düşünce sistemini de yansıtmıyordu. İncelediğimiz Türkçü grubun Pan-Türkçü görüşüne gelince, Enver Paşa'nın savaş sırasındaki hareketlerinin bu konuda daha etkili bir çıkış noktası sağladığı açıkça görülüyor.

3. İttihatçı Politikaların Etkisi

Balkan Savaşları, Türk ulusçuluğunun tarihinde bir dönüm noktası sayılır. Bu savaşlar sonunda Osmanlıcılık, geçerli bir politika olarak bütün itibarını yitirirken, Anadolu ve Anadolu'daki Türk çoğunluğun önemi arttı. Balkan Savaşları, siyasal Türkçülüğe de hız verdi. İttihat ve Terakki Fırkası'nın liderleri, iktidarı tamamıyla ele geçirdiler ve çeşitli Türkleştirme uygulamaları, söz konusu liderlerin siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatın çeşitli alanlarında yürürlüğe koydukları merkezileştirme politikasının temelini oluşturdu.⁷³

72 Parla, y.a.g.e., s. 118-119.

73 Balkan savaşları ile İttihat ve Terakki liderlerinin Pan-Türkçü dış politikasının genel olarak değerlendirildiği bir kaynak için, bkz. Halûk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973), s. 195-203. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasının daha ayrıntılı bir çözümlemesi için, bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c. 3 (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989), s. 310-321. Konuya ilişkin yabancı çözümlemeler için, bkz. George G. Arnakis, "Turanism: An Aspect of Turkish

Bir başka deyişle, 1908 ile 1913 arasındaki kısa dönemde, İttihatçı liderler, bakış açılarını değiştirdiler ve gelişmekte olan Türkçü akımın etkisi altına girdiler. Hem Yusuf Akçura, hem Ziya Gökalp, Türkçülüğü yaymak üzere zaten yayın ve örgütlenme faaliyetlerine başlamışlardı. Akçura'nın, 1904'te çeşitli Osmanlı aydınlarının ağır eleştirisine uğrayan daha önce sözünü ettiğimiz siyasal Pan-Türkçü görüşü, batıdaki Osmanlı topraklarının elden çıkması, yani Balkanlar'da ve Trakya'daki toprak kayıpları nedeniyle daha geniş bir çevrenin gözünde çekicilik kazanmaya başlamıştı.

Akçura'nın ve dönemin diğer seçkin Türkçülerinin katılımıyla 1912 yılında bağımsız bir kültür derneği olarak kurulan Türk Ocağı, Türkçü bakışa yeni bir boyut kazandı. Türk Ocağı, İkinci Meşrutiyet döneminin hakim partisi olan İttihat ve Terakki Fırkası'ndan bağımsız olarak kurulmuştu ve İttihatçı liderlerin derneği kendi vesayetleri altına alma gayretlerine rağmen, partiyle arasında belirli bir mesafeyi korumayı başardı. Türk Ocağı'nın temel amacı, "ulusal eğitimin geliştirilmesi, bilimsel, toplumsal ve iktisadi düzeyinin yükseltilmesi yoluyla Türk dilinin ve Türk ırkının mükemmelleştirilmesi" olarak ifade edilmişti. Bir başka deyişle, derneğin kuruluşuna yol açan temel amaç, "Osmanlı Devleti'ni kurtarmak" üzere Türk unsurunu harekete geçirmek idiyse de, Türk Ocakları, Türk-lük kavramını Osmanlı Devleti'nin Türk nüfusuyla sınırlamadı ve genel olarak tüm Türk dünyasının ilerlemesi idealini benimsedi.⁷⁴ Aslında, Türk Ocakları içerisinde Türkçülük, ilk amaç olan Türk nüfusu arasında ulusal bilinci yayma hedefinin ötesine geçip, kalkınmacı bir yönelim kazandı. Türkçülerin çoğu, ilk adım olarak, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Türk unsurunun girişeceği bir kalkınma sürecini öngördü-

Nationalism", *Balkan Studies*, v. 1, 1960; Mohammad Sadiq, "The Ideological Legacy of the Young Turks", *International Studies*, 18:2, Nisan-Haziran 1979, s. 177-207. İttihat ve Terakki'nin yürürlüğe koyduğu ulusal iktisat politikalarının derinliğine işlendiği bir kaynak için, bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908- 1918* (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).

74 Bkz. François Georgeon, "Les Foyers Turques à l'époque Kémaliste (1923-1931)", *Turcica*, XIV, 1982, s. 169.

ler. Osmanlı Devleti'nin mevcut doğu sınırlarını Türki halkların topraklarını kapsayacak şekilde genişleterek devleti yeniden kurmak, daha sonraki adım olacaktı.⁷⁵

“Turancı” görüşe gelince, Ziya Gökalp tarafından yazılan şiir ve destanların bu görüşün tek esin kaynağı olduğunu düşünmemek gerekir. Pan-Türkçü birlik hedefini ilk önerenler Rusya'dan gelen göçmenler olduğu halde, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Turan gibi seçkin şahsiyetler, Balkan Savaşları'nı izleyen özel dönemde koşulların “Turanî” bir devlet kurulması için yeterince uygun olduğunu düşünmüyorlardı.⁷⁶ Pan-Türkçü bir birlik hedefinin izlenmesi için özel siyasal gerekçe, sözünü ettiğimiz şahısların yerine, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir ideologu olan Tekin Alp tarafından sağlandı. Tekin Alp, Balkan Savaşları sırasında, “Türk irredantizminin siyasal ve sosyal bir zorunluluk olduğunu” ve diğer Türklerle kurulacak birliğin “dünyanın diğer ulusları arasında şerefli bir yer almaya layık” güçlü bir ulus meydana getireceğini savundu. Tekin Alp'e göre, bu birlik sağlanamazsa, “kendi ülkelerinin gerçek efendisi olmayan” Osmanlı Türkleri, yabancı unsurların komploları sonucunda parçalanma tehlikesiyle yüzyüze kalacaklardı.⁷⁷

Tekin Alp'in önerileri, Enver Paşa tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında ve özellikle çeşitli Türk halklarına, merkezi Rus iktidarına karşı meydan okuma olanağını da sağlayan Rusya'daki 1917 Devrimi'nden sonra bir anlamda eylemli olarak uygulamaya konuldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin başında bulunan Enver Paşa'nın Pan-Türkçü yaklaşımı, Alman Genelkurmayı tarafından da

75 Tunaya, *y.a.g.e.*, s. 318.

76 Bkz. Gotthard Jaschke, “Der Turanismus der Jungtürken”, *die Welt des Islams*, Band 23, 1941, s. 9.

77 Bkz. Tekin Alp, *Türkismus und Pantürkismus* (Weimar: Kiepenheuer, 1915). Jaschke, kitabın özgün halinin Balkan savaşları sırasında *Revue du Monde Musulman*, v. XXII, 211'de “Turan” başlığıyla yayımlandığını belirtir. Bkz. Jaschke, *y.a.g.e.*, s. 8. Aslen Musevi olan (Moiz Kohen) Tekin Alp hakkında yazılmış bir inceleme için bkz. Jacob M. Landau, *Tekin Alp, Turkish Patriot, 1883-1961* (Leiden: Dutch Institute on Near East, 1984).

teşvik edilmişti.⁷⁸ Bir başka deyişle, Pan-Türkçü macera, dönemin kendine özgü güç politikasıyla iç içe geçmişti. Alman İmparatorluğu'nun *realpolitik* mantığı çerçevesinde Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı muhtemel ve önemli bir müttefik olarak görülüyor ve Türk-Rus düşmanlığı, Almanya'nın lehine kullanılabilecek bir koz olarak değerlendiriliyordu.

Buna karşılık, İttihat ve Terakki politikaları açısından bakıldığında, İttihat ve Terakki'nin özellikle askeri kanadının, daha Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce "Turancı" bir görüşle hareket ettiğini gösteren kanıtlar vardır.⁷⁹ 1913'te ve sonrasında İttihat ve Terakki'nin himayesi altında kurulan çeşitli paramiliter gençlik örgütleri, esas olarak, savaşlarda büyük yarar sağladığı görülen çeşitli Avrupa izci örgütlerini örnek almışlardı. Bu örgütlerin amaçları arasında, Anadolu köylerinin genel yaşam ve sağlık standartlarını yükseltmek üzere gönüllü çalışma ve yardım ilkesine de yer verilmişti. Bir başka deyişle, bu örgütlerin kurulması, bu dönemde genel Türkçülük akımının bir boyutu haline gelen toplumsal, ilerici bir kaygıyı da taşıyordu. Yine de, bu örgütlerin kurulması, militarist bir bakış açısıyla yorumlanan "Turancı" bir görüşü yansıtıyordu. Gençliğin militarist yönde eğitiminin "Türk ırkını" canlandıracağını düşünen Enver Paşa, sözkonusu örgütlerin Başbuğluğunu üstlendi. Bu doğrultuda kurulan ilk gençlik örgütü olan Türk Gücü Cemiyeti'nin (1913) hangi koşullarda oluşturulduğunu açıklayan, Kuzucuoglu Tahir Bey imzalı, bir bildiride cemiyetin amaçları şöyle dile getirilmişti:

78 Savaş sırasında genel olarak Alman etkisine ilişkin ilginç bir gözlem için, bkz. Harry Stuermer, *Two War Years in Constantinople* (New York: George H. Doran, 1917). Osmanlı-Alman bağlaşıklığını güç politikası çerçevesinde yorumlayan ve Büyük Britanya üzerindeki etkisini ele alan bir kaynak için, bkz. "The Turk Militant", *The Times*, 3, 5, 7 Ocak 1918.

79 Andre Malraux'nun iddiasına göre, daha önce Berlin'de askeri ataşe olarak görev yapan Enver Paşa, Edirne'nin geri alınmasından sonra, Malraux'nun babasının başkanlık ettiği bir Alman heyetiyle birlikte, Türk kökenli hanlarla ilişki kurmak üzere Orta Asya'ya gitmiştir. Bkz. Andre Malraux, *The Walnut Trees of Altenburg* (Londra: John Lehmann, 1952, translated by A. W. Fielding), s. 43-57.

Büyük Turan'ı özleyen yeni, uyanık Türk dünyası, Turan'ın altın tacını taşıyacak saltanat binasının dört direğini dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü... Dernek'in meydancısı, Ocak'ın bekçisi, Yurdun koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak.⁸⁰

Kemalist Ulusçuluğun Açmazı

Osmanlı imparatorluk devletinden cumhuriyetçi ulusal Türk devletine geçiş süreci, düşünsel ve kültürel kaynakları yukarıda açıklanmış bulunan “Türklüğün” keşfiyle birlikte yürümüştü. Seçkinler arasında ulusal bilincin gelişmesi, Türk ulusçuluğunun doğuşunda önemli bir rol oynadı. Ulusal devletlerin kurulmasında temel bir önem taşıyan siyasal ve toplumsal birlik, devletin tüm nüfusu arasında yaşam gücüne sahip ortak bir kimliğin yaratılmasını ve benimsenmesini gerekli kılar. Türk örneğinde kimlik sorunu, yani “Türk kimdir” sorusunun yanıtlanması sorunu, Cumhuriyet'in kurulmasıyla çözüme kavuşmadığı gibi, 1930'lu yıllara kadar da devam etti.

Ulusçuluk teorisi, etnik ve toprak birliğine dayanan ulus modellerini birbirinden ayırır. Toprak birliğine dayanan model, ideal olarak, ulusçuluk çağı öncesinde devletin merkezileşme süreci içinde ulusu “yaratmış” İngiliz-Fransız modeline tekabül eder. Bu modelde ulusal kimlik, başlangıçta bir “toprak duygusu”ndan kaynaklanır; ulusal kimliğin hukuksal/siyasal yönü, yurttaşlık ilkesiyle sağlanır ve büyük oranda devletin eğitim kurumları tarafından şekillendirilen özgül kültürel topluluğun ortak “sivil din”i aracılığıyla daha da pekiştirilir. Toprak birliğine dayanan modelde, ortak kimlik, siyasal kültürün türdeş olmasından kaynaklanır.

80 Bkz. Zafer Toprak. “II. Meşrutiyet Devrinde Paramiliter Gençlik Örgütleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, 1985, s. 531-536. Türk Bilgi Derneği ile Türk Yurdu, Türk Ocakları'nın kurulmasından önceki Türkçü derneklerdir. Ayrıca bkz. “The Racial Propaganda in Turkey”, *The Near East*, XII: 308, s. 507-508.

Öbür ulus modeli olan etnik modelde ortak kimlik önceden varolan etnik bağların ulusal bağlara dönüştürülmesi süreci yoluyla oluşturulur. Orta ve Doğu Avrupa halklarının 19. yüzyıldaki romantik ulusçu hareketleri, etnik modelin örneğini oluşturur. Bu modelde ulus kavramı, soydan, dil gibi yerli öğelerden ve yerlilikten kaynaklanır. Etnik modelde kimliğin kaynağı “özüml tarih”tir; toprak birliğine dayanan modelde ise kimliğin kaynağı “siyasal költür”dür.⁸¹ Etnik modelde, “benzersiz kolektif bir geçmişı vurgulamak üzere tarih yeniden yazılır” ve “uzak bir geçmişin tarihsel topraklarına ve siyasal anılarına” başvurulur.⁸²

Kemalist ulusçuluk, aslında, bu modellerin her ikisinden esinlenen özel bir senteze dayanan bir kimlik oluşturmak istemiştir. Türkiye bağlamında, Kemalist önderliğin genel siyasal kavramları açısından bakıldığında, bu modellerin her birinin üstünlükleri ve sakıncaları vardı. Bunun sonucunda, “Türklük” her iki modelin kimi özelliklerinin gayet eklektik bir şekilde birleştirilmesi yoluyla tanımlandı. Bir başka deyişle, tarihsel ve coğrafi kökler birlikte vurgulandı.

Daha ayrıntılı şekilde belirtecek olursak, sadece etnik bir kimlik ölçüsünün kullanılması, Kürtler, Çerkezler, Lazlar gibi çeşitli Anadolu halklarını ve eski Osmanlı topraklarından gelen ve Türkçe konuşmayan Müslüman göçmenleri dışarda bırakırdı. Ziya Gökalp’in, değişik lehçeler ve diller sorununu aşmak üzere, ulusu, ortak geleneğe ve eğitime dayanan bir birlik olarak tanımlamasına yol açan temel problem de aslında buydu. Türk Ocakları da 1924 Kongresi’nde liberal bir Türklük anlayışını benimsedi ve dil ya da dine hiç değinmeyen bir “Türklük duygularını paylaşma” ilkesini öne çıkardı.⁸³

Öte yandan, etnik aidiyet, Kemalist ulusçuluk açısından vazgeçilmez bir önem taşıyan laik bir kimlik sağlama üstünlü-

81 Smith, *Ethnic Origins of Nations*, s. 134-138.

82 A.g.e., s. 145.

83 Bkz. Frank Tachau, “The Search for National Identity Among the Turks”, *die Welt des Islams*, VIII: 3, s. 172-173; ve Georgeon, “Les Foyers Turcs à l’époque Kémaliste (1923-1931)”, y.a.g.e., s. 178.

güne sahipti. Bir başka deyişle, etnik bağların yeniden canlandırılması, uzun vadede, İslami kimliği ortadan kaldıracak bir kaldırıcı işlevini gördü. Aslında, Türkçülükle İslamcılık arasında başlangıçta görülen uzlaşma, daha sonraları *Sebilürreşad* dergisi etrafında toplanan muhafazakâr bir İslamcı grup tarafından sorgulandı. Bu grup, ırksal (kavmi) bağlılık esasıyla dinsel sadakatın bağdaştırılamayacağını öne sürüyordu.⁸⁴

Buna karşılık, kimlik sadece ırka dayalı soy zincirine dayan-
dırılacak olsaydı, Kemalist önderliğin dış politika tercihleri
göz önüne alındığında siyaseten olanaksız olan Pan-Türkçü
birlik kavramının yeniden gündeme gelmesi tehlikesi doğabi-
lirdi. Cumhuriyetçi Türkiye'nin sınırları Misak-ı Milli'yle be-
lirlendiği şekilde kalacaktı; Türkiye ile Sovyet Hükümeti ara-
sında hem Kurtuluş Savaşı sırasında hem de 1925'te imzala-
nan ikili anlaşmalar Pan-Türkçü siyasal hedefler peşinde koş-
mayı kesin olarak yasaklıyordu; ayrıca, Kemalist ulusçuluk,
cumhuriyetin siyasal zeminini güçlendirir güçlendirmez he-
deflerini daha çok iç kalkınma çerçevesinde belirledi. Türk
Ocakları bile faaliyetlerinin coğrafi çerçevesini yeniden belirle-
mek zorunda kaldı. Başlangıçta hedef kitle olarak seçilen "büt-
tün Türkler" 1927 yılında yapılan program değişikliğiyle
"Türkiye Cumhuriyeti halkı" olarak daraltıldı.⁸⁵

Kemalist ulusçuluğun bir başka çıkmazı daha vardı. Cum-
huriyet'in asıl toprak temelini Anadolu oluşturuyordu. Ancak,
tarihsel açıdan bakıldığında Anadolu, çoğunlukla, genel ola-
rak İslami geçmişle ilişkilendirilen Selçuklu ve Osmanlı dö-
nemleriyle özdeşleştirilegelmişti. Aslında, bir grup Anadolu-
ulusçu sadece Anadolu'nun yakın tarihine dayanan bir kimlik
oluşturulmasını savunuyordu. Ancak, Kemalist ulusçuluğun
mantığına göre, eski Osmanlı/İslami kimlik kaynağı, bütün
halka benimsetilmesi gereken cumhuriyetçi ve laik bir kimlik-

84 Bkz. İsmail Kara, "İslamcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, s. 1406-1420; ve Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", *Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler, 1849-1984* (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984), s. 20-22.

85 Bkz. Georgeon, "Les Foyers Turcs à l'époque Kémaliste (1923-1931)", *y.a.g.e.*, s. 189-191.

le bağdaşmaz nitelikteydi.⁸⁶ Üstelik, ister etnik, ister toprak birliğine dayanan “ulus-kurma” modellerinin çoğuyla karşılaş-
tırıldığında, Anadolu’nun Türk tarihi, ancak birkaç yüzyıl es-
kiye gidiyordu çünkü Türk boylarının Anadolu’ya ilk yerleş-
meleri, 11. yüzyıl gibi geç bir tarihte meydana gelmişti.

Çıkmazı aşmak için önerilen çözüm “Anadolu’nun yeniden keşfedilen tarihi” ve “Orta Asya’dan kaynaklanan yeniden ta-
nımlanmış etnik bağlar” oldu. Bir başka deyişle, Anadolu ve Orta Asya kökleri, görünüşte yeni bir tarih görüşü çerçevesin-
de bağdaştırılmıştı. Bu yeni tarih görüşünün, 20-30 yıl önce etnik “Türklük” kavramını etkileyen eski ırk teorilerinden da-
ha bilimsel olduğu iddia edilemezdi. Pragmatik bir yaklaşımla, tarih yazıcılığı, yeni bir kimliğin yaratılması ve benimsetilmesi sürecinde kullanılan bir araç haline getirildi.⁸⁷ Bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün himayesi altında 1930’lu yılların başlarında yapılan resmi tarih araştırmaları, sözünü ettiğimiz bu özgül çıkmazın bir sonucu sayılabilecek olan tarih tezlerini üretti. Üretilen bu tarih tezleri, liseler için yazılan tarih kitaplarının da esasını oluşturdu.

Yeni tarih görüşüne göre, birkaç bin yıl önce Orta Asya’dan başlayan bir göç dalgası, uygarlığın dünyanın diğer taraflarına aktarılması sonucunu doğurdu. İddiaya göre, bu uygarlıkların en iyi örnekleri, Anadolu’daki Hitit uygarlığının yanı sıra eski Mısır, Sümer ve Elam uygarlıklarıydı. Kemalist tarih tezi, etnik aidiyet-toprak birliği çıkmazına bir çözüm getirmekle kalmı-
yor, ayrıca, dünyadaki bütün uygarlıkları kuranların eski Türkler olduğunu iddia ederek, özellikle Batılılar önünde Türklerin gururunu okşuyordu. Benzeri iddialar aynı gerek-
çeyle Türk ve Batı dilleri arasında sözümona dilsel bir akraba-

86 Bkz. Tachau, *y.a.g.e.*, s. 165-168.

87 Bernard Lewis, “History-writing and National Revival in Turkey”, *Middle Eastern Affairs*, IV: 6-7, Haziran-Temmuz 1953, s. 218-227. François Georgeon, “A la recherche d’une identité: le nationalisme turc” başlıklı incelemesinde Kemalizmin tarihsel ve coğrafi kökler ikilemine dikkat çeker. İnceleme için, bkz. Altan Gökalp (ed.), *La Turquie en Transition* (Paris: Maisonneuve et Laros, 1986), s. 129-130. Ayrıca bkz. Reşit Galib, “Türk Tarih İnkılabı ve Yabancı Tezler”, *Ülkü*, 2: 9, Ekim 1933, s. 164-177.

lık kuran Güneş-Dil teorisi gibi aşırılıklara da yol açtı.⁸⁸ Burada belirtilmesi gereken ilginç bir nokta, Kemalist tarih görüşünün aynısının, daha önce Enver Celalettin Paşa tarafından 1917 yılında önerilmiş olduğu, ancak, kamuoyunda pek ilgi uyandırmadığı gerçeğidir.⁸⁹

1930'ların başlarında kabul edilen tarih tezleri, 30-40 yıl boyunca eğitim müfredatının önemli bir parçasını oluşturdu.⁹⁰ Öte yandan, Kemalist tarih tezleri, resmi tarih kitaplarıyla sınırlı kalmadı. 1931 yılında Türk Ocakları'nın yerine kurulan Halkevleri'nin⁹¹ birçok yayını, "Orta Asya'dan göç tezini" eski kuşaklar arasında da yaymak için elden gelen gayreti gösteriyordu.⁹² Göç teorisi öylesine abartıldı ki, dönemin seçkin tarihçilerinden biri olan Afet İnan, bir tebliğinde, Nazi rejiminin simgesi olan eski Alman "gamalı hac"ının eski Türklerin de simgesi olduğunu savundu. Afet İnan'ın 1937 yılında Bükreşte yapılan uluslararası arkeoloji konferansında sunduğu bu tebliğdeki gö-

88 Bkz. Ahmet Cevat Emre, *Eski Türk Yazısının Menşei* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938).

89 Enver Celalettin Paşa, *Les Turcs anciens et modernes* eserinin yazarı Mustafa Celalettin Paşa'nın oğluydu. Enver Celalettin Paşa'nın iddiasına göre, a) Türkler, beyaz Arı ırkının en eski üyeleriydiler, b) Türkçe, Hint-Avrupa dillerinin anası kabul edilen Sanskritçe'den daha eski bir dildi, ve c) Türkçe ile, klasik Yunanca ve Latince'de ortak sözcükler vardı. Paşa, ayrıca, bir göç teorisi kurarak Orta Asya Türkleri'nin dünyanın her tarafına göç edip Çin, Yunan, Mısır, Hint uygarlıklarının vb. temellerini attığını kanıtlamaya çalışıyordu. Bkz. "Türkçülüğün Tarihinden:Hasan Enver Celalettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası Yazıları", *Tarih ve Toplum*, sayı 1-2, Ocak ve Şubat 1984.

90 Bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, sayı 11, Kasım 1984, s. 300-301. Yazar, göç yollarını gösteren haritaların hâlâ orta öğretim okullarının demirbaşında bulunduğuna işaret ediyor. Ayrıca bkz. Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: Afa, 1992.

91 Bkz. Kemal Karpat, "The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey, 1931-1951", *die Welt des Islams*, XV:1-4, 1974, s. 69-84.

92 "Türk milliyetçiliği" arabasılığı altında göç yollarının bir haritasını veren *Halkevinden Halka* (Ankara: Ankara Halkevi, 1938) adlı broşüre bakınız. Ayrıca bkz. A. Avni Ali Candar, *Türkçülüğün Kökleri ve Yayılışı* (İstanbul: Necmi İstiklal Matbaası, 1934); Cevat Abbas Gürer, *Milli Türk Tarihinin Kaynakları* (Ankara: Çığır Yayını, 1931); ve adı geçen tarih tezini yansıtan şiirlere yer veren Fuat Şükrü Dilbilen'in, *Turan ve Türkler* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1931) adlı kitabı.

rüş, Anadolu'da yapılan bir kazı sırasında altundan yapılmış bir gamalı haçın bulunduğu iddiasına dayandırılmıştı.⁹³

Etnik/tarihsel görüş, Halkevleri tarafından düzenlenen konferansların popüler bir konusu haline gelen ırkçı teorilere yönelik bir ilgiyi de beraberinde getirdi. Aslında Anadolu'da birçok eski tarihi kalıntının keşfine de yol açan arkeolojik merak, yerini, kısmen, kafatası bilimine yönelik garip bir meraka terketti. Bir grup antropolog, Anadolu halkının, ırksal üstünlüğün göstergesi olduğuna inanılan brakisefal kafataslarına sahip olduğunu ve dolayısıyla genel olarak Batılılarla aynı kökten türediğini kanıtlamak için canla başla (!) gayret etti.⁹⁴

Aynı zamanda, "bozkurt" figürü örneğinde görüldüğü gibi, İslamiyet öncesi Orta Asya'yla ilgili pagancı simgeler kâğıt paralardan eğitim kurumlarının ve çeşitli üniversite öğrenci kuruluşlarının amblemlerine kadar çeşitli yollarla yaygınlaştırıldı.⁹⁵ Maarif Vekaleti, hayali tarihsel ortamlarda geçen kısa romanlar yayımladı.⁹⁶ 1930'lu yıllarda okula giden öğrenciler, "bozkurtlara örnektir dernektir mazimiz" sloganını haykırdılar. Öğrencilerin ezberlemesi gereken şiirler arasında, benimsemesine gayret edilen etnik tarihten duyulan gururu dile getiren bir dörtlük de bulunuyordu:

93 Bkz. "Racist Ravings in Turkey", *New Times*, Moscow, no. 37, 7, Eylül 1949, s. 31.

94 Türkler'in brakisefal ırka mensup olduğu tezi için, bkz. Eugene Pittard, *Race and History* (New York: Alfred Knopf, 1926), s. 321-322. Pittard, Türkiye'deki meslekdaşları arasında epeyce gözde bir antropologdu. Cenevre'de Afet İnan'ın hocalığını yapan profesörlerden biriydi ve 1937'de düzenlenen İkinci Türk Tarih Kongresi'ne katılmıştı.

Bkz. Muine Atasayan, *Beşer Irklarının Tasnifinde Esaslar* (Ankara: Halkevi Konferansları, Seri 1, Kitap 17, 1938). Atasayan, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde antropoloji dersleri veriyordu. Ayrıca bkz. Şükür Akkaya, *Tarihin Tarihine Kuşbakışı* (Ankara: Halkevi Konferansları, Seri 1, Kitap 7, 1938). Akkaya da aynı fakültede felsefe dersleri veriyordu.

95 Bozkurt, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin hemen ardından kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün amblemi olarak seçilmişti. 1930'ların başlarında kurulan gençlik örgütü Milli Türk Talebe Birliği'nin amblemi de bozkurttu. Aşağı yukarı 1927 ile 1948 yılları arasında tedavülde kalan 5 ile 10 TL değerindeki banknotların üzerinde hilalin içine çizilmiş bozkurt figürü yer alıyordu. Bkz. Cüneyt Ölçer, *Türk Kâğıt Paraları* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983), s. 40-41.

96 Bkz. Şaziye Berin, *Baybiçe* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933).

*Evrenseldir Türk Tarihi, insanlığa kök olmuştur
Hep o selin ayakları; Sümer, Elam, Mısır, Eti.
Türkiye'dir bir kolu da; en yenisi en gürbüzü
Tarih yeni yazmaktadır böyle güçlü bir devleti.*⁹⁷

Sözkonusu tarih tezlerini yaymak için gayret gösteren ideolog ve tarihçiler, “Türklerin Hint-Avrupa halkları arasında seçkin bir yere sahip olduğunu” gösteren kanıtlar buldukları iddiasındaydılar.⁹⁸

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern Türk ulus-devletine geçiş sırasında ulusal bilincin gelişmesine, etnik aidiyetin ve ırksal bağların Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra bile önem kazanmasına yol açan çeşitli ulusal kimlik öğeleri eşlik etti. Uzun yıllar boyunca süren düşünsel devamlılık, esas olarak duygulara seslenen kolektif bir bilincin oluşumunu pekiştirdi. 1930'ların özgül bağlamı, gerçekliği gayet kuşkulu özgül etnik/tarihsel köklere dayanan türdeş bir ulusal kimlik oluşturmak üzere resmi bir çabayı ortaya koyduğu için kendine özgü bir öneme sahiptir. Kemalist formülasyon, Anadolu'ya topraksal bağlılık duygusu uyandırma ve Türklerin “Batı” uygarlığına tarihsel bir katkıda bulunduğu iddiasıyla ulusal gururu pekiştirme amacının ürünü olarak ortaya çıktı.

97 1930'ların ikinci yarısında okula gidenler bu dörtlüğü ve yukarıda sözü geçen sloganı anımsıyorlar.

98 Bkz. Tekin Alp, “Türk Tarihinin Yeniden Kuruluşu”, *Kemalizm* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1936), Bölüm XV.

BÖLÜM III

“İrkçilik-Turancılık” Davası: Aktörler ve Olayların Seyri

“İrkçilik-Turancılık davası” resmen 18 Mayıs 1944 tarihli bir hükümet kararnamesiyle başlamış, uzun süren duruşmalardan sonra 31 Mayıs 1947’de sona ermiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı’nın emriyle, önce kırktan fazla kişinin gözaltına alınıp sorgulanması ve sonra bunlardan yirmi üç kişi hakkında dava açılması, “yıkıcı bir ideoloji”yi yaymak ve bu ideolojinin siyasal amaçlarını gerçekleştirmek üzere yasadışı bir örgüt kurmak iddiasına dayandırılmıştı. Sanıklar arasında, emekli generaller, Rusya göçmeni Türk asıllı şahsiyetler, gazeteciler, şair ve yazarlar, subaylar, profesör ve öğretmenlerle öğrenciler de vardı. (Ek I)

Sanıkların bir komployla hükümeti devirerek, ırkçı ve Turancı ilkelere dayalı bir devlet kurmaya çalıştıkları yolundaki suçlama, ilkin, 18 Mayıs 1944 tarihli hükümet bildirisinde yer aldı. Aynı suçlama, ertesi gün, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada da tekrar edildi. Milli Şef¹ sıfatıyla 19 Mayıs Stadyumu’nda kürsü-

1 Cumhuriyet Halk Partisi’nin, Kemal Atatürk’ün ölümünden bir ay sonra, 1938 yılının Aralık ayında toplanan olağanüstü kurultayı, parti tüzüğü’nün lidere ilişkin maddelerini değiştirerek “Milli Şef” dönemine geçişin işaretini verdi. CHP’nin etkin lideri olan İsmet İnönü, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafın-

den Türk gençliğine verdiği söylevde İnönü, hem sanıkların ideolojisini kınadı, hem de gençliği ve bütün halkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Kemalizm'in ilkelelerinden "sapma" girişimleri karşısında uyanık olmaya çağırdı. Türk basını genel olarak hükümetin bu icraatını destekledi, İnönü'nün konuşmasını olumlu karşıladı ve davaya geniş bir yer verdi. Türk basınında İnönü'nün konuşmasının -yanı sıra öbür resmi açıklamalar ve söz konusu dava hakkında neredeyse resmi açıklamaları sözcüğü sözcüğüne tekrarlayan- yorumlar yapan başyazıların birçoğu ayrıca Maarif Vekaleti tarafından *Irkcılık-Turancılık*² adıyla derlenen bir kitapta toplandı.

dan Cumhurbaşkanı da seçilmişti. CHP tüzüğünün ikinci maddesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün hem partinin, hem ulusun "Ebedi Şef'i olarak anılmaya devam edileceğini belirtiyor, üçüncü madde ise, İnönü'yü "Milli Şef" olarak tanımlıyordu. Bkz. "CHP Büyük Kurultayı Üsnomal Toplantısı", *CHP Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı* (Ankara: 1938), s. 35-36.

Ülkedeki tek-parti yönetimi sırasında, siyasal seçkinler CHP'nin ulusun bütününü temsil ettiğini düşünüyor, parti liderini de "ulusun önderi" (Milli Şef) sayıyordu. Otoriter tek-parti sistemlerinin mantığına göre, parti liderinin ve (dolayısıyla) Cumhurbaşkanı'nın rolü, iktidar için yarışan herhangi bir liderin rolünden çok daha büyüktü. Üstelik, Türkiye ile CHP, 1930'lu yılların Avrupası'nda *Chef* ve *Führer* gibi "Önder"lere tapınmayı bir ilke haline getiren totaliter rejimlerden büyük ölçüde etkilenmişlerdi. Ebedi Şef döneminden Milli Şef dönemine geçişin anlam ve önemi için, bkz. Taha Parla, "Tek Parti Döneminde Şef Sistemi ve Siyasal İdeoloji", *Türkiye'nin Siyasal Rejimi* (İstanbul: Onur Yayınları, 1986), s. 137-146.

"Otoriter tek-parti sistemleri"nde "tek önderin yönetimi" için, bkz. Palombara and Weiner (eds.), *Political Parties and Political Systems* (New York: Princeton University Press, 1966) içinde Joseph LaPalombara ve Myron Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", s. 37-41. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (Ankara: Yurt Yayınları, 1981) adlı eserinin 13. ve 14. sayfalarında, LaPalombara ile Weiner'in rekabete izin vermeyen tek-parti sistemleri kategorisinde gösterdikleri Türkiye'deki tek-parti yönetiminin, "otoriter" ve "çoğulcu" kategorilerinin öğelerini birleştiren bir ara kategoriye karşılık geldiğini öne sürer. Öte yandan, lider karizmasını öne çıkaran CHP ideolojisi dikkate alındığında, Türkiye'deki tek-parti yönetiminin, Sartori tarafından önerilen "otoriter tek-parti" alt kategorisine girdiği de söylenebilir. Bkz. Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems* (Londra: Cambridge University Press, 1976), s. 221-230.

- 2 Türkiye'de çıkan günlük gazetelerin 18-27 Mayıs 1944 tarihleri arasında yayımlanan çeşitli sayılarında tekrar tekrar "Irkcılık-Turancılık" ideolojisini kınayıp hükümetin sanıklara karşı harekete geçmesini alkışlayan başyazılar görülür. Başyazıların çoğu, aslında, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs törenleri sırasında yaptığı ve Türkçü akımın etkinliklerini lanetleyen en üst resmi açıklama olarak

Bir grup insanın tutuklanarak “İrkçılık-Turancılık Davası” adıyla açılan bir davada yargılanmasının siyasal önemi, yalnızca suçlamaların niteliğinden kaynaklanmıyordu. Dönemin özgül siyasal koşulları, sorgulama, tutuklama, temyiz öncesi duruşmalar, temyiz, ve temyiz sonrası duruşmalar gibi çeşitli aşamalardan geçen dava sürecinin bütününe damgasını vurmuştu. İlk başta rejim ve anayasa düşmanlığıyla suçlanan sanıklar, daha sonra 1947’de, ilk kararın temyiz mahkemesi tarafından bozulmasının ardından yapılan duruşmalar sonucunda beraat ettiler. Bu arada, sanıkların faaliyetlerini durdurma yolundaki hükümet kararının alınmasında belirleyici bir rolü olan Hasan

değerlendirilen konuşmasının başka sözcüklerle dillendirilmesi niteliğindedir. Dönemin belli başlı gazetecileri tarafından kaleme alınan kimi başyazıların başlıkları şöyledir: Falih Rıfkı Atay, “Cumhur Reisimizin Nutku”, *Ulus*, 21 Mayıs 1944; Hüseyin Cahid Yalçın, “Turancılık hareketi”, *Tanin*, 19 Mayıs 1944 ile “Milli Şef’in gençliğe hitabesi”, *Tanin*, 20 Mayıs 1944; Necmettin Sadak, “Milli Şef’in millete büyük dersi”, *Akşam*, 21 Mayıs 1944; Peyami Safa, “İsmet İnönü’nün nutku”, *Tasvirî Efkar*, 20 Mayıs 1944; M. Zekeriya Sertel, “Cumhur Reisimizin gençliğe hitabesi hakkında”, *Tan*, 20 Mayıs 1944; Asım Us, “Türk milletinin siyasi amentüsü”, *Vakit*, 21 Mayıs 1944 ile “Gizli Turan Cemiyeti şeklinde bir fesat şebekesi”, *Vakit*, 25 Mayıs 1944; Ahmet Emin Yalman, “Aklın aydın yolunda”, *Vatan*, 19 Mayıs 1944; Nadir Nadi, “Türk milletinin sesi”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944; ve “Sergüzeşt yok”, *Yeni Sabah*, 21 Mayıs 1944. Başyazılar ile İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasının derlendiği kapsamlı bir kaynak için, bkz. *İrkçılık-Turancılık*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 4 (Ankara: Maarif Matbaası, 1944). 1940’ların ilk yıllarında sanıklara ve sanıklarla çıkarılan yayınlara karşı büyük bir mücadele yürüten *Tan* gazetesi, 21-30 Mayıs 1944 tarihleri arasında, sanıkların “menfi yüzlerini teşhir” amacıyla “Kendi Ağızlarından İyüzleri” başlığını taşıyan bir dizi de yayımladı.

Dava duruşmalarına ilişkin haberler de çeşitli gazetelerde yer aldı: “Turancıların muhakemesi”, *Yeni Sabah*, 8-9 Eylül 1944. Aynı gazete, ayrıca, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nca yayımlanan “Son Tahkikat Kararı”nın tam metnini de verdi. “İrkçıların duruşması dün nihayetlendi”, *Tasvir*, 30 Mart 1945 ve “İrkçıların davası dün karara bağlandı”, *Ulus*, 30 Mart 1945. “İrkçılık ve Turancılıktan suçlu Zeki Velidi ve arkadaşları henüz tahliye edilmediler”, *Tasvir*, 26 Ekim 1945. “Turancılık davası duruşmasına dün devam edildi”, *Ulus*, 27 Ağustos 1946. “Turancıların dünkü duruşması”, *Tasvir*, 4 Eylül 1946. “Turancılık davasının dünkü celsesinde Zeki Velidi’nin sözleri”, *Tasvir*, 19 Eylül 1946. “Turancılar beraat etti”, *Tasvir*, 1 Nisan 1947. “Turancılar beraat ettiler”, *Vatan*, 1 Nisan 1947.

Bu gazetelerden yalnız *Tasvirî Efkar* (1945’ten itibaren *Tasvir*), resmi takibatın eleştirilmesini yasaklayan sansüre uygun davranışa da “dava”ya ve sanıklara açıkça karşıt bir tutum içinde değildi. Gazetenin başyazılarının çoğu Peyami Safa tarafından kaleme alınıyordu.

Âli Yücel 1938'den beri üstlendiği Maarif Vekaleti'nden 1946'da ayrılarak görevini Reşat Şemsettin Sirer'e devretti. 1946'da tek-partili dönemin sona ermesiyle, daha da esaslı bir değişiklik meydana geldi. Türkiye'deki sağcı ve solcu grupların konumlarıyla yeni ve eski CHP hükümetlerine veya yeni kurulan Demokrat Parti'ye hangi mesafede oldukları, iki parti arasında siyasal tartışma konusu oldu; tartışmaların sonuçları, davanın seyrini doğrudan doğruya etkiledi.

Ayrıca, dünyanın siyasal iklimi 1945'te savaşın sona ermesiyle birlikte değişmişti ve Türk dış politikasının, yeni koşullara ve dış baskılara göre ayarlanması gerekiyordu. Türk-Sovyet ilişkileri, biraz da Türkiye'nin savaş döneminde izlediği politika nedeniyle, savaş sonrasında köklü bir değişime uğradı. Sovyetler'in Türkiye'nin doğu sınırları üzerinde hak iddia etmesi ve Boğazlar'ın statüsü konusu, iki ülke arasındaki ilişkileri bozdu; bu durum Türkiye'nin kimi iç siyasal gelişmelerini de etkiledi.

Türk dış politikasının 1945'ten itibaren açıkça anti-Sovyet bir çizgiye gelmesinin bir sonucu olarak, Türkiye'deki sağcı ve solcu gruplar arasındaki çatışma ivme kazandı. Savaş sırasında Alman yanlısı ve Sovyet yanlısı gruplar arasında bir tartışma olarak başlayan süreç, daha sonra yeni koşullar altında daha kritik bir anlaşmazlık halini aldı. İşte bu ortamda, hükümet, sağcı grupların Sovyet yanlısı gazete ve dergilere saldırmasına gözyumdu; 1945 yılında, bu saldırılardan birinde, *Tan* gazetesinin yönetim merkezi ve matbaası, taşlı sopalı gösterilerden sonra yağmalandı ve tahrip edildi. Artık avantajlı bir duruma geçen sağcı grup, "komünist" çizgiye karşı "milliyetçi" görüşü savunduğunu iddia ediyordu. İlginç olan nokta, "İrkçi-Turancı" grubun 1947'de beraat ettirilmesinde de benzer bir gerekçenin kullanılmasıydı: Mahkeme kararına göre, sanıklar aslında "gayri milli" bir ideolojiye karşı koymak için "milliyetçi" duygularla hareket etmişlerdi. 1947 yılındaki başka bir siyasal davanın -"Öner-Yücel Davası" olarak bilinen ve Hasan Âli Yücel'in, Öner aleyhine iftira davası açarak, Maarif Vekilliği sırasındaki icraatını savunduğu dava- kararı da neredeyse "İrkçilik-Turancılık" davasında verilen kararın tıpkısıydı. Öner'in be-

raat kararı, sağıcı gruplar tarafından, “İrkçılık-Turancılık” davasında resmi makamların başlangıçta yönelttikleri suçlamaların rövanşının alınması şeklinde algılandı. 1947 sonlarında, “İrkçi-Turancılar”a ilişkin resmi tutumun değiştiğini gösteren başka belirtiler de vardı. 1948’in ilk ayında, bu kez, “İrkçılık-Turancılık” davasında sanıkların sürekli saldırısına hedef olan bir grup üniversite hocası, sözde Sovyet yanlısı ve komünist görüşleri savundukları gerekçesiyle, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi’ndeki (DTCF) görevlerinden alınarak cezalandırıldılar. Türkiye’deki “komünist faaliyetler” konusunda parlamentoda yapılan görüşmeler de, CHP hükümetinin daha kararlı bir şekilde “milliyetçiler”in yanında yer almasıyla sonuçlandı.

“İrkçılık-Turancılık” davasının bu kendine özgü seyri ve sonucu, ardından açılan başka bir siyasal davayla bağlantısı, Türkiye’de kabaca solcu veya sağıcı anlamında, birbirlerini “milliyetçi” ve “komünist” olarak damgalayan farklı siyasal gruplar arasında süregelen karşıtlıkla koşutluk içindeydi. Sağ ve sol grubun iç politikadaki göreceli etkisi ve CHP hükümetleri tarafından bu gruplara gösterilen hoşgörünün (veya sertliğin) derecesi, esas olarak, Türkiye’nin, savaş sırasında ve sonrasında yabancı güçlerle olan ilişkilerine bağılı olarak değişti. Sağ ve sol grup arasındaki çatışma, aynı zamanda, iki rakip siyasi parti - CHP ve DP- tarafından sömürülen siyasal bir konu haline gelmişti. Resmi çevrelerin “İrkçılık-Turancılık” davasının başlangıcında takındıkları katı tutum ile, nihai beraat kararının gerekçesi arasındaki karşıtlık, büyük ölçüde, Türkiye’nin o sıralarda farklı siyasal koşulların etkisi altında bulunmasına bağlanabilir.

Şimdi, “İrkçılık-Turancılık” davası öncesinde yer alan ve sonra da bu davayla içiçe geçmiş olayları yakından izleyelim.

Başlangıç: Sabahattin Ali ile Nihal Atsız Arasındaki Dava

Kırktan fazla kişinin gözüaltına alınıp sorgulanması ve bunlardan yirmi üç kişi hakkında dava açılması sonucunu doğuran hükümet kararnamesi, Nihal Atsız'ın başrolde bulunduğu bir olaylar zincirinin son halkasıydı.³ 1944 yılının 1 Mart ve 18 Mayıs günleri arasında Atsız, Türk kamuoyunun dikkatini üç olayla üzerine çekti: İlkinde, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na hitap eden iki açık mektup yayınladı; bu, aynı zamanda ikinci olayın ortamını hazırladı. İkincisinde, Sabahattin Ali, sözünü ettiğimiz mektuplarda Atsız'ın kendine yönelttiği suçlamalara karşılık Atsız aleyhine iftira davası açtı. Son olarak da, Sabahattin Ali'nin açtığı davanın duruşmaları sürerken, Ankara'da üniversite öğrencilerinden kalabalık bir grup, Nihal Atsız'ı ve mahkemedeki savunmasını destekleyen bir gösteri yaptı.

İstanbul'un özel liselerinden Boğaziçi Lisesi'nde 1938'den beri Türk edebiyatı dersleri veren Nihal Atsız, Ekim 1943'te neredeyse on yıl aradan sonra *Orhun* adlı dergisini tekrar çıkarmaya başlamıştı. Nihal Atsız ve dergisi *Orhun*, ilk olarak 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ele alınan yeni Türk tarih tezi konusundaki tartışmayı⁴ hatırlayanlar için yabancı sayılmazdı. Ancak, Nihal Atsız'ın *Orhun*'un Mart ve Nisan (1944) sayılarında yayınlanan iki açık mektubunun, Atsız'ı, sözünü ettiğimiz tartışmayı hatırlamayanlara bile iyice tanıttığı kuşkusuzdur. Doğrudan Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na hitap eden mektuplar, özellikle 1938'den beri Maarif Vekilliği yapan Hasan Âli Yücel'in şahsında, hem Maarif Vekaleti'nda görevli belli kişilere, hem de CHP hükümetine saldırıyordu.⁵

3 Bkz. Ek 1.

4 Yaşam öyküsü için, bkz. Ek 2. Olayın ayrıntıları için, bkz. Bölüm III.

5 Bkz. Atsız, "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup", *Orhun*, sayı 15, 1 Mart 1944 ile "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup", *Orhun*, sayı 16, 1 Nisan 1944. Nisan sayısında birinci mektup da "tükenen Mart sayısını almayan ilave bin beş yüz okurun talebini karşılamak üzere" yeniden basılmıştı. Sahibi ve başyazarı Nihal Atsız olan *Orhun*, kendini "aylık Türkçü mecmua" olarak tanımlıyordu. Dergi ilkin 5 Kasım 1933-16 Temmuz 1934 tarihleri arasında

İlk mektubun giriş paragraflarında Atsız, Saraçoğlu'nun 5 Ağustos 1942'de, yeni kurduğu hükümet için güven oyu istemek üzere Parlamento'da yaptığı konuşmanın bir bölümüne yer vermişti. Saraçoğlu, konuşmasında, kendisinin ve hükümetinin "Türkçülük"e bağlı olduğunu söylemişti; bu sözler, Atsız gibi, kendilerini "Türkçülük" davasına adadıklarını söyleyen birçok kişi tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı:

Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal [en azından] o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.⁶

Yeni Türk hükümetinin temel inancının "Türkçülük" olduğunu ilan eden Saraçoğlu'nun sözlerinden yola çıkan Atsız, Türkçülüğe resmen bağlılık yeminleri edildiği halde, ne hükümetin, ne de partinin Türkçülüğü gerçekten hayata geçirmek için adım atmadığını iddia etti. CHP'nin Türk milliyetçiliğini hayata geçirmekte başarısız kaldığını iddia eden Atsız'ın temel dayanağı, "komünist tahrikleri" olarak nitelediği belirli olay

9 sayı yayımlandı. Derginin 10.-16. sayıları, ikinci yayın döneminde, 1 Ekim 1943-1 Nisan 1944 tarihleri arasında çıktı.

- 6 Atsız, Başbakan Dr. Refik Saydam'ın ölümünden sonra Başbakanlığa atanan Saraçoğlu'nun, 5 Ağustos 1942 tarihinde hükümet programını Büyük Millet Meclisi'ne sunarken yaptığı konuşmaya değiniyor. Bkz. CHP Genel Sekreterliği, *CHP Genel Başkan Vekili Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Hükümetin iç ve dış politikasını izah eden 5 Ağustos 1942 tarihli beyannamesi* (Ankara: Ulusal Matbaa, 1942), s. 11.

1942 yazında yayın yaşamında esas olarak üç "Türkçü" dergi bulunuyordu. Hasan Ferit Cansever'in yayımladığı *Türk Yurdu*'nun birinci sayısı Eylül 1942'de çıkmış ve Saraçoğlu'nun konuşması, "Türkçü faaliyetleri daha da teşvik etmesi" yönüyle vurgulanarak geniş biçimde işlenmişti. Bkz. "Türklük Haberleri", *Türk Yurdu*, sayı 1, 1 Eylül 1942. Bir yıldan beri çıkmakta olan öbür Türkçü dergi *Çınaraltı* ise, başyazısını Saraçoğlu'nun yaptığı konuşmanın yanıklarına ayırmıştı. Dergiyi Orhan Seyfi Orhon'la birlikte çıkarmakta olan Yusuf Ziya Ortaç, yazısında "CHP'nin altı okundan biri olan milliyetçilik prensibinin ilk defa parti programının bir hükmü olmaktan öteye geçtiğini ve bundan böyle devlet işlerine rehberlik edeceğini" öne sürüyordu. Bkz. Yusuf Ziya Ortaç, "Biz Türküz! Türkçüyüz!", *Çınaraltı*, sayı 46, 8 Ağustos 1942.

ve yayınların Türk gençliği arasında yayılmakta olduğuydu.⁷

Atsız'ın, ilk mektubunda, "komünist propagandası"nın tehlikeli boyutlara ulaştığı genellemesi ve hükümetin bu tehlike karşısında kayıtsız kaldığı iddiasıyla dile getirdiği konu, ikinci mektubunda, çoğu Maarif Vekaleti'nde çalışan belirli kişilere yönelttiği suçlamalarla somutlaştırılıyordu. Türk devletinin milliyetçilik esası üzerine kurulduğunu, "dolayısıyla Anayasa[nın]", aslında "Türk ırkının hususi yapısına, ahlakî ve milli temayüllerine aykırı olan komünizmi" yasakladığını öne süren Atsız, Türkiye'nin genel eğitim kadrosu içerisinde önemli yerlerde bulunan kişilerin, komünist fikirleri "halkçı" bir söylem altında gizleyerek yaydıklarını iddia ediyor ve "hakiki benliklerini anlamak için... ırk ve aile düşmanlığı, din ve savaş aleyhtarlığı, faşistliğe hücum perdesi altında milliyeti baltalama, yurdumuzdaki azınlıklara sevgi, herşeyi iktisadi gözle görme" özelliklerine dikkat çekiyordu. "Komünist destekçileri"ne (ve "hainler"e) örnek olarak, Sabahattin Ali (Ankara Devlet Konservatuarı'nda öğretmen), Pertev Naili Boratav (DTCF'de Türk Dili ve Edebiyatı Doçenti), Prof. Sadrettin Celal Antel (İstanbul Üniversitesi Pedagoji Enstitüsü Başkanı), ve Ahmet Cevat Emre'nin (eski milletvekili, Türk Dil Kurumu üyesi) adlarını sayan Atsız, hükümetin harekete geçmesini ve Hasan Âli Yücel'in de, vekilliği döneminde vekaletle bağlı kurumlarda çalışan bu kişilerin "görevlerini kötüye kullanması"na göz yumduğu gerekçesiyle istifasını istiyordu.

Atsız'a göre, mektuplarında saldırdığı grup, özellikle Sabahattin Ali ve yakın çevresi, Türkiye'de solun önde gelen kişilerindendi; Atsız'ın siyaset sözlüğünde "sol", "komünizm" demekti ve "milliyetçilik"in antiteziydi. *Tan* gazetesi (Zekeriya ve

7 Atsız'ın sözünü ettiği başlıca olay, mektubunu kaleme almadan birkaç gün önce (20 Şubat 1944), İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eminönü Halkevi'nde verdiği bir konferans sırasında bir gurup üniversite öğrencisi tarafından düzenlenen protestodur. Atsız bu protestoyu, Baltacıoğlu'nun "milliyetçi" içerik taşıyan konuşmasına karşı "komünistler"in giriştiği "kışkırtıcı" bir saldırı olarak yorumlar. Ayrıca, "milliyetçi" duyguları zayıflatan buna benzer "küstahlıklar"ın İstanbul'daki öteki halkevleri ile çeşitli liselerde de meydana geldiğini ve (adını vermediği) çeşitli dergilerin aynı şekilde "milliyetçilik aleyhtar" düşünceler yaydığını iddia eder.

Sabiha Sertel) ile iki solcu dergi *Yurt ve Dünya* (önceleri Behice Boran, sonra Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil) ve *Adımlar* (Behice Boran),⁸ Atsız ve çevresine göre, en etkili “komünist” yayınlardı. Öte yandan, Atsız ve grubuna karşı olanlar da, aynı şekilde seslerini yükseltmekte gecikmediler. *Tan*, *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*’ın yönetici ve yazarlarına göre, Orhan Seyfi Orhon-Yusuf Ziya Ortaç ikilisinin çıkardığı *Çınaraltı* ile Reha Oğuz Türkkan’ın çıkardığı *Ergenekon* gibi 1940’ların başında Atsız’ın kimi yazı ve şiirlerine de yer veren dergiler,⁹ “Türkçü” olduklarını iddia ediyorlardı, ama aslında “faşist ve ırkçı” propaganda-nın tehlikeli birer araçlarıydılar. Türk kamuoyunda ise, Nihal Atsız ve Sabahattin Ali, dönemin sağcı ve solcu akımlarının temsilcileri olarak görülüyorlardı. Atsız, ırkçı milliyetçi olarak biliniyor, Sabahattin Ali’nin ise Bolşevik sempatizanı olduğu düşünülüyordu.¹⁰ Atsız’ın mektupları, aslında birbirlerine siya-

8 *Yurt ve Dünya*, 21. sayıya kadar Behice Boran, ondan sonra da Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil tarafından yönetilen aylık bir dergiydi (Ankara, 1941-1945). Hem Boratav, hem Cemgil Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi’nde ders veriyordu. Derginin yazı kadrosunda aynı fakültenin hocalarından Niyazi Berkes, Behice Boran, Muzafer Şerif Başoğlu ile Sabahattin Ali, Orhan Kemal ve Melih Cevdet Anday gibi edebiyatçılar vardı. *Adımlar* da Ankara’da Behice Boran tarafından, ağırlıklı olarak *Yurt ve Dünya*’nın yazı kadrosunda bulunan DTCF’deki meslekdaşlarının katkısıyla çıkarılan (Mayıs 1943-Nisan 1944) aylık bir dergiydi. Her iki dergi de, dönemin az sayıdaki liberal ve solcu yayın organları arasındaydı ve Türkçü çevrelere ve çıkardıkları yayın organlarına karşı mücadele ediyordu. *Yurt ve Dünya* doğrudan doğruya Türkçü dergilerin ırkçı teorileri ile ırkçı içeriklerini kınarken, *Adımlar* daha çok hümanizm değerlendirmeleri ile faşizm eleştirileri üzerinde duruyordu.

9 *Çınaraltı*, Orhan Seyfi Orhon ile Yusuf Ziya Ortaç tarafından yayımlanan (1941-1944) haftalık bir dergiydi ve en popüler Türkçü yayın organlarından biriydi. Reha Oğuz Türkkan tarafından çıkarılan bir başka Türkçü dergi olan ve adını, Orta Asya’daki Türk halkların efsanevi ülkesinden alan *Ergenekon* ‘un yayın yaşamı çok kısa sürmüştü (Kasım 1938 ile Ocak 1939 arasında 3 sayı). Her iki dergi üzerinde Bölüm V’te ayrıntılı olarak durulacaktır.

10 Bkz. Mustafa Müftüoğlu, *Çankaya’da Kabus* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974), s. 16-18. “İrkçilik-Turancılık” davası nedeniyle tutuklanan ve kendisini inanmış bir Türkçü olarak tanımlayan yazar, yukarıda adı geçen yayın organları ile yazarlarını o zamanlar “komünist” saydıklarını anlatır. Öte yandan, Sabiha Sertel, *Roman Gibi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1978) adlı anı kitabının 220.-221. sayfalarında, “İstanbul’da çıkan *Tan* gazetesi ile Ankara’da çıkan *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* adlı dergiler, ırkçılara ve faşistlere karşı mücadele ediyorlardı” diye yazar ve *Çınaraltı*, *Ergenekon*, *Çığır* gibi dergileri, ırkçılarla

sal husumetlerini geçmişten beri dile getiren iki karşıt grup arasındaki anlaşmazlığı yeniden alevlendirmişti.

Bu olaydan yaklaşık bir yıl önce, yayınlanan bir broşür, adı geçen iki siyasal kamp arasında bir polemige yol açmıştı. Kamuoyunda pek de tanınmayan Faris Erkman tarafından yazılan *En Büyük Tehlike* adlı kitapçık, Türkiye'nin Nazi Almanyasıyla ittifak halinde savaşa girerek Türk kökenli halkları Sovyet boyunduruğundan "kurtarma"sını ve "büyük Türkiye" çatısı altında birleştirmesini savunan "Türkçü" propagandanın içerdiği "büyük tehlike"ye dikkat çekmek amacıyla yazılmıştı. Özellikle Nihal Atsız'ı ve Reha Oğuz Türkkan, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, General Emir Erkilet gibi birkaç Türkçü şahsiyeti ve dergiyi (*Bozkurt*, *Gök-Börü*¹¹ *Çınaraltı* ve *Ergenekon*) hedef seçen Erkman, onları "ırkçı" ve "Türancı" amaçlar gütmek ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kendi elleriyle belirlediği Türk dış politikasının sağlam ilkelerini çiğneyerek Türkiye'yi maceraya sürüklemekle suçluyordu. Ayrıca, onların Alman ırkçılığının ve politikasının etkisi altına girdiklerini ve bunun sonucunda da Türkiye'de Nazi propagandasına hizmet eder hale geldiklerini savunuyordu. Erkman'ın iddiaları parlamentoda tartışmalara yol açarken, Atsız ve Türkkan da derhal karşı saldırıya geçmişlerdi. Yanıtları, Erkman'ın suçlamalarını reddetmekten çok, Erkman'ı "kışkırtıcı" bir broşür yazmaya teşvik eden ve onlara göre "sinsi...kızıl tehlike"nin temsilcileri olan yazar ve gazetecilere (uzun bir liste halinde sıraladıkları adlar arasında Zekeriya ve Sabi-

faşistleri temsil eden yayın organları olarak sıralar. Türk kamuoyunda Nihal Atsız ile Sabahattin Ali'nin nasıl değerlendirildiği konusunda *Vakit* gazetesi sahiplerinden Asum Us'un *Hatıra Notları, 1930-1950* (İstanbul: Vakit Matbaası, 1966) adlı kitabının 559.-600. sayfalarına bakılabilir. Kitapta, Nihal Atsız, ırkçı milliyetçilikte ısrarlı bir Türkçü ideolojinin savunucusu olarak betimlenir. Sabahattin Ali'nin Almanya'da öğrenimini yaparken Bolşevizm'i benimsediği iddia edilir; okurlara, onun, 1931'de yazdığı bir şiirinde, Atatürk ile önde gelen öbür siyasetçilere hakaret ettiği suçlamasıyla Konya'da bir süre hapis yattığı anımsatılır. Sabahattin Ali'ye yönelik aynı suçlama, Atsız'ın *Orhun*'un Nisan 1944 sayısında yayımladığı ikinci mektubunda da yer almaktaydı.

- 11 *Bozkurt* ile *Gök-Börü*, Reha Oğuz Türkkan'ın sırasıyla 1939-1941 ile 1942-1943 yıllarında çıkardığı dergilerdir. Dergilere ve Türkkan'a ilişkin ayrıntılı bilgi Bölüm V'te verilecektir.

ha Sertel, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Behice Boran, Pertev Naili Boratav vardı) yönelik bir iddianame gibiydi. Türk basınından özellikle *Tan* ve *Tasviri Efkâr* bu kavgaya karışmış, *Tan*'dan Zekeriya Sertel, Faris Erkman'ın yanında yer alırken, *Tasviri Efkâr*'dan Peyami Safa¹² Erkman'ın görüşlerini kına-

- 12 Bkz. Faris Erkman, *En Büyük Tehlike* (İstanbul: Ak-ün Matbaası, 1943, 33 sayfa). Kitap yasaklandıktan sonra yargılanan ve ağır hapis cezasına çarptırılan Faris Erkman, cezasını tamamlamadan önce hapisanede ölmüştür. Bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s. 246-248. Dönemin Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyelerinden Vartan İlmalyan'ın *Bir Yaşam Öyküsü* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989) adlı anı kitabının 64. sayfasında, adı geçen kitapçığın aslında Reşat Fırat Baraner tarafından yazıldığı belirtilir.

Meclis'teki görüşmeler, Cevdet Kerim İncedayı'nın hükümet üyelerine yönelttiği, söz konusu "tehlike"nin gerçek olup olmadığı sorusuyla başladı. Soru Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu tarafından yanıtlandı. Menemencioglu, Meclis'te yaptığı konuşmasında, hükümetin Türkçülüğü "Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut nüfusuyla sınırlı" olarak yorumladığını, "Türk hükümetinin Türkiye dışında yaşayan Türkler'e sadece saadet ve refah dilediği"ni vurguladı. Bkz. *Cumhuriyet* ile *Tan*, 6 Temmuz 1943.

Menemencioglu'nun konuşması gazetelerin çoğu tarafından desteklendi. Özellikle Falih Rıfkı Atay'ın 6 Temmuz 1943 tarihli *Ulus*'taki ve Zekeriya Sertel'in 7 Temmuz 1943 tarihli *Tan*'daki başyazılarında, Türk dış politikasının Türkçülüğün "ırkçı" bir yorumuna karşı uyanık bulunmasının gereği üzerinde duruluyordu. Aynı düşünce, Meclis görüşmeleri yapılmadan önce Ahmet Emin Yalman tarafından da dile getirilmişti. Bkz. "Asıl Tehlike Nedir", *Vatan*, 1 Temmuz 1943.

Tasviri Efkâr ile *Tan* arasındaki karşıtlığı tarafların kaleminden yansıtan kaynaklar için, bkz. Peyami Safa, "Davamız Büyük Millet Meclisinde" ile "Türkiye Dışındaki Türkler", *Tasviri Efkâr*, 7 ve 9 Temmuz 1943; ve 1-3 Temmuz 1943 tarihlerinde *Tan*'da yayımlanan üç günlük dizi yazı, "Türkçülük Cereyanının Menşei ve Mahiyeti", "Türk Milliyetçiliğinin Esasları", "Cumhuriyet Devrinde İrkçi Türkçülük Nasıl Doğdu".

Birçok ünlü yazarın ve aydınının "kızıl komplo"ya katılıp "komünist" propaganda yapmakla suçlandığı başlıca kaynak Reha Oğuz Türkkan'ın *Kızıl Faaliyet* (İstanbul: Bozkurtçu Yayını, 1943) adlı kitapçığıdır. Öteki iki yanıt için, bkz. Nihal Atsız, *En Sinsi Tehlike* (İstanbul, 1943) ile Orhan Seyfi Orhon, *Mas-keler Aşağı: En Büyük Tehlikenin İçyüzü* (İstanbul: Çınaraltı Yayını, 1943). Atsız, "asıl sinsi tehlike" üzerinde duruyor, Orhon ise, "Faris Erkman ile işbirlikçilerinin maskesini düşürmeye" çalışıyordu.

Faris Erkman'ın suçlamalarını yanıtlayıp "asıl tehlike"ye dikkat çekmek amacıyla yazılan bir başka kitapçık için, bkz. A. Ferhan Oğuzkan-Zeynel İlhan, *Asıl Tehlike* (İstanbul: Nümune Matbaası, 1943, 28 sayfa). *Asıl Tehlike*, yukarıda adı geçen diğer üç kitapçığa göre daha yumuşak bir üslupla yazılmıştı ve "meşru, tarihi bir milliyetçi cereyan olarak Türkçülüğü" savunmaya çalışıyordu. Eğer takma ad kullanılmamışsa, yazarların dönemin ünlü Türkçüleri arasında yer almadıkları söylenebilir.

mıştı. CHP'nin önde gelen ideologlarından biri olan İzmir milletvekili Mahmut Esat Bozkurt da, *Yeni Sabah* gazetesine Türkçüler'i savunan bir demeç vermişti.¹³

Görüldüğü gibi, "Türkçüler"le "solcular" arasındaki çatışmayı ilk başlatan olay, Atsız'ın 1944 yılındaki mektuplarında dile getirdiği suçlamalar değildi. Haziran 1943'te meydana gelen ilk olay ile Nisan 1944'teki sonuncu olay arasındaki tek fark, Atsız'ın açık mektuplarında, baştaki CHP hükümetine ve özellikle Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e açıkça saldırması ve onları sorumlu tutmasıydı. Maarif Vekaleti'nin Atsız tarafından ileri sürülen iddialara ilk tepkisi, Atsız'ın, Özel Boğaziçi Lisesi'ndeki öğretmenlik görevinden alınması oldu.¹⁴ Çıkardığı *Orhun* dergisi de hükümet kararıyla kapatıldı. Bununla birlikte, olayları asıl alevlendiren şey, Sabahattin Ali'nin, Nihal Atsız aleyhine iftira davası açması oldu; bu arada Atsız, bütün bunları, perde arkasından, Hasan Âli Yücel'in tezgâhladığını düşünmeye başlamıştı.¹⁵

Atsız, mahkemeye çıkmak için Ankara'ya geldiğinde, tren istasyonunda lehinde gösteri yapan bir grup öğrenci tarafından karşılandı. Genç taraftarları, 26 Nisan 1944'teki ilk duruşmaya aynı ruh hali içerisinde katıldılar.¹⁶ Gösteriler ikinci du-

13 Mahmut Esat Bozkurt'un "Türkçülük Davası"nı savunan açıklaması için, bkz. *Yeni Sabah*, 9 Temmuz 1943. Aynı açıklama, 17 Temmuz 1943 tarihli *Çınaraltı*'da tekrar basılmıştır.

14 Sözü edilen mektupların yayımlanmasından sonraki gelişmelerin ayrıntılı öyküsü için, bkz. Mahmut Gologlu, *Milli Şef Dönemi, 1939-1945* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1974), s. 245-255.

15 Atsız'ı savunanların iddiasına göre, Sabahattin Ali, davayı Hasan Âli Yücel ile *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın teşvikiyle açmıştır. Bkz. İlhan Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler* (İstanbul: Toker Yayınları, 1977), s. 123; Müftüoğlu, *y.a.g.e.*, s. 43; ve Atsız (ed.), *Türk Ülküsü* (İstanbul: Burhan Basım ve Yayınevi, 1956) içinde İsmet Tümtürk, "Atsız Hakkında Birkaç Söz", s. 12. Tümtürk ile Müftüoğlu, "ırkçı-Turancı" faaliyetlere katıldıkları iddiasıyla tutuklananlar arasındaydı. Darendelioglu ise, kendisinin şüpheli sayılarak iki gün gözaltında tutulduğunu iddia ediyor. Bkz. Ek 1 ve Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 134.

16 Ertesi gün Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde bir grup öğrenci Sabahattin Ali'nin yolunu keser. Bu öğrencilerden Osman Yüksel Serdengeçti, Sabahattin Ali'ye fiziki bir saldırıda bulunurken yakalanır ve üç gün hapis cezasına çarptırılır. Bkz. Müftüoğlu, *y.a.g.e.*, s. 46. Serdengeçti o sırada Felsefe Bölümü'nde son sınıf öğrencisiydi ve dönemin Türkçü dergilerinde birçok kahramanlık şi-

ruşmanın yapıldığı 3 Mayıs'ta doruğa ulaştı. Duruşma bittikten sonra heyecan içerisinde mahkeme salonundan çıkan izleyiciler, başka bir grubun da katılımıyla Ulus meydanında toplanarak "komünist hainler"e karşı bir protesto gösterisi yaptılar. O tarihte Siyasal Bilgiler Okulu'nun üçüncü sınıfında öğrenci olan bir gösterici, sonradan yazdığı bir yazıda, Ankara Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinden yaklaşık beş bin öğrencinin ve çok daha büyük bir halk kalabalığının (elli bin gibi abartılı bir rakam zikrederek) o günkü gösteriye katıldığını iddia edecekti.¹⁷ Gösteri polis tarafından bastırıldı ve protestocuların küçük bir grup göz altına alındı.

Atsız'ın, *Orhun*'da Sabahattin Ali'ye (ve öbür kişilere) yönelttiği suçlamaların kişisel bir nitelik taşımadığını; sorumluluğunu bilen bir "milliyetçi" olarak, önemli makamlarda bulunan bu kişiler aracılığıyla "komünizm" in yayılmasına karşı uyarıda bulunduğunu belirttiği savunması,¹⁸ taraftarlarına göre haklı ve yerindeydi. Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasındaki görünüşte hukuksal nitelik taşıyan bir anlaşmazlık, bir kamu sorununa dönüşmüş, adeta bir "halk davası"nı savunan

iri çıkmıştı. Sonraları, 1947-1951 yılları arasında düzensiz olarak yayımlanan ve ırkçı, antikomünist, dinci bir içerik taşıyan aylık *Serdengeçti* dergisini çıkardı. Aynı temaları işleyen ama açıkça cumhuriyet karşıtı bir yaklaşım da gösteren birkaç kitapçığın da yazarıdır: *Türklüğün Perişan Hali* (Ankara: Serdengeçti Neşriyatı, 1949); *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler* (İstanbul: Şamil Yayınları, 1956); *Bu Millet Neden Ağlar* (Ankara: Serdengeçti Neşriyatı, 1957); *Gülünç Hakikatlar* (Ankara: Serdengeçti Neşriyatı, 1957).

- 17 Bu kişi, Osman Gümrükçüoğlu'dur. Ona göre, kendisi ve protesto gösterilerinin başını çeken Ziya Çoker ile Ali Çankaya adlı iki arkadaşı, okuldan bir yıl süreyle uzaklaştırılma cezasına da çarptırılmışlardı. Bkz. Ali Çankaya (ed.), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949*, c. 2 (Ankara: Örnek Matbaası, 1954), s. 585.

"Elli bin" rakamının abartılı olduğu, Orhan Şaik Gökay'ın, kendisiyle 25 Temmuz 1989'da yapılan röportajda söyledikleriyle doğrulanmıştır. 1930'ların başlarında Darülfünun'un Türk edebiyatı bölümünde birlikte yatılı okudukları Nihal Atsız'ın o dönemden beri yakın arkadaşı olan, 1944'te Devlet Konservatuarı müdürü olarak görev yapan ve röportajın yapıldığı tarihte kendisini hâlâ Türkçü sayan Gökay, bununla birlikte, kalabalığın Ulus meydanını doldurup "İsmet İnönü'yü korkutacak kadar" büyük olduğunu anımsıyor.

- 18 Atsız'ın mahkemede yaptığı ilk savunmasının metni için, bkz. Erol Güngör, M. N. Hacıeminoglu, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya (ed.), *Atsız Armağanı* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976) içinde Osman F. Sertkaya, "Hüseyin Nihal Atsız", s. XLIII-XLVIII.

gösterilere yol açmıştı. Böylece 3 Mayıs, o gün Atsız'ı savunanlar için olduğu kadar, sonraki Türkçü kuşaklar için de, "milli diriliş"i simgeleyen tarihi bir gün niteliğini kazandı.¹⁹

Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasındaki çatışma aslında iki boyutluydu. Birincisi, yukarıda anlatıldığı gibi ideolojik bir kutuplaşmadan kaynaklanıyordu. Ama bu çatışmanın, Sabahattin Ali'nin 1939'da yayınladığı *İçimizdeki Şeytan* adlı romanı nedeniyle ikisi arasında çıkan kavgayla ilgili başka bir boyutu da vardı. Romandaki kimi karakterlerin, Sabahattin Ali tarafından Türkiye'deki kimi "milliyetçiler"e leke çalmak amacıyla yaratıldığını iddia eden Atsız, Sabahattin Ali'ye misillemede bulunmak için *İçimizdeki Şeytanlar* adlı kitabını yayınlamıştı.²⁰ Görünüşe bakılırsa, Sabahattin Ali ile Nihal Atsız ara-

19 1950'lerin ilk yıllarında Haydarpasa Lisesi'nde Atsız'ın öğrencisi olan Altan Deliorman, *Tanıdığım Atsız* (İstanbul: Bogaziçi Yayınları, 1978) adlı kitabının 134.-152. sayfalarında, 1954 ile 1964 yılları arasında 3 Mayıs'ı anmak üzere düzenlenen, kendisinin de katıldığı özel programları ayrıntılarıyla anlatır. Türkçüler Derneği'ndeki (1962) düzenlemelerin ardından 1964'te kurulan Türkiye Milliyetçiler Birliği, 1967'de, 3 Mayıs "ruhunu canlandırmak" amacıyla bir derleme yayımladı. Bkz. 3 Mayıs *Türkçüler Günü Antolojisi*, c. 1 (Ankara: Türkiye Milliyetçiler Birliği Ankara Ocağı Yayınları, 1967). Bu tarihten on yıl sonra ise, zamanında "ırkçı-Turanlı" eylemleri nedeniyle yargılanan yirmi üç kişiden biri olan Alparslan Türkeş'in liderliğini yaptığı Milliyetçi Hareket Partisi'nin himayesi altında 3 Mayıs anısına özel bir dergi çıkarıldı. Bkz. *Milliyetçi İktidara Doğru*, Türkçüler Bayramı Özel Sayısı (İstanbul: Büyük Ülkü Yayınevi, 1977). Derginin 3. sayfasında, 3 Mayıs'ı anmak üzere özel bir "Bozkurt" Gecesi düzenlemenin ülkücü gençlik arasında bir geleneğe dönüştüğü belirtiliyordu. Türki halkların uzak tarihine dayanan pagancı bir simge olan ve Türkiye'deki Türkçü, radikal sağcı ve ülkücü gençliğin özel bir simgesi haline gelen "bozkurt"un anlam ve önemi Bölüm V'te açıklanacaktır.

3 Mayıs'ı tarihsel nitelikte bir "milli diriliş" günü sayanların kendi kalemlerinden değerlendirmeler için, bkz. Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı* (İstanbul: Orkun Yayınevi, 1979), s. 25-29 ve Müftüoğlu, *y.a.g.e.*, s. 49-53. Müftüoğlu'nun kitabına koyduğu "Çankaya'da Kâbus" adı, Ankara'da yapılan 3 Mayıs gösterilerinin Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde yarattığı iddia edilen "tehdit" algılamasına göndermede bulunuyor.

20 Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan* romanının ilkin *Ulus* gazetesinde 3 Nisan-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında dizi olarak yayımladı. Roman, esas olarak üç kişinin birbirleriyle "iç" psikolojik mücadelesini ve toplumsal gerçeklikle yüz yüze gelmelerini anlatır. Ne var ki, romanın "ırkçıların ve Turancıların faaliyetlerini eleştirel bir gözle betimlediği" de öne sürülür. Bkz. Filiz Ali-Atilla Özkırımlı, *Sabahattin Ali* (İstanbul: De Yayınevi, 1986), s. 308. Aslında Nihal Atsız'ın şiddetli tepkisi, kimi ikincil karakterlerin olumsuz biçimde betimlen-

sındaki anlaşmazlık kişisel bir kavganın sınırlarını aşmış, yıllar geçtikçe dallanıp budaklanmıştı. Üstelik, 1944 yılına gelindiğinde, anlaşmazlığın boyutları, Atsız'ın yanında ateşli bir taraftar kitlesinin toplanması sonucunu vermekle kalmıyor; onları, Atsız'ın davasını sahiplendiklerini kolektif eylemle ortaya koymaya da itiyordu. Ne var ki, sorunun gösteriler yapan büyük bir öğrenci grubu tarafından mahkeme salonundan sokaklara taşırılması, Nihal Atsız ve Türkçü çevrenin "Turancı" amaçlarının dış politikada yol açacağı sonuçlar konusunda zaten duyarlı hale gelmiş bulunan kamuoyunun yanı sıra resmi çevreler üzerinde de uyarıcı etkisi oldu.

mesine yönelikti. Atsız, *İçimizdeki Şeytanlar* adıyla yayımladığı 16 sayfalık kitapçıkta (İstanbul, 1940), romandaki hayali karakterlerden profesörün Mükrimin Halil'i, gazetecinin Peyami Safa'yı, Tatar göçmeninin ise Zeki Velidi Togan'ı veya Abdülkadir İnan'ı temsil ettiğini, dolayısıyla da, bu aydınların (ve bunların çevresinde yer alan kimilerinin) tembel, ahlaksız ve çıkarıcı kişiler olarak betimlenmesinin Sabahattin Ali'nin Türkiye'deki "ırkçı, Turancı ve Anadolu milliyetçileri" bilinçli olarak karalaması anlamına geldiğini (s. 12-13) öne sürdü. Bununla yetinmeyen Atsız, Sabahattin Ali'nin kişiliğine de saldırdı. Sabahattin Ali'nin 1926-1927 yıllarında Yüksek Muallim Mektebi'nde okurken Türk Ocağı üyesi olduğunu ve burada kendisiyle birlikte Türkçülük meseleleri konusunda ateşli tartışmalar düzenlediklerini anımsatan Atsız, 1930'larda "Nazım Hikmet'le arkadaş olan" Sabahattin Ali'nin "Marksist" görüşleri benimsemesinden sonra kendi aralarına düşmanlık girdiğini ve bu düşmanlığın ancak bir "düello"yla sona ereceğini (!) belirtti.

Atsız'ın kendisiyle Sabahattin Ali arasında eskiden düşünsel birliğe dayalı bir dostluk bulunduğuna ilişkin ifşaatı bir yana, aslında Sabahattin Ali'nin kısa bir süre Türkçü söyleme uzak durmadığını gösteren nesnel belirtiler vardır. Sabahattin Ali, Atsız'ın 1931-1932 yıllarında çıkardığı ilk Türkçü derginin bir çok sayısına yazı yazmıştır. Bkz. Sabahattin Ali'nin *Atsız Mecmua*'da çıkan öyküleri, "Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi", sayı 1, 15 Mayıs 1931, "Kurtarılamayan Şaheser", sayı 17, 15 Ağustos 1932; yine *Atsız Mecmua*'da çıkan şiirleri, "Rüzgâr", sayı 2, 15 Haziran 1931, ("Gök Alp'e ithaf edilen) "Nefes", sayı 3, 15 Temmuz 1931, "Mayıs", sayı 12, 15 Nisan 1932, ve "Kara Yazı", sayı 13, 15 Mayıs 1932.

Atsız'ın *İçimizdeki Şeytanlar*'ından sonra Reha Oğuz Türkkan, Sabahattin Ali'nin adı geçen romanını, ırkçı söylemi ve Pan-Türkçü eğilimiyle dikkati çeken aylık *Bozkurt* dergisinin Mayıs 1940 tarihli 3. sayısında eleştirdi. Sabahattin Ali'nin romancılığına değer verdiğini belirten Türkkan, buna karşılık, onun, "milliyetçileri aşağılık karakterler olarak" betimlemesini eleştirdi. Sabahattin Ali Atsız'a ve Türkkan'a yanıt vermedi.

Resmi Tutum: İddialar ve Duruşmalar

4 Nisan 1944'te, ikinci mektubun *Orhun*'da yayınlanmasından hemen sonra, Hasan Âli Yücel, Maarif Vekaleti bünyesindeki bütün öğretim kadrosuna seslenen ve her seviyedeki öğrencilere de açıklanması istenen bir genelge yayınladı. Genelgenin iki mesajı vardı: Bir yandan, Atsız'ın suçlamalarının dayanak-tan yoksun olduğunu belirtiyor; öte yandan, öğretmenleri ve öğrencileri, "Kemalizm" in ve "parti programı"nın ilkeleriyle "bağdaşmayan" düşünce akımlarına karşı uyarıyordu.²¹ 3 Mayıs'ta yapılan gösteriler, basının büyük bir kısmı tarafından tasvip edilmedi. Bir çok başyazıda, olay kınanarak, öğrencilerin aktif katılımı tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirildi. Olayın, "milli bütünlüğümüz"ü tehlikeye sokan bir "provokasyon" olduğu görüşünde birleşilen başyazılarda, ayrıca, "Türk gençliği"nin böylesi "radikal" akımlara karşı korunması gereği dile getirildi.²²

Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasındaki dava, 9 Mayıs'ta yapılan son duruşmada karara bağlandı. İftiradan suçlu bulunan Nihal Atsız, dört aylık bir cezaya çarptırıldı; ama ceza ertelendi. Ne var ki, *Orhun*'da yayınlanan iddiaların yankıları ve mahkeme duruşmaları boyunca süren toplu hareketler, bu arada, çok daha etkili yeni bir gelişmeye yol açtı. 3 Mayıs'ta yapılan protesto gösterileri, resmi çevrelerin gözünde zaten kamu düzenini bozucu hareketlerdi; ama, anlaşılan, Atsız'la birlikte, ırkçı ve Pan-Türkçü bir görüşe dayalı yıkıcı bir ideolojiyi savundukları varsayılan kimi önderler tarafından çıkarılan ve 3 Mayıs olaylarında kışkırtıcı rol oynadığı düşünülen yayınlar daha büyük bir tehdit sayılmıştı. Bu nedenle, Atsız'ın,

21 Bkz. "Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in 4 Nisan 1944 tarihinde Maarif Teşkilatına yaptıkları tamim", *İrkçilik-Turancılık*, s. 229-231.

22 Bkz. Falih Rıfkı Atay, "Nizam düşmanlığı yaptırmayız", *Ulus*, 7 Mayıs 1944 ile "Niçin üstünde duruyoruz", *Ulus*, 8 Mayıs 1944; Hüseyin Cahid Yalçın, "Gençliğe maledilmek istenen bir hareket hakkında", *Tanin*, 9 Mayıs 1944; Necmeddin Sadak, "On ikiye beş kala", *Akşam*, 9 Mayıs 1944; M. Zekeriya Sertel, "Beşinci kol", *Tan*, 8 Mayıs 1944; Asım Us, "Vatanseverlik maskesi altında sağ ve sol ifratçılık", *Vakit*, 10 Mayıs 1944.

9 Mayıs'ta Ankara'da, İstanbul'a dönmek üzereyken, tutuklanmasını, birçok başka kişinin tutuklanması izledi. Bu kişilerin hepsi, II. Dünya Savaşı'nın başlarından beri sıkıyönetimin hüküm sürdüğü İstanbul'da gözaltına alındılar. Gözaltına alınacakların listesi Hasan Âli Yücel'in başkanlık ettiği bir komite tarafından belirlenmişti; komitenin resmi raporunda, ayrıca, listedeki kişiler tarafından çıkarılan yayınların hükümet kararıyla yasaklanması öneriliyordu. Rapor, İçişleri Bakanlığı tarafından İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na gönderildi.²³

Adı geçen kişilerin tutuklanmasının resmi gerekçesi²⁴ 18 Mayıs 1944 tarihli hükümet bildirisiyle açıklandı. Bildiriye gö-

23 Raporla adı geçen 47 kişinin adları için, bkz. Gologlu, *Milli Şef Dönemi*, 1939-1945, s. 249 ile Ek 1. 1944'te "milliyetçi eserler" basan Müftüoğlu Yayınevi'nin sahibi olan ve adı 47'ler listesinde geçen Mustafa Müftüoğlu'nun iddiasına göre, rapor, Hasan Âli Yücel, Falih Rıfkı Atay, Ankara Valisi Nevzad Tandoğan, Emniyet Genel Müdürü ile Adalet ve İçişleri Bakanlığı müşavirleri tarafından hazırlanmıştı. Bkz. *Çankaya'da Kâbus*, s. 8, 58-59.

24 Gologlu'nun zikrettiği 47 kişilik ilk listede adı geçmeyen başka kişilerin de gözaltına alındığı iddia edilmektedir. Müftüoğlu'nun kendi listesine göre, Osman Yücel Serdengeçti (bkz. not 16) ve o sırada İstanbul Erkek Lisesi'nin son sınıfında okuyan ve çeşitli Türkçü dergilerde şiirleri çıkan İlhan Darendelioglu ile Siyasal Bilgiler öğrencisi Osman Gümrükçüoğlu ve Ali Çankaya da gözaltına alınanlar arasında bulunuyordu. Bkz. *a.g.e.*, s. 64-65; Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 134-135; Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, s. 65-66. Diyarbakır'da polisin birkaç öğrenciyi gözaltına aldığı, bunlardan ikisinin sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderildiği de söylenmektedir. Bkz. haftalık Türkçü dergi *Orkun*, "1944-45 İrkçılık-Turancılık Davası", sayı 61, 30 Kasım 1951.

Adı listelerde bulunmayan bir başka kişi emekli general Ali İhsan Sâbis'tir. Sâbis İstanbul'da yayınlanan günlük Alman gazetesi *Türkische Post*'un başyazarıydı ve ayrıca *Tasviri Efkâr* gazetesinde Alman yanlısı savaş yorumları yazıyordu. 24(?) Mayıs 1944 tarihinde, resmi makamlara kendisinin bir gurup öğrenci ve subayın temsilcisi olduğuna ilişkin (imzasız) mektuplar gönderdiği suçlamasıyla tutuklandı. İddiaya göre sözkonusu mektuplarda hükümetin dış politikası, Türk ordusunun tutumu ve genel olarak yetkili makamlar eleştiriliyordu. Sâbis'in tutuklanmasına ilişkin haberler için, bkz. *Tan*, 25 Mayıs 1944. Sâbis'e ilişkin ayrıntılı bilgi Bölüm IV'te verilecektir. Sâbis tek başına yargılanıp iki yıl sekiz ay hapse mahkum edildi. Bkz. *Vatan*, 4 Temmuz 1944.

Peyami Safa gibi, listede adı geçtiği halde tutuklanmayanlar da olabilir. Safa, 20 Mayıs 1944 tarihli *Tasviri Efkâr*'da yayımlanan ve hükümetin "ırkçı ifratları" bastırmak üzere giriştiği hareketi desteklediğini belirten "İsmet İnönü'nün nutku" başlıklı başyazısını hazırlama fırsatını bulabilmiş görünüyor. Bununla birlikte, Safa belki de sadece sorgulanmış veya çok kısa bir süreliğine gözaltına alınmış olabilir.

re, Nihal Atsız'ı destekleme gösterilerine katıldıkları için polis gözetimi altında tutulan bazı şahıslarda ele geçirilen evrakın şüpheli bulunması üzerine, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit Cansever ve bazı yakın arkadaşlarının evleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle aranmış ve bazı belgeler ele geçirilmiştir. Belgelerin incelenmesi sonucunda da varılan kanaat şöyle ifade edilmektedir:

...Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tespit ettiği esaslara aykırı olarak ırkçılık ve Turancılık gayeleri güden ve son zamanlarda faaliyetlerini artırdıkları, bu yolda tertipler aldıkları ve anlaşmalar imzaladıkları bilhassa görülen bu kimselerin Teşkilatı Esasiye Kanunu ile müesses bugünkü rejimimize ve vatandaşların hakiki milliyetçilik telakkilerine aykırı umdeleri ve bu umdelere varmak için gizli cemiyetleri, faaliyet programları, teşkilat ve propaganda organları, hatta muha[bere]lerini gizli tutmağa matuf şifreleri ve parolaları vardır.

Bunlar memleketin muhtelif mıntıkalarında ve bilhassa her çeşit terbiye müesseselerinde masum gençlerin temiz milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını istismar ederek genç nesil arasında kendilerine taraftar toplamak ve bu suretle hedeflerine ulaşmak için devamlı ve sistemli bir faaliyet sarfetmekte ve memlekete zararlı ideolojilerini tahakkuk ettirmek yolunda çalışmaktadırlar.²⁵

18 Mayıs tarihli hükümet bildirisinin ardından, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nı kutlama töreninde yaptığı konuşmasında, "ırkçılık"ı ve "Turancılık"ı, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ilkelerine ve ulusal esaslarına ters düşen, yıkıcı bir ideoloji olarak suçladı. İnönü, konuşmasında, "Türk gençliği"ne, "öğretmenler"e ve "vatandaşlar"a seslenerek, önce, "milli eğitim"in hiçbir zaman "siyaset yapmak" için bir "araç" olarak kullanılamayacağını ve hükümetin bu tür girişimlere karşı köklü önlemler almakla görevli olduğunu belirtti. İnönü, böylece, son tutuklamaların

25 Bkz. "İrkçılık ve Turancılık tahrikatı yapanlar hakkında Hükümetin tebliği", *Ayın Tarihi*, Mayıs 1944, s. 21-23 ile *Yeni Sabah*, 19 Mayıs 1944.

gerekçesini oluşturan nedenlerden birini dolaylı olarak açıkladıktan sonra, söz konusu siyasal propagandanın yayılmasına neden göz yumamayacaklarını ayrıntılarıyla anlattı:

Türk milliyetçisiyiz, fakat Memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız. Memleketimizde politika gazezleri için uydu-rulan ırkçılık önderlerinin çok acıklı faciaları hatıralarımızda canlıdır. 1912 senelerinde Rumelide...Türk erlerine Arnavut Priştineli Hasan ve Derviş Hima ile arkadan hücum tertipli-yenlerin Türk ırkçı politikacısı olduğu Büyük Millet Meclis-inde ispat olunmuştur.²⁶

Köy Enstitülerinde, her çeşit okullarımızda, müesseseleri-mizde, Ordumuzda müşterek Vatanın ülkülerini Türk çocuk-larına, eşit adalet ve şefkat hisleriyle vermeye çalışıyoruz. On-ları büyük Cumhuriyet potasında kaynatıp meydana Türk va-tanseveri çıkarmaya uğraşıyoruz....

Türk Milliyetçiliği içinde vatan çocuklarının temiz ülkülü ve vatan fikirli olarak birbirine dayanan sağlam bir Millet ol-ması, erişilmez ve yanlıs bir hayal değildir...Türk Vatandaşı yetiştirmek için bütün iyi şartları özünde toplamış olan bu fe-yizli yolu bırakır da ırkçıların Milleti binbir parçaya ayıracak fesatlı ve nifaklı zehirlerine Cemiyeti kaptırır mıyız?

Turancılık fikri, yine son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir....milli politikamız Memleket dışında sergüzeşt aramak zihniyetinden tamamen uzaktır; asıl mühim olan da bunun bir zaruret politikası değil, bir anlayış ve bir inanış po-litikası olmasıdır.

26 İsmet İnönü'nün ima ettiği kişi, 1940'ların başlarında Türkçüler arasında say-gın bir adı olan ve haftalık *Tarıdağ* dergisini (8 Mayıs 1942-4 Eylül 1942) çı-karan Dr. Rıza Nur'dur. (Bkz. Ek 4). İnönü, Rıza Nur'un, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefetin saflarında Sinop milletvekili iken, Balkanlar'da-ki Osmanlı yönetimine karşı Arnavut isyanının başlatılmasında önemli bir rol oynadığına ilişkin itirafına değiniyor. Bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Te-rakki* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980), s. 199-200 ile Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele* (İstanbul: Çel-tüt Matbaası, 1959), s. 565. Büyük Millet Meclisi'nin 8 Kasım 1924 tarihli oturumunda Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda), açıkça, Rıza Nur'u Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arnavutlar'la işbirliği yapmakla suçlamıştı. Bkz. Atatürk, *Söylev*, c. 2 (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), s. 647.

Turancılar, Türk Milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk Milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız...

...ırkçılar ve Turancılar gizli tertipler ve teşkillere başvurmuşlardır. Niçin? Kandaşları arasında gizli fesat tertipleriyle fikirleri Memlekette yürür mü? Hele, doğudan batıdan ülkeler, gizli Turan cemiyetiyle zapt olunur mu? Bunlar o şeylerdir ki ancak Devletin kanunları ve esas teşkilatı ayak altına alındıktan sonra başlanabilir. Şu halde...Cumhuriyetin, Büyük Millet Meclisinin mevcudiyeti aleyhinde teşebbüsler karşısında...

...Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiyenin ırkçı ve Turancı olması lazım geldiğini iddia edenler hangi millete faydalı, kimlerin maksadına yararlıdırlar? Türk Milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk Milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır.²⁷

İnönü'nün, "Türk gençliğinin bayramı" olarak kutlanan 19 Mayıs'ta yaptığı konuşma, daha önce Hasan Âli Yücel'in de, Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsemiş olduğu ilkelerden ve Kemalist milliyetçiliğin esaslarından sapma girişimlerine karşı öğretmenlerin yanısıra uyardığı genç kuşağa yönelik mesajlar içeriyordu. Ama, İnönü, aynı zamanda, Türkiye'nin komşu devletlerle ilişkileri konusunda daha genel bir mesaj veriyor, Türkiye'nin yayılmacılık peşinde olduğunu düşünen komşularını yatıştırmayı amaçlıyordu.

Resmi görüşü en yetkili ağızdan dile getiren İnönü'nün söylevi Türk basınında olumlu karşılandı; başyazıların çoğunda, sanıklar tarafından yürütüldüğü söylenen faaliyetler kınanırken İnönü'nün konuşmasına gönderme yapılıyordu. CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal, parti örgütüne gönderdiği bir genelgede, daha yumuşak bir dil kullanarak da olsa,

27 Bkz. *İrkçılık-Turancılık*, s. 3-9.

İnönü'yle aynı görüşleri dile getirdi. Aslında, CHP'nin üst organlarında bu konuda herhangi bir anlaşmazlığın olduğunu gösteren hiç bir işaret olmadığı gibi,²⁸ konu kamuoyunda da tartışılmadı. Maarif Vekaleti'nin bir genelgesiyle, 19 Mayıs söylevinin, 1944-1945 öğretim yılının başlangıcında öğrenci kitlesine tekrar duyurulması ve ders konuları arasına dahil edilmesi istendi.²⁹ Kamuoyunu asıl yönlendiren ve sanıkların daha mahkeme önüne çıkmadan neredeyse kesin suçlu sayılmasına yol açan etken, hükümetin 18 Mayıs tarihli genelgesinden çok, "Milli Şef"in 19 Mayıs konuşmasıydı.

Sanıkların tutuklanması (Mayıs 1944) ile duruşmaların başlaması (Eylül 1944) arasındaki birkaç ay, "İrkçılık-Turancılık" davasında yargılananlar açısından acı hatıralarla dolu bir dönem izlenimi veriyor. Sorgu aşamasında sanıkların çoğu çeşitli işkencelere uğradılar; özellikle belirli aralıklarla "tabutluk" adı verilen tek kişilik hücrelerde tutulmaları, sanıkların, yalnızca iddia makamına değil, özellikle İnönü'ye, konuşmasında "asilsiz suçlamalar"a yer vererek, sorgu memurlarının böylesine kötü davranışlarına ortam hazırladığı için, kin duymalarına yol açtı. İnönü'den sonra, sanıkların düşmanlık beslediği öbür üst düzey politikacı, Hasan Âli Yücel'di. Hasan Âli Yücel yalnızca ilk gözaltılardan değil, "meşhur" sorgu aşamasından geçmedikleri ve haklarında dava açılmadığı halde, Maarif Vekaleti'nde açığa alınarak veya görevlerine son verilerek cezalandırılan kimselere yapılan "haksızlık"tan da sorumlu tutuluyordu.³⁰

28 Parti içinden eleştiri geldiğini ima eden tek bir kaynak vardır. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 2. baskı, tarihsiz), s. 114. Ağaoğlu'nun iddiasına göre, dönemin CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal, hükümetin daha geniş bir "milliyetçiler" grubunun tutuklanmasına yönelik eğilimine şiddetle karşı koymuş, gerekçe olarak da, kendisinin de "en az tutuklanması önerilenler kadar milliyetçi olduğunu" belirtmiştir.

29 Başyazılar için bkz. not 1. Sözü edilen genelgeler, "C.H.P. Genel Sekreteri M. Ş. Esendal'ın Parti Teşkilatına yaptıkları tamim" ile "Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in Sayın Milli Şef İnönü'nün 19 Mayıs nutukları dolayısıyla Maarif Teşkilatına yaptıkları tamim"dir. Bkz. *İrkçılık-Turancılık*, s. 21-24 ve 17-20.

30 Tutuklulara yapılan işkencelerin öyküsü için, bkz. Müftüoğlu, *y.a.g.e.*, s. 74-78, 82-89. İşkence ve özellikle tabutluklar konusundaki şikâyetler Manisa milletvekili Refik Şevket İnce'ye iletilmiş, o da Başvekil Saraçoğlu'na yazdığı

1944 yılı Mayıs ayında gözaltına alınan ve/veya tutuklananlardan yirmi üçü, İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı; ilk duruşma 7 Eylül 1944'te yapıldı. Sanıklar, 18 Mayıs 1944 tarihli hükümet bildirisinde belirtilen suçlamaların yanı sıra, genel olarak, "hedeflerine ulaşmak için devamlı ve sistemli bir faaliyet sarfetmek ve memlekette zararlı ideolojilerini tahakkuk ettirmek yolunda muhtelif gruplar halinde çalışmak"; "memleketin aleyhine bu gizli cemiyetleri kendi maksatlarına göre tevcih etmek isteyen yabancı teşekküllerle... fesat ve hiyanet" içinde olmak; "hükümeti devirmek için cemiyet kurmak, hükümetin, Büyük Millet Meclisinin manevi şahsiyetlerini tahkir, milli menfaatlere muhalif hareket etmek, gayesi devletin Teşkilatı Esasiye Kanunu ile muayyen olan ana vasıflarına muhalif milli hissiyatı sarsma-

bir mektupla konunun incelenmesini önermiştir. Durum dönemin Dahiliye Vekili Hilmi Uran'a bildirilmiş, Uran ise soruşturma emri vermiş, İstanbul valisi Lütfi Kırdar ile emniyet müdürü Osman Sabri Adalı soruşturmayı yürütmekle görevlendirmiştir. Hilmi Uran'a göre, soruşturma, iddiaları doğrulamayınca Refik Şevket İnce de olayın peşini bırakmıştır. Bkz. Hilmi Uran, *Hatıralarım* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959), s. 395-397. Mahkemeye çıkarılan 23 kişiden biri olan Hikmet Tanyu, daha sonra 1949'da Danıştay'a başvurarak tutuklandıkları dönemin emniyet müdür yardımcısı ile görevli polis memurlarının cezalandırılmasını istemiştir. Tanyu'nun açıklamasına göre, Danıştay, Tanyu'nun işkence gördüklerini iddia ettiği kişilerin gözaltında tutuldukları döneme ilişkin çelişkili ifade verdiklerini öne sürerek delil yetersizliği gerekçeyle isteği reddetmiştir. Bkz. Hikmet Tanyu, *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler* (Kayseri: Erciyes Matbaası, 1950), s. 15-24.

Sorgusu sırasında uğradığı eziyetleri anlatan bir başka kişi, Alparslan Türkeş'tir. Türkeş, ayrıca, 3 Mayıs gösterilerinin başlangıcından itibaren kendisinin ve "milliyetçi" arkadaşlarının karşılaştığı "diktatörcü baskı"nın baş sorumlusu olarak açıkça İnönü'yü suçlar. Bkz. Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, s. 57-67, 37-40.

İnönü'ye yönelik benzer, ama daha kapsamlı bir eleştiri, özellikle 19 Mayıs konuşmasının içeriği ve sonuçları üzerinde duran Necdet Sançar tarafından yapılmıştır. (Nihal Atsız'ın kardeşi olan Sançar, "ırkçılık-Turancılık" davasında yargılananlar arasındaydı). Bkz. Necdet Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma* (Ankara: Aşkın Yayınevi, 1973).

Hasan Âli Yücel'i açıkça eleştiren bir örnek için, bkz. Orhan Seyfi Orhon, *Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e Açık Mektup* (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1944, s.16). *Çınaraltı*'nı çıkaran, dönemin ünlü bir şairi olan ve ilk tutuklanacaklar listesinde adı bulunan Orhon, Bakan'a, kendisinin yakından uzaktan hiçbir ilgisinin olmadığını iddia ettiği 3 Mayıs öğrenci gösterilerinden sonra hangi "kanuni" gerekçeyle görevden alındığını sorar.

ğa, zayıflatmağa matuf propaganda yapmak” iddialarıyla da yargılanıyorlardı.³¹

Hükümeti devirmek amacıyla komplo kurmak iddiası,³² esas olarak Zeki Velidi Togan ve Reha Oguz Türkkan’a yöneltilmişti; bu kişiler, gizli faaliyet yürüten iki ayrı grubu yönetmek ve kimi ortak arkadaşları aracılığıyla işbirliği yapmakla suçlanıyorlardı. “Son Tahkikat Kararı”nda -davanın ilk duruşmasında savcılık tarafından sıkıyönetim mahkemesine sunulan iddianame- Togan’ın, 1941’de başka kişilerle birlikte³³ (biri Türkkan) hükümeti devirme planları yaptığı iddia ediliyordu; burada belirtildiğine göre, Togan ve arkadaşları, hükümetin politikalarını, Almanya’yla birleşerek S.S.C.B’ye karşı savaş açmak ve böylece Büyük Türk Birliği’ni gerçekleştirmek yolunda engel olarak görüyor, hükümetin tarihi bir fırsatı kaçırmakta olduğunu düşünüyorlardı. Türkkan ise, birkaç “suç ortağı” ile birlikte Gürem adlı ayrı bir gizli örgüt kurmakla suçlanıyordu; örgüt, çıkarılacak çeşitli yayınlarla ırkçı ve turancı propaganda yapmayı ve esas olarak “safkan” Türkler’den meydana gelecek büyük bir Türk devletini kurmayı amaçlayan bir hükümet oluşturmak için çalışmalarda bulunmayı planlıyordu.³⁴ Nihal Atsız’a yöneltilen esas suçlama, nihai hedef saydığı Türkiye dışında yaşayan Türk kökenli topluluklarla bir-

31 Bkz. “İrkçılarla Turancıların muhakemeleri hakkında İstanbul Örfi İdare Komutanlığının ilk duruşmalara ait raporu/ Son Tahkikat Kararı”, *Aynı Tarihi*, 30 Eylül 1944, s. 28. Aynı metin, *Yeni Sabah*’ın 8-9 Eylül 1944 tarihli sayılarında da yer almaktadır.

32 Alparslan Türkeş’in açıklamasına göre, iddia makamı, sanıklardan, ısrarla, hükümeti devirmek üzere gizli bir örgüt kurduklarını itiraf etmelerini istiyordu. Bkz. Türkeş, 1944 *Milliyetçilik Olayı*, s.43, 45.

33 Zeki Velidi Togan’la işbirliği yapmakla suçlanan öbür kişiler, Reha Oguz Türkkan, Cihat Savaşfer, Nurullah Barınan, Hamza Sadi Özbek ile tutuklananlar arasında yer almayan üç kişiydi. Bunlardan (Doğu Türkistan kökenli) Nuri-iman ve Ahmet Karadağlı’nın duruşmalar sırasında Almanya’da bulundukları, Heybetullah İdil’in adresinin ise saptanamadığı belirtilmişti. Bkz. “Son Tahkikat Kararı”, *Aynı Tarihi*, 30 Eylül 1944, s. 30-34, 56.

34 Türkkan’ın suç ortağı oldukları iddia edilenler, Nurullah Barınan, İsmet (Rasin) Tümtürk, Hamza Sadi Özbek, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Fehiman Altan, Yusuf Kadıgil, Hikmet Tanyu ve Zeki (Sofuoğlu) Özgür’dür. İlgili kişiler ve onlara yöneltilen suçlamalar için, bkz. a.g.e., 46-52.

leşme doğrultusunda propaganda yapmaktı. Atsız'ın yayın faaliyetleri ve öbür sanıklarla ilişkileri, Türkiye'de, özellikle de gençler arasında, "ırkçı ve Turancı" düşünceleri yayma planının bir göstergesi olarak yorumlanmıştı. Necdet Sançar, Orhan Şaik Gökyay, Hüseyin Namık Orkun, Alparslan Türkeş ve Fethi Tevetoglu, Atsız'ın görüşünü paylaşmak ve onunla işbirliği yapmakla suçlanıyorlardı. Orduda görevli olan Türkeş ve Tevetoglu, ayrıca, ordu mensuplarının siyasal faaliyetlerde bulunmasını yasaklayan askeri yönetmeliği çiğnemekle de suçlanıyorlardı. Hasan Ferit Cansever'e yöneltilen iddia, yıkıcı propaganda faaliyetlerine yardım etmekte; Togan'la ilişkisi ve *Türk Yurdu*³⁵ adındaki dergiyi çıkarması suçunun kanıtları olarak gösteriliyordu. Son Tahkikat Kararı'nda, Atsız ve kimi öbür sanıklar, ayrıca, 3 Mayıs gösterilerini planlamak ve gösterilere katılmakla suçlanıyorlardı.³⁶

Ancak, altmış altı duruşma sonunda, 29 Mart 1945'te, sanıkların büyük bir kısmı beraat ederken, on kişilik bir grup çeşitli cezalara çarptırıldı. Hükümeti devirmek amacıyla komplo kurmaktan yalnız Zeki Velidi Togan suçlu bulundu ve suçlu bulunanlar arasında en uzun hapis cezasına da -on yıl- o çarptırıldı. Öte yandan, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer ve Nurullah Barıman yalnızca gizli bir örgüt kurmaktan hüküm giydiler. Sıkıyönetim Mahkemesi, adı geçenlere, darbe planlama suçundan hüküm verilemeyeceği, çünkü "örgüt"ün tutuklamalardan önce feshedilmiş olduğunu gösteren kanıtlar bulunduğu sonucuna vardı. Nihal Atsız, Necdet Sançar, Alparslan Türkeş ve Fethi Tevetoglu, yıkıcı propaganda yapmaktan çeşitli derecelerde suçlu bulundular. Cebbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal ise, yalnızca, Ankara'daki 3 Mayıs 1944 olaylarına

35 *Türk Yurdu*, başlangıçta, aynı adlı Türkçü bir dernek tarafından 1911'de çıkarılan bir dergiydi. Kısa süre sonra, 1931'e kadar varlığını sürdüren Türkçü örgüt Türk Ocağı'nın yayın organı oldu. Hasan Ferit (Cansever) 1926-1929 yılları arasında Türk Ocağı'nın genel sekreteriydi. Onun yönetimindeki *Türk Yurdu*, 1942'de çıktı. Bölüm V ve VI'da bu konuda daha geniş bilgi verilecektir.

36 A.g.e., s. 34-46, 53-56. Ayrıca 3 Mayıs gösterilerini düzenlemekle suçlananlar, Fazıl Hisarcıklı, Cemal Oğuz Öcal, Cebbar Şenel, Sait Bilgiç ve Saim Bayraktır.

katılmaktan suçlu sayıldılar.³⁷ Ne var ki, İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nin kararı, 25 Ekim 1945 tarihinde üst mahkeme tarafından bozuldu. Askeri Temyiz Mahkemesi, suçlu bulunanların, İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yeniden yargılanmasına ve derhal salıverilmesine karar verdi.³⁸

Yeniden yargılanmalara 26 Ağustos 1946'da başlandı ve mahkeme 31 Mart 1947'de sanıkların suçsuz olduğu hükmüne vardı. İddianameye ve 29 Mart 1945'teki ilk karara aykırı olarak, İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi, ırkçılık düşüncesinin Anayasa'ya (88. madde) ters düşmediğine karar verdi. Karara göre, Anayasa, Türklüğü, "vatandaşlık" açısından tanımlıyordu; dolayısıyla, Türk milleti içerisinde farklı ırksal kökenlerin bulunduğu düşüncesini yasaklamıyordu. Irk ayrımı yaparak kamu haklarını kısıtlamanın anayasayı ihlâl etmek anlamına geleceğini kabul etmek mümkündü; ancak böyle bir davranışı suç sayan bir yasa maddesi yoktu. Hükûmete karşı komplo hazırlamak iddiasına gelince, mahkeme, ne Togan'ın, ne Türkkan'ın, ne de arkadaşlarının aleyhinde bu iddiayı doğrulayacak geçerli bir kanıt olmadığına karar verdi. Togan'ın durumunu değerlendiren mahkeme, Togan'ın çeşitli Sovyet Cumhuriyetleri içerisindeki Türkî halklara olan ilgisinin, Sovyet Birliği'nin savaşı kaybetmesi ve bu halkların hürriyetlerine kavuşması halinde, onlara nasıl destek sağlanacağını planlamakla sınırlı olduğu ve dolayısıyla Togan'ın "milliyetçi" maksatlarla hareket ettiği sonucuna vardı. Ankara'daki öğrenci gösterilerine ve Atsız'ın olayların tertipçisi olduğuna ilişkin ilk iddialar geçersiz bulundu. Bu son karara göre, gösteriler, "milli bir ideolojinin, milli olmayan bir ideolojiye karşı ifadesinden" yani, o dönemin "komünistlerine karşı duyulan kini izhar etme" dürtüsünden ibaretti.³⁹

Mahkemenin kararı ile sanıkların savunmaları arasında, ırk-

37 Bkz. *Tasvir ve Ulus*, 30 Mayıs 1945.

38 Bkz. *Tasvir*, 26 Ekim 1945. Dönemin Askeri Yargıtay Başkanı olan General Ali Fuat Erden'e göre, İsmet İnönü karardan kişisel olarak rahatsızlık duymuştur. Kararın açıklanmasından sonra, Erden ile öteki iki yargıçtan istifa etmelerinin istendiği de öne sürülür. Bkz. Ali Fuat Erden, *İsmet İnönü* (İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1952), s. 46 ile Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*, s. 185-186.

39 Bkz. *Tasvir*, 1 Nisan 1947.

çılığın ve Turancılığın genel yorumuna ilişkin ilginç bir uyum vardı. Örneğin, Atsız'ın savunmasına göre, ırkçılık yapmak vatan hainliği sayılamazdı, çünkü Türk Ceza Kanunu (savcılığın, iddiasını dayandırdığı 142. madde), bir ırkın diğer ırklar üzerinde hakimiyet kurmasını değil, sosyal ve ekonomik bir sınıf veya tabakanın diğer sosyal sınıf veya tabakalar üzerinde hakimiyet kurmasını yasaklıyordu; dolayısıyla, komünizmin yasaklanmasıyla ilgili bir madde, anti-komünistlere uygulanamazdı. Atsız, Turancılığı savunmak üzere akıl yürütürken, anayasada Turancılığı suç sayan herhangi bir madde olmadığını; ayrıca, Türk hükümetinin de, özellikle Hatay'ın 1939'da ilhak edilmesi göz önüne alınırsa, Turancılık düşüncesine tamamen karşı olduğunun söylenemeyeceğini belirtti.⁴⁰ Öte yandan, ırkçı söylemlerinin Mayıs 1944'e kadar hükümet tarafından olumlu karşılandığını kanıtlamaya çalışan Necdet Sançar, savunmasında, çeşitli Türkçü dergilerin "Türk ırkı bütün ırklardan üstündür" sloganını açıkça kamuya sunduğunda resmi bir itirazla karşılaşmadıklarını öne sürdü. Ve en temel kanıt olarak da, sanıkların çoğu, savundukları görüşlerin, "milliyetçilik"i ayrılmaz birer parçası olduğunu belirttiler.⁴¹

İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nin son kararını bir yana, hükümet bildirisi, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs konuşması ve savcılık iddianamesinde beliren suçlamalarla ilk yargılama sonundaki kararı öbür yana koyduğumuzda, belirgin bir karşıtlık göze çarpıyor. 31 Mart 1947 tarihli son kararlar, sanıklar, darbe hazırlamak suçlamasından -bir darbe planını ortaya koyacak kanıtlar olmadığı gerekçesiyle- aklanmakla kalmıyor; ayrıca, rejim karşıtı propaganda yaparak anayasayı ihlâl ettikleri suçlamasından da beraat ediyorlardı. Üstelik, 3 Mayıs gösterilerine ilişkin kararda, göstericilerin ideolojik niyetlerinden yola çıkılarak, olay bu kez farklı biçimde değerlendiriliyordu. Atsız ve taraftarlarının "milliyetçi" bir yaklaşımla "gayri milli" görüşlere karşı mücadele ettikleri şeklindeki yorum, aslında,

40 Bkz. Sertkaya, *Atsız Armağanı*, s. XLIX-LV.

41 Bkz. Müftüoğlu, *y.a.g.e.*, s. 166-173.

Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasındaki dava ve davanın yansımaları konusunda başlangıçtaki değerlendirmeye bütünüyle karşıt yeni bir değerlendirmeye gidildiğini gösteriyordu. Yani, Atsız'ın 1944'te *Orhun* dergisinde, "komünist" propagandası konusunda ortaya attığı iddialar, aşağıda görüleceği gibi, resmi çevrelerce Mart 1947'de artık geçerli sayılıyordu.

Sonuç: "İrkçılık-Turancılık"ın Yeniden Aklanışı

"İrkçılık-Turancılık davası", Saraçoğlu hükümetinin, yıkıcı bir ideolojinin çeşitli yayınlar aracılığıyla propagandasının yapıldığı ve bu ideolojiye taraftar olan kimselerin hükümeti devirerek anayasaya aykırı ilke ve amaçlara dayanan bir devlet kurmak üzere darbe hazırlığı içerisinde oldukları yolundaki suçlaması ile başlamıştı. Duruşmalar süresince, sanıklar, Nihal Atsız'ın, daha evvel Sabahattin Ali'nin açtığı davada kendisini savunurken kullandığı gerekçeler doğrultusunda savunma yaptılar: "milliyetçi" bir platformdan yola çıkarak, Türkçülük yapmanın, anayasa ihlali olarak değil, "komünizm" tehdidinin büyümesine karşı zorunlu bir tepki olarak anlaşılması gerektiğini iddia ettiler. Öte yandan, Turancı oldukları (dolayısıyla, kaybedilmiş toprakları geri almak istedikleri ve yayılmacı oldukları) suçlamasına karşı, Türkçülüğün, en geniş yorumuyla, bütün Türkler'in ruhsal ve kültürel olduğu kadar aynı devlet altında siyasal birliğinin sağlanması anlamına geldiğini öne sürdüler; tabii, -diye ekliyorlardı- Türkiye'nin ve varolan Türk devletinin çıkarları her koşulda savunulacaktı.⁴² 31 Mart 1947'deki son kararda, sanıkların beraatleri (özellikle 3 Mayıs'taki öğrenci olayları irdelenirken), esas olarak, sanıkların sadece "milliyetçi" çıkarları savunmak üzere hareket ettikleri gerekçesine dayandırılmış, sanıkların "Turancı" propaganda ve faaliyetlerde bulundukları yolundaki ilk iddia konusunda herhangi bir hükümden adeta kaçınılmıştı. Dolayısıyla, son karar,

42 Özellikle, bütün Türkler'in birliği konusuna verdikleri önemi açıkça dile getiren Atsız ile Alparslan Türkeş'in savunmalarından alıntılar için, bkz. a.g.e., s. 167-173.

sanıkların davanın başından beri sürdürdükleri, kendilerinin “komünizm”e karşı “milliyetçilik” adına mücadele ettikleri şeklindeki savunmadan etkilenmiş gibiydi. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, “İrkçılık-Turancılık davası”nın kararı, Türkiye’deki sağcı ve solcu gruplar arasında geçmişten beri devam eden mücadelede, sağcı gruba hak verildiğini gösteriyordu. “İrkçi-Turancılar”ın aklanması böyle bir eğilimin tek göstergesi de değildi; daha önce benzer kararlar verildiği gibi, daha sonra da aynı doğrultuda kararlar verilecekti.

1940’larda solu temsil eden gruplardan birine vurulan ilk darbe, Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi’nin on sanığı çeşitli hapis cezalarına çarptıran kararının Askeri Temyiz Mahkemesi tarafından bozulmasından yaklaşık bir ay sonra, 4 Aralık 1945’te meydana gelen “Tan Olayı” idi. Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel tarafından yönetilen *Tan*, uzun zamandan beri, Türk basınının Sovyet yanlısı ve sol eğilimli gazetesi kabul ediliyordu.⁴³ 4 Aralık 1945’te çoğunluğu üniversite öğrencisi olan kalabalık bir grup tarafından düzenlenen anti-Sovyet gösteri, *Tan*’a ve öbür solcu yayınlara saldırıya dönüşerek, -Serteller’in yeni çıkarmaya başladıkları *Görüşler* dergisinin de basılmakta olduğu- *Tan* matbaasının ve Sovyet yayınları satan birkaç kitabevinin tahrip edilmesiyle sonuçlandı. İstanbul’da hâlâ sıkıyönetim olduğu halde, gösteriyi ve *Tan*’a ve öbür kitabevelrine karşı girişilen saldırıyı önlemek, durdurmak veya saldırıganları gözaltına almak için hiçbir şey yapılmadı. Üstelik, Recep Peker yönetimindeki CHP hükümetinin *Tan*’a karşı girişilen saldırıyı ciddiye aldığını gösteren hiçbir belirti yoktu.⁴⁴

Örneğin Türkçü grubun sempatizanı ve 3 Mayıs 1944’teki gösterilere katılan üniversiteli eylemcilerden biri olan İlhan Darendelioğlu, daha sonraları, “sola karşı resmi tutumun”, özellikle 1944 yılındaki tutumla karşılaştırıldığında, “1945’te belirgin bir şekilde değişmiş olduğunu” belirtecekti. Darende-

43 *Tan* gazetesinin siyasal çizgisine ilişkin genel bir değerlendirme için, bkz. Baskın Oran, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, 24(1969), s. 260-262.

44 Bkz. *Vatan*, *Ulus* ve *Tasvir*, 5 Aralık 1945.

lioğlu'nun bu yorumu, 1977'de yazdığı bir kitapta yer alıyor; o sırada, Darendelioğlu, Alparslan Türkeş tarafından yönetilen Milliyetçi Hareket Partisi'nin aktif bir üyesiydi ve yıllardan beri Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin genel başkanlığını yapıyordu. "İrkçi-Turancılar"ın Mayıs 1944'te gözaltına alınması konusu üzerinde duran Darendelioğlu'nun değerlendirmesine (iddiasına) göre, "1944'te bir grup Türk milliyetçisinin, İsmet İnönü ve Hasan Âli Yücel'in tertibiyle haksız yere kovuşturmayla uğraması, Türkiye'de komünist propagandasının daha da şiddetlenmesine yol aç"mıştı; ona göre, *Tan* gazetesi komünist propagandasını yayan en etkili organlardan biriydi.⁴⁵ Dolayısıyla, resmi çevrelerin, *Tan*'a yapılan saldırı karşısında gösterdikleri (neredeyse duyarsızlık sınırına varan) "hoşgörü", CHP hükümetlerinin, Türkiye'deki sağcı ve solcu grupların karşılıklı konum ve faaliyetlerine ilişkin tutumlarını zamanla değiştirmiş olduklarını gösteren önemli bir belirtiydi.⁴⁶

Bu tavır değişikliğini, özellikle de *Tan* gazetesinin yayın hayatına son veren saldırıya ilişkin yönünü, bir ölçüde, *Tan* gazetesinin CHP içerisindeki muhalif gruba verdiği destekle açıklayabiliriz. Söz konusu grup, grubun dört liderinin (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan) 7 Haziran 1945'te Parlamento'ya verdiği, çok partili siyaset dahil olmak üzere siyasal serbestlik isteyen önerge [Dörtlü Tavr] ile

45 Bkz. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, s. 159. Yazara göre, protesto gösterileri sadece *Tan*'a değil, *Tan*'ın yanı sıra *Görüşler*, *Yeni Dünya* ve *Gün* gibi Türkiye'nin "milli menfaatlerine karşı faaliyet gösteren komünist yayın organları"na yönelik bir saldırıydı.

46 Bununla birlikte, *Tan* olayından önce Türk solunu temsil eden bütün grupların liberal bir ortamdan yararlandıkları ve resmi makamlarla hepsine aynı şekilde hoşgörüyle yaklaşıldığı düşünülmemelidir. Tam tersine, İlhan Darendelioğlu'nun *Türkiye'de Komünist Hareketler* (İstanbul: Toker Yayınları, 1976) adlı başka bir kitabında belirttiğine göre, Şubat 1944'te Reşat Fuat Baraner, eşi gazeteci (ve *Yeni Edebiyat* dergisinin yönetmeni) Suat Derviş, Hasan İzzettin Dinamo ve Jak İhmalyan'ın da içinde bulunduğu bir grup, "Komintern'le bağlantı içinde Türkiye Gizli Komünist Şurası SETA (galiba Merkez Komitesi anlamına Rusça kısaltması TSEKA denilmek isteniyor) kurmak" suçlamasıyla tutuklanmış, ancak, "yetersiz bir soruşturma" sonucunda serbest bırakılmışlardır. (s. 251-255).

anılıyordu.⁴⁷ Kasım 1945'te, "Dörtler"in kendi partilerini kuracaklarına dair siyasal dedikodular artmıştı; *Tan* gazetesi ise (*Vatan* gazetesi ile birlikte), bu fikri hem savunan, hem de CHP karşısındaki muhalefetini şiddetlendirerek en kısa zamanda serbest seçim yapılmasını isteyen birkaç gazeteden biriydi. "Dörtlü" muhalif grup ile *Tan* gazetesi (ve *Tan*'la bağlantılı öbür yayınlar)⁴⁸ arasında hiç bir organik ilişki olmadığı

47 Dörtlü Takrir, CHP milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koral-tan ve Fuat Köprülü tarafından, partide ve genel olarak Türk politikasında liberalleşmeye gidilmesi isteğiyle 7 Haziran 1945'te TBMM CHP parti grup başkanlığına verilen önerge'dir. Savaşın sonucu "demokrasinin zaferi" olarak yorumlanıyor ve Batı yarımküresi demokratik dünyanın lideri sayılıyordu. "Dört-lü" grup, yurttaşların siyasal hak ve özgürlüklerinin tanınmasını, yasama meclisinin yetkilerinin artırılmasını ve CHP'nin tek parti yönetiminin bunlara uygun olarak yumuşatılmasını istiyordu. Dörtler, 1945'te parti içinde büyük bir hizip oluşturarak 1946 yılında Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir partinin kurulmasının yolunu açtılar. Önergenin verilmesi konusunda, bkz. Mahmut Gologlu, *Milli Şef Dönemi*, s. 365-369. Duverger'in, CHP tek parti yönetiminin etkili liderler çevresinde kurulan hiziplere hoşgörüyü yaklaştığı savının [bkz. Maurice Duverger, *Political Parties* (Londra: Methuen, 1967), s. 278-279] aksine; CHP içinde gerçek, bağımsız bir hizbin ortaya çıkması ve parti yönetimince bastırılmaması ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde (1945) mümkün olmuştur. CHP yönetiminin tutumunu değiştirmesi, çoğunlukla uluslararası gelişmelerin Türkiye'deki parti politikaları üzerindeki olumlu etkisiyle açıklanır. Boğazlar rejiminde değişikliğe gidilmesini isteyen Sovyet Muhtırası, Türkiye'nin ABD liderliğindeki Batı kampına katılması ve Batı rejiminin demokratik yönlerine öykünmesi sonucunu doğurmuştu. Bkz. Kemal Karpat, *Turkey's Politics: Transition to a Multi-Party System* (New York: Princeton University Press, 1959), s. 128; ve Nühket Turgut, *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri, Sosyalist Ülkeler, Türkiye* (Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık), s. 258-264.

48 Serteller, bu arada, Celal Bayar ve Adnan Menderes'le kişisel yakınlık kurmuşlar ve gazetelerinde, yakında çıkarmayı planladıkları *Görüşler* adlı dergiye "Dörtler"in yazı vereceklerini ilan etmişlerdi. 1 Aralık 1945'te *Görüşler* 'in ilk sayısı çıktığında, daha önce duyurulduğunun aksine "Dörtler"in yazılarının bulunmadığı, ama bu yeni haftalık siyasal derginin ileriki sayılarında yazıları çıkacak adlar arasında "Dörtler"e hâlâ yer verildiği görüldü. Esas olarak, Saraçoğlu başkanlığındaki CHP hükümetini ve "yeni kurulan Birleşmiş Milletler örgütünün ilkelerine bağlılıktan söz ettiği halde demokratikleşmenin önünde engel oluşturan partinin otoriter ve hatta faşist eğilimleri"ni eleştiren *Görüşler*, aslında *Tan*'ın savlarını daha yüksek sesle dile getiriyordu.

Görüşler'in birinci sayısına (aslında sonucu sayısına da denilebilir, çünkü dergi 4 Aralık 1945 tarihinde tahrip edilen *Tan* Matbaası'nda basılıyordu ve artık hiç çıkmayacaktı) katkıda bulunanlar arasında Sabiha ve Zekeriya Sertel (dergi sahibi ve başyazarı), Cami Baykut, Tevfik Rüşü Aras, Adnan Cemgil, Behice Boran, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Nail V. Çakırhan ile "Anayasa, De-

halde, Celal Bayar'ın 3 Aralık 1945'te CHP'den istifa ederek, öbür üç arkadaşı ve destekleyicileriyle birlikte yeni bir parti kurmak niyetinde olduğunu açıklaması, böyle bir ilişkinin kanıtı olarak görülmüş olmalıydı.⁴⁹

Ancak, *Tan* gazetesinin göstericiler tarafından tahrip edilmesiyle sonuçlanan saldırı ile hükümetin ve resmi çevrelerin bu olaya yaklaşımındaki duyarsızlığın ardında yatan ortak etken, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türk-Sovyet ilişkileri bozulduğu halde, gazetenin ve yazarlarının Sovyet yanlısı tutumlarını sürdürmeleri idi. 19 Mart 1945'te Sovyetler, 1925'ten beri yürürlükte olan Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması'nın yenilenmesini istemeyeceklerini açıklamışlardı. 7 Haziran 1945'te de, mevcut sınırlarda kimi değişiklikler yapılmasını ve Boğazlar üzerinde ortak savunma haklarının tanınmasını istediklerini Türk büyükelçisine açıkça iletmişlerdi; bunlar, 1921 Ankara Andlaşması'nın feshedilmesi ve 1936 Montreaux Sözleşmesi'nin dikkate alınmaması anlamına geliyordu. Türk hükümeti buna derhal tepki gösterdi ve hükümetin tepkisi Türk basınının çoğunluğu tarafından da desteklendi. Sovyet talepleri, 1945 yılında Türkiye'de "milli-

mokrazi ve Kanunlarımız" adlı yazısından yukarıdaki paragrafta alıntı yaptığımız Esat Adil Müstecaplıoğlu vardı. Bkz. *Görüşler*, sayı 1, 1 Aralık 1945, s. 6-7. Gelecek sayılarda yazısı yayımlanacak adlar arasında Adnan Menderes, Fırat Köprülü ve Celal Bayar'ın yanı sıra Pertev Naili Boratav ile Niyazi Berkes de vardı. CHP içindeki muhalefet grubuyla işbirliği görüntüsü bir yana bırakılırsa, *Görüşler*, Ankara ve İstanbul'da çıkan çeşitli yayın organlarının temsilcilerini aynı çatı altında bir araya getiren bir solcu görüşler forumu olduğu izlenimini veriyordu.

- 49 Bayar'ın istifasına ve *Tan* gazetesi ile adı geçen öbür yayın organlarına karşı girişilen saldırıya yolaçan olayların gelişimi için, bkz. Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, 1939-1945, s. 403-408; ve 1945'te iç muhalefetin durumuna ilişkin genel bilgi için, Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 1938-1945 (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), s. 385-386.

İsmet İnönü, ikinci bir partinin CHP kadrolarından gelen kişiler tarafından kurulmasına onay verdiği halde, *Tan*'a karşı girişilen saldırının CHP tarafından kıskırtıldığı iddiası bizzat Adnan Menderes tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul, tarihsiz, s. 107. İnönü'nün ikinci bir partinin kurulması konusundaki yaklaşımı için, bkz. Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt*, sayı 8, 1984-1985, s. 73-75.

yetçiler” ve “komünistler” arasındaki çatışmayı bir anlamda yeniden canlandırdı; çatışma, *Tan*’ın tahrip edilmesiyle sonuçlandı. *Tan*’a karşı girişilen saldırı, Saraçoğlu hükümeti tarafından adeta sevinçle karşılandı; çünkü, *Tan*’ın, hükümetin “faşist” uygulamalarını sürekli eleştirmesinin yanı sıra, Serteller’in Parlamento’daki iç muhalefetle beraber hareket ettikleri izlenimi, Parti içinde başedilmesi zor bir gerilim yaratıyordu. Öte yandan, ‘Tan Olayı’, CHP ile -Demokrat Parti’yi kurmak üzere ayrı bir politik grup halinde örgütlenmekte olan- iç muhalefetin liderleri arasındaki çatışmanın şiddetlenmesinde rol oynamadı.⁵⁰ Aksine, iki ülke arasında imzalanmış önceki anlaşmaları ihlâl eden 1945 yılındaki Sovyet Muhtırası (ve ardından, 1946’da, esas olarak Boğazlar rejimi konusunda verilen ikinci Sovyet Muhtırası) hem CHP’nin hem de muhaliflerin birlikte sola açıkça düşman bir tutumu benimsemelerine yol açtı; bu düşmanlık, yıllar geçtikçe daha da şiddetlenecekti.

Ancak, kısa bir süre sonra, 1947’de “komünizm”e karşı “milliyetçilik” konusundaki genel tartışma yeniden alevlendi ve iki parti arasındaki “kavga”nın bir boyutunu oluşturdu. Hasan Âli Yücel ile Kenan Öner arasındaki bir başka siyasal dava ve aynı davanın partiler arası çekişme nedeniyle daha da dallanıp budaklanan bir uzantısı olarak DTCF’de bir kaç profesör ve okutmanın görevden alınması, “İrkçı-Turancılar”ın kamuoyunun gözünde yeniden amlandığını -“Tan Olayı”ndan daha doğrudan bir şekilde- gösteren önemli gelişmelerdi.

Öner-Yücel davası, “İrkçılık-Turancılık davası”nda tüm duruşmalar boyunca sanıkların avukatı olan ve aynı zamanda 1946’nın son günlerinde DP’nin İstanbul İl Başkanı seçilen Kenan Öner aleyhine Hasan Âli Yücel tarafından açılan bir iftira davasıydı. Bu dava, DP ve CHP arasında Türkiye’deki “komünist faaliyetler” konusunda çıkan siyasal bir tartışmadan

50 Savaşın bitimine doğru Türk-Sovyet ilişkilerinin durumu için, bkz. *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965* (Ankara: A. Ü. S. B. F. Yayınları, 1969), s. 205-214. Öbür gazetelerin, özellikle *Cumhuriyet* ile *Tan*’ın *Tan* gazetesine yönelik saldırıları için, bkz. Gologlu, *Milli Şef Dönemi, 1939-1945*, s. 405-407 ile Sertel, *Roman Gibi*, s. 277-292.

kaynaklanıyordu. Aslında, 1946 seçimlerinden sonra CHP ile DP arasındaki rekabetin kızışmasıyla, her iki parti de, birbirlerini, geçmişte ülkedeki çeşitli solcu grupları desteklemiş olmakla suçlamaya başlamışlardı. CHP, DP kurucularının daha geniş bir kamuoyu desteği kazanmak için solcularla işbirliği yaptığını iddia ederken; DP, Nihal Atsız'ın Hasan Âli Yücel'e ve onun dönemindeki Maarif Vekaleti'ne yönelttiği ilk suçlamaları (1944) yeniden gündeme getirerek misillemede bulunuyordu. Hasan Âli Yücel ile Kenan Öner arasındaki davanın arka planında, son bir kaç yıl içerisinde Türkiye'deki solcu faaliyetleri hangi partinin desteklediği konusundaki çekişme vardı.⁵¹ Öte yandan, Öner'in iddiaları, solcuların tam karşısı olan ve Şubat 1947'de ideolojileri ve faaliyetleri nedeniyle hâlâ yargılanmakta olan bir gruba, yani "İrkçı-Turancılar"a yönelik suçlamaları doğrudan doğruya ilgilendiriyordu.

İftira davası, Kenan Öner'in 11 Şubat 1947'de *Yeni Sabah*'ta çıkan ve Hasan Âli Yücel'i yalnızca Maarif Vekaleti bünyesindeki "komünistler"i korumakla değil, aynı zamanda, Nihal Atsız liderliğindeki bir grup "milliyetçi"nin işkence ve eziyet görmesine neden olmakla suçlayan açık mektubundan kaynaklanıyordu.⁵²

51 DP kurucularının çeşitli solcu guruplarla işbirliği yaptığına ilişkin CHP iddiaları seçimlerden sonra da sürdü ve çeşitli olaylar bahane edilerek kullanıldı. Eski Genel Kurmay Başkanı General Fevzi Çakmak'ın başkanlığında, kurucu üyeler arasında Zekeriya Sertel ve Cami Baykut'un yanı sıra Kenan Öner'in de bulunduğu İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulması üzerine önemli bir kavga patlak verdi. Çakmak'ın seçimlere CHP listesinden katılmayı reddetmesi ve İstanbul bağımsız milletvekili olduğu halde DP'ye açıkça sempati duyması, CHP'nin liderlerini ve üyelerini rahatsız etmişti. Fevzi Çakmak'ın, Zekeriya Sertel ve (*Görüşler ve Yeni Dünya* yazarlarından) Cami Baykut'la birlikte davranması CHP ile DP arasında ve genel olarak kamuoyunda büyük bir tartışmaya yol açtı. Solcu gurupların ve çok partili politikaya geçiş süreciyle birlikte 1946'da kurulan iki solcu partinin (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi) eylemleri bütüncü altına alındı. Nitekim, 1946'nın sol karşıtı siyasal ortamı bu iki sol partinin DP'nin de onayıyla kapatılması ve liderlerinin tutuklanması sonucunu verdi. Bkz. Mahmut Gologlu, *Demokrasiye Geçiş, 1946-1950* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982), s. 130-139; Darendelioglu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, s. 277-285.

52 Aslında Kenan Öner'in mektubu, bizzat Hasan Âli Yücel'in 8 Şubat 1947 tarihli *Ulus* gazetesinde yayımladığı bir başka açık mektupta General Fevzi Çakmak'a yönelttiği soruya yanıt olarak yazılmıştı. Fevzi Çakmak, kendisini İnsan

31 Mart 1947’de beraat etmiş bulunan Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökay ve İsmet Tümtürk, bu davada (17 Şubat 1947-22 Aralık 1949) Kenan Öner lehine tanıklık yaparak Nihal Atsız’ın 1944’teki suçlamalarını tekrarladılar. Mahkemenin Kenan Öner’i haklı bulan ve temyiz mahkemesince de onaylanan kararı, bir anlamda “İrkçılık-Turancılık davası”nı ve Yücel’in bu konudaki yaklaşımını geçersiz kılıyordu.

Öner-Yücel davası sırasında Öner ve onu destekleyenler, ikide bir, DTCF’den birkaç öğretim üyesinin “komünist” propagandası yaptığını iddia ettiler. Faris Erkman’ın *En Büyük Tehlike* kitabının yayınlanmasının ardından, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil ve Azra Erhat, *Adımlar ve Yurt ve Dünya* adlı dergileri çıkardıkları için Türkçüler tarafından önde gelen “komünist” öğretim üyeleri olarak zaten damgalanmışlardı. Fakat bu kez, liberal/hümanist ve solcu aydınlardan meydana gelen bu gruba karşı oluşan Türkçü muhalefet, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de taraftar buldu; Meclis’te “komünizme karşı mücadele” konusunda uzun görüşmeler yapıldı. Konu, Ankara’daki üniversite öğrencileri arasında da gerilim ve karşıtlık yarattı; sonuçta, Rektör Şevket Aziz Kansu zor kullanılarak istifa ettirildi ve yukarıda adı geçen öğretim üyeleri 1 Ocak 1948’de

Hakları Cemiyeti’nin kuruluşuna katılmakla suçlayanlara yanıt vermek üzere Meclis’te yaptığı konuşmada, adını vermediği bir eğitim bakanını bakanlıktaki bir grup “komünist”i korumakla suçlamıştı. Hasan Âli Yücel, kastedilen bakanın kendisi olup olmadığını soruyordu. “Evet” yanıtı, Fevzi Çakmak’tan değil, Kenan Öner’den geldi. Bkz. Kenan Öner, *Öner ve Yücel Davası* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1947) ve Hasan Âli Yücel, *Davam, Davalar ve Neticeleri* (Ankara: Ulus Basımevi, 1950). Kitaplar, iki taraf arasındaki çatışmanın gelişimini ve Yücel’in Öner’i mahkemeye vermesinden sonraki yargı sürecini tarafların gözüyle anlatmaktadır. Yücel’in kitabına (ilkın *Ulus*’ta yayımlandıktan sonra), Nihal Atsız ve kardeşi Necdet Sançar iki ayrı polemikle karşılık verdiler: Nihal Atsız, “Sıfıra Cevap”, *Kürşad*, sayı 4-5, 3 Kasım 1947; ve Necdet Sançar, *Hasan Âli ile Hesaplaşma* (İstanbul: Ayılı Kurt Yayınları, 1947).

Öner-Yücel davası, Kenan Öner ve Türkçüler’in Yücel’in bakanlığı sırasında “komünist” propaganda aracı olarak kullanıldığını düşündükleri Köy Enstitüleri üzerindeki tartışmalar için yeni bir bağlam da sağladı. Recep Peker hükümetinde Yücel’in yerine Reşat Şemsettin Sırer atanınca, Köy Enstitüleri sıkı bir denetime alındı ve çeşitli değişiklikler yapıldı. Bkz. Öner, *Öner ve Yücel Davası*, s. 34-41.

üniversite senatosu tarafından görevden alındı.⁵³

“İrkçilik-Turancılık davası”nın kendine özgü seyri konusundaki tartışmaya geri dönecek olursak, davanın başlangıcı ve sonucu arasında bir aykırılık olduğunu görürüz. Sanıkların Anayasaya aykırı, rejim düşmanı/anti-Kemalist amaçlar güttüğü yolundaki ilk iddialar, sonuçta karşıt bir değerlendirmeye geçersiz sayıldı. Başlangıçta kullanılan küçük düşürücü ve suçlayıcı “İrkçi-Turancı” tanımlaması son kararla bir kenara atıldı; tam tersine, sanıkların “komünizm” tehlikesinin karşısına dikiilen “milliyetçiler” oldukları ilan edildi. Dolayısıyla, mahkemenin sanıkları aklama gerekçesi, sanıkların savunma platformu olarak benimsedikleri aynı paradigmaya (“komünizm”e karşı “milliyetçilik”) dayandırılmıştı. Ayrıca, 1944 ve 1948 arasında meydana gelen kimi iç politika olaylarında, Türkçüler’in “ko-

53 Ankara Üniversitesi Senatosu’nun en sonunda yukarıdaki kararı almasına yol açan olaylar dizisi, aslında 5 Mart 1947’de başladı. O gün, bir grup öğrenci, Pertev Naili Boratav’ın vereceği bir konferansı protesto ettikten sonra, Ulus meydanında bir gösteri yaparak rektörün istifasını ve adı geçen hocaların görevden alınmasını istedi. Bkz. *Vatan*, 6-7 Mart 1947. Meclis’teki tartışmaların ve “milliyetçi” öğrencilerin eyleminin uzun uzadıya anlatıldığı kaynaklar için, bkz. Gologlu, *Demokrasiye Geçiş, 1946-1950*, s. 157-160, 221-230; Darendelioglu, *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, s. 176-210.

Haklarında dava açılan ve uzun bir yargılama sürecinden sonra önce 10 Şubat 1950’de, Boran ve Berkes dışındakilerin, sonra da Yargıtayca yeniden görülmesi talep edilen davanın nihai sonucu olarak 30 Haziran 1950’de tüm grubun aklanmasına karşın yeniden görevlerine döndürülmeyen DTCF hocaları grubuna saldıranlar sadece bir grup öğrenciden ibaret değildi. Adı geçen hocaların DTCF öğretim kadrosu içinde de ateşli karşıtları vardı. Bunlardan biri, 3 Mayıs gösterilerini düzenleyen öğrencileri savunduğu için daha önce bakanlık tarafından açığa alınmış olan bir tarihçiydi. Bkz. Müftüoğlu, *y.a.g.e.*, s. 222. Bu tarihçi, görevine son verilen akademisyenlerin “siyasi görüşlerini lanetlemek” ve Senato kararını desteklediğini belirtmek amacıyla bir broşür yayımladı. Bkz. Osman Turan, *Gafletten Uyanalım! Üniversitedeki Aşırı Solcu Hocalar Meselesi* (Ankara: Doguş Matbaası, 1948).

Suçlanan öğretim görevlileri aleyhinde tanıklık yapan öğrencilerin (adları “İrkçilik-Turancılık davası”na karışan Osman Yüksel Serdengeçti, Hikmet Tanyu, Selahattin Ertürk de içinde olmak üzere) ve hocaların (Abdülkadir İnan, Hamdi Atademir, Necati Akder, Osman Turan) listesi Pertev Naili Boratav’ın “Savunma”sında yer almaktadır. Bu yayımlanmamış metin, Hoover Enstitüsü kütüphanesindedir. (Prof. Pertev N. Boratav, *Savunma*, Hoover III B 29/VI). Boratav, savunmasında, Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer’in Türkçüler ve DTCF’deki sağcı öğretim görevlileriyle aynı siyasal görüşü paylaştığını ve öğrencilerin eylemine en başından onay verdiğini de belirtmektedir.

münist” olmakla suçladığı çeşitli liberal ve solcu gruplar, resmi çevreler tarafından da aynı şekilde damgalandılar ve 1946’dan beri demokrasinin erdemlerine bağlılık yeminleri edilmesine rağmen şiddetli bir şekilde cezalandırıldılar.

Tan olayının örtük biçimde onaylanması, Öner-Yücel davasının yürütülüş ve karara bağlanış tarzı, son olarak da DTCF’de “temizlik” yapılmasının ortaya koyduğu gibi, “İrkçılık-Turancılık davası”na ilişkin resmi tutumun değişmesi, Türkçüler’in ve solcuların karşı karşıya gelmelerini kolaylaştıran bir iç politika ortamında gerçekleşti. Ayrıca, yukarıda kısaca değinildiği gibi, bütün bu gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinin, savaşın hemen sonrasında değişen Sovyet dış politikasının etkisiyle ağır biçimde bozulduğu özel bir zaman dilimi içerisinde meydana geldi. Aslında, dış politika gelişmelerinden belirgin bir şekilde etkilenen tek şey, “İrkçılık-Turancılık davası”nın son kararı değildi; bütün bunların başlangıcını oluşturan olgu, yani, 1939-1944 arasında Türkçü yayınların çoğalması da, CHP hükümetlerinin savaş sırasındaki dış politika düşüncelerinden kopuk olarak ele alınamaz. Demek ki, “İrkçılık-Turancılık davası”nın başlangıcı ve sonucu, karşıt görüşlü siyasal gruplarla CHP hükümetlerinin karşılıklı etkileşim süreçlerindeki değişik aşamaları yansıtıyordu; adı geçen aktörlerin siyasal mantığını ise aslında II. Dünya Savaşı ve sonrasında özgül sürecinde bulabiliriz. Kısaca söylemek gerekirse, “dava”nın ortaya çıkması (ve ona kaynaklık eden Türkçü akımın gelişmesi) üzerinde etkiye bulunan faktörler, bir sonraki bölümde incelenecek olan savaş yıllarının siyasal ortamı ve Türkiye’nin dış politika manevralarıdır.

BÖLÜM IV
Özgül Ortam:
İkinci Dünya Savaşı Politikaları

Bir yoruma göre, “İrkçi-Turancı” akımın bastırılmasının “zamanlaması” ve “hükûmetin bu tutuklamaları kamuoyuna uygun bir biçimde ilan etmesi ... amacın yalnızca bir grup muhalifi cezalandırmak değil, Sovyetler Birliği’nin gözüne girmek olduğunu göstermektedir”. 19 Mayıs 1944 tarihinde -“İrkçi-Turancılar”ı suçlayan hükûmet bildirisinin yayınlandığı tarihten bir gün sonra- İnönü’nün verdiği söylev, “Türk gençliğine olduğu kadar Sovyetler’e de seslenmeyi amaçlıyordu”.¹

Nihal Atsız ve Sabahattin Ali arasındaki ünlü dava ve bunu izleyen öğrenci gösterileri olmasaydı, tutuklamaların zamanlaması acaba yine aynı olur ve bu tutuklamalar acaba kamuoyuna yine böyle tantanayla ilan edilir miydi sorusunu bir yana bırakıyoruz. Ancak, hükûmetin Sovyetler Birliği’ni yatıştırma kaygısı ile bir grup Türkçü’nün kovuşturulması arasında kurulan ilişki, çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. Aslında, Türk hükûmetinin dış politika kaygıları ile Türkçü faaliyetlere ilişkin resmi tutumun niteliği arasındaki ilişki, savaşın yalnızca 1944 yılı Mayıs ayı sonlarındaki gidişatına özgü değildi. Tam tersine, daha başından beri, özellikle de 1941 ortalarından itibaren, Türki-

1 Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1973), s. 230, 246.

ye'nin, savaşan güçlere ve özellikle Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşa ilişkin diplomatik tutumu, Türkçü faaliyetlerin yönü ve yoğunluğunda önemli bir rol oynamıştır.

Savaşın Türkiye'deki Türkçü beklentileri doğrudan doğruya arttırması, Nazi Almanyası'nın 1941 yazında Sovyetler Birliği'ne savaş açmasından kaynaklanmıştır. Bu tarihten sonra Alman Dışışleri Bakanlığı ve propaganda makinası, Türkiye'deki Pan-Türkçü duygulardan yararlanmak için çeşitli yollar denemiştir. Aslında, Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanan Alman savaş stratejisinin boyutlarından biri, Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli etnik grupların Sovyet yönetiminden kurtulma umutlarını yeniden uyandırmaktı. Sürgünde yaşayan Türk kökenli birkaç ünlü mülteci ile Avrupa'daki birtakım anti-Sovyet kuruluşlar, Alman Dışışleri Bakanlığı tarafından doğal müttefikler olarak kabul edilmiş bulunuyorlardı. Bu arada Nazi Almanyası, Türkiye'yi Mihver devletlerinin tarafına çekmek amacıyla hem Türkiye'deki Türkçü çevrelere, hem de Türk dış politikasına yön veren kesimlere yanaştı. Berlin'deki Alman Dışışleri Bakanlığı ile Ankara'daki Alman Büyükelçiliği, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı kendi saflarına çekmek için farklı baskı yolları denerken, uzun süre, Pan-Türkçü eğilimleri ve kaybedilmiş toprakları geri alma duygularını kışkırtma üzerine kurulmuş ahenkli bir faaliyet yürüttüler. Bu yöndeki gayretleri, Alman yetkililerle olan ilişkileri Türk resmi çevrelerinin meçhulü olmayan birkaç yarı-resmi Türk şahsiyet tarafından sıcak karşılandı. Ayrıca, çok sayıda yüksek rütbeli Türk subayı ve diplomatı, seçkin politikacısı ve devlet adamı da, Nazi Almanyası'nın, Türkiye'nin Sovyetlere karşı savaş açması ya da en azından tarafsızlığını Almanya'nın lehine sona erdirmesi yönündeki umudunu canlı tutmakta üzerlerine düşeni yaptılar.

Daha açık söylemek gerekirse, Pan-Türkçülük, Türkiye Dışışleri Bakanlığı'nın savaşa katılmama ya da tarafsızlık durumunu korumak için bir süre diplomatik manevralarında kullandığı bir konu haline geldi. Yani, Alman Dışışleri Bakanlığı'nın Pan-Türkçü beklentileri güçlendirmek için gösterdiği çaba Türk

yetkilileri tarafından da desteklendi. 1941 ve 1943 yılları arasındaki dönem, Türkiye’de yoğun bir Alman propagandasının yürütüldüğü ve Pan-Türkçü temaların iki ülke arasında önemli bir diplomatik konu haline geldiği bir dönemdir. Hem Alman propagandası, hem de Sovyetlere vurulacak Pan-Türkçü bir darbenin olasılıkları konusuna duyulan karşılıklı ilgi, Alman orduları Sovyet topraklarında başarı kazandıkları, ama kesin zafer elde edemedikleri sürece devam etti. Diğer bir deyişle, 1943’te savaşın kaderi Almanya aleyhine dönmeden önce, Türkiye’nin yaklaşımı, Almanların Türkiye’yi elde etmeye yönelik ısrarlı teklifleri karşısında zaman kazanma amacını güdüyordu.

Almanlar Sovyet topraklarından çekildiğinde Türkiye Alman baskılarından kurtulmuş, ama bu kez de Müttefik devletlerin baskılarıyla karşı karşıya kalmıştı. 1941-1943 yılları arasında Pan-Türkçü duyguların hem ülke içinde, hem de Almanya’ya diplomatik yaklaşımda istismar edilmiş olması, şimdi Sovyetler’i yatıştırmak için düzeltilmesi gereken bir kambura dönüşmüştü. Ne var ki, savaşın sonlarından itibaren sık sık tekrarlanan Sovyet taleplerinin ardından Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasıyla, Pan-Türkçü amaçlar gütmek, cezalandırılması gereken siyasal bir suç olmaktan çıktı.

Kısaca söylemek gerekirse, savaş sırasında Pan-Türkçü duyguların yoğunluk kazanması ve Türkçü hareket tarafından Pan-Türkçü bir platformun savunulması ile, savaşın mantığı ve Türk dış politikasının duruma karşı aldığı önlemler belirgin şekilde iç içe geçmişti. Öncelikle, Alman propagandasının dış kaynaklı baskısı, ikinci olarak da, Türk yetkililerin Türkçü eylemlere olumlu yaklaşımı söz konusuydu. Türkiye’nin dış politika kaygılarından kaynaklanan bu ikinci faktörün gerekçesi, aslında dışişlerini yürütmekten sorumlu Türk yetkililerinin iki farklı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. “Sovyet İmparatorluğunun çökmesi” yönündeki içten umutlar ile Almanlar’ın zaferlerinin doruğunda göründükleri bir dönemde Almanları yatıştırmak için yapılan hesaplı bir manevra arasındaki farkın altını çizmek isteriz. Türkçülerin göremedikleri nüans, işte buydu. Her ne kadar anti-Sovyet yaklaşım daha sonra

hükümünü sürdürdüyse de, Mayıs 1944'de ödemek zorunda bırakıldıkları bedel, Türkçüler'in ortak belleğinden silinmedi.

Türkiye ve Savaşan Avrupa Devletleri

1939 yılının Eylül ayında İkinci Dünya Savaşı çıktığında, İsmet İnönü yaklaşık bir yıldır -Kasım 1938'den beri- devlet başkanıydı. İnönü, Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanı seçilmeden önce Avrupa devletleri zaten karşıt kamplarda toplanmışlardı. 1939 ilkbaharında Mihver devletlerinin saldırısı hızlandı. Nisan ayında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, bir ay önce Almanlar'ın Çekoslovakya'yı işgali ile doğan gerilimi arttırdı. "İkinci Büyük Savaş"ın kopmak üzere olduğunu sezen İnönü'nün görüşüne göre, Türkiye'nin öncelikle İtalya ve Almanya'nın saldırganlığına karşı kendini koruması gerekiyordu. 1930'ların başlarında Mussolini'nin Akdeniz'i *mare nostrum* olarak tanımlaması doğrudan Türkiye'ye de yöneltilen bir tehditti ve 1935'de İtalya'nın Etyopya'yı işgali, Mussolini'nin Yakın Doğu'ya yönelik niyetleri konusunda hiçbir kuşkuyla yer bırakmıyordu. Türkiye'nin güvenlik sorununa gelince, 1934 yılında kurulan Balkan Antantı, Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehdidi karşısında güvence sağlamıyordu. Üstelik, Hitler'in Orta Avrupa'daki saldırıları, Balkanlar'ı ve Yakın Doğu'yu da içine alan Alman *Lebensraum*'unun bütününe kapsayacak şekilde kolayca yayılabilirdi. Türkiye'nin, Mihver devletlerinin olası saldırılarına karşı bir güvenceye gereksinimi vardı ve bu güvence Mihver devletlerinin karşısında yer alan devletler grubunun desteğinde aranmalıydı.²

1939'un ilk aylarında İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği,

- 2 Türkiye'nin savaş sırasındaki (savaşın hemen öncesi ve sonrası dahil) dış politika yaklaşımını gözden geçirirken kullanılan kaynaklar şunlardır: *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)* (Ankara: SBF Yayınları, 1969); bundan böyle notlarda OTDP olarak anılacaktır; Zehra Önder, *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1977); ve Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (Ankara: Yurt Yayınları, 1986). Koçak'ın kitabının büyük kısmı (s. 84-213, 259-325) savaş sırasındaki Türk dış politikasının çözümlenmesine ayrılmıştır. Konunun özeti yazarın ayrı bir makalesinde de bulunabilir: "II. Dünya Savaşı'nda Dış Politika", *Yapıt*, sayı 8, 1984-1985.

Mihver devletlerine karşı ortak bir cephe oluşturacakmış gibi görünüyordu. İngiltere ile Fransa ittifak oluşturmuşlar ve Mihver devletlerine karşı üçlü bir askeri pakt kurma konusunda Sovyetler'le görüşmelere girişmişlerdi. İnönü'nün derhal güvenlik arayışına girmesi, kendisini ayrı ayrı üç devletle de görüşmeler yapmaya yöneltti. Akdeniz'de savaşın daha da yayılmasına karşı ortak hareket etmeyi öngören karşılıklı açıklamaların yer aldığı bir bildiriyle sonuçlanan ilk görüşme, İngiltere ile yapıldı (15 Nisan -12 Mayıs 1939). Bunu, Hatay'ın statüsüyle ilgili sorunlar çözülür çözülmez Fransa ile imzalanan benzer bir deklarasyon izledi (Haziran 28). Her iki deklarasyon da, ayrıca, Türkiye'nin Haziran sonlarında hâlâ gerçekleşebilecekmiş gibi görünen "Barış Cephesi"nin bir ortağı olarak kabul edildiğini beyan ediyordu. 28 Nisan tarihinde üst düzey bir Sovyet yetkilisinin (Vladimir Petrovich Potemkin, Dışişleri Bakan Yardımcısı) Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında Sovyetler'in Türk yetkililerine verdikleri mesaj da aynı noktada birleşiyordu. Ayrıca, Almanlar'ın Balkanlar'daki ilerlemesine karşı Türkiye'nin güvenliğini temin etmek üzere iki devlet arasında bir pakt imzalanabileceği düşünülüyordu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin siyasal ve diplomatik yaklaşımı farklı bir doğrultuya girince, Mihver devletlerinin saldırısını durdurmak için düşünülen bu tür ortak önlemler suya düştüğü gibi, Türkiye de büyük devletler karşıındaki konumunu yeniden değerlendirmek zorunda kaldı.

Avrupa'da barışı koruma konusunda Müttefik devletlerin yaklaşımının başarısızlığa uğradığı ve savaşın artık gün saymaya başladığı, 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı ile kesinleşti. Bir yandan Sovyetler'e karşı güvensizlik duyan, öte yandan Hitler'in "Bolşevikler"i yok etme rüyasını gerçekleştirmek için Sovyetler Birliği'ne saldırabileceği umudunu besleyen Batılılar, Mihver devletlerine karşı bir "Barış Cephesi" oluşturmak için kesin adımlar atmaktan kaçındılar. Ayrıca, Sovyet üst kademeğinde yapılan bir görev değişikliği, Sovyet dış politikasını Müttefik devletlerle işbirliği doğrultusundan uzaklaştırdı. 1939 yılı ilkbaharında Litvinov'un yerine geçen yeni Dışişleri

Bakanı Molotov, Almanya'yla anlaşma yolunu seçerek, bir anlamda Müttefikler'in Sovyetler'i Almanya karşısında tek başına bırakma stratejisini boşa çıkardı. Anlaşmanın hemen ardından Polonya ile Baltık devletlerinin Almanya ve Sovyetler Birliği tarafından işgali, Sovyetler'in paktı imzalarken hangi asli çıkarlarını gözettiklerini de ortaya serdi.

Türkiye açısından bakıldığında, Alman-Sovyet Pakı, iki büyük Avrupa devletinin tehdidine karşı öbür üç büyük Avrupa ülkesinin desteğini elde etme umudunu tehlikeye soktu. Eylül sonlarında, Müttefiklerin Almanya'ya karşı savaş ilan etmesinden hemen sonra, Şükrü Saraçoğlu'nun, görünüşte Potemkin'in Ankara ziyaretine karşılık vermek üzere Moskova'ya yaptığı ziyaretin asıl amacı, yeni koşullara uygun olarak Sovyetler'le anlaşmaya varmaktır. İnönü'nün stratejisi, Sovyetler Birliği'ni, Türkiye'nin Mihver devletlerine karşı bir ittifak imzalamaya karar verdiği İngiltere ve Fransa ile yeniden askeri bir ittifak kurmaya yöneltmekti. Bu mümkün olmasa bile, Türkiye'nin Batılı devletlerle son zamanlarda kurduğu bağlantılarının Sovyetler tarafından memnuniyetle karşılanacağını umut ediyordu.³ Ancak, Saraçoğlu'nun Moskova'yı ziyaretiyle aynı sıralarda Molotov ve Ribbentrop arasında yapılan uzun görüşmelerden ve Saraçoğlu'nun olumlu bir yanıt alabilmek için uzun süre beklemek zorunda kalmasından, Sovyetler Birliği'nin, Almanya ile yaptığı paktı uzun vadeli bir girişim saydığı ve Türkiye'nin konuya yaklaşımını geçersiz bulduğu sonucu çıkarılabilir. Sonuçta ortaya çıkan ve Boğazlar rejiminde Sovyetler lehine değişiklik öngördüğü gibi Sovyetler'in Almanya ile yaptığı saldırmazlık antlaşmasının tanınmasını da talep eden Sovyet önerileri,⁴ Sovyet-

3 Hem Sovyetler'le, hem Batılı güçlerle (İngiltere ile Fransa) samimi ilişkiler kurulması, Türkiye'nin ilkin 1930'ların başlarında benimsemeye başladığı, özellikle de Hitler'in iktidara geçmesinin yarattığı tehdit karşısında 1935'te meydana gelen Fransız-Sovyetler yakınlaşmasından sonra uyguladığı bir yaklaşımdı. Bkz. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *SBF Dergisi*, 22:3, 1968, s. 254, 259.

4 Sovyet teklifleri, esas olarak, Montrö Sözleşmesi'ndeki bir maddenin Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi, Boğazlar'ın savunması için ikili bir pakt kurulması, ve Sovyetler'in Almanya'ya karşı saldırmazlık politikası gütmeye kararının tanınması noktalarını içeriyordu. Sovyetler'in Montrö Sözleşmesi'nde yapılmasını is-

ler'in Türkiye ile yapılacak bir anlaşmaya ancak ikinci derecede önem verdiklerini, Almanya ile olan karşılıklı çıkarlarını daha değerli bulduklarını daha da açık biçimde gösteriyordu. İnönü'nün, Türkiye ile Fransa ve İngiltere arasında kurulacak bir ittifakı Sovyetler'le yapılacak uygun bir anlaşmayla birleştirme ümidi, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin müstakbel müttefiklerine karşı Almanya ile bir pakt imzaladığında tamamen söndü. Bunun üzerine harekete geçen İnönü, Türkiye'nin Sovyet-Alman saflarına geçmese bile, hiç olmazsa Müttefikler'e katılmaktan vazgeçmesi çağrısında bulunan Sovyet-Alman ortak mesajına rağmen, Mihver devletlerinin saldırısına karşı bir güvence elde etmek üzere 19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere ve Fransa Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzaladı. Bu karşılıklı yardım antlaşması uyarınca, savaşın Akdeniz'e kadar yayılması durumunda Türkiye hem Fransa'ya hem İngiltere'ye yardım edecek; buna karşılık, İngiltere ve Fransa da, herhangi bir Avrupa devletinden gelecek bir saldırıya karşı Türkiye'nin toprak bütünlüğünü güvenceye alacaktı. Ancak antlaşma Türkiye için yaşamsal önemi olan bir madde daha içeriyordu (2. protokol); buna göre, bu ittifak hiçbir koşulda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile bir savaşa girmesi sonucunu doğurmayacaktı.

Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerine gelince, 1933'de Hitler'in iktidara geçmesi ve saldırgan bir revizyonist politika izlemesi, Türkiye'nin, cumhuriyetin ilk günlerinden itibaren anti-revizyonist bir dış politika yönünde kesin tercihte bulunmuş olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmadı. Tam tersine, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler daha da gelişti ve 1940 yılında Almanya Türk mallarının en büyük ithalatçısı durumuna geldi. Ayrıca, Türkiye'nin, 1939 yılı Mart ayında Çekoslovakya işgal edilinceye kadar, Alman dış politikasının ilkelerini açıkça tasvip etmediği yolunda

tediği değişiklik, Boğazlar'ın Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine her zaman kapalı tutulmasını öngörüyordu. Maddenin mevcut hali ise, adı geçen ülke gemilerinin barış döneminde kimi koşullarla, savaş döneminde ise Türkiye'nin savaştaki statüsüne göre serbest geçiş hakkını tanıyordu. Sovyet teklifleri için, OTDP, s. 153'e, Montrö Sözleşmesi'nin maddeleri için, s. 129-136'ya bakınız.

herhangi bir görüş belirtmediğini iddia etmek yanlış olmaz. Aslında, iki büyük Mihver devleti arasında Türkiye için gerçek bir tehdit olarak algılanan devlet, Almanya değil, İtalya'ydı; Arnavutluk'un Nisan 1939'da İtalya tarafından işgal edilmesi de bu durumun bir kanıtı sayılıyordu. Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşımını, Mayıs 1939'da (İngiltere ile karşılıklı bir deklarasyonun ilan edilmesinden hemen önce), o dönemin Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Menemencioglu, Türkiye'ye yeni atanmış Alman Büyükelçisi Franz von Papen'e izahatta bulunurken en özlü biçimde dile getirmiştir: Aslında Türkiye, Sovyetler'in Avrupa'da genişleme eğilimlerini dengelemek için Orta Avrupa'da güçlü bir Almanya'yı tercih etmektedir. Öte yandan, Mihver devletlerinin yayılmacılığı da Türkiye'yi endişelendiriyordu; Türkiye, özellikle İtalya'nın tehdidi-ne karşı güvenliğini garantiye alma arayışı içindeydi. Türkiye, Almanların *Lebensraum* politikasından memnun değildi, ancak yine de öncelikle dikkat edilmesi gereken güç, İtalya idi.⁵

Aslında, Türkiye'nin İngiltere ile ittifakından rahatsız olan, Sovyetler Birliği'nden ziyade Almanya idi. Seçkin bir diplomat olan von Papen'in Ankara'ya atanması Almanya'nın hesaplayarak attığı bir adımdı. Von Papen, Ankara'daki diplomatik görevinin (Üçlü İttifakın müstakbel ortakları tarafından Nisan'da güvenlik üzerine yapılan ilk görüşmelere denk gelen) ilk günlerinden itibaren Türkiye'yi Mihver devletlerinin safına kazandırmak için çok gayret sarfetti. Hatta Türkiye'yi İngiltere ile ittifaktan vaz geçirmek amacıyla, Hitler'e başvurarak, On iki Adalar'dan ikisinin Türkiye'ye verilmesi vaadinde bulunulmasını önerdi.⁶ Türkiye'nin artık gerçekleşmek üzere bulunan üçlü ittifakın dışında kalmasını sağlamak için, Ribbentrop'un yönetimindeki Alman Dışişleri Bakanlığı, çeşitli baskı yollarına başvurdu, özellikle Türkiye'nin önceden sipariş etmiş oldu-

5 Von Papen'in anılarında (Franz von Papen, *Die Wahrheit eine Gasse*, München: Paul List Verlag, 1952, s. 509-510) sözünü ettiği Menemencioglu-Papen görüşmeleri için, bkz. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 114-115.

6 Bkz. Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)* (Ankara: SBF Yayınları, 1953), s. 250.

ğu birtakım askeri donanımın sevkiyatını iptal etti. Türkiye de Almanya'ya krom ihracatını durdurarak misillemeye bulundu. İki ülke arasında ilişkilerin soğuması, 1939 Ağustos'un son gününde sona eren ticari anlaşmanın yenilenmemesine de neden oldu. Sonunda, Türkiye'nin Batı ile ittifaka girdiğini ilan etmesi üzerine (Ekim 1939), Türk-Alman ilişkilerindeki kopukluk had safhaya girdi (ancak ilişkilerdeki bu olumsuzluk yalnızca kısa bir süre devam etti).⁷

Türkiye'nin -Mihver devletlerine ve yeni ortakları Sovyetler Birliği'ne karşı- Batı kampı ile ittifakı tercih etmesi, savaşın gidişatı açısından, 1940 yazına kadar bir sorun yaratmadı. Ne var ki, Fransa'nın teslim olmasıyla en üst noktaya varan başarılı Alman seferleri ve İtalya'nın Haziran ayında savaşa girmesi, güç dengesini değiştirdi ve Türkiye'yi durumunu yeniden gözden geçirmeye yöneltti. Sorun yalnızca askeri dengenin Mihver devletleri lehine değişmesinden kaynaklanmıyordu. Yeni durum aynı zamanda, Müttefiklerin Türkiye'den, özellikle İtalya'nın savaş ilanından sonra savaşın Akdeniz'e kadar yayılmasıyla birlikte, Üçlü İttifak'ın gereklerini yerine getirmesini isteyebilecekleri anlamına geliyordu. Türkiye'nin başlangıçtaki beklentilerinin, yani ülke çıkarları açısından en iyi çözümün Batı'yla ittifak kurmak olduğu düşüncesinin tersine, Müttefiklere karşı olan yükümlülükleri, savaşa girmesini gerektirerek güvenliğini tehlikeye sokuyordu.

Türkiye'nin bu beladan kurtulmak için benimsediği çözüm, Müttefiklerle yaptığı anlaşmanın, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa yol açabilecek herhangi bir yükümlülükten

7 Almanya'nın Türkiye'ye kimi askeri malzeme ve silahların gönderilmesi kararını iptal etmesi ve Türkiye'nin buna ticari ilişkileri bir süre gevşeterek yanıt vermesinin nedenlerini ayrıntılı biçimde açıklayan bir kaynak için, bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 103-104. İlişkilerin soğuduğu, Alman hükümetinin Almanya'da okuyan Türk öğrencilere zorluk çıkarması, Hitler'in 29 Ekim dolayısıyla resmi bir kutlama mesajı göndermemesi gibi çeşitli olaylardan da anlaşıyordu. Türkiye'nin Batı'yla ittifak kurmasını engellemek için, Von Papen, ayrıca, üst düzey generallerle (Harp Akademisi Komutanı Ali Fuat Erden ve Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz) yaptığı konuşmalar aracılığıyla Türk ordusunu etkilemeye çalıştı. bkz. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 117, 123, 121.

muaf tutan “2. protokol”ünün uygulanmasıydı. İngiltere, Türkiye’nin İtalya’ya karşı harekete geçmekten kaçınmasını büyük bir üzüntüyle karşıladığını açıkladığı halde, Türkiye 26 Haziran tarihinde, kendisine saldırılmadıkça savaşın dışında kalacağını duyurdu. Türkiye, bu tutumunu İngiltere’ye açıklarken, Türkiye’nin İtalya’ya savaş ilan etmesinin savaşı Akdeniz’e, Balkanlar’a ve hatta daha ötelere yayma sonucunu doğuracağı ve bunun da, Fransa’nın çökmesinden sonra İngiltere’nin sırtına binecek savaş yükü göz önünde bulundurulursa sadece İngiltere’nin zararına olacağı gerekçesini öne sürdü.⁸ Daha sonra İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen’in de kabul ettiği üzere, İngilizler de kısa bir süre sonra, Türkiye’nin savaşa girmeme ya da tarafsızlık kararının daha doğru olduğu görüşüne geldiler. Hem İngiltere’nin Orta Doğu’daki mevzilerine yönelen tehdit, hem de Türkiye’nin savaş kaynakları ve donanımının yetersizliği nedeniyle, Türkiye “zaten sıkışık durumda bulunan müttefikinin sırtında yeni bir yük haline geleerek ... hesaplanamaz bir zarara neden olabilirdi.”⁹ Türkiye’nin donanım açısından yetersiz bir durumda bulunması ve İngiltere’ye dostça yaklaşan tarafsız bir ülke olarak İngiltere açısından taşıdığı değer gibi gerekçeler dışında, (2. protokol uyarınca) savaşa girmeme deklarasyonunun temelinde, S.S.C.B’den gelebilecek bir tehdit algılaması da yatıyordu. İnönü ve kabine üyeleri, özellikle Sovyetler’in Kırım’da hava yığınağı yapmalarını göz önünde bulundurarak, İtalya’ya savaş ilanının Boğazlar üzerinde bir Sovyet saldırısına da yol açabileceğinden korkuyorlardı.¹⁰

Aslında, 1940 yazında Türkiye’nin savaşa girmeme deklarasyonunun ardındaki temel güdü, İnönü’nün ve İnönü’nün

8 İtalya’nın savaşa girmesinden sonra Türkiye’nin yaptığı diplomatik girişimlerin ayrıntılı çözümlemesi için, bkz. Selim Deringil, “The Preservation of Turkey’s Neutrality During the Second World War: 1940”, *Middle Eastern Studies*, 18:1982, s. 30-52.

9 Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War* (Londra: J. Murray, 1949), s. 166.

10 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar, 1939-1954* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977), s. 90-91.

yol göstericiliği altında çalışan dış politika yöneticilerinin,¹¹ Türkiye'nin hem savaşın dışında kalmak, hem de toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumak zorunda olduğu şeklindeki görüşüydü. Parti üyeleri ve ileri gelenleri arasında savunulan kimi karşıt görüşlerden bağımsız olarak, İnönü ve ekibi (bu ekibin en önde gelenleri Şükrü Saraçoğlu ile Numan Menemencioğlu idi) nihai amaçları olan savaşın dışında kalma hedefinden hiç sapmadılar.¹² Türkiye'nin ekonomisi hiçbir şekilde bir savaşı kaldıracak durumda değildi, ayrıca askeri gücü yeterli donanımdan yoksundu ve modern bir savaşa girmeye de hazır değildi. Üstelik, imparatorluk günleri geride kalmıştı ve Cumhuriyet toprak genişlemesi ya da kayıp toprakları geri alma peşinde değildi. Ayrıca, sırf bir ittifakın yükümlülüklerine bağlı kalmak ve Mihver devletlerine karşı İngiltere'yi aktif bir şekilde desteklemek için savaşı göze almak anlamsızdı. Türkiye'nin (kendisine bir saldırı olmadıkça) savaşa girmeyeceğini ilan etmesi, Türkiye'yi, İngiltere ile ittifakına rağmen, tarafsız bir konuma yerleştirdi.

Aslında, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında giriştiği dış politika manevralarını belirleyen kaygı, tarafsızlığın benimsenmesinden çok, hiçbir şekilde savaşa katılmamaktı. Savaşan güçlerin, Türkiye'nin kendi kamplarına katılıp rakip kampa karşı savaşması için yaptığı baskılar karşısında Türkiye'nin uyguladığı direnme taktikleri, savaşın somut gelişimine bağlı olarak değişiklik gösterdi. Ancak, bu stratejinin gerisinde yatan mantık değişmedi: savaştaki güçlerle arasına hassas bir

11 II. Dünya Savaşı sırasındaki Türk dış politikasını inceleyen yazarların hepsi, savaş boyunca ipleri asıl elinde tutan kişinin İnönü olduğu noktasında görüş birliği içindedirler. Temel stratejiyi ve izlenecek taktikleri o belirliyor, milletvekilleriyle parti üyelerini o ikna ediyor, üst düzey dış politika danışmanlarını aynı şekilde o yönlendiriyordu. Not 1 ve 2'de belirtilen yazarlara ve eserlerine bakınız.

12 Bkz. Barutçu, *y.a.g.e.*, İtalya'nın savaşa girmesinden sonra Türkiye'nin içine düştüğü tehlikeli durum konusunda milletvekilleri arasında yapılan genel tartışmalar için, s. 79-81, 85-91; Recep Peker ile Refik Şevket İnönü'nün, Türkiye'nin Müttefikler'in yanında savaşa girmek zorunda olduğu iddiası için, özellikle, s. 94-101; İnönü'nün temel yaklaşımı -savaşa girmemek gerekir- s. 36, 40-42'de anlatılır.

mesafe koymak ve savaşı taraflar arasındaki mevcut (ve değişen) güç dengesini Türkiye'nin lehine kullanmak.

Örneğin, Almanlar'ın Müttefikler karşısında kazandığı zaferler, Türkiye'nin, Almanya'nın düşmanı olan devletlerle imzaladığı anlaşmayla bozulan Türk-Alman ilişkilerinde bir değişime yol açtı. İki ülke arasında bir ticari anlaşma imzalamak üzere yeniden görüşmelere başlanması, genel olarak Türk basınının da iyi karşıladığı bir yakınlaşmanın ilk işaretleriydi. Ancak, yine de Türk hükümeti, halk arasında Alman yanlısı duyguların ve Alman askeri zaferleri karşısında duyulan hayranlığın ılımlı boyutlarda kalması için önlemler aldı.¹³ Öte yandan, İngiltere'ye gönderilen ve Churchill tarafından kabul edilen mesaj,¹⁴ Türkiye'nin tarafsız kalmasının (ve Almanya ile ilişkilerini normalleştirmesinin), Almanya'nın Doğu Avrupa'da yeni işgallere girişmemesini sağlayacak en iyi garanti olduğunu vurguluyordu. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'in belirttiği gibi, Türkiye "İngilizler'e kulak vererek, fakat Almanya'yı da korkutmamaya çalışarak ihtiyatlı bir diplomasi" izledi.¹⁵ Almanya ile siyasal ilişkiler, Balkanlar'ın (Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya) adım adım Alman işgali altına girdiği 1941 kışı boyunca daha da gelişti. Hitler'in İnönü'ye yazdığı -geçen savaşta müttefik olduklarını hatırlatarak iki ülke arasındaki köklü dostluğa değinen ve Türkiye'nin çıkarlarının kendisinin Avrupa'da yaratmak istediği "Yeni Düzen"de yattığını

13 Sözelimi, 25 Temmuz 1940'ta Almanya ile Türkiye arasında imzalanan ticaret anlaşmasından sonra Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'in 30 ve 31 Temmuz 1940 tarihli sayılarında iki gün üst üste çıkan ve Hitler'in önderliği altında Almanya'nın gösterdiği başarıları hayranlık duyduğunu belirten başyazıları hoş karşılanmadı. Bizzat Başbakan Refik Saydam'ın emriyle gazetenin yayımı üç ay durduruldu. Bkz. Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979), s. 116-131.

14 İtalya'nın Yunanistan'a saldırmamasından sonra bile Churchill Türkiye'ye baskı uygulamadı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği bilgiler sonucunda, Churchill, Türkiye'nin karşılaştığı askeri zorlukları anladığı gibi, savaşa katılmayarak kendi çıkarlarını koruma kararlılığını da takdirle karşılıyordu. Ayrıca, Türkiye'yi savaşa katılmaya zorlamanın, "İngiltere'yi, karşılamakta zorlanacağı çapta askeri mühimmat talebiyle yüz yüze bırakacağı"ni düşünüyordu. Bkz. Deringil, *y.a.g.e.*, s. 47.

15 Knatchbull-Hugessen, *y.a.g.e.*, s. 154-155.

iddia eden- 28 Şubat tarihli mektup candan bir ilgi gördü ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasından sonra daha da gelişecek olan yakınlaşmanın resmi ortamını hazırladı.¹⁶

Savaşın Almanya'nın Rusya'yı istilasıyla başlayan ikinci dönemi (1941-1943), Türkiye'yi, savaşın başlangıcına göre daha nazik bir duruma soktu. Türkiye, savaşın güçlerin -kendi saf-larına katılıp karşı tarafla döğüşmesi için- gittikçe artan baskı-sına maruz kalıyordu. Başlangıçta Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışan ülke, Rusya ve Kafkasya seferleri başarıyla devam ettiği sürece, Almanya'ydı. 1942 sonlarına doğru savaşın kaderi Al-manya'nın aleyhine döndükten sonra, Türkiye, bu kez de Al-manya'ya karşı savaşa girmesi için Müttefiklerin ısrarlı taleple-riyle karşılaştı. Daha Almanlar'ın Sovyetler Birliği'ne saldırma-sından (22 Haziran 1941) önce bile Türkiye her iki taraftan da gelen talep ve önerilerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Nisan ayında Almanlar savaş donanımları ve askerleri için Türk top-raklarından serbest geçiş hakkı istediler: amaç, kısa vadede, Irak'ta Müttefik yönetimine karşı Alman yanlısı bir darbe dü-zenleyen taraftarlarına yardım etmek, uzun vadede ise, Bal-kanlar'ın işgalinin tamamlanmasından sonra S.S.C.B'ye yöne-lecek saldırı için hazırlık yapmaktır. Bunun karşılığında, Türki-ye'ye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarında toprak verme önerisinde bulundular. Almanlar'ın teklifine karşılık, İngilizler de hemen Türkiye'ye (Yunanistan'ın da onayıyla) Midilli ve Sakız adalarını alması teklifiyle yanaştılar.¹⁷ Türkiye bu duru-

16 Hitler'in gönderdiği mektubun içeriği için, bkz. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 148. Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin iki ülke arasındaki ilişkileri canlandırmak üzere Ankara'nın talimatı doğrultusunda von Papen ve Ribbentrop ile görüşüp Hitler'in İnönü'ye özel bir mektup yolla-masının iyi bir adım olacağını belirtmesi s. 137'de anlatılır. Bir ay sonra von Papen, Ribbentrop ve Alman Dışişleri'ne, Türk basınında artık Almanya aley-hinde başyazı, mesaj ve bilgi yayımlanmadığını bildirdi. bkz. a.g.e., s. 148-149, dipnot 22.

17 Bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 110-114. Rib-bentrop ile von Papen arasında Mayıs 1941'de yapılan gizli yazışmaların bir kısmı (bu yazışmalar, daha sonraları Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilen Alman Dışişleri Bakanlığı belgeleri derlemesinde yayımlanmıştır) Irak'a gönde-rilecek silahlar için transit geçiş hakkı tanınması karşılığında Türkiye'ye yapıla-cak teklifler konusunu da içeriyordu. Bkz. *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri*:

ma, tarafsızlığını hukuksal temellere oturtmak amacıyla, ilkin, Mart 1941'de Sovyetler'le yaptığı anlaşmayı yenileyerek, sonra da, 18 Haziran 1941'de (Almanya'nın Sovyetler'e saldırısından dört gün önce) Almanya ile saldırmazlık paktını imzalayarak, yanıt verdi. Amaçlandığı (ve planlandığı) üzere, Türkiye, savaşa girmemeyi, savaşın ikinci döneminde de, üstelik savaş sınırlarına yakın topraklarda sürerken, başardı. Ancak, bir yandan İngiltere ve Sovyetler Birliği, öte yandan da Almanya ile olan ilişkilerinin niteliği, zaman zaman siyasal tarafsızlığın mantığından saparmış gibi göründü.

Türkiye'nin hem Almanya hem de Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzalaması, aynı zamanda, Türk-İngiliz anlaşmasının yükümlülüklerini de yerine getirmeye devam ettiğini iddia etmesi, aslında politikasını diplomatik açıdan bir karmaşaya soktu. Örneğin, Türkiye, bir yandan Almanlar'a karşı kendini "emniyete almak" zorunda olduğuna İngiltere'yi ikna etmeye çalışırken, aynı zamanda "İngiliz-Türk ittifakının önceliğini koruduğu konusunda" ona teminat veriyordu.¹⁸ Ayrıca, her ne kadar Almanya ve S.S.C.B ile yapılan saldırmazlık paktları (ve Almanya'nın savaş ilan etmesinden sonra yayınlanan tarafsızlık bildirisi) eşit koşullar içeriyor görünse de, Sovyet topraklarında yürütülen Alman seferlerine ilişkin olarak özel diplomatik temaslarda dile getirilen resmi Türk görüşünün tarafsızlıkla pek bağdaştığı söylenemezdi. 1941 yılının Aralık ayında İnönü, von Papen'e, aslında Türk halkının gönlünün Sovyetler'e karşı yaşanan Alman ordularından yana olduğunu bizzat söylemişti.¹⁹ Birçok parlamenterin ve bakanın (Dışişleri Bakanı Saraçoğlu dahil olmak üzere), Almanlar'ın Sovyetler'e savaş ilan etmesini sadece ferahlıkla değil, sevinçle karşıladıkları gözlenmiştir. Sa-

Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943) (İstanbul: Havass, 1977), s. 9, 11-15. Adı geçen kitap, *Ministry of Foreign Affairs of the USSR Archives Division/German Foreign Office Documents/German Policy in Turkey (1941-1943)* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1948) başlıklı özgün derlemenin çevirisidir ve bundan böyle *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri* olarak anılacaktır.

18 Knatchbull-Hugessen, y.a.g.e., s. 169-170.

19 Kreckler, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg* (Frankfurt: Vittorio Klosterman, 1964), s. 203-204.

vaşın başında Müttefiklerin zaferini ümit eden Türk basınının büyük kısmında da Alman yanlısı bir tutuma yönelik görülmüştür.²⁰ Krom ihracatına ilişkin 9 Ekim 1941 tarihli Türk-Alman ticaret anlaşması, Türkiye'nin, İngiliz çıkarlarına zarar vermek pahasına Almanya'nın taleplerini kabul ettiğini gösteriyordu: Müttefiklere krom ihracatına ilişkin gizli anlaşma (Türk-Alman ilişkilerinin inişe geçtiği ve iki ülke arasında ticari anlaşmanın da yenilenmediği o kısa dönemin ürünü olan Ocak 1940 tarihli anlaşma)²¹ daha sona bile ermemişken, Türk yetkilileri, İngiltere ve Fransa ile yapılmış olan sözleşme 1942 sonunda biter bitmez, 1943-1944 yılları boyunca Almanya'ya krom satmayı kabul ettiler.²²

Türkiye ve Almanya arasındaki yakınlaşma Müttefikler tarafından endişeyle izleniyordu. Sovyetler Birliği ve İngiltere, hem Sovyet topraklarında hem de Kuzey Afrika'da Almanlar'ın ilerlemesini bütün gayretleriyle durdurmaya çalışırken, aslında Türkiye'nin Almanya'ya karşı hemen harekete geçmesini istemiyorlardı; çünkü zayıf bir müttefikin korunması için daha fazla enerji harcayacak durumda değillerdi. 1942 yılında Al-

20 Barutçu, *y.a.g.e.*, s. 206-211. Yazar, bu bölümde, ayrıca, eskiden İngilizci olarak bilinen bir milletvekilinin Almancı olması örneği üzerinde de durur. (s. 209).

Cumhuriyet, *Tasviri Efkar* gazeteleri ile *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay, Almancı olarak tanımlanır. Buna karşılık, özellikle Sovyetler karşısındaki Alman zaferleri döneminde *Akşam*, *Vakit* ve *İkdam*'ın Alman yanlısı bir çizgi izlediği belirtilir. Bkz. Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası* (Ankara: Onur Yayınları, tarihsiz), s. 25-26. Bu kitap, iki ayrı eserin Arif Gelen tarafından tek bir başlık altında çevirisidir: Johannes Glasneck, *Methoden der Deutsch-Faschistischen Propagandatätigkeit in der Türkei vor und während des Zweiten Weltkriegs* (Halle: der martin Luther Universität, 1966) ile Johannes Glasneck und Inge Kircheisen, *Türkei und Afghanistan, Brennpunkte der Ostpolitik* (Berlin, Veb Deutscher Verlag, 1968). Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 124-125'te, savaşın başında Türkiye'nin Müttefikler'le aynı safta olması nedeniyle Türk basınının topluca Müttefikler'den yana bir tutum izlediğini belirtir.

Türk basınının hükümetin genel dış politika çizgisinden çok farklı görüşler ileri sürmesi beklenemeyeceği gibi; aksine, basının, hükümetin dış politika kararlarından, başyazarların ve gazetelerin genel havasının bile hükümetin sıkı denetimi altına girmesi sonucunu doğuracak ölçüde etkilenmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Bu duruma örnek olarak, bkz. not 13.

21 Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 40-41.

22 OTDP, s. 171-173.

man başarıları devam ederken (Almanlar Kırım ve Kafkasya'da ilerliyorlardı ve son olarak da Ağustos'ta Stalingrad önlerine gelmişlerdi), İngiltere için en iyi strateji, Türkiye'yi Almanya'ya karşı "koruyucu tampon" olarak kullanmaktır. Öte yandan, Sovyetler açısından, Türkiye'nin askeri tarafsızlığı bir güvence olmakla birlikte, Almanya ile politik yakınlaşma içine girmesi rahatsız ediciydi. Türkiye'nin, kuzey komşusuna savaş açmasa bile, Almanya'ya kendi toprakları üzerinden transit geçiş hakkı vermesi olasılığı Sovyetler'i özellikle tedirgin ediyordu.

Başlangıçta, Alman baskısı karşısında Türkler'in takındığı tutum Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından ümit verici bulundu. Aslında hem Saraçoğlu'nun, hem de 1942 yılı Ağustosu'nda onun yerini alan yeni dışişleri bakanı Menemencioglu'nun görev süreleri sırasında iki ülke arasındaki resmi ve yarı-resmi siyasal ilişkilerin niteliği Almanlar'a ve özellikle de von Papen'e, yeterli çıkarlar sunulması karşılığında Türkiye'nin gerçekten Sovyetler'e karşı Almanya ile birleşebileceği izlenimini vermişti. Her ne kadar İnönü cazip sayılabilecek teklifleri (örneğin Ege'de birkaç ada, Trakya'da ve Kuzey Irak'ta Musul dahil olmak üzere geniş topraklar ve Kafkasya'da kurulacak olan birkaç tampon ülke üzerinde siyasal nüfuz)²³ geri çevirdiyse de, Alman yetkililerine verilen mesaj hiçbir zaman bütünüyle ümit kırıcı değildi. Tam tersine, Türkiye'nin savaşa girme olasılığı gündemin vazgeçilmez konusu olmaya devam ediyordu ve Türk dış politikasına yön verenler de bu olasılığı kesin bir dille reddetmiyorlardı. Türk yaklaşımı, hem Almanlar'ı umutlandıracak kadar inandırıcı, hem de Türkiye'ye zaman kazandıracak kadar kaçamaktı. Bu yaklaşım, Almanlar'ın Sovyetler karşısındaki başarıları, dolayısıyla da Türkiye üzerindeki baskıları devam ettiği sürece, hiç değişmedi.

Almanlar'ın (Kuzey Afrika'daki ricatlarının ardından) Rusya'daki yenilgisinden itibaren, savaşın üçüncü dönemi boyunca (1943-1945), Türkiye, zaman kazanıp savaşa girmemek

23 Bu teklif, von Papen'in Ankara'daki vekili Hans Kroll tarafından düşünülmüş, Hitler ile Ribbentrop tarafından onaylanmıştır. Bkz. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s.158-159.

için bu kez de Müttefiklerin baskısına karşı mücadele verdi. Churchill ve İnönü arasında Adana'da yapılan görüşmeler sırasında (Ocak 1943), Türkiye'den birkaç ay içinde savaşa aktif olarak katılması istendi. Buna Türkiye'nin verdiği yanıt, İngiltere'den alınan sınırlı yardımlara rağmen Türkiye'nin yeterli donanım ve hazırlıktan yoksun bulunduğuydı. Alman kuvvetlerinin Türk topraklarına hâlâ çok yakın olduğu bir sırada Türkiye Alman saldırısı riskine katlanamazdı. Haziran 1943'de Başbakan Saraçoğlu tarafından yayınlanan mesaj her iki tarafa da Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlatıyordu.²⁴ Öte yandan Sovyetler, özellikle Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması gündeme geldiğinde Türkiye'nin savaşa girmesi için çok ısrar ettiler (Moskova Konferansı, Ekim 1943). Aslında İnönü ve danışmanlarını ürküten nokta yalnızca Alman tehlikesi değildi; Balkanlar'ın sonunda Sovyetler tarafından işgal edilmesi olasılığı da onları korkutuyordu. Her ne kadar İngiliz baskısı 1943 sonlarına doğru (Kahire ve Tahran konferanslarında) arttıysa da, Türk dış politikasına yön verenler, Müttefiklerin İkinci Cepheyi Fransa'da açmak istedikleri ortaya çıkıncaya kadar savaşta aktif bir rol almamayı başardılar.²⁵ Türkiye Almanya ile krom anlaşmasını Nisan 1944 gibi geç bir tarihte iptal etti, diplomatik ilişkilerini Ağustos 1944 tarihinde kesti ve son olarak da Şubat 1945'de savaş ilan etti. Türkiye'nin bu son kararı, Alman tehdidinin sona ermesinden ziyade Müttefikleri memnun etmek ve Sovyetler Birliği'ni yatıştırmak kaygısıyla alınmıştı.

Yukarıda değinildiği gibi, İnönü ve üst düzey dış politika yöneticileri, müttefikleri karşısındaki yükümlülüklerine rağmen savaşa girmemek için, savaşın farklı dönemlerinde Alman ve Sovyet tehdidiyle karşılaştıklarında, değişik manevralara başvurdular. Türkiye üzerinde gitgide artan Alman baskısının (1941-1943) hemen ardından Sovyetler karşısında duyulan kaygının öne çıkması, Türkçü faaliyetlerin kaderi ve yönü

24 OTDP, s. 184.

25 Moskova, Kahire ve Tahran konferanslarına ilişkin Türk görüşü ve yorumları için, bkz. a.g.e, s. 186-192.

üzerinde belirleyici olmuştur. Türkiye'deki Pan-Türkçü eğilimler, özellikle, Alman propagandası ile Türk yetkililerinin cesaretlendirici tutumlarının birbirini tamamlayıcı etkisinin yarattığı bir siyasal ortamda gelişmiştir.

Türkiye'de Alman Politikası (1941-1943) ve Türkiye'nin Yanıtı

Türkler'in ilgisini yeni toprakların kazanılması konusuna çekebiliriz...: Edirne'de sınır düzeltmeleri, Boğazlar'ın girişindeki Yunan adaları ve ayrıca, gerekirse, Türkiye'nin güneyinde ve doğusunda toprak kazanımları.

Ümit ederim ki bu yılın (1941) sonbaharında Rusya tamamen ezildiğinde bu koşullar sağlanmış olacaktır. O takdirde, kendimizi hem siyasal güç hem de diplomasi açısından azami kazancın elde edilebileceği bir durumda bulacağız.

O zamana kadar diplomatik gayretlerimizi aşağıdaki çerçevede yürütmemizin uygun olacağını düşünüyorum:

1) Türkler'in, kendilerinden hiçbir zaman toprak talep etmeyeceğimiz, tam tersine, onları Boğazlar'ın tarihi muhafızları olarak gördüğümüz konusunda duydukları inançlarını güçlendirmek;

2) *Şimdiye kadar az çok uykuya yatmış olan Türk emperyalist eğilimlerini ... Pan-Turancı düşünce doğrultusunda ... uyandırmak ve canlı tutmak* (vurgu bana ait).²⁶

Yukarıdaki görüşler, Türkiye'yi Mihver devletlerinin safına bütünüyle çekmek üzere izlenecek belirli stratejilere ilişkin olarak Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop tarafından dile getirilmiştir. Ağustos 1941 sonlarına doğru Führer'e sunulan Alman

26 Aktarılan paragraflar Ribbentrop'un Büyükelçi von Papen'e gönderdiği kişisel mektuptan alınmıştır. Bkz. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945* (Washington: Government Printing Office, 1964), Series D, v.13, The War Years 1941, No. 194, s. 305-307. Hoover Institute of War, Peace, and Revolution'un izniyle ulaşılan bu belgelerin aslı, *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945, (Aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes)* adını taşır ve bundan böyle kısaca *Documents* olarak anılacaktır.

Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı'nın hazırladığı notta Türkiye'nin savaşa girmesinin Almanya'ya büyük bir askeri üstünlük sağlayacağı belirtilmiş ve Türkiye'nin "tarafsız" tutumunun "siyasal gayretler" yoluyla Almanya'nın lehine değiştirilmesi tavsiye edilmiştir.²⁷ Ribbentrop'un görüşleri ve önerileri böyle bir siyasal gayretin ürünüydü ve kendi bakanlık örgütü tarafından uygulamaya sokuluyordu.

Savaşın en başından beri Türkiye'ye yönelik Alman politika-sının en önemli amaçlarından biri Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkilerini bozmaktı. Almanlar'ın S.S.C.B'ye savaş açmasından sonra önem kazanan ikinci önemli amaçları ise, Türkiye'nin de, Avrupa'da Hitler tarafından kurulan "Yeni Düzen"de yer alması ve "Bolşevizm"e karşı savaşmasıydı. Başlangıçta Türkiye'nin karşı kamp ile ittifaka girmesini önleyemeyen Almanya'nın savaşın ilk dönemindeki stratejisi, Türkiye'nin gözünü korkutarak Almanya'ya karşı saldırgan bir politika gütmesini önlemekle sınırlıydı. Ancak, savaşın ikinci döneminde Alman Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi Mihver devletleri safına kazan-

27 Bkz. "Memorandum of the High Command of the Wehrmacht: The Strategic Situation in Late Summer 1941 as Basis for Further Political and Military Plans (27 August 1941)", *Documents*, Series D, v.13, s. 423-433. Alman planlarında Türkiye'ye verilen yerle ilgili kimi alıntılar şöyledir:

Eğer Türkiye yanımızda olsaydı, birincisi, İngiliz ve Rus güçleri Türkiye sınırları boyunca bağlanmış olurdu. Bu da bize Kafkas petrol bölgesini daha çabuk biçimde ele geçirme olanakını verir ve 1942 yılında Ürdün üzerinden Mısır'a doğudan saldırabilecek durumda olurduk. Böylesi bir olasılık Türkiye'yi mühimmat ve malzeme açısından desteklememizi gerektirirdi. (s. 429)... Türkiye'nin şu ya da bu tarihte yanımızda savaşa girmesi bize büyük bir askeri üstünlük sağlayacaktır. Ancak bu ne kadar erken olursa o kadar iyi olacaktır. Türkiye Alman yardımı olmadan bile şu anda İngiliz-Rus kuvvetlerine karada, denizde ve havada karşı koyabilecek kadar güçlüdür ve Karadeniz'de hakimiyeti sağlamamızda bize büyük yardımda bulunabilir. Sadece tehditkar tutum takınsa bile büyük miktarda İngiliz ve Sovyet Rus gücünü bağlayarak bizim Güney Rusya'da savaş daha rahat yürütmemizi sağlayabilir. (s. 430)... Irak ve Suriye'de bir İngiliz üssü oluşturulmuş ve İran toprakları üzerinden Sovyet Rusya'yla bağlantı kurma arayışları başlatılmıştır; Türkiye'nin işbirliği olmadan bu durumu önleyemeyiz. Türkiye bu gelişmeyi büyük bir hoşnutsuzlukla karşılayacaktır. Buna rağmen, Türkiye Rusya'nın kesin yenilgisinden emin olmadıkça tarafsız tutumunu değiştirmeye yanaşmayacaktır... Başarıya ulaşmanın tek yolu, Türkiye'yi tümüyle siyasal yöntemler artı özellikle doğu cephesinin güney kanadında yeni zaferler yoluyla kazanmaktır. (s. 424).

maya yönelik daha doğrudan bir strateji izlemeye başladı. Türkiye, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırı hazırlıklarından itibaren Alman Dışişleri Bakanlığı'nın, İngiltere ile ittifakına son vermesi, ancak özellikle S.S.C.B'ye savaş açması yönündeki baskısına maruz kaldı. Bu baskı, Almanya'nın Sovyetler'e saldırısından sonra daha da arttı.

1941-1943 yılları arasında Alman Dışişleri Bakanlığı Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için sürekli diplomatik ve siyasal baskıya başvurdu. Baskılar bir yönüyle çeşitli ekonomik ve askeri imtiyazlar elde etmeyi de amaçlıyordu, ama esas olarak Türkiye'nin Sovyetler'e savaş ilan etmesine yönelikti. Ribbentrop ve von Papen ikilisinin işbirliğiyle yürütülen stratejilerin ana doğrultusu, Ankara'yı Sovyet karşıtı politika izlemeye teşvik etmektir. Ribbentrop ve von Papen ikilisi, bir yandan Sovyetler'e karşı güvensizlik uyandırmaya, öte yandan da, Türkiye'deki Pan-Türkçü duygu ve ülküleri kullanmaya (ve daha da güçlendirmeye) çalıştı. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bu amaçla kullandığı araçlar, resmi diplomatik ilişkilerden yarı-resmi temaslara ve Türk halkının aklını çelmek üzere belirli propaganda kanallarına kadar uzanıyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi Mihver devletlerinin müttefikleri yapma amacına ulaşamadı, ancak savaşın ikinci döneminde yürütülen Alman propagandasının yankıları Türkiye'deki Türkçü faaliyetler için cesaretlendirici bir ortam oluşturdu. Türkçü beklentiler Türk dış politika yöneticilerinin Alman propaganda ve baskısı karşısındaki özel yaklaşımlarıyla daha da kuvvetlendi.

Ayrıca Türk kamuoyu da, genel olarak, Almanlar'ın gayretleri karşısında duyarsız değildi. Hem Nazi rejimi, hem de Almanlar'ın Sovyet topraklarındaki seferleri, subay, yazar, politikacı ve gazetecilerden meydana gelen önemli bir çevrede olumlu tepkiler uyandırmıştı. Üstelik, Avrupa'daki faşist rejimlerin yıkmaya çalıştığı Sovyet sisteminin temsil ettiği Marksist siyasal felsefeye ve özellikle sınıf mücadelesi öğretisine Türk resmi çevreleri de düşmandı. Kısacası, Nazizm'in anti-Bolşevizmi Türkiye'de geniş ölçüde sempati ile karşılanmıştı.

1. Alman Propagandası

Cermenofiller çevresini genişletmeye ve genel olarak halk arasında Nazi Almanyası'na ilişkin olumlu izlenimler yaratmaya çalışan Alman propaganda makinası Türkiye'de uzun zamandır iş başındaydı. Hitler'in iktidara gelmesinin ardından, Türkiye stratejik konumuyla yeniden önem kazanmıştı; iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler belirgin olarak gelişirken, Türkiye, Nazi Almanyası'nın sürekli propagandasına maruz tutuluyordu. Bir yandan Türkiye Balkanlar'ın doğal bir uzantısı ve Yakın Doğu'ya açılan önemli bir geçit olarak kabul ediliyor, bu bölgeler de geniş Alman *Lebensraum*'unun öğeleri olarak geleceğin "etki alanları" arasında bulunuyorlardı. Öte yandan, I. Dünya Savaşı'nın kötü anıları ve İttihat ve Terakki'nin yürüttüğü o çok eleştirilen Osmanlı dış politikası nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılında inişe geçen iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin yeniden canlandırılması gerekli görülüyordu. Sadece Alman kültürünün yayılmasıyla yetinilmiyor, faşist ülkeler, parlamentarizmin, liberalizmin ve komünizmin "kötülükler"ini kökünden söküp atacak "Yeni Düzen" in temel dayanakları olarak özellikle vurgulanıyordu.²⁸

28 Türkiye, 1934-1937 yıllarında, yani Alman askeri saldırısı başlamadan önce, Nazi Almanyası Propaganda Bakanlığı tarafından yürütülen kültürel propagandanın önemli hedeflerinden biri oldu. Bu amaçla, Almanca kitap, dergi, gazete yayın ve dağıtımını hızlandırmak, üniversite öğrenci değişim programlarını teşvik etmek, İstanbul'daki mevcut Alman okulunu, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nü ve *Teutonia* adlı kültür merkezini güçlendirmek için planlar yapılmıştı. Yakın Doğu'da yürütülen Alman kültürel propagandası konusunda genel bilgi için, Göbbels başkanlığındaki Nazi Propaganda Bakanlığı'nın eski bir danışmanı tarafından yazılmış şu kitaba bakılabilir: Dr. Herbert Melzig, *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra* (Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, 1940). Nazi propagandasının bir parçası olarak, örneğin, Almanya ve Avusturya'dan göç eden akademisyenlerin kısa süre önce yeniden yapılandırılan İstanbul Üniversitesi (1933) ile Ankara'daki enstitülerde görev yapmasını engellemek üzere resmi kültür merkezi *Teutonia* ile kimi Türk gazetecileri aracılığıyla karşı propaganda kampanyası da örgütlenmişti. Bkz. Prof. Dr. Horst Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1981), s. 61, 165. Adı geçen kitap, yazarın *Exil und Bildungshilfe* (Frankfurt: Peter Lang, 1973) adlı eserinin Aykut Kazancıgil ile Serpil Bozkurt tarafından yapılan çevirisidir.

Savaşın çıkmasıyla şiddetlenen Türkiye'deki Alman propaganda çeşitli araçlar ve medya yoluyla yürütülüyordu. Bu propaganda, dış propagandadan sorumlu en yetkili kişi olan Ribbentrop tarafından özel olarak yönlendiriliyordu. Ayrıntılar ise von Papen tarafından kararlaştırılıyordu. Türkiye'de propaganda malzemesi olarak çeşitli gazete ve dergiler yayınlanıyordu: Haftalık olarak, Fransızca çıkan *İstanbul* ve *Beyoğlu* dergileri, Türkçe çıkan *Yeni Dünya* dergisi; günlük olarak ise, Almanca çıkan *Türkische Post* gazetesi. Ayrıca Nazi partisinin yayın organı *Völkische Beobachter* ile Göbbels'in özel propaganda yayını *Signal* de tüm ülkede dağıtılıyordu. Ribbentrop'tan gelen emirler üzerine, von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığı'na bağlı dış propaganda dairesinin Türkiye'de kullanılmak üzere ayırdığı önemli fonu kullanarak, özellikle 1941-1943 yılları arasında basın ve radyo yetkililerini de etkilemeye çalıştı.²⁹

Von Papen'in etkilemeye çalıştığı diğer bir kesim ise Türk askeri çevreleriydi. Özellikle, 1925'den beri, Alman emekli generallerinin (bu generaller Versay Antlaşması'yla emekli edilmişlerdi ve Hitler'in önderliğinde yeniden kurulacak Büyük Almanya'nın ateşli taraftarıydılar) Türk Harp Akademileri'nin eğitimci kadrosunda yer alması ve Türk Genelkurmay kadrolarına bir Alman generalinin (Mittelberger) hocalık yapmış olması nedeniyle Türk ordusunun zaten Cermenofil olduğuna inanılıyordu. Von Papen'e göre, General Ali Fuat Erden (Harp Akademileri Komutanı) ile General Asım Gündüz (Genelkurmay İkinci Başkanı) Alman militarizminin ateşli hayranıydılar. Von Papen, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile Ali Fuat Erden'i, sürekli olarak, "Üçüncü Reich"i yenilmez bir güç ol-

Türkiye'deki Nazi propagandası konusunda bir başka kaynak, Glasneck'in *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*'dır. Yazar 1937-1943 yıllarında Alman diplomatlarının Ribbentrop ile Rosenberg'in kılavuzluğu altında Türkiye'de faşist propagandayı yayma etkinlikleri üzerinde durur. Burhan Oğuz'un *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler* (İstanbul: Can Matbaası, 1983) adlı eserinde iki savaş arasındaki dönemde ve savaş sırasında Türk-Alman ilişkilerini ele alan kısmında (s. 335-397) faşist propagandanın niteliğine ve Nazi Almanyası'nın Türkiye'de güttüğü hedeflere değinilir.

29 Bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 138-138 ve Glasneck'in *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 12-22.

duğu konusunda ikna etmeye çalışıyordu.³⁰ Ali Fuat Erden, 1941 kışında, Alman ordusunun doğu cephesinde Sovyetler'e karşı nasıl savaştığını daha yakından "incelemek" üzere Alman Genelkurmay Başkanlığı tarafından Almanya'da misafir edildi ve Alman savaş stratejilerinin "üstünlükleri" konulu bir brifinge katılmak üzere Hitler tarafından karargâhında kabul edildi. General Erden'e, *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan Alman yanlısı savaş incelemeleri ve 1940'ların çeşitli Türkçü dergilerine yazdığı yazılarla tanınan emekli tümgeneral Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, Erkilet Paşa, eşlik ediyordu.³¹

Türk basınında iki yüksek tirajlı günlük gazete, *Cumhuriyet* ile *Tasviri Efkâr*, ısrarlı Almancı tutum ve yayınları ile dikkati çekiyordu. *Cumhuriyet*'te, savaşın stratejik ve teknik yönlerini ele alan ve Hitler ordularının "nihai zafer"i kazanacağını iddia eden Erkilet Paşa'nın incelemelerine ek olarak, Nadir Nadi tarafından kaleme alınan başyazılar da Hitler'in Avrupa'da kurmaya çalıştığı

30 Glasneck, *y.a.g.e.*, s. 14, 76-77, 102, 126.

31 Bir yıl sonra yayımlanan bir kitapta, 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihleri arasındaki gezi, Erden ile Erkilet'in doğu cephesindeki Alman ordusunun konuşlanma ve manevra yeteneklerine ilişkin "olumlu" izlenimleri ve "Üçüncü Reich"ın yaklaşan zaferi konusundaki inançları vurgulanarak uzun uzadıya anlatılır: H. Emir Erkilet, *Şark Cephesinde Gördüklerim* (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1943). General Ali Fuat Erden, Almanya'dan döndükten bir gün sonra Ankara'da von Papen'i ziyaret eder. İki saatlik bu ziyaretten sonra, büyükelçinin bakanlığına gönderdiği raporda (10 Kasım 1941), Türk generalinin Alman ordusunun manevra yeteneğinden çok etkilendiği ve "Führer"in de belirttiği gibi, son üç direniş noktasının "kaçınılmaz" çöküşüyle birlikte Rusya'daki Alman seferinin kısa zamanda Alman zaferiyle sonuçlanacağından emin olduğu bildirilir. Bkz. *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri*, s. 32-34.

Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet Paşa), 1930'da İzmir Müstahkem Mevki Kumandanı idi. 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu ve başkanı Fethi Okyar'la arkadaşlığı ve partiye İzmir'de verdiği destek, resmi makamların "hoşuna gitmedi" ve genç yaşta emekliye ayrıldı. Bkz. Fethi Okyar (ed. Cemal Kutay), *Üç Devirde Bir Adam* (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), s. 498 ve dipnot 1. Serbest Cumhuriyet Fırkası, çok partili sisteme geçiş denemesinin bir parçası olarak kuruldu ve yerel seçimlerde özellikle Ege bölgesinde başarı kazandı. Ne var ki, yerel seçimlerden sonra, daha kurulduğu yıl içinde, kapatıldı. Bu kısa denemeden sonra (aslında bu girişim, Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki ikinci denemeydi) Türkiye, tek partili sisteme geri döndü. Bkz. Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey* (Leiden: E. J. Brill, 1973).

Emekli General H. Hüsnü Emir Erkilet, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki bilinen adıyla çoğu kez Erkilet Paşa veya Emir Paşa olarak anılır.

“Yeni Düzen”e sempatiyle yaklaşıyordu. *Tasviri Efkar*’da ise, bir başka emekli general, aynı zamanda *Türkische Post*’un başyazarlığını yapan Ali İhsan Sâbis,³² açıkça Alman yanlısı eğilim taşıyan aynı tür savaş incelemeleri yazıyordu. Ali İhsan Sâbis Almanya’da askeri eğitim görmüş ve I. Dünya Savaşı sırasında Erkilet Paşa ile birlikte Alman generalleriyle yan yana Irak cephesinde savaşmıştı. Her iki eski generalin yaklaşım ve görüşleri parlamento üyelerinin büyük bir kısmı tarafından paylaşılıyordu.³³

Öte yandan, Peyami Safa’nın, *Tasviri Efkar*’daki sütununda ve özellikle Türkçü dergi *Çınaraltı*’nda çıkan birçok yazısında dile getirdiği görüşleri, *Türk İnkılabına Bakışlar* (1938) ve *Millet ve İnsan* (1943) adlı kitaplarının çeşitli bölümlerinde belirttiği düşüncelerin devamı niteliğindeydi. Milliyetçilik ile komünizmin birbirleriyle çeliştiğini vurgulayan temel yaklaşımından hareketle, “nasyonal sosyalizm”in Almanya’daki, faşizmin İtalya’daki yükselişini mazur gösteren Peyami Safa zamanın önde gelen popüler yazarlarından biriydi.³⁴ Faşist rejimlerin liberalizm ve parlamentarizmin “zaaf”larından dolayı ortaya çıktığı ve bunların milliyetçi özünün birey üzerindeki totaliter baskıyı dengelediği görüşü, aralarında tek partili dönemin ideologları olarak görev yapan Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt’un da bulunduğu bazı seçkin politikacılar tara-

32 Ali İhsan Sâbis İstiklâl Savaşı’na katıldı ve Mustafa Kemal’in isteğiyle Birinci Ordu Komutanı oldu. Ancak İsmet İnönü ile arasında çıkan kavgaya üzerine görevi kısa sürdü. İstiklâl Mahkemesi’nde yargılandı ve rütbe indirimiyle cezalandırıldı. Bu arada Mustafa Kemal’in muhaliflerine (İkinci Grup) katıldığı öne sürülür. Bkz. Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar* (İstanbul: Ekicigil Tarih Yayınları, no 6, 1955), s. 98-102.

Bir kaynağa göre (Oğuz, *y.a.g.e.*, s. 385), Bulgaristan’ın 1941’de Almanlar tarafından işgalinden sonra, Ali İhsan Sâbis ile Erkilet Paşa, Türkiye’de faşist bir rejim kurmak üzere bir darbe (!) düzenleme konusunda fikir jimnastigi yapmışlardı.

33 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, genel olarak Türk basınının ve bir çok milletvekilinin özellikle Rusya’nın Alman orduları tarafından işgal edilmesinden sonra Alman yanlısı bir tutum takındıklarını ayrıntılı bir biçimde anlatır: *Politikada 45 Yıl* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), s. 174, 180-183.

34 Bkz. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938), s. 208-213 ile *Millet ve İnsan* (İstanbul: Akbaba Yayınları, 1943), s. 30-33, 105-108. Birinci kitapta yazar, “Türk İnkılabı”nı değerlendirirken, ikinci kitapta, ulus ile birey arasındaki ilişkileri milliyetçi bir açıdan ele alır.

findan da kabul ediliyordu. Bu politikacıların, Nazi rejiminin ekonomideki “başarıları”, korporatist örgütlenme yoluyla sağlanan “düzen” ve böylece “sınıf mücadelesine son verilmesi” gibi görüşleri, üniversite öğrencilerinin zorunlu müfredat programının bir parçası olarak adı geçen kişilerden ders almaları nedeniyle büyük bir öğrenci grubuna da ulaşıyordu.³⁵

Savaşın çıkmasıyla birlikte, Türkiye’deki Alman propaganda makinası Alman savaş stratejisine göre uyarlandı ve 1943 yılına kadar görevini sürdürdü. Her ne kadar Türkiye’nin Batı ile ittifaka girmesi Nazi Propaganda Dairesi’nin başarısızlığı olarak görülebilirse de, Türkiye’nin savaşa katılmama politikası, askeri tarafsızlık anlamına geliyordu ve bu da, savaşın ilk döneminde, Alman planları açısından olumlu sayılabilirdi. Türkiye’deki Alman propagandası ve diplomatik baskısının sistematik bir şekilde anti-Sovyet ve anti-Bolşevik fikirler ve iddialar üzerinde yoğunlaşması, Balkanlar’ın işgalinden sonra, Sovyetler’e karşı saldırı hazırlıklarının yapıldığı döneme denk düşüyordu. Her ne kadar von Papen, öbür görevini, yani “Türk-İngiliz ittifakını bozma”³⁶ çalışmalarını ihmal etmediyse de, anti-Sovyetizmden yararlanma stratejisine öncelik verdi.

35 Bkz. Recep Peker, *İnkılap Dersleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984). İlk 1935’te yayımlanan ve 1936’da ikinci baskısı yapılan kitap, yazarın 1934-1935 yıllarında İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde verdiği konferanslara dayanan bir derlemesidir. Peker, *Medeni Bilgiler* adlı benzer bir kitabı da Afet İnan’la birlikte yazmıştır. Ayrıca, bkz. Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İnkılap Enstitüsü, 1940). Bu kitap da, aynı şekilde, Bozkurt’un İstanbul Üniversitesi ile Ankara Siyasal Bilgiler Okulu’nda verdiği konferansların bir derlemesidir.

36 Söz ve görüş, Knatchbull-Hugessen’den alınmıştır: y.a.g.e., s.180. Sözgelimi, 1941 yılının Mayıs ayı boyunca, Türkiye, İngiltere’yle ilişkilerini kesmesi, Batılı müttefiki aleyhine gizli bir anlaşma imzalamayı kabul etmesi ve karşı Üçlü Pakt’a katılması için baskıyla karşılaşmıştır. Ribbentrop von Papen’e gönderdiği 16, 17, 19 ve 26 Mayıs 1941 tarihli telgraflarda, büyükelçiye a) Türkiye’nin Üçlü Pakt’a katılmasının doğurabileceği siyasal sonuçları değerlendirmesi (16 Mayıs); b) Türk hükümetini, İngiltere ve Fransa’yla arasındaki anlaşma hükümlerine uymakta ısrar etmesi halinde, Alman savaş malzemelerinin Irak’a transit geçişi için Almanya’yla gizli bir anlaşma imzalamaya ikna etmesi (17 ve 19 Mayıs); c) Açıkça tanımlanmış teklif ve taahhütlerden kaçınarak, Türkiye’ye toprak verilebileceğini (Edirne çevresindeki toprak şeridi ile Ege’deki birkaç ada) ima etmesi (19 ve 26 Mayıs) tavsiyesinde bulunur. Bkz. *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri*, s. 10-15, 17-18.

Savaşın ikinci döneminde, Türkiye'deki Sovyet karşıtı Alman propagandası, iki farklı ancak birbiriyle bağlantılı taktik doğrultusunda yürütüldü. İlk taktik, Türkiye'nin tutumu ve stratejik konumuna ilişkin olarak Sovyet dış politikasına karşı güvensizlik yaratmaktı. İkinci taktik ise, Türkiye'deki Türkçü grupları harekete geçirirken, Türk Dışişleri Bakanlığı'nı da Pan-Türkçü bir platform uygulamaya ikna etmeye çalışmaktı.

Alman Dışişleri Bakanlığı, ilk önce, Molotov'un güya Kasım 1940'da Berlin'de Hitler ve Ribbentrop'la yaptığı görüşmelerde açıkladığı kimi Sovyet planları hakkında imalarda bulundu. Boğazlar'ın geleceği ve genel olarak Türkiye konusunda Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yapılan pazarlığın bir bölümü olarak konuşulan kimi konular, özel diplomatik temaslarda Türk yetkililerine bütünüyle Sovyetler'e ait bir planın öğeleri olarak duyuruldu. 1941 yılının Mart ayında hem Ribbentrop'un Berlin'deki Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile yaptığı görüşmelerde, hem de von Papen'in Ankara'daki Türk yetkililerine ilettiği mesajlarda, Boğazlar üzerindeki sözde Sovyet planları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki bağları koparmak için bir koz olarak kullanıldı. Almanlar, önce, Mart 1941'de, Türkiye'nin Sovyetler'le üçüncü bir tarafın saldırısına karşı Karşılıklı Tarafsızlık Deklarasyonu imzalamasını (25 Mart 1941) -bu deklarasyonun gerçekleşmesinde İngilizler aktif bir rol oynadılar- önlemeye çalıştılar.³⁷ Hitler'in İnönü'ye gönderdi-

37 Berlin'de Kasım 1940'ta Ribbentrop/Hitler ile Molotov arasında yapılan görüşmelerde ele alınan başlıca konulardan birisi, Türkiye ile Boğazlar'ın gelecekteki statüsüydü. Alman kaynaklarının iddiasına göre, Molotov Boğazlar'da Sovyet üslerinin kurulmasını istemiş, Hitler ise Boğazlar rejiminde Sovyetler lehine yapılacak kimi değişiklikleri, örneğin Sovyet gemilerine sınırsız geçiş hakkı tanınmasını destekleyecekleri yanıtını vermişti. Ne var ki, Hitler ve Alman Dışişleri Bakanlığı SSCB'ye daha başka hak ve ayrıcalıklar tanımak istemiyorlardı, çünkü Türkiye'nin Alman etki alanındaki ülkelerden biri olacağını düşünüyorlardı. Bkz. OTDP, s. 160-162.

Örneğin, 17 Mart 1941'de Hitler ile Ribbentrop, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi (1939-1942) Hüsrev Gerede'yi Almanya'nın Türkiye'ye "iyi niyet"le yaklaşmasına, her iki ülkenin "Bolşevizmin yıkılması konusunda ortak çıkarlara sahip" olduğuna, "Boğazlar'da en iyi çözümün Türkiye'nin tam denetimiyle sağlanacağına" ikna etmeye çalışırken; bir yandan da, Sovyetler'in Alman görüşünü paylaşmadığını ve Boğazlar'a ilişkin olarak Türk çıkarlarına aykırı planlar yaptıkla-

gi mektup (28 Şubat 1941) ile Almanlar'ın Sovyetler'e saldırısı (24 Haziran 1941) arasındaki birkaç ay süresince yalnızca özel diplomatik görüşmelerde dile getirilen aynı konu, Alman orduları Rusya'ya girer girmez Türk kamuoyunu etkilemek üzere propaganda malzemesi olarak kullanıldı: Sözde Sovyet talepleri bu defa Türk basınına ifşa edildi.³⁸ Sonuç olarak, hem Sovyet hem İngiliz hükümetleri, Boğazlar üzerinde saldırgan niyetlerinin olmadığı ve Montrö Antlaşması'na uymaya devam edecekleri konusunda Türkiye'ye teminat verme gereğini duydular.³⁹ Alman Dışişleri Bakanlığı ise Türk yetkilileriyle yaptığı daha sonraki diplomatik temaslarda Molotov'un sözde taleplerine imalarda bulunmaktan vazgeçmedi.⁴⁰

Alman Dışişleri Bakanlığı, İngilizler'in ve Sovyetler'in önce-

rnını ima ediyorlardı. Bkz. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 150-151.

10 Nisan 1941'de Ribbentrop, Ankara Büyükelçisi von Papen'e gönderdiği telgrafta, Hüsrev Gerede'ye Hitler'in Molotov'a karşı çıktığı konusunda bilgi verildiğini (8 Nisan 1941), "Almanya'nın Türkiye'yle yakınlaşmak için özveride bulunduğunu, Molotov'un ziyareti sırasında Sovyetler'in Üçlü Pakt'a katılmak için Çanakkale'de Rus üsleri kurulmasını şart koştuğunu, ama Almanya'nın bunu kabul etmediğini" ona anlattıklarını bildirdi. Aynı telgrafta, Papen'in bu bilgiyi Türk makamlarına iletmesi ve Türkiye'yi Almanya'yla "siyasal işbirliği" yapmaya ikna etmesi tavsiye ediliyordu. Bkz. "The Foreign Minister to the Embassy in Ankara: Telegram (10 April 1941)", *Documents, Series D*, v. 12, No. 303, s. 504-505.

- 38 Molotov'un Kasım 1940'ta Berlin ziyareti sırasında dile getirdiği iddia edilen istekler, 23 Haziran 1941'de bizzat Hitler tarafından basına açıklandı. Kimi Türk gazeteleri bu açıklamayı yoğun biçimde işlediler: "Führer'in İfşa Ettiği Hakikatler Sovyetlerin Politikası Bakımından Hayret Uyandırıcıdır", *Akşam*, 24. 6. 1941; "Sovyet Zimamdarlarını [yöneticilerini] Söz Söylemeye Davet Ediyoruz", *Vakit*, 25. 6. 1941; "Alman-Rus Harbinde Türk Bitarafılığı [tarafsızlığı]", *Yeni Sabah*, 25. 6. 1941.

Öte yandan, Sovyet Tass ajansının 26. 7. 1941 tarihli bir açıklamasında, Almanya'nın Türkiye'ye saldırma planlarından söz edilince, Ribbentrop, Papen'e bu planları inkâr etmesi ve aksine Türk makamlarını Sovyet planlarının gerçekliğine inandırmaya çalışması tavsiyesinde bulundu. Bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 139.

- 39 Bkz. OTDP, s. 170-171.

- 40 Devlet Bakanı Weizsäcker, Ribbentrop'a 11 Ağustos 1941'de gönderdiği bir nota, Molotov'un teklifini kanıtlayan bir belgenin Türk hükûmetine gösterilmesini önerdi. (*Documents, Series D*, v. 12, no. 193, s. 304). Daha sonra, 25 Ağustos 1941'de, Ribbentrop von Papen'e yolladığı telgrafta, Hüsrev Gerede'ye Rus emellerini anımsatmak üzere Molotov'un "Boğaziçi ile Çanakkale boğazına erişebilecek bir noktada Sovyet kara ve deniz kuvvetleri için bir üs kurulması"na ilişkin açıklamasından alıntılar gösterildiğini bildirdi. A.g.e., no. 238, s. 373-375.

ki savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalara benzer bir yolla Türkiye üzerinde pazarlık yapmış olabileceklerini düşünen Türkler'in bu kaygısını da istismar ettiler. Aralık 1941'de Moskova'da yapılan Stalin-Eden görüşmeleri, Hitler'e, İngiliz-Sovyet ittifakı konusunda Ankara'da bir şüphe uyandırma fırsatı sağladı. Moskova görüşmeleri sırasında, Stalin'in, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa katılmasını sağlamak için On iki Adalar'ın ve hem Bulgaristan'dan hem de Kuzey Suriye'den bir kısım toprakların Türkiye'ye verilmesini önerdiği haberi sızdı. Stalin ve Eden arasındaki görüşmelerde Türkiye'nin savaştaki konumuna dair kesin bir anlaşmaya varılıp varılmadığı doğrulanamadı. Ancak, Türk yetkilileri, Stalin'in önerisini, İngilizler'e sunulan daha büyük bir planın bir parçası olarak yorumladılar ve Sovyetler'in buna karşılık Boğazlar'ın peşinde olduğu sonucunu çıkardılar.⁴¹ Görüşmelerden hemen sonra Ribbentrop, Eden'in Stalin'e Boğazları ve Basra bölgesini vaad ettiğini iddia etti. Türkler'in endişesi Londra'da yayınlanan *Times* gazetesinde çıkan bir makalede (10 Ocak 1942) "Sovyetler savaştan sonra Boğazlar rejiminde söz sahibi olmak istiyor" denilmesiyle daha da arttı. Şubat 1942 tarihli *Pravda* gazetesinde yayınlanan resmi yalanlamalar Türkiye'nin kuşkularını yatıştırmadı.⁴² Bunu izleyen günlerde, von Papen'e Ankara'da suikast girişiminde bulunulması ve sanık olarak iki Sovyet vatandaşının yakalanması gerilimi daha da arttırdı.⁴³

2. "Pan-Türkçülük" Silahı

Almanya'nın Sovyetler'e savaş açtığı tarih olan Haziran 1941 ile 1942 kışı arasındaki dönemde Türkiye'deki Alman propa-

41 OTDP, s. 173-174.

42 Bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 140-141.

43 Von Papen'e suikast girişimi konusunda birbiriyle çelişen iki yorum vardır: 1) Almanlar'ın Türkiye'de Sovyet hükûmetine karşı yürüttüğü propagandadan rahatsız olan Sovyetler von Papen'e suikast düzenlemişlerdir. (Bkz. a.g.e., s. 142); 2) Olay, bütünüyle, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı duyduğu güvensizliği daha da arttırmak ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak isteyen Almanlar'ın bir tertibidir. (Bkz. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 170).

gandası, Pan-Türkçü eğilimleri canlandırma girişimleri üzerinde yoğunlaştı. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın amacı, Türkiye'nin, Alman ordularının Kafkaslar'da ilerlemesine yardımcı olmasını ve mümkünse Sovyetler'e karşı sürdürülen savaşa taraf olarak katılıp Kafkaslar'daki Alman seferleri için aktif katkıda bulunmasını sağlamaktı. Von Papen Sovyet Rusya'nın ve Bolşevizmin Alman kudreti önünde çökmek üzere olduğu konusunda Ankara'da Türk yetkililerini ikna etmeye çalışırken, Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı da, Türkiye'den gelen Türkçü gruplar ile 1930'larda Sovyetler'den gelip Almanya'ya ya da komşu ülkelere yerleşen Türk asıllı göçmenler üzerinde çalışıyordu. Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede, iki ülke hükümetleri arasında resmi görevini icra etmekle kalmıyor, ayrıca Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiyeli Türkçülerle kurduğu temaslar konusunda da haberdar ediliyordu. Alman yetkilileri, Kırım ve Kafkasya'nın Almanya tarafından ele geçirilmesinden sonra, bu Sovyet topraklarının yönetiminde Türkiye'nin aktif rol oynayacağı izlenimini vermek istiyorlardı. Kafkasya'da birleşik bir devlet yaratma, Sovyet yönetimi altındaki Türk boyları arasında Sovyet karşıtı propaganda yapma ve Almanya'daki Türk kökenli Sovyet savaş esirlerini Sovyet ordusuna karşı savaşmak üzere özel savaş taburları halinde örgütleme olasılıkları, Berlin'de Alman yetkilileri ile Türkçüler arasında tartışılan ve von Papen tarafından Türk yetkililere de iletilen ana konulardı.

Böylece, Alman dış politikası "Pan-Türkçülük silahı"nı "Ruslar"a karşı bir taktik olarak ikinci kez kullanmış oluyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında yine Kafkaslar'daki Rus yönetimine son vermeyi amaçlayan Alman Genelkurmayı, kimi Osmanlı generallerinin, özellikle de Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Pan-Türkçü emellerinden yararlanmıştı. Hatta Alman planları İran'la Hindistan arasındaki bölgede yaşayan Müslüman nüfusa İngiliz emperyalizmiyle savaşmaları için Pan-İslamcı bir çağrı yapmaya ve Osmanlı ordusunu bu bölgelerde kullanmaya kadar varıyordu. 1871-1919 yılları arasında Alman İmparatorluğu'nun asıl hedefi hem Rus hem de İngiliz İmparatorluklarını kötürüm etmektir. Buna karşılık, Enver Pa-

şa ve arkadaşları, Balkanlar'daki kayıpları karşılamak üzere çeşitli etnik Türklerin topraklarını alarak Osmanlı topraklarını doğuya doğru genişletmek olasılığı ile hareket ediyorlardı.

Savaşın en başından beri, Enver Paşa, kuzeyde Hazar Denizi'nin ve güneyde Afganistan'ın ötelere kadar uzanan bir "Turan" devletinin kurulacağını hayal ediyordu. Kendi komutası altındaki Üçüncü Ordu'yla önce kuzeyde Batum'a ulaşma, sonra da Halil Paşa'yı Kuzey İran üzerinden Dağıstan'a sokma planları, 1914 yılında Sarıkamış'ta Rus orduları karşısında uğranılan ağır yenilgi ile başarısızlığa uğradı. Öte yandan, Alman planlarına uygun olarak, Ali İhsan Sâbis Paşa'nın yönetimi altında Irak'ta başarılı olan Osmanlı kuvvetleri, 1916 yılında Enver Paşa'nın emirleriyle İran'a gönderildi.⁴⁴

1917 Sovyet Devrimi ve Kafkaslar'da Rus ordusunun çöküşü, Enver Paşa'ya planlarını gerçekleştirmek için yeniden umut verdi. Enver Paşa'nın hedefi Azerbaycan'da üvey kardeşi Nuri Paşa tarafından yönetilecek bağımsız bir devlet kurmaktı. Nuri (Killigil) Paşa'ya, 5. ve 36. Kafkas tümenlerini ve Azeri halkından büyük bir gönüllü milis grubunu "İslam Ordusu" adı altında toplaması ve Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ı işgal etmesi emri verildi. Nuri Paşa ve ordusu Haziran'da Gence'ye vardılar, Eylül'de Bakû'yu ele geçirdiler ve Ekim 1918'de de Dağıstan'ı işgal ettiler. Almanlar aslında Enver Paşa'nın planlarına karşıydılar ve İslam Ordusu'nun yürüyüşü hâlâ Kafkaslar'da bulunan Alman kuvvetlerinin fiziksel engeliyle karşılaşmıştı. Sovyetler'le Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşmasını imzalayan Almanlar, Bakû petrolünü kullanma hakkı karşılığında Osmanlılar'ı Kafkaslar'dan uzak tutmayı kabul etmişlerdi.

Enver Paşa'nın Kafkasya (ve hatta Hazar ötesi) planları, 28

44 Birinci Dünya Savaşı sırasında kuzeydoğu ve güneydeki Osmanlı seferleri ile Almanya ve İngiltere'nin Transkafkasya üzerindeki rekabeti için, bkz. Stanford J. Shaw and Ezel K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, v. 2 (Londra: Cambridge University Press, 1977), s. 313-328. Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin bütün planlarının kapsamlı biçimde anlatıldığı bir kaynak için, bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c. 3 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978), s. 115-194, 359-442. Adı geçen eser bundan böyle kısaca *Enver Paşa* olarak anılacaktır.

Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Kafkasya'da bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Milli Konseyi'nin planları ile de çatışüyordu. İslam Ordusu, hem Alman hem de Bolşevik kuvvetlerine karşı askeri destek sağlamış ve birkaç ay sonra Bakü'nün işgali olanağını yaratmıştı. Öte yandan, iktidardaki Azeri hükümeti, Enver Paşa'nın öngördüğü büyük "Turan" devletinin bir parçası olmayı kabul etmediği gibi, Nuri Paşa'nın, yeni kurulmuş olan (ve ömrü çok kısa süren, 28 Mayıs 1918-22 Nisan 1920) bağımsız Kafkas Azerbaycanı ulusal devletinin siyasal düzenine müdahale etmesine de sert tepki gösterdi.⁴⁵

Enver Paşa'nın Pan-Türkçü emellerini gerçekleştirmeyi üçüncü kez denediği dönem, Kafkaslar'da Bolşevik iktidarının yerleşmesinden sonraydı. Enver Paşa Türkistan'ın kurtuluşu peşindeydi ve 1921 sonbaharında Buhara civarına yerleşti. Moskova'ya, "Buhara, Hiva ve Türkistan Orduları Başkumandanı" sıfatıyla bir ültimatom gönderdi ve daha sonra Buhara Emiri'yle yazışmalarında "Büyük Devrimci Turan Orduları Kumandanı" imzasını kullandı. Ancak, Bolşevikler'e karşı ortak bir direniş cephesi örgütleme çalışmalarında başarılı olamadı. Ne direnişçi Basmacı militanları ile işbirliği girişimleri, ne de Başkırdistan'dan Zeki Velidi (Ek 3) dahil olmak üzere çeşitli Türkî liderlerle yakınlaşma çabaları umut verici değildi. Buna karşın, Enver Paşa, kısa bir süre sonra, Ağustos 1922'de cephede ölünceye kadar rüyalarını terk etmedi.⁴⁶

Haziran 1941'de Alman-Sovyet savaşının çıkması, Sovyet devriminden sonra ülkelerinde bağımsız cumhuriyetler kurmaya çalışmış olan Türkî liderlerin çoğunda umutlar uyandır-

45 İslam Ordusu'nun Kafkaslar'daki yürüyüşü için, bkz. Aydemir, *Enver Paşa*, s. 359-442 ile C. W. Hostler, *Turkism and the Soviets* (Londra: George Allen and Unwin, 1957), s. 150-152. Bağımsız Kafkas Azerbaycanı devletinin kurulması ve Nuri Paşa ile Azeri önderliği arasındaki çatışmalar için, bkz. Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cematten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycanı (1905-1920)*, çev.Nuray Mert, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1988) s. 177-191.

46 Bkz. Aydemir, *Enver Paşa*, s. 529-630 ile Hostler, *Turkism and the Soviets*, s. 152-155. Zeki Velidi Togan da Enver Paşa'yla Buhara'da karşılaşmasını ve onun bir çatışmada ölünceye kadar yaptıklarını anlatır: A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), s. 434-442, 447-453.

dı. 1930'larda Polonya, Macaristan, Finlandiya ve Almanya, genellikle sürgündeki "ulusal komiteler" tarafından yayınlanan dergiler yoluyla Sovyet karşıtı propagandayı sürdürmeye çalışan, çeşitli Türki halklardan birçok göçmen Türkçü'yü barındırmıştı.⁴⁷ Savaş sırasında Berlin, bu göçmenlerle Alman resmi görevliler arasında bir buluşma yeri ve işbirliği merkezi haline geldi. Birkaç örnek vermek gerekirse, Mehmet Emin Resulzade, Ayaz İshaki, Said Şamil, Mustafa Çokay(oğlu) (sırasıyla, Azerbaycan, Kazan Tatarları, Kuzey Kafkas Dağıstanı ve Türkistan liderleri) ile Müstecib Ülkusal ve Edige Kırimal (Kırım Türkleri'nin temsilcileri), Alman Dışişleri Bakanlığı'yla ve *Ostministerium* (Rosenberg'in yönetimindeki İşgal Edilen Doğu Toprakları'ndan sorumlu Alman Bakanlığı) ile sürekli temas halindeydiler ve Rusya ve doğu cephelerinde Almanya'nın zafer kazanacağı umuduyla Almanlar'a bilgi, belge ve fikir veriyorlardı.⁴⁸ Bir başka deyişle, Alman çevreleri tarafından Pan-Türkçü eğilimlerin desteklenmesi, yalnızca Türkiye'ye yönelik özel bir planın gereği değildi. Türkiye'de kimi seçkin Türkçü şahsiyetlere gösterilen ilgi ve Türkiye'de Alman propagandasının yürütülmesi, Alman yetkilileri tarafından yürürlüğe konulan daha genel bir stratejinin sonucuydu. Ancak, Alman yetkilileri açısından, Türkiye'nin S.S.C.B'ye karşı savaşta

47 Landau, *Pan -Turkism in Turkey* adlı eserinin 78-80. sayfalarında *Turan Mecmuası* (Budapeşte), *Promethée: Organe de Défense Nationale des Peuples Opprimés de l'U.S.S.R. ve Şimali Kafkasya* (Varşova), *Yeni Turan* (Helsinki), *Emel Mecmuası* (Romanya Pazarlık'ta Kırım Türk Komitesi'nin çıkardığı aylık dergi), Berlin'de Mehmed Emin Resulzade'nin çıkardığı *Kurtuluş*, Mustafa Çoka-yoğlu'nun çıkardığı *Yaş Türkistan*, Milli İdil-Ural Komitesi'nin yayın organı *Yeni Milli Yol* hakkında bilgi verir. Ayrıca, bkz. Hostler, *Turkism and the Soviets*, s. 157-160. Burada Promete Birliği ile bu birliğin Sovyetler'den gelen Türki liderlere yaptığı yardımlar konusunda ek bilgi de vardır.

Batı Türkistan doğumlu (1890) Mustafa Çokay(oğlu), 1917'de kuruluş Sovyet yönetimi sağlamlaşıncaya kadar ayakta kalan bağımsız Hokant Milli Hükümeti'nin lideriydi. Türkiye'de düzenlenen anma günlerinde Türkistan'daki çalışmaları nedeniyle hâlâ saygıyla anılır. Bkz. *Türk Yurdu*, Mart 1987, s. 61. Kazanlı Tatarlardan Ayaz İshaki, 1905-1917 yılları arasında çeşitli dergilerde yazar ve yayıncı olarak görev yapmış, Sovyet devriminden sonra ise Rusya Müslümanları Kongrelerinde iki yıl Tatar delegesi olarak çalışmıştır. Bkz. Hostler, *y.a.g.e.*, s. 213-214.

48 Bkz. Hostler, *Turkism and the Soviets*, s. 177.

Nazi Almanyası saflarına katılması olasılığı, herhalde göçmen liderlerin sunduğu yardımlardan daha önemliydi. Aslında, üst düzey Alman liderleri, Türk kökenli topluluklara herhangi bir şekilde özerklik vermeyi düşünmüyorlardı. Onların amacı Alman işgali altındaki topraklarda doğrudan doğruya Alman yönetimi kurmaktı. Ancak, özerklik umutları, destek sağlamak amacıyla istismar ediliyordu.

Almanlar'ın Türkiye'de Pan-Türkçü eğilimleri kullanmalarının gerisinde yatan mantık, Sovyet ordularının yenilmesinin ve Bolşevik sistemin ortadan kaldırılmasının Türkiye'nin çıkarına olduğu görüşüydü.⁴⁹ Von Papen'in Alman Dışişleri Bakanlığı'na Alman-Sovyet savaşının çıkmasından üç hafta sonra gönderdiği siyasal rapordan alınan aşağıdaki pasajlar, hem Alman görüşünü, hem de Türk kamuoyundan edinilen kimi izlenimleri yansıtmaktadır:

Size gönderdiğim raporlar, Türkiye'nin, Alman-Sovyet savaşının çıkmasını nasıl sınırsız bir sevinçle karşıladığını sanırım göstermiştir. Türk basını, Hükümet'in tarafsızlık bildirisi gereğince, duyduğu büyük sevinci belli etmemesi yolunda kusuz uyarılmış bulunuyor. Bu nedenle basın yalnızca olayları vermekle yetiniyor. Ama bütün ülke, belirleyici gelişmeleri pür dikkat izliyor...

Sayın Saraçoğlu ve Sayın Numan* ile yaptığım konuşmalarda, Türkiye'nin, Bolşevik sistemin ortadan kaldırılmasıyla elde edeceği tartışılmaz çıkarlar nedeniyle zorunlu olarak Al-

49 Pan-Türkçülüğün Sovyetler'e karşı bir silah olarak kullanılabileceği düşüncesi, öteki ülkelerin büyükelçilerince de dile getirilmiştir. Örneğin, Fransa'nın Ankara büyükelçisi, SSCB'deki bütün Türk halkları kapsayacak bir "Büyük Turan" planı üzerinde durmuştur. 11. 2. 1940 tarihli raporunda, Türkiye'nin, "Büyük Turan" planının Sovyetler'i zayıflatacağı konusunda ikna edilmesi halinde, bu planı destekleyebileceğini de belirtmiştir. Sözü edilen tarihten bir ay önce ise, Ankara'yı ziyaret eden Finlandiya'nın Budapeşte büyükelçisi, Türk makamlarına, Türkiye'nin SSCB'ye savaş ilan edip "milyonlarca Müslüman'ı kurtarması" gerektiğini söylemiştir. Massigli'nin Paris raporu için, bkz. Krecer, *y.a.g.e.*, s. 209-210; Fin büyükelçisinin Ankara ziyareti için, bkz. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 99.

(*) Numan, 1942 yılının Ağustos ayına kadar Dışişleri Bakanlığı müsteşarı olarak görev yapan Numan Menemencioglu'dur.

man Devleti'nin tarafına geçeceğini sık sık vurguladım. Sovyetler'e açılan sefer zaferle sonuçlanır sonuçlanmaz, Alman Devleti, bu kadar zamandır tartışılan Avrupa'nın yeniden yapılandırılması projesini başlatabilecek durumda olacaktır. İşte o zaman Türkiye, Avrupalı bir devlet mi olduğuna, yoksa İngiliz-Amerikan-Rus cephesinin bir uzantısı olarak kalmak mı istediğine karar vermek zorunluluğunu duyacaktır...

Burada herkesin bu düşüncelere tamamen katıldığını söyleyebilecek durumdayım, çünkü resmi *Ulus* gazetesi, 11 Temmuz günlü başyazısında şöyle yazıyor: "Eğer Almanya bu savaşı kaybedecek olursa, Pasifik'ten Atlantik'e kadar bütün insanlık baştan aşağı sarsılacaktır. Eğer Almanya kazanırsa, Rus dünyası bölünecek ve dağılacak, Komünist Enternasyonal örgütü de sonsuza dek çökertilmiş olacaktır. Avrupa kıtasında daha düne kadar birbirlerinin boğazına sarılmış olan güçler, Kremlin'in boyunduruğuna düşmemek için biraraya gelmiş bulunuyorlar. Avrupa bir haçlı seferinin büyüüne kapılarak birlik olmuş durumdadır."...

Hiç kuşkusuz, Türk hükümetinin dileği, Alman Devleti'nin Bolşevizm'i yenerek savaşa son verebilmesidir...

Böyle bir durumda Türk hükümeti, açıkça söylemese bile, iyi niyetini gösterebilmek istiyor. Savaş ilerleyip Türk çıkarlarını ilgilendiren Kafkasya'ya yaklaştıkça, Türkler gelecekte bölgedeki durumun nasıl olacağı konusunda bizimle konuşmaya daha da istekli olacaklardır. Ali Fuad'ın* bugün bana ima ettiği gibi, *Türkler, Kafkasya'da Türkler'le aşağı yukarı ak-raba olan yerli boyların bir federasyonu kurulacak olursa, memnun kalacaklardır; Hazar Denizi'nin doğusunda ise bağımsız bir Turan devletinin oluşturulmasını en uygun çözüm sayacaklardır. Bu tampon devletler, Türkiye'yi, uzun bir süre Rus baskısından kurtaracakları gibi, ekonomik açıdan da önemli ölçüde güçlendirmiş olacaklardır..* (vurgu bana ait)⁵⁰

(*) Ali Fuad, Türk Harp Akademileri Komutanı General Ali Fuad Erden'dir.

50 Bkz. *Documents*, Series D, v.13, No. 125, s. 173-178'de yer alan, von Papen'in 14 Temmuz 1941'de Ankara'dan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği siyasal rapor.

Von Papen, ayrıca, Sovyet ordularına karşı başarılı Alman seferlerinin Türkiye’de otomatik olarak Pan-Türkçü hareketi canlandıracağını düşünüyordu. Bu nedenle, Türkiye’deki Alman propagandası, “Rusya’nın yeni bir düzene kavuşturulması, hem Almanya’ya hem de Türkiye’ye ortak yararlar sağlayacaktır” düşüncesini vurgulamalıydı.⁵¹ Türkiye’nin, Sovyet Rusya’nın sınır bölgelerinde yaşayan Türk kökenli halkların sorunlarına er ya da geç kulak vereceği düşüncesi Berlin’deki Alman yetkililer tarafından da paylaşılıyordu. Öte yanda Türk Büyükelçisi, Almanlar’ın bu yöndeki umutlarını daha da cesaretlendiriyordu. Örneğin, Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker, Hüsrev Gerede ile yaptığı bir görüşmeyi anlattığı raporunda, Hüsrev Gerede’nin “Türk kökenli boylar arasında anti-Sovyet propaganda yapma olasılığı konusuna değindi”ğini, “Kafkas halklarının bir tampon devlet çatısı altında birleştirilebileceğini” ve “Hazar Denizi’nin doğusunda bağımsız bir Turan devletinin kurulabileceğini belirtti”ğini yazıyordu.⁵²

Ankara’da ise, von Papen’in “haber kaynakları”, von Papen’in, “Rusya’daki Alman askeri üstünlüğünü dikkate alan Türk hükümet çevrelerinin, Türk-Sovyet sınırlarının ötesinde yaşayan kendi akrabalarının kaderine giderek ilgi gösterdikleri” sonucuna varmasına yol açtılar.* Von Papen, Sovyet cumhuriyetlerinin Türki halkları ile Türkiye arasındaki ilişkiler konusuna çok yakın ilgi gösteren nüfuzlu şahsiyetler arasında, Şükrü Yenibahçe (İstanbul milletvekili), Memduh Şevket Esendal (eski Kâbil büyükelçisi ve CHP genel sekreteri), Nuri Killigil (Enver Paşa’nın üvey kardeşi ve 1918’de Kafkasya’daki İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa), Prof. Zeki Velidi Togan (Başkırdistan lideri) ve Ahmed Cafer (Azeri göçmeni) ve son olarak emekli general Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet (Erkilet

51 Bkz. Kreckler, *y.a.g.e.*, s. 210.

52 Bkz. *Documents, Series D*, v.13, No. 179, s. 284’te yer alan, 5 Ağustos 1941’de Ribbentrop’a sunulan not.

(*) Ek V, 5 Ağustos 1941 tarihi itibarıyla von Papen’in “Pan-Türkçü hareket konusu” üzerine gözlem ve düşüncelerini tam metin olarak vermektedir.

Paşa) adlarını sayıyordu.⁵³

Von Papen, bu kişilerin Azerbaycan'ı (özellikle Bakü'daki zengin petrol yataklarını) ilhak etmek ve böylece 1918'de kaçan fırsatı tekrar yakalamak amacıyla bir komite kurduklarını iddia ediyordu. Doğu Türkleri'ne (yani Azeriler dışında, Hazar Denizi'nin doğusundan Türkmenistan'a kadar uzanan bölgede yaşayan topluluklara) gelince, sözde, büyüklü küçüklü bu halklar (Tatarlar, Türkmenler) bağımsız bir devlet içinde birleştirilecek, ancak Türkiye siyasal ve kültürel konularda bu devletin danışmanlığı rolünü üstlenecekti.

Von Papen'e göre, sözünü ettiği şahsiyetler hükümet çevrelerini temsil ediyordu; bu değerlendirme sadece kısmen doğruydur. Grup içinde yalnızca Şükrü Yenibahçe ile Memduh Şevket Esendal'ın Türk "yetkili makamları"nı temsil ettiği düşünülebilir. Erkilet Paşa, Genel Kurmay'la olan ilişkileri kendisini General Ali Fuad Erden'le birlikte Sovyet Rusya'daki Alman cephelerini ziyaret etmek için özel bir görevle gönderte-

53 Şükrü (Oğuz) Yenibahçe, Enver Paşa'nın yaveriydi. Üvey oğlu Burhan Oğuz; Nuri Paşa, Şükrü Yenibahçe, general H. Hüsnü Erkilet ile general Ali İhsan Sabis'in Birinci Dünya Savaşı'ndan arta kalan bir grup olduğunu, Almanya'ya besledikleri hayranlık ile Bolşevizm'e duydukları nefretin eş derecede yüksek olduğunu anlatır. Bkz. Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyu Alman Gerçeği ve Türkler*, s. 367-369, 385-386. Von Papen'in Promete Birliği'nin üyesi olarak tanıttığı "Ahmed Cafer" ise, von Papen'in iddiasının aksine, Ahmed Caferoğlu değildir. (Bkz. Ek 5).

Ahmed Caferoğlu, Kırım'dan değil, Azerbaycan'dan göç etmiş seçkin bir Türkolog'tu. Galiba von Papen, onu Cafer Seyit Ahmet Kırimer'le karıştırıyor. Kırimer, 1917 devriminden sonra Kırım'ın Almanlar tarafından işgal edildiği dönemde kurulan ve Almanlar'ın 1918'de geriye çekilmesiyle yıkılan kısa ömürlü Kırım hükümetinin dışişleri bakanıydı. Kırimer'in Nuri Paşa ve Emir Paşa'yla işbirliği yaptığını ve Kırım'ın ileri gelenlerini Alman Dışişleri Bakanlığı'yla ilişki kurmaya teşvik ettiğini gösteren kanıtlar vardır. Bkz. a.g.e., s. 369-374. Burhan Oğuz, burada, Müstecip Ülküsal'ın *İkinci Dünya Savaşı'nda, 1941-1942, Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası* adlı anı kitabından (İstanbul: 1976) alıntı yapıyor (s. 7-8, 12-13). Müstecip Ülküsal, savaş sırasında bir süre Berlin'de kalan iki Kırmılı'dan biriydi ve Alman makamlarıyla yaptıkları temaslar konusunda İstanbul'da bulunan Cafer Seyit Ahmet Kırimer'le yazışlıyordu.

Erkilet Paşa tarafından Nuri Paşa ile kendisinin Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki bağlantı elemanı olan ortaolçü ünvanlı bir diplomata yazılan 27 Kasım 1941 tarihli bir mektup da, Müstecip Ülküsal ile dava arkadaşı Edige Kırimal'ın İstanbul'dan, Berlin'de Alman Dışişleri yetkilileriyle temas kurmak üzere ayrıldıklarını doğruluyor. Bkz. *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri*, s. 37-38.

cek kadar iyi de olsa, emekli bir generaldi. Nuri Paşa ise, o sıralar artık ordu günlerini geride bırakmış, işadamı Nuri Killigil olmuştu. 1930'ların başında Mustafa Kemal Atatürk'le olan çatışmalarından dolayı Zeki Velidi Togan, İstanbul Üniversitesi'nde çalışmakta olması dışında, hükümet çevreleriyle ilişkilendirilebilecek belki de en son kişiydi. Ancak, bu kişilerin Alman-Sovyet savaşının çıkmasından sonra Alman yetkilileriyle kurmaya niyetlendikleri ya da kurdukları bütün ilişkiler, Türk Dışişleri Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı tarafından da biliniyordu; hatta sözkonusu ilişkiler zaman zaman bu iki kurumun yönlendirmesiyle yapılıyordu. Bir başka deyişle, bu kişiler Türk makamlarının onayıyla yarı-resmi ilişkiler kuruyorlardı. Yoksa, örneğin, General Ali Fuad Erden'in von Papen'e Kafkasya'da kurulabilecek bir federasyon ile ilgili belirttiği görüşler, von Papen tarafından, dış politika değerlendirmesi açısından fazla bir önem taşımayan bağımsız bir tavır olarak yorumlanır ve anlaşıldı.

Alman-Sovyet savaşı çıkar çıkmaz, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen özel komiteler ve personel, Sovyetler'e karşı "Pan-Türkçü düşmanlığın" her türlü belirtisini kullanma işini üstlendi. Aynı zamanda Alman Dışişleri Bakanlığı'nda siyasi daireden sorumlu müsteşar Woermann'ın başkanlığında kurulan "Rusya Komitesi"nde, Sovyetler Birliği'nin güneydoğusunda yaşayan Türk kökenli halklar (Kafkasyalılar, Kırgızlar ve Tatarlar) ile ilgili işler sorumluluğuna büyükelçi von Hentig getirildi. Von Hentig, Erkilet Paşa ile Nuri Paşa'nın Berlin'i ziyaretleri sırasında onlara eşlik ettiği gibi, genellikle Alman Dışişleri Bakanlığı ile Türkiyeli ya da o sırada Berlin'de yaşayan göçmen Türkçü şahsiyetler arasında irtibatı sağlayan diplomat olarak görev yaptı.⁵⁴

54 A. Henderson'a göre, bağlantı elemanı Werner Otto von Hentig, Birinci Dünya Savaşı sırasında da, Orta Doğu ve Orta Asya'da "beşinci kol faaliyetleri" düzenlemekten sorumluydu: "The Pan-Turanian Myth in Turkey Today", *The Asiatic Review*, v. XLI, January 1945, s. 90.

Alman Dışişleri'nin genel yapısı için, bkz. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 200; von Hentig ile Nuri Paşa arasındaki bağlantı için, bkz. Woermann'ın bir notu (U. St. S. Pol. No. 920, Berlin-October 28, 1941),

Bu temaslarda başrolü oynayanlar Nuri Paşa ile Erkilet Paşa idi. Türkiye'nin resmi temsilcisi Büyükelçi Hüsrev Gerede, Bakanlık tarafından Nisan 1942'de görevden alınana kadar, her ikisiyle de yakın ilişki içindeydi. Temaslarda ele alınan konu genel olarak Sovyet yönetimindeki Türkî halkların geleceği, özellikle de ortaklaşa kotarılabilirlik belirli anti-Sovyet faaliyetlerdi.

Ankara Büyükelçisi von Papen'in tavsiyesi üzerine, Nuri Paşa ilk olarak Bakanlık Müsteşarı Baron Ernst Weizsäcker tarafından kabul edildi. Nuri Paşa, Weizsäcker'e derhal Kafkaslar'la ilişkili sorunlarda danışmanlık yaparak yardımcı olmak istediğini ve "Kafkasya'da en az 100.000 kişiyi ayaklandırabileceğini söyledi."⁵⁵ Woermann'ın Nuri Paşa ile yaptığı görüşmelerden sonra 28 Eylül 1941 tarihinde kaleme aldığı not (metnin tamamı için bkz. Ek VI), Nuri Paşa'nın "Pan-Türkçü Ülkü"ye ilişkin konularda vurguladığı noktaları bütün ayrıntılarıyla ortaya sermektedir:

a) Azerbaycan, Dağıstan, Kırım, Volga-Ural havzası (başkenti Kazan) ve Türkistan'da yaşayan Türkî halkların bağımsız devletlerinin kurulması; bu devletler (Türkiye'ye ilhak edilmeseler bile) Türkiye'nin siyasal güdümü altında olacaklardır.

b) Almanlar tarafından işgal edilen etnik Türk ülkelerin yerli halk tarafından yönetilmesi.

c) Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinin öbürlerinden ayrı tutulması ve ileride bunlardan özel savaş birlikleri oluşturulması.

Documents, Series D, v.13, s. 707-708; Erkilet Paşa'nın, Alman Genel Kurmayı'na ve Sovyet Rusya'daki Alman cephelerine resmi ziyaretini tamamlayıp Türkiye'ye döndükten sonra von Hentig'le yaptığı kimi yazışmalar için, bkz. Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, s. 35, 37-38; von Hentig'in, General Fevzi Çakmak'tan özel bir mesaj getiren Dr. Harun (Garoun) adlı birini kabul ettikten sonra bu konuda bilgi vermek üzere Woermann'a gönderdiği gizli not (Berlin-November 24, 1941) için, bkz. a.g.c., s. 36.

55 Bkz. *Documents, Series D, v.13, No. 298, s. 473-474*'te yer alan, Bakanlık Müsteşarı Weizsäcker'in 10 Eylül 1941'de sunduğu not. O sırada Nuri Paşa, her zamanki gibi Leipzig Fuarı'na katıldıktan sonra Berlin'e henüz gelmişti. Burhan Oğuz, Nuri Paşa'nın iki yılda bir mutlaka Berlin'i ve Nazi yetkililerini ziyaret ettiğini de anlatır. Bkz. *Yüzyıllar Boyu Alman Gerçeği ve Türkler, s. 369.*

Nuri Paşa'nın Alman yetkilileriyle temasları sırasında üzerinde durduğu üç konudan yalnızca biri, Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinin belirlenmesi ve bunların (işgal edilmesi planlanan) Sovyet topraklarında özel bir savaş ve propaganda grubu olarak kullanılması, uygulamaya kondu. Bu öneriyi aslında ilk ortaya atanlar, Berlin'deki iki önde gelen Türkistanlı Mustafa Çokayoğlu ile Veli Kayum Han'dı. Öneri Rosenberg'in yönetimindeki *Ostministerium* (İşgal Edilen Doğu Toprakları Bakanlığı) tarafından onaylanmış ve bizzat Hitler tarafından da teşvik edilmişti. Alman Silahlı Kuvvetleri, Türk kökenli savaş esirlerini etnik Türk ülkelerin işgalinde propagandacı ajan olarak kullanmak ve böylece bölge halklarının desteğini sağlamak istiyordu. İlk deneme Kırım'ın işgali sırasında (Ekim ve Kasım 1941) yapıldı ve başarılı oldu; böylece çeşitli birliklerin kurulmasına ve bu Türk kökenli savaş esirlerinin OKW (Savaş Esirleri Dairesi) rehberliğinde eğitilmesine karar verildi. Erkilet Paşa ve General Ali Fuad Erden doğudaki Alman cephelerini ziyaret ettiklerinde (15 Ekim-5 Kasım 1941), Bolşevik yönetimi altında "ezilen Türkî halklar"dan bir grup savaş esiri ile görüştüler ve bunların isteklerini Alman yetkililerine iletiler. Erkilet Paşa, von Hentig'e, Berlin'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmak üzere olan iki Kırımlı göçmenin görüş ve katkılarından yararlanmalarını tavsiyesinde de bulundu. Woermann ve von Papen ise, Nuri Paşa'nın OKW'ya yardım etmesi ve Türk kökenli savaş esirlerinin seçiminde görev alması gerektiği konusunda anlaştılar. Zeki Velidi Togan, seçilen savaş esirlerinin eğitimine yardım etmek üzere Şubat 1942'de *Ostministerium* tarafından şahsen davet edildi; ancak General Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Menemencioglu'na yaptığı kişisel başvurulara rağmen Türk hükümetinden vize alamadı.⁵⁶

56 "Türk gönüllülerin ezici çoğunluğu Almanlar'ın eline düşen Sovyet savaş esirleri arasından devşiriliyordu. Ünlü bir Orta Doğu uzmanı olan general Oscar von Niedermeyer'in komutasındaki 162. Piyade Tümeni bu gönüllülerden savaş taburları kurmakla görevlendirilmişti." 30 Aralık 1941'de Alman Ordusu Yüksek Komutanlığı'na, ayrı ayrı Türkistan, Kafkas, Volga-Tatar, Kuzey Kafkas, Ermeni ve Gürcü alayları oluşturma ve bu alayları "ulusal kıtaların örgütlenip siyasal eğitimden geçirildiği talimgâhlar" durumuna getirme emri veril-

Yayınlanan Alman belgeleri, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın, hem Türk kökenli savaş esirleri konusuna, hem de genel olarak anti-Sovyet propaganda yürütmek üzere Alman Dışişleri Bakanlığı ile işbirliği yapma konusuna olumlu yaklaştığını ortaya koyuyor.⁵⁷ Ancak, en üst düzey Türk dış politika yöneticilerinin tutumu daha büyük ağırlık taşıyordu; dolayısıyla bu etken, "Pan-Türkçülük silahı" konusunu değerlendirirken öncelikle ele alınmalıdır.

3. Türk Dış Politika Yöneticilerinin Tutumu

Alman-Sovyet savaşının çıkmasıyla birlikte, hem von Papen hem de Ribbentrop, Türk yetkililerinin, Sovyetler Birliği'nin etnik Türk bölgeleri üzerinde bağımsız devletler kurulması konusunu konuşmak isteyeceklerini düşünüyorlardı. Kurulması düşünülen devletler yönetim Alman ordusundan yerel liderlere devredilince, Türkiye'nin siyasal gözetimine gireceklerdi. Nuri

di. Bu özel savaş birliklerinin örgütlenmesi konusunda ayrıntılı bilgi için, bkz. Hostler, *Turkism and the Soviets*, s. 177-179. Krecker (y.a.g.e., s. 220-222), sözü edilen birliklerin ileri harekâtlarda da kullanıldığını, partizanlara karşı sadece kendi yurtlarında (Kafkasya) değil, ayrıca Stalingrad'ta da savaşınıydıklarını belirtir.

"Savaş esirlerinin seçilmesi ve siyasal eğitimden geçirilmesi" konusunda Nuri Paşa'dan beklenenler için, bkz. "Memorandum by the Director of the Political Department" (Woermann), U. St. S. Pol. No. 920, Berlin-October 28, 1941, *Documents*, Series D, v.13, No. 431, s. 707-708. Erkiyet Paşa'nın doğu cephesindeki savaş esirleri hakkındaki izlenimleri için, bkz. *Şark Cephesinde Gördüklerim*, s. 197-205; iki Kırım göçmeni hakkındaki tavsiyesi ise, Ankara'ya döndükten sonra von Hentig'e gönderdiği 27 Kasım 1941 tarihli mektupta yer almaktadır. (Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, s. 37. Ayrıca bkz. dipnot 53).

Zeki Velidi Togan'ın Türkt savaş esirleriyle ilgilenmesi ve Almanya'dan vize istemesi konusundaki açıklamaları için, "İrkçilik-Turancılık davası" sırasında yaptığı savunmadan bir bölüme yer veren 27 Ağustos 1946 tarihli *Tasvir* gazetesine bakılabilir.

57 Örneğin, von Hentig'ten Woermann'a gönderilen gizli not (Berlin, 24 Kasım 1941) ile von Hentig'in sunduğu not (Berlin, 1 Ocak 1942), sırasıyla, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri*, s. 36 ve 58-59'da bulunabilir. Von Papen'in Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği (Alman Elçiliği, No. A 2632/42 kodlu) notta bölüm Hostler, *Turkism and the Soviets*, s. 175'te yer almaktadır. Papen, bu notta general Mürsel Bakü'nün Alman Elçiliği'ne yaptığı ziyareti ve Fevzi Çakmak'ın Azeri ve Kafkas halklarına yardım sağlama planları konusunda kendisiyle yaptığı ikili toplantıya ilişkin verdiği bilgileri aktarmaktadır.

Paşa'nın "Pan-Turancı" gündeminde yer alan öbür iki önemli konu da zaten bunlardan ibaretti. Alman-Sovyet savaşının çıkması, her ne kadar Türk hükümetinin açık bir şekilde Pan-Türkçü beklentileri telaffuz etmesine neden olmadıysa da, von Papen, Ağustos 1942'de ölünceye kadar Başbakanlık yapan Refik Saydam'ın,⁵⁸ Saydam'ın ölümünden sonra Başbakan olan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun ve Saraçoğlu'dan boşalan Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Müsteşar Numan Menemencioglu'nun, çeşitli görüşmeler sırasında dile getirdikleri görüşleri gayet cesaret verici buluyordu. Bu yetkililer, genel olarak Türkçü çevrelere oranla çok daha sakıngan bir tutum takınsalar da, Türkçü çevrelerin Alman Dışişleri Bakanlığı ile yarı-resmi görüşmeler yapmalarını ya da temas kurmalarını onaylamadıklarına dair hiçbir belirti göstermiyorlardı. Sonuç olarak, von Papen ve Ribbentrop, Pan-Türkçü planların Türkiye'yi savaşa çekme konusunda yarar sağlayacağını düşünüyorlardı.⁵⁹

Türk dış politika yöneticileri, von Papen'e, Almanlar'ın Sovyetler'e karşı girdiği savaşa sempatiyle yaklaştıklarını, Sovyetler Birliği'nde "nüfusu kırk milyonu bulan Türkî halkların geleceği" ile "Bolşevizmin yıkılması" konusuna yakın ilgi duyduklarını dile getirdiler. Örneğin Menemencioglu, von Papen ile yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin doğal olarak kırk milyon Türk etnik kökenli insanın kaderine kayıtsız kalamayacağını; bunların Türkiye ile "coğrafi olarak" birleşmelerinin Rusya'ya yeni bir düzen verilmesinden sonra mümkün olabileceğini belirtirken; Saraçoğlu da başka bir Alman diplomat Clodius'a Türkî halklar arasında özerk hükümetlerin kurulması durumunda bile bu hükümetlerin yine de Türkiye'den kültürel yardım alabileceklerini

58 Von Papen'le yaptığı bir görüşmede, Refik Saydam, bu savaşın "Rus halkına değil, Bolşevizm'e karşı açılmış bir savaş" olduğunu savunan Alman yaklaşımını doğru bulduğunu, aynı şekilde, "anti-komünist görüşleri sağlamca benimsemiş" Türk halkının da bu yaklaşımı anlayışla karşıladığını belirtti. Bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 140.

59 Örneğin, von Papen, (işgalin tamamlanmasından sonra) Kırım'ın yeni yönetimine Kırım Tatarları'nın katılmasına izin verilmesi halinde, Türk hükümetinin bu adımdan çok etkileneceğini düşünüyordu. Bkz. von Papen'in 10 Kasım 1941'de Dışişleri'ne gönderdiği rapor, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri*, s. 32-34.

açıkça ifade etti.⁶⁰ Menemencioglu, Türkiye'nin, kuzeyinde "tehditkâr bir Slav İmparatorluğu" yerine Almanya'yı görmekten memnurluk duyacağı konusunda von Papen'e güvence verdi. Böyle bir gelişme, Türkî halkların özerkliklerini kazanmasına yarayacak; onların kültürel haklarının siyasal bir güvenceye kavuşması ise Türkiye'yi tatmin edecekti.⁶¹ Ancak, İnönü, Almanlar'ın S.S.C.B'deki harekâtı başlangıçta başarılı olduğu halde, Türkiye'nin planları konusunda kesin bir yanıt vermekten kaçındı. Ağustos sonlarında (28 Ağustos 1941) Alman ordusu Sovyet topraklarında ilerlemeye devam ederken, von Papen, İnönü'ye, "Sovyet İmparatorluğu'nun yeniden düzenlenmesi" konusunda ne düşündüğünü sordu. İnönü, Almanlar Sovyet Rusya'da kesin zafere henüz ulaşmadıkları için bu konuda konuşmanın zamansız olacağı yanıtını verdi. Türkiye'nin savaş dönemi dış politikasını inceleyen bir yazara göre, İnönü Alman ordularının II. Dünya Savaşı'nda nihai zaferi kazanacağına aslında hiç inanmamıştı.⁶² Bir ay sonra Saraçoğlu da, aynı şekilde, von Papen'e, Sovyetler Birliği'ndeki Alman harekâtının sonucu kesinleşene kadar beklemek istediklerini belirtti.⁶³

60 Menemencioglu'nun von Papen'le 30.9.1941'de, Saraçoğlu'nun da Clodius'la (Türkiye'yi ziyaret eden Alman Ticaret Heyeti'ne başkanlık eden Alman diplomatı) 10.10.1941'de yaptığı görüşmeler için, sırasıyla bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 146 ve Kreckler, *y.a.g.e.*, s. 215. Clodius, aynı gün Menemencioglu'yla da görüşmüş, ondan da, aynı şekilde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkî halkların geleceğiyle ilgilendiği mesajını almıştı. Bkz. Önder, *y.a.g.e.*, s. 146.

61 Von Papen'in 26 Ağustos 1942'de Dışişleri'ne gönderdiği telgrafa bakınız: *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945 (Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts)*, Serie E: 1941-1945, v 2, No. 233, s. 399-402. *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik*, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde bulunan Alman dış politikası dosyalarıdır. 1972 yılında Göttingen'de Vandenhoeck ve Ruprecht Yayınevi tarafından basılan bu dosyalara Stanford Üniversitesi'ne bağlı Hoover Savaş, Barış ve Devrim Enstitüsü kütüphanesinde ulaştım. Adı geçen kaynak, bundan böyle kısaca ADAP olarak anılacaktır.

62 İnönü'nün von Papen'e yanıtı için, bkz. *Documents, Series D*, v.13, s. 211. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg* adlı incelemesinde İnönü'nün "Almanlar'ın Sovyetler'i yenebileceğinden emin olmadığı"nı belirtir. İnönü, bu sözleri, yazarın Türk dış politikasının II. Dünya Savaşı dönemindeki hedefleri konusunda kendisiyle yaptığı görüşme sırasında söylemiştir (s. 265).

63 Saraçoğlu'nun 30.9.1941'de Papen'e verdiği yanıt için, bkz. *a.g.e.*, s. 146.

Türkiye'nin Alman Dışişleri Bakanlığı'na genelde verdiği yanıt ise aslında gayet belirsizdi ve Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılan Alman baskısı arttıkça yanıtın belirsizliği daha da arttı. İnönü ve İnönü'nün yönlendirdiği üst düzey politika yöneticileri, Alman yetkililerine, Türkiye'nin, Sovyet toprakları üzerinde herhangi bir hak iddiasının bulunmadığını, ayrıca, Sovyetler Birliği'ndeki Türkî halklarla resmen ilgilendiği yolunda bir açıklama da yapamayacağını belirttiler. Ancak, yarı-resmi kimi "üçüncü kişiler" aracılığıyla Türkçü girişimlerin gayri resmi bir yolla sürdürülmesine de itirazları yoktu. Öte yandan, Türk hükümetinin, "milliyetçi Türk gençliği"nin Sovyetler Birliği'ne karşı saldırgan bir tutum takınmasını önlemeye çalışmak zorunda olduğunu da söylediler.⁶⁴

Artan Alman baskısı, aslında Türkiye'nin "tarafsız" kalmak zorunda olduğu düşüncesini pekiştirerek Türkiye'yi daha da ihtiyatlı olmaya itti. Hüsrev Gerede, 23 Nisan 1942 tarihinde Türk Kulübü'nde TBMM'nin açılış yıldönümü vesilesiyle düzenlenen törende yaptığı konuşmada, açıkça, "Türklerin tarihi ve acımasız düşmanının, sonunda, dizüstü çökmek üzere olduğu"nu söylediği için Ankara'ya geri çağrıldı (ve yerine Saffet Arıkan atandı).⁶⁵ Türk hükümetinin ihtiyatlı ama belirsiz tutumunu, Başbakanlığa atanan Saraçoğlu'nun, von Papen'le 27 Ağustos 1942 tarihinde yaptığı görüşmede söyledik-

64 Saraçoğlu'nun 6 Nisan 1942'de von Papen'e söylediği, Türkiye'nin resmen Pan-Türkçü bir politika güdemeyeceği, ancak bu yöndeki gayri resmi çalışmalara karşı çıkmayacağına ilişkin açıklaması için, bkz. ADAP, Serie E, v 2, No. 115, s. 196-198. Türkiye'nin toprak talebinin olmadığı çok daha önceden, 23 Ağustos 1941 tarihinde Ribbentrop'a Hüsrev Gerede aracılığıyla iletilmiş ve sonradan 10 Ekim 1941'de Menemencioglu tarafından Clodius'a tekrarlanmıştı; Türk gençliğinin Pan-Türkçü politikaya kapılıp gitmesine müsaade edemeyeceklerini söyleyen de Saraçoğlu'ydü. Bkz. Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 145 ve 146.

65 Bkz. Oguz, *y.a.g.e.*, s. 376. Türk hükümeti, hükümet politikasına uyum göstermeyen ve Eylül-Ekim 1939'da Türk basınında görülen Alman karşıtı havaya son verilmesini isteyen önceki büyükelçi Hamdi Arpag'ı da geri çağırılmıştı. İnönü ile Türk Dışişleri Bakanlığı, Mihver tehditine karşı Fransa ve İngiltere ile karşılıklı ittifak anlaşmasını imzalamak üzere oldukları için, büyükelçinin tutumu yakışsız bulunmuştu. Bkz. Feridun Cemal Erkin, *Dışişleri'nde Otuz-dört Yıl* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980), s. 121.

leri en iyi biçimde gösteriyor. Von Papen'e göre, Saraçoğlu "Rusya sorunu" konusunda von Papen'e, bir Türk olarak arzusunun Rusya'nın yok edilmesi olduğunu, böylece Führer'in yeni bir çağ başlatabileceğini; bunun Türk halkının yüzyıllık rüyası olduğunu; ancak, bir Başbakan olarak görevinin, Sovyetler'e, misillemeye girişmek ve Türkî halkları yok etmek için en küçük bir bahaneye bile mahal vermemek olduğunu söyledi. Türkiye tarafsızlığını korumak zorundaydı ve bundan hiçbir şekilde vazgeçemezdi. (Ek VII)⁶⁶

Öte yandan, Ribbentrop'un Dışişleri Bakanlığı ile Rosenberg'in *Ostministerium*'u arasında Alman *Ostpolitik*'inin hedefleri konusunda bir çelişki vardı. Ribbentrop'un Dışişleri Bakanlığı, Alman işgali altında bulunan Türk kökenli halkların topraklarında yarı-özerk ya da "dolaylı" yönetimlerin kurulmasını akla yakın buluyordu (ve von Papen, böyle bir gelişmeyi Türkiye'yi savaşa girmeme kararından vazgeçirecek bir koz olarak görüyordu). Rosenberg'in *Ostministerium*'u ise, ne şekilde olursa olsun "dolaylı yönetim" ya da özerkliği olanaksız sayıyordu. Tamamen ırkçı bir politika izleyen Rosenberg'in *Ostministerium*'u, Almanlar tarafından işgal edilen topraklarda "Ari ırkından olmayan" halklara yönetim hakkı tanıma düşüncesini baştan reddediyordu.⁶⁷

Aslında, Hitler ve Rosenberg arasında daha 1941 yılı Temmuz'unda üstü örtülü bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre, örneğin, Kırım sömürgeleştirilecek ve aynı zamanda Almanlaştırıla-

66 Von Papen'in Alman Dışişleri'ne 27 Ağustos 1942'de gönderdiği siyasal rapor, ADAP, Serie E, v 3, No. 238, s. 411-414.

Dönemin ileri gelen Türkçülerinden (Oğuz aşiretinin tarihi, eski Türk yazıtları ve Türkçülük tarihi konusundaki kitaplarının yanı sıra Türkçü dergilerin çoğunda Türk tarihi ve dili hakkında yazıları çıkmakta olan) Hüseyin Namık Orkun'a göre, Şükrü Saraçoğlu, gençliğinden beri inançlı bir Türkçü'yü. Orkun, Saraçoğlu'nun 1913'te Cenevre'de bir grup üniversite öğrencisi tarafından kurulan Türk Yurdu adlı Türkçü derneğinin üyelerinden biri olduğunu öne sürer. Bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi* (Ankara: Kömen Yayınları, 1977), s. 108-110.

67 Dışişleri ile *Ostministerium* arasındaki anlaşmazlık konusunda Krecker, y.a.g.e., s. 217-218'te dikkate değer bilgiler vardır. Oğuz, y.a.g.e., s. 371'de Almanlar'ın yerel yöneticilik için Türkler'den çok Ermeniler'i ve Gürcüler'i yeglediği öne sürülür.

caktı. 1942 yılının yaz aylarında ise, Kırım'ı Mayıs'ta işgal etmiş bulunan Alman birlikleri Kafkaslar'a doğru ilerliyorlardı ve bu bölge, özellikle Azerbaycan ve Bakû, için de aynı plan yapılıyordu. 1942 yılının Eylül ayında, Ribbentrop'a, Dışişleri Bakanlığı'nın "etnik Türk bölgelerin kurtarılması için Türkiye'den işbirliği talep etme" konusuna ihtiyatla yaklaşması gerektiği iletilti. Hitler açıkça, Türkiye ile görüşülürken, Kafkaslar ve Kafkas petrolleriyle ilgili olarak hiçbir vaatte bulunulmaması gerektiğini belirtti. Ribbentrop da von Papen'e, Türk yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde artık bu konuyu açmamasını tavsiye etti. Alman orduları 1942 yazında Kafkaslar'a girmeye başlayınca, Alman Dışişleri Bakanlığı "Pan-Türkizm silahı"nı kullanmaktan vazgeçti. Ayrıca Ribbentrop, Türkiye'nin savaşa girmeme politikasını sürdürmekte kararlı olduğunu anlamıştı.⁶⁸

Ancak Türkiye'deki Türkçü çevreler, ne Türk dış politika yöneticilerinin belirsiz tutumunun gerekçesini algılamış, ne de S.S.C.B'nin etnik Türk halklarına yönelik Alman ilgisinin gerçek nedenlerini anlamış görünüyorlardı.⁶⁹ Bu, Almanya'nın Pan-Türkçülük silahını kendi çıkarları için ikinci kez kullandıydı. Ancak Türk hükümeti için Pan-Türkçülük, hem Nazi Almanyası hem de Sovyetler Birliği'yle ilişkileri açısından dikkatli ve hesaplı yaklaşım gerektiren bir konuydu. Türk dış politika yöneticileri de, bir yılı aşkın bir süre boyunca, Pan-Türkçülük silahını Alman Dışişleri Bakanlığı'nın beklentilerine yanıt vermek üzere kullandılar. Ayrıca, onlar da en az

68 Hitler ile Rosenberg arasında Kırım ve Kafkaslar konusundaki anlaşma ile Ribbentrop'un durumu nasıl değerlendirdiği üzerine, bkz. Krecker, *y.a.g.e.*, s. 218 ve 219-220. Alman Dışişleri'nde politika değişikliğini gösteren ve von Papen'e gerekli bilgilerin verilmesini öneren özel bir belge için, bkz. ADAP, Serie E, v 3, No. 284, s. 486-487. Burada Führer için yazılmış özel bir not ile Sonnleithner adlı diplomat tarafından 12 Eylül 1942'de Ribbentrop'un bürosunda Papen'e gönderilmek üzere yazılmış örnek bir telgraf bulunmaktadır.

69 Türkî savaş esirleri ile Kırım'ın gelecekteki yönetimi konusunda Alman Dışişleri'ne danışmanlık teklif etmek üzere Berlin'e giden iki Kırım göçmeninden biri olan Müstecip Ülküsal (bkz. not 53), anılarında, 1942 sonlarına doğru o sırada Berlin'de bulunan etnik Türk göçmenlerden bir kısmının, Nazilerin SSCB'nin Türkî halklarına siyasal özgürlük verme niyetinde olmadığını yavaş yavaş anlamaya başladığını anlatır. Bkz. Oğuz, *y.a.g.e.*, s. 374-375.

Türkçüler kadar Bolşevizme düşmandılar. Ancak asıl hedef savaşa girmemektir.

Türkçü gruplar Türkiye'nin sonunda savaşa gireceğini ve Müttefiklere karşı savaşacağını ümit ediyorlardı. Grubun bir temsilcisine göre,⁷⁰ bu, Türkiye'nin Azerbaycan üzerinde siyasal haklar iddia etmesini sağlamakla kalmayacak, ayrıca Irak ve Suriye'deki eski Osmanlı topraklarının geri alınması olanağını da yaratacaktı. 1940'ların başlarında yayınlanan *Bozkurt*, *Gök-Börü* ve *Çınaraltı* gibi Türkçü dergiler, tüm savaş boyunca, ancak özellikle Sovyet-Alman savaşının çıkmasından sonra, savaş çağrısında bulunan yazılarla dolup taşıyordu ve sürekli olarak "Türk Birliği" konusunu işliyorlardı. Emekli General Emir Erkilet *Çınaraltı*'nın, emekli general Ali İhsan Sâbis ise *Bozkurt*'un yazarları arasındaydı. Toplum, kültür ve eğitim konularında "milliyetçi" eleştirileriyle ünlenen *Çınaraltı*'nda yayınlanan birçok başyazı, ya savaşların insanlık tarihindeki "olumlu" rolünü vurguluyor, ya da Türkiye'nin "siyasal" sınırlarının ötesinde kalan "ulusal" sınırları okuyucularına hatırlatıyordu.⁷¹ Mayıs 1939 ile Temmuz 1942 tarihleri arasında düzensiz aralıklarla yayınlanan *Bozkurt* ve onun ardından Ekim 1942 ve Mayıs 1943 tarihleri arasında çıkan *Gök-Börü*, militan bir dil kullanarak Mihver devletlerinin yanında savaşa girmeyi ısrarla savunuyorlardı. Her iki dergi de ayrıca "Büyük Türkiye" ülküsüne verdikleri ağırlıkla dikkat çekiyorlardı. Örneğin *Gök-Börü*'nün ilk sayısında "Yeni Turan" adlı bir şarkının sözleri, Türk gençliği arasında bu ülküyü yayma amacıyla basılmıştı. Ancak

70 "İrkçilik-Turancılık" davasında yargılanan 23 kişiden biri olan ve günümüze kadar Türkçü etkinliklerini sürdüren İsmet Rasin Tümtürk, kendisiyle 12 Ekim 1989'da yapılan görüşmede açıkça şunları söylemiştir: "Eğer Türkçüler iktidarda olsalardı, Lozan Andlaşması'nın gözden geçirilmesine çalışır, Suriye ve Irak'ı geri alıp Azerbaycan'ın siyasal yönetiminde hak iddia ederlerdi".

71 *Çınaraltı*, 1940'ların başlarında en popüler Türkçü dergilerden biriydi. Dergi, adını Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua*'nın birinci sayısında yayımladığı bir makalesinin başlığından almıştır. *Çınaraltı* üzerine geniş bilgi Bölüm V ve VI'da verilecektir. Derginin, İkinci Dünya Savaşı ile Türkiye'nin sınırları konusundaki görüşleri için, şu sayılarına bakınız: Sayı 2 (16 Ağustos 1941), 3 (23 Ağustos 1941), 7 (20 Eylül 1941), 11 (18 Ekim 1941), 38 (13 Haziran 1942), 48 (22 Ağustos 1942).

1943'ün başlarında *Gök-Börü*'de (sayı 7, 15 Şubat 1943), Reha Oğuz Türkkan tarafından yazılan ve Alman kuvvetlerini Stalingrad'da bozguna uğratan Sovyet "mucize"sini öven bir makale yayınlandı.⁷² Türkkan'ın Sovyet direnişini övgüyle karşılaması, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin karşılıklı konumlarının değişmesinden kaynaklanan bir politika değişikliğinden çok, cesaret ve "kahramanlık" aşkını dile getiriyor gibiydi.

Aslında, 1941 ve 1942 yıllarında Türkçü basın, hükümetin belirgin bir baskısıyla karşılaşmamıştı. Tersine, Şevket Raşit Hatiboğlu (1942-1946 yılları arasında Tarım Bakanı) ile CHP'nin ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt'un (1924-1930 yılları arasında Adalet Bakanı), *Bozkurt*, *Gök-Börü* ve *Çınaraltı*'na yazı yazmaları, bu yayınların uygun bulunduğunu gösteriyordu.⁷³ Türkçü dergilerden yalnızca birinin bir sayısı toplatılmıştı (*Bozkurt*, sayı 11, Temmuz 1941); bu sayının da kapığında, Sovyetler Birliği'ndeki etnik Türk bölgelerinin, Türkiye'nin yanı sıra İran, Çin ve Afganistan'dan belirli bölgeleri de kapsayan ortak bir Türk Birliği'nin sınırları içerisinde gösteren bir harita vardı. Öte yandan, Anadolu Ajansı'nda çalışan bir grup Yahudi personelin Mayıs 1942'de işten çıkarılması⁷⁴ ve özellikle Varlık Vergisi'nin 1943 başlarında yürürlüğe konmasıyla⁷⁵ gayri müslim (ki bu, Türk olmayanlar anlamına da geliyordu) tüccar ve sanayicilerin omuzlarına bindirilen

72 Şarkı sözlerinin Halide Edip tarafından yazıldığı söylenir. bkz. *Gök-Börü*, sayı 1, 5 Kasım 1942. *Gök-Börü* ile *Bozkurt*, 1940'ların ünlü Türkçülerinden Reha Oğuz Türkkan tarafından çıkarılıyordu. Türkkan ve çıkardığı yayınlar konusunda geniş bilgi Bölüm V'te verilecektir.

73 Bkz. *Bozkurt*, sayı 9, Aralık 1940; *Gök-Börü*, sayı 1, 2, 4 (5 Kasım 1942, 24 Kasım 1942, 1 Ocak 1943), ve *Çınaraltı*, sayı 94, 95 (10 ve 17 Temmuz 1943).

74 Bkz. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 26. Olayın yakın zamanlarda yapılmış bir değerlendirmesi için, bkz. Korkmaz Alemdar, "Anadolu Ajansı'na Alman Baskısı", *Tarih ve Toplum*, sayı 87, Ocak 1987, s. 52-53.

75 Saraçoğlu hükümetince yürürlüğe konulan Varlık Vergisi'nin amaçları ve uygulanışı konusunda en kapsamlı bilgi için, bkz. Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951). Verginin, "Türk piyasası ile ekonomisini Türkleştirmek" ve ayrıca savaş ekonomisinin olumsuz etkilerini azaltmak üzere anti-enflasyonist önlemler getirmek amacını taşıdığı görüşünü paylaşan öbür kaynaklar için, bkz. Barutçu, *Siyasi Anılar*, s. 263 ve Asım Us, *Hatıra Notları, 1939-1950* (İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966), s. 554.

yük, Türkiye'deki Türkçü çevrelerin takdirini kazandı. Saraçoğlu'nun, 5 Ağustos 1942'de, hükümetin Türkçülüğe bağlılığını belirten demecinin kanıtladığı gibi, kendi kimi ırkçı talepleriyle hükümet politikası arasında bir uygunluk olduğunu görmekten memnundular.

Türkçü dergilerin Pan-Türkçü platformu ve bu yıllar boyunca Türkçü gençliğin hareketlenmesi, yabancı muhabirlerin ve siyasal incelemecilerin de dikkatini çekiyordu. Esas olarak İstanbul'daki Türk kökenli göçmenlerin derneği olan Türk Kültür Birliği'nin kültürel faaliyetleri ve 1942'de yapılan kongresi; Türkistan Türk Gençler Birliği'nin düzenlediği geceler; *Bozkurt* dergisinin militanlığından ve Türk hükümetinin bu konuda gösterdiği hoşgöründen rahatsızlık duyan Sovyet gözlemcilerinin düşünceleri, ilgiyle ele alınıyor ve ayrıntılı bir şekilde işleniyordu.⁷⁶

Ancak, Alman kuvvetlerinin Stalingrad'da yenilmesiyle (Ağustos-Kasım 1942), Sovyet zaferi artık gerçek olmuştu. Denge, üç ay içinde Sovyetler lehine değişmiş; Türkiye'nin üzerindeki Alman baskısı kalkmıştı. CHP hükümeti de hemen Türkçü dergilere karşı tavrını değiştirdi. Yayını durdurulan ilk dergi *Türk Yurdu* (Eylül 1942-Ocak 1943) oldu. İkinci olarak, Azeri göçmeni Ahmet Caferoğlu tarafından Temmuz 1942'den beri yayınlanan ve künyesinde "Türk Kültür Birliğinin Savunucusu" olduğu belirtilen *Türk Amacı* dergisi, Şubat 1943'te sekizinci sayısından sonra yasaklandı. Nihal Atsız'ın 1930'lardaki dergilerinin bir devamı olarak yayınlamaya giriştiği *Türk Sazı* dergisinin (15 Mayıs 1943) dağıtımı, birinci sayısının baskısı tamamlandıktan hemen sonra yasaklandı. *Gök-Börü'nün* de aynı ay içinde yayınına son verildi.

Hükümet baskısı 1943 yazında bir süre için durdu ve Nihal Atsız ikinci *Orhun*'unu Ekim 1943'de yeniden yayınlamaya

76 Bkz. Saint-Hervé, "Le Panturquisme sentimental et l'autre," *Le Temps*, 18 ve 20 Haziran 1942; "A travers l'Europe en guerre," *Le Temps*, 23 Haziran 1942; G. Jäschke, "Der Turanismus und die kemalistische Türkei", H. H. Schäfer (ed.) *Orient in Deutscher Forschung* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1944); ve A. Henderson, y.a.g.e., s. 88-92.

başladı. Bu, Türk hükümetinin savaşın yine zor bir evresinden geçtiği kısa bir dönemdi. Ocak 1943'de yapılan Adana görüşmelerinden beri Müttefik devletlerin Türkiye üzerindeki baskısı artmıştı. Öte yandan, Ege hâlâ Alman denetimi altındaydı ve Türkiye, Almanya'ya karşı savaş ilan edecek olursa ağır bir hava bombardımanı tehditi ile karşı karşıya gelecekti.⁷⁷ Haziran ayında Saraçoğlu, Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının hâlâ yürürlükte olduğunu açıkladı. Türk politika yöneticileri, "ikinci cephe"nin Balkanlar'da açılması olasılığından tedirgindiler ve zaman kazanmaya çalışıyorlardı. Öte yandan, denge- nin Sovyetler lehine değişmesi, Türk solunu 1943 yazında *En Büyük Tehlike* broşürünü çıkarmaya yöneltti. Bu broşürde, Türkçüler, Naziler'le birlikte dolap çevirerek Pan-Türkçü amaçlar peşinde koşmakla suçlanıyorlardı.

Sovyetler Birliği Faktörü

Alman baskısına ve kimi Türk yetkililerinin aynı yöndeki gerçek gayretlerine rağmen, İnönü ve üst düzey dış politika yöneticileri Pan-Türkçülüğü resmi bir politika olarak benimsemekten kaçınmışlardı. Ancak Sovyetler Pan-Türkçü yayınlara gösterilen hoşgörüden rahatsızdılar. Pan-Türkçülük konusundaki yazışmaları ortaya koyan gizli Alman belgelerinin ele geçirilmesinden sonra bu rahatsızlık daha da artmıştı. Daha savaş sona ermeden önce, hem Batılı müttefikler hem de Sovyetler, "Pan-Turancı ... faaliyetlerin Almanlar tarafından teşvik edildiği ve mali olarak desteklendiği" düşüncesine gelmişlerdi.⁷⁸

Sovyetler'le Türkiye'nin İstiklâl Savaşı'nın başlangıcından itibaren birbirleriyle kurdukları dostane ilişkiler, II. Dünya Savaşı'nın değişen koşulları altında varlığını sürdüremedi. Her iki tarafın birbirini tehdit kaynağı olarak görmesi, ilişkilerin bozulmasına yol açtı; bu bozukluk 1945 yılında en üst düzeye

77 Bkz. Knatchbull-Hugessen, *y.a.g.e.*, s. 192.

78 Bkz. "Axis Plots in Turkey", *Times*, 16 Mayıs 1944. Yazıda ayrıca şöyle denilir: "İngiliz-Türk ittifakına ve Rusya'ya karşı açılan kampanyanın ve öteki beşinci kol faaliyetlerinin sorumlusu da odur".

tırmandı. Türk hükümeti içinde ve kamuoyunda anti-Sovyet tutumun yoğunlaşması ise, iç politikada Türkçüler'in konumunu olumlu yönde etkiledi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Sovyet hükümetleri arasında 1921'de imzalanan anlaşma uyarınca iki ülke karşılıklı sınırları konusunda bir anlaşmaya varmakla kalmadılar; aynı zamanda, birbirlerinin rejim ve politikalarına karşıt siyasal faaliyetleri de bastırma konusunda anlaştılar. Bu, açıkça, Türk hükümetinin Türkiye'de Pan-Türkçü propaganda yürütülmesine müsaade etmeyeceği, ayrıca, Sovyetler Birliği içerisinde "Turan-çı" faaliyetlerin düzenlenmesine destek olmayacağı; buna karşılık da, Sovyetler'in Türkiye'ye Bolşevizm ihraç etmeyecekleri anlamına geliyordu. Ankara hükümeti, Enver Paşa'dan daha güvenilir bulunmuştu. Enver Paşa'nın, Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na Kuzey Afrika Müslümanlarının temsilcisi sıfatıyla katılmasına ve Bolşevizmin destekleyicisi olduğunu ilan etmesine rağmen, Alman çevreleri ile bağlantıları ve Azerbaycan sorununa çelişkili yaklaşımları, Sovyetler tarafından tatmin edici bulunmamıştı. Mustafa Kemal kaybedilen toprakları geri almaya yönelik bir politika izlemedi; Sovyetler ise, ortak düşman "Batılı emperyalistler"e karşı Türkiye'nin kurtuluş mücadelesine önemli ölçüde maddi destek sağladı. İki ülke, ayrıca, 1925 yılında bir Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması imzaladı ve 1930'ların ortalarına kadar dostane siyasal ilişkilerini sürdürdüler.⁷⁹ Faşist düşüncelerin ve rejimlerin Avrupa'da yaygınlaşmasından sonra, Türk resmi ideolojisinin anti-komünist boyutu daha da katılaştıysa da, Türk dış politikası anti-Sovyet bir çizgiye dönüşmedi.

79 Bkz. OTDP, s. 28-31; G. Jäschke, "Der Turanismus und die kemalistische Türkei", s. 249-250; Aydemir, *Enver Paşa*, s. 540-554; ve Swietochowski, *y.a.g.e.*, s. 214-215. Jäschke'ye göre, Mustafa Kemal, Batum'u Sovyetler'e, eski imparatorluk topraklarında gözü olmadığını göstermek için bırakmıştı. Swietochowski, Mustafa Kemal'in Türk ulusal bağımsızlık savaşının çıkarlarına uygun olarak, Azerbaycan'ın Sovyet sistemine bağlanmasını kabul ettiğini belirtir. Bu adım, Türkiye'ye karşı Ermeni hareketünün durdurulmasını ve Gürcistan'ın tarafsız bırakılmasını da içeren daha genel bir Transkafkasya stratejisinin bir parçasını oluşturuyordu.

Dostluk ilişkilerinin ilk ciddi ihlali, Eylül 1939'da Moskova'da yapılan Saraçoğlu-Molotov görüşmeleri sırasında yaşandı. Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı, Türk Dışışleri'ni, Türkiye'nin Mihver devletlerine karşı bir güvence olarak Fransa ve İngiltere ile ittifak imzalama planları ışığında, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini yeniden ele almaya yöneltti. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin, Mihver devletlerinin tehdidine karşı Batı'yla işbirliği konusunda ortak bir anlayışa varabilecekleri yolundaki Türk önerisine Sovyetler'den gelen yanıt olumsuzdu; üstelik, Sovyetler, Boğazlar'ın ortaklaşa savunulmasını öngören bir stratejinin belirlenmesini de kapsayan yeni koşulların görüşülmesi üzerinde ısrar ettiler. Bu, 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi demekti. Aynı konu, savaş çıktıktan sonra da ikide bir gündeme geldi. Kasım 1940'da Hitler ve Ribbentrop ile Molotov arasında yapılan görüşmelerde Sovyetler'in Boğazlar'da üs talep etmesi, Alman Dışışleri Bakanlığı tarafından Türk yetkililerine propaganda amacıyla bildirildi. Aralık 1941'de yapılan Stalin-Eden görüşmeleri de, aynı şekilde, Türk-Alman diplomatik temaslarında istismar edildi. Türk dış politika yöneticileri, Sovyetler'in Boğazlar'ın peşinde olduğuna ikna olmuşlardı. Öte yandan, Sovyetler, Türkiye'deki Alman propagandasını, Pan-Türkçü duyguların kabarmasını, Alman kuvvetleri Transkafkasya'ya sarkarken Türk birliklerinin kuzey-doğuda yığınak yapmasını endişeyle izliyorlardı. Sovyetler'in Alman kuvvetleri karşısındaki zaferlerinden sonra, Türkiye, bir kez daha, savaşa girmesi için Müttefik devletlerin baskısına maruz kaldı; Türkiye'nin "tarafsızlık" gerekçesinin ardına sığınması ise Sovyet yetkilileri tarafından şiddetle eleştirildi.

1944, Türk dış politika yöneticileri açısından bir başka kritik yıldır. Müttefik devletlerle ilişkilerini düzeltmek için Türkiye, Nisan 1944'de Almanya'ya krom ihracatını durdurdu, Ağustos'ta da Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kesti. Bu arada, Türk yetkilileri, "Moskova'nın gözüne girmek için Pan-Turancılar'ı bastırmanın uygun olacağına karar verdiler". Tutuklamalar "mümkün olan en geniş şekilde halka duyuruldu. Ancak Moskova bundan hiç etkilenmedi.....[ve] olayın bütünüyle bir

göz boyamadan ibaret olduğunu düşündüler; bunu, gazete ve radyolarında açıkça söylemekten de çekinmediler”.⁸⁰ Ayrıca, Sovyet hükümeti, Mart 1945'te yaptığı açıklamayla, 1925 yılından beri yürürlükte olan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshedeceğini ilan etti; açıklamaya göre, savaş sırasında meydana gelen “önemli değişiklikler”in ışığı altında anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu.

Haziran 1945'te Sovyet hükümeti, yeni bir anlaşmanın imzalanabilmesi için Türkiye tarafından mutlaka kabul edilmesi gereken belirli koşullar öne sürdü. Türk hükümetini ve kamuoyunu “Sovyet tehdidi”ne karşı harekete geçiren de işte bu koşullar oldu. Sovyetler, Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini ve Sovyetler'e Boğazlar'ı ortaklaşa savunma hakkı tanıyacak şekilde Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep ediyorlardı.⁸¹ Türkiye, Temmuz 1945'te bu koşulları reddetti. Türk basını Sovyet taleplerine tam bir ittifakla tepki gösterdi. İki Gürcü profesörün Doğu Karadeniz'de geniş bir kıyı bölgesinin aslında Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne ait olduğunu iddia eden mektubunun birkaç Sovyet dergisinde yayınlanması üzerine gerilim daha da arttı.⁸² Sovyetler'in, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ve Boğazlar üzerinde Sovyet denetiminin tanınması yolundaki talepleri 7 Ağustos 1946'da tekrarlandı. Türk hükümeti söz konusu talepleri derhal reddetti. Ancak, hem hükümet hem de kamuoyu, Batılı müttefiklerin Potsdam'dan beri (Temmuz-Ağustos 1945) sürdürdükleri tutumu değiştirdiklerini ve artık Sovyet taleplerine karşı çıktıklarını görünce rahatlamıştı. ABD hükümeti tarafından verilen destek sevinçle karşılandı. Uluslararası sistemde kutuplaşma süreci savaşın biti-

80 Bkz. A. C. Edwards, “The Impact of the War on Turkey”, *International Affairs*, v. 22, July 1946, s. 398.

81 Bkz. ÖTDP, s. 204-215, 217-223 ve Önder, *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s.242-243. Önder'in incelemesinde, Sovyetler'in Türk hükümetini daha önceden (6 Ağustos 1944 tarihinde) uyararak Montrö Sözleşmesi'nin kendilerine sınırsız geçiş hakkı verecek şekilde değiştirilmesini istedikleri açıklanır. (s. 242).

82 Gürcü profesörlerin hak iddiası için, bkz. A. C. Edwards, *y.a.g.e.*; Mahmut Gologlu, *Demokrasiye Geçiş, 1946-1950* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982), s. 99-100; Türk basınının tepkisi için ise, bkz. *y.a.g.e.*, s. 122-123.

miyle beraber başlamıştı. Türk hükümeti Batı yarımküresinde Amerikan liderliğinin peşinden gitmeye karar verdi.⁸³ Bu arada, Türkiye'deki anti-Sovyet tepkiler hızla kızışıyor, iç politikayı da belirgin bir şekilde etkilemeye başlıyordu.

Sovyet tehdidi ve Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan bunalım, "Turancı" faaliyetleri nedeniyle yargılanan Türkçü gruba karşı resmi tutumun değişmesine yol açtı. Askeri Temyiz Mahkemesi ilk mahkemenin verdiği kararı bozdu; yeni duruşmalara Ağustos 1946'da başlandı. 1947 yılının Mart ayında, sanıklar, sonuçta, "milli" davaya bağlılıkları nedeniyle hareket etmiş oldukları gerekçesiyle beraat ettirildiler.

Sovyet-Alman savaşının başlarında, Alman propagandasının yanı sıra, Almanya ve Türkiye dışişleri bakanlıklarının her ikisinin de Pan-Türkçülüğü (değişik gerekçelerle de olsa) kullanması, Pan-Türkçü ülkeleri canlandırmak için elverişli bir ortam yaratmıştı. Sonuçta, sanıkların beraat etmesine ve Türk solunun temsilcilerine karşı tepkilerin şiddetlenmesine yol açan etken, Sovyet tehdidiydi. "İrkçilik-Turancılık Davası", Türkiye politikasının özgül bir durağında, iç gelişmelerin, kısmen ama önemli derecede, dış politika yaklaşımları tarafından belirlendiği bir ortamda meydana geldi.

Ancak savaş ortamı ve savaştan sonraki gelişmeler, "İrkçilik-Turancılık Davası"nı doğuran ve seyrini etkileyen etkenlerden yalnızca biridir. Türkiye'de tek-parti döneminde Türkçü akımın başgöstermesi ve Türkçü faaliyetlere karşı hükümetlerin aldığı tutum yalnızca savaş ortamının yarattığı özgül siyasi koşullar, umutlar ve kaygılarla açıklanamaz. Deyim yerindeyse, buzdağının kütlesi başka etkenlerin ürünüdür. Bu söylediğimizi kanıtlamak için, 1930 ve 1940'ların Türkçü yayınlarını ve faaliyetlerini; ayrıca Pan-Türkçülük dışında belirginleşen Türkçü temalar yelpazesini incelemeliyiz.

83 Bkz. Vatan, 11 ve 12 Ağustos 1946; OTDP, s. 215-223. Feridun Cemal Erkin'in *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1968) adlı eserinin VIII. ve XI. bölümlerinde de sözü edilen kriz ayrıntılı biçimde ele alınır.

BÖLÜM V
Türkçüler'in Profili:
Liderler, Yayınlar ve Taraftarları

Başlangıçta gözaltına alınan kırkı aşkın kişi içerisinde, yalnızca yirmi üçü "İrkçı-Turancı" propaganda yapma ve hükümeti devirmeye yönelik örgüt kurma iddiasıyla yargılanmıştı. Hükümete karşı darbe hazırladığı iddia edilen sanık sayısı azdı (darbecilikle suçlanan Zeki Velidi Togan ve Reha Oğuz Türkkan'ın, hem işbirliği yaptıkları, hem de ayrı "suç örgütleri"ni yönettikleri belirtiliyordu). Buna karşılık, sanıkların hepsinin -Ankara'da yapılan öğrenci gösterilerine katılmakla suçlanan bir iki kişi dışında- yıkıcı yayın faaliyetlerinde bulundukları veya bu tür faaliyetlere yardımcı oldukları ileri sürülüyordu.

Hazırlanan ilk gözaltı listesi daha genişti ve zamanın çeşitli Türkçü dergilerinde yazı yazan kişileri kapsıyordu. İlk listede, çoğunlukla 1920'lerde Türkiye'ye yerleşmiş bulunan birçok Kırım, Kafkas ve Tatar göçmeni de vardı. Bu kişiler, Sovyet devriminin ardından kendi ülkelerinde bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasını amaçlayan milliyetçi hareketlerin başarısızlığı uğramasından sonra Türkiye'ye gelmişlerdi. Bu gruptan özellikle iki kişi, Zeki Velidi Togan ve Cafer Seyid Ahmet Kırmır, 1917-1920 yılları arasındaki kısa dönem boyunca, bir başka deyişle, Sovyet sistemi yerleşinceye kadar, -ilki Başkır-distan'da, diğeri Kırım'da olmak üzere- önemli siyasal roller

oynamışlardı. Sözü edilen göçmenlerin hepsi, Türkiye'ye yerleştikten sonra, genellikle İslam öncesi Türk tarihi, Rusya'daki çeşitli müslüman toplulukların özgül tarihleri, dilleri ve kültürleri konusunda makale ya da kitap yazmaya başlamışlardı. Göçmen yazarların Sovyetler'deki çeşitli etnik Türk topluluklara gösterdiği ilgi, bu ilgiye ırkçı bir boyut katan yerli Türkçü yazarlar tarafından da paylaşılıyordu. Görünüşe bakılırsa, resmi çevreleri harekete geçiren şey, bu dergilerin ve öbür yayınların çoğunun, ırkçı bir siyasal görüşü dile getirmekten de öte, esas olarak Pan-Türkçü emeller taşıması ve bu yönde sonuçlar çıkarmalarıydı.

Analitik açıdan bakıldığında, ister kültürel, ister siyasal anlamda olsun, Pan-Türkçü bir birlik hedefinin ve kimi ırkçı taleplerin belirli yayınlar aracılığıyla dile getirilmiş olması, sanıkların gerçekten darbe yapmayı düşünüp düşünmediklerinden çok daha önemli bir olgudur. Aslında, hükümete karşı darbe hazırlandığı iddiası tartışmalıdır; bu yargıya varmamızın tek nedeni İkinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nin bu yöndeki kanıtları¹ yetersiz bulması değildir; sanıkların içinde bulunduğu koşullar da darbe iddiasını çürütüyor gibi görünmektedir. Örneğin, somut bir örgüt tabanı olmayan ve maddi güç araçlarından yoksun birkaç insanın bir araya gelip gizli toplantılar düzenlemesi bir darbe gerçekleştirmek için yeterli olamaz. Türkçü grup içerisinde yer alan bir kişinin anlatımına göre, Togan ve Türkkan önderliğinde düzenlenen toplantılar, nasıl darbe

1 İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi Savcılığı'nın hazırladığı Son Tahkikat Raporu'na göre, a) Cihat Savaşfer, Nurullah Barıman, Hamza Sadi Özbek ve Reha Oğuz Türkkan, sorgularında, 1941 yılında Zeki Velidi Togan'ın başkanlığında gizli bir örgütün kurulduğunu (adı belirtilen öbür üyeler Ahmet ve Nuriiman Karadağlı ile Heybetullah İdil'den ibaretti), hepsinin, Asya Türkleri ile Türkiye'nin birleştirilmesi ve Almanya'nın zaferi kesinleşir kesinleşmez mevcut hükümetin bir darbeyle devrilmesi için çalışacakları konusunda ant içtiklerini kabul etmişlerdi; b) Reha Oğuz Türkkan, sorgusunda, "suç ortakları" Cihat Savaşfer, Hikmet Tanyu, Muzaffer Eriş, Fehiman Altan, Hamza Sadi Özbek, Yusuf Kadıgil, Nurullah Barıman, İsmet R. Tümtürk ve Zeki (Sofuoğlu) Özgür'le birlikte oluşturdukları, ırkçı ve Turancı ilkelere dayanan bir devlet kurmak üzere hükümeti kansız bir darbeyle devirmeyi amaçlayan Gürem adlı bir başka gizli örgütü yönettiğini anlatmıştı. Bkz. "Son Tahkikat Kararı", *Ayın Tarihi*, 30 Eylül 1944, s. 32-34, 48-52.

yapılacağı ve tüm Türkî halkların Türkiye'nin önderliğinde birleştirilerek Pan-Türkçü bir birliğin fiilen nasıl gerçekleştirileceği konusunda soğukkanlı hesaplar yapmakla değil, çoğunlukla aşırı duygusal bir ortamda, kendilerinden geçen sanıkların, hayatlarını "Türkistan'ın kurtuluş davasına" adayacaklarına dair "ant içtikleri" törenlerle geçiyordu.²

CHP'nin tek-parti yönetimi, kendi bünyesi dışında herhangi bir siyasal faaliyete izin vermiyor, basına kısıtlamalar getiriyor ve hatta bağımsız kültürel faaliyette bulunmak isteyenlere zorluk çıkarıyordu. Kısacası, Türkçü akım, kendi ideolojisini yaymak için elverişli koşullardan yoksun bulunuyordu. Yine de Türkçüler, çıkardıkları yayınlar, özellikle de dergiler aracılığıyla -bu yayınlar resmi makamlar tarafından zaman zaman kapatılsa da- yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttüler. Türkçü akım, ayrıca, gayet etkili olan gayri resmi bir kanalı da kullandı. Özellikle Türk tarihi ve edebiyatı öğretmenlerinden meydana gelen büyük bir öğretmen grubu, "Türkçü ülküler"i genç kuşaklara aktarmakta çok önemli bir rol oynadı.

Çeşitli gruplar tarafından çıkarılan bu dergiler, adeta bir forum işlevi görüyordu; gruplar, dergileri aracılığıyla, düşüncelerini, görüşlerini ve CHP hükümetlerine yönelik eleştirilerini okurlarına topluca iletebiliyor, ayrıca kendi içlerindeki fikir ayrılıklarını taraftarları ve karşıtları önünde dile getirebiliyorlardı. Dergiler genellikle uzun ömürlü olamadılar. Hükümetin bir iki kapatma kararının yanı sıra, dergi sahibinin ölümü ve liderler arasındaki rekabet de dergilerin düzenliliğini ve ömrünü olumsuz yönde etkiliyordu. Buna karşılık, hizip liderlerinden biri olan Reha Oğuz Türkkan'ın sonraları belirttiği gibi, "büyük bir sermaye yatırımı gerekmediği için, her grup süreli yayın çıkara-

2 23'ler arasında bulunan ve 1940'ların ilk yıllarında *Bozkurt* dergisinde yazıları çıkan İsmet Tümtürk'le 12 Ekim 1989 tarihinde bir görüşme yapılmıştı. Tümtürk, ayrıca, Atsız'ın çeşitli Türkçü dergilerde çıkan yazılarını *Türk Ülküsü* adlı kitapta (İstanbul: Burhan Yayınevi, 1956) derleyen kişidir. İnancı bir Türkçü olduğunu belirten Tümtürk, Atsız'la dostluğunu yıllarca sürdürdü. Nihal Atsız'ın çıkardığı *Orhun* (1933-34; 1943-44) ile *Orkun*'un (1950-52) sürdürücüsü olduğu ilan edilen aylık *Yeni Orkun*'un (Mart 1988'den Şubat 1989'a kadar 12 sayısı çıkan Türkçü dergi) yayımcıları arasında yer aldı.

biliyordu; bu süreli yayın herhangi bir nedenle kapatıldığında yeni bir haftalık veya aylık dergi çıkarmak da zor değildi.”³

Açıkça Pan-Türkçü olan veya Pan-Türkçü görüşe sempati duyan çeşitli dergiler, 1944 yılına kadar, hatta 1947’de yargılama sona erinceye kadar yayın dünyasından hiç eksik olmadı. 1939-1944 dönemi, yani savaş yıllarına denk düşen dönem, Türkçü akımın kimi liderleri veya üyeleri tarafından önceki ve sonraki yıllarda yürütülen yayın faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, akımın en hareketli olduğu dönemdi. Türkçü dergiler en verimli dönemlerine, genç Türkçü kuşağın katkılarıyla, 1939-1944 arasındaki “altın yıllar”da kavuştular. Adı geçen dergiler daha çok “öğrenci ve öğretmenler”e hitap ediyor ve tirajlarını belirgin bir şekilde arttırıyorlardı. Yayınların genel içeriğine bakıldığında, savaş yıllarının, aynı zamanda, ırkçı ve Pan-Türkçü temaların en büyük ağırlık taşıdığı dönem olduğu görülür.

Buna karşılık, söz konusu Türkçü akım, 1930’larda şekillenmeye başlamıştı. Bu ilk dönemle savaş yılları arasındaki bağlantıyı ise, esas olarak, birkaç Türk kökenli mülteci ile Türkçü akımın en parlak temsilcisi olarak göze çarpan Nihal Atsız’ın yayınları sağlamıştı.

Nihal Atsız: 1930’lardaki Öncü

Nihal Atsız, daha hükümete ve rejime karşı darbe hazırlayan bir grup insana liderlik etmek iddiasıyla tutuklanmadan önce kamuoyunda tanınan bir şahsiyet haline gelmişti. *Orhun* dergisi aracılığıyla Türkçüler’in sözcüsü olarak önemli bir rol oynamış ve Sabahattin Ali tarafından aleyhine açılan davanın duruşmalarında ilgileri üzerinde toplamıştı. Esas şöhretini ise, Başbakan Saracoğlu’na yazdığı iki açık mektupla başlattığı polemikle kazanmıştı. Aslında Nihal Atsız’ın, kendi görüşlerini paylaşmayan veya karşı kamplara mensup olan kişilere saldırma eğilimini gösteren başka olaylar da meydana gelmişti. Atsız’ın Türkiye soluna yönelik saldırısının ilk hedefi Nazım Hikmet olmuştu.

3 Bkz. R. Oguz Türkan, “The Turkish Press”, *Middle Eastern Affairs*, 18:1950, s. 144.

Atsız tarafından 1935'te yayınlanan bir kitapçıkta Nazım Hikmet, "komünist Don Kişotu" ve "proleter burjuva" olarak adlandırılmıştı.⁴ Atsız ve Sabahattin Ali arasında Mayıs 1944'teki ünlü davaya yol açan polemikte, Sabahattin Ali'nin Nazım Hikmet'in arkadaşı olması ve ona destek vermesi de bir ölçüde rol oynamıştı.⁵ Fakat Atsız'ın Türkiye solunun temsilcilerine olan düşmanlığını herkese duyuran olay, Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı romanı üzerindeki polemik olmuştu. Atsız, Sabahattin Ali'nin romanını Türkçülere karşı bir hakaret saymış ve *İçimizdeki Şeytanlar* adıyla yayınladığı bir başka kitapçıkla bu esere karşı saldırıya geçmişti.

Kamuoyu önünde Atsız'ın saldırısına uğrayanlar yalnızca solun temsilcileri değildi. Atsız'ın kısa roman niyetine yazdığı bir kitapçık olan *Dalkavuklar Gecesi* (1941), Reşit Galip, Hasan Âli Yücel gibi bir çok devlet adamının ve Afet İnan, Sadri Maksudi Arsal, Şevket Aziz Kansu gibi üniversite hocalarının karikatürleştirilmesiydi. Kitapçıkta adları değiştirilerek gizlenen bu kişiler, Mustafa Kemal Atatürk'ü anıştıran bir devlet başkanının etrafına toplanmış "dalkavuklar" olarak tarif ediliyorlardı. Ve bu kişiler, adı geçen devlet başkanının herhangi bir dayanaktan yoksun görüşlerini, Atsız ve Zeki Velidi Togan gibi kişileri simgeleyen kimi karakterlerin dile getirdiği hakikatleri inkâr etme pahasına benimsemeyi kararlaştırıyorlardı.⁶

4 Bkz. Atsız, *Komünist Don Kişotu Proleter Burjuva Nazım Hikmetof Yoldaşa* (İstanbul: 1935).

5 Atsız'ın ölümünden birkaç yıl öncesine kadar onunla evli kalan eski eşi Bedriye Atsız, kendisiyle 21 Eylül 1989'da yapılan görüşmede, başlangıçta Atsız ile Sabahattin Ali'nin çok yakın arkadaşlar olduğunu, ancak Sabahattin Ali'nin 1930'ların ilk yıllarında Türkiye'deki solcu çevreyle yakınlaşmasından sonra "milliyetçi ülküler"e sırt çevirdiği gerekçesiyle Atsız'ın onunla ilişkilerini kestiğini anlattı. Bedriye Atsız'a göre, Nihal Atsız'ın solculuğa ve komünizme tepkisi düşünsel nedenlere değil ("doktrin tahliliyle alakası yoktu"), düpedüz, Çarlık Rusyası'yla bir farkı olmadığını düşündüğü ve eş derecede "düşman" saydığı Sovyet yönetimine karşı olmasına dayanıyordu. Türkiyat Enstitüsü'nde Atsız'la aynı sınıfta okuyan ve Nihal Atsız'ın ilk çıkardığı dergi Atsız *Mecmua*'nın çeşitli sayılarında yazıları bulunan Pertev Naili (Boratav) da Atsız'ın yakın arkadaşıydı. İkisi arasındaki dostluk, Boratav'ın Almanya'dan dönmesinden sonra bozulmuştu; neden aynıydı: Atsız, Sabahattin Ali'ye gösterdiği tepkiyi, Boratav'a da göstermişti.

6 Bkz. Atsız, *Dalkavuklar Gecesi* (İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941).

Kitapçıkta anlatılan öykü ve kişiler, esas olarak, Birinci Türk Tarih Kongresi'ne sunulan yeni tarih tezleri üzerindeki tartışmalara göndermede bulunuyordu; bu tartışmaların seyri, aşağıda açıklanacağı gibi, Nihal Atsız'ın meslek yaşamında önemli bir rol oynayacaktı.

Buna karşılık, son dönemlerden bir taraftarının, "Ziya Gökalp'ten sonra gelen en büyük Türk milliyetçisi"⁷ olarak tanımladığı Atsız'ın Türkçü akım içerisindeki öncü rolü, yayınlarının içeriği ve ideolojik önderliği, karşıtlarına yönelttiği saldırıların ve hatta kendine özgü davranış ve dış görünüşünün sağladığı şöhretten daha önemlidir.⁸ Atsız'a şöhretini kazandıran sözünü sakınmazlık, kişisel kavgalar ve cüret gibi özellikler, hiç de yabana atılamaz; fakat konumuz açısından asıl vurgulanması gereken nokta, Atsız'ın Türkçü akımın genel gelişimi içerisinde ortaya koyduğu yazı, görüş ve düşüncelerinin içeriğidir.

1. Orta Asya Nostaljisi ve Pan-Türkçü Birlik

Hüseyin Nihal (Atsız) tarafından yayınlanan ilk dergi, 15 Mayıs 1931 ile 25 Eylül 1932 arasında 17 sayı çıkan aylık *Atsız Mecmua* idi. Derginin adı olan ve Hüseyin Nihal'in, yazılarında kullandığı ve daha sonra kendine soyadı olarak seçtiği "Atsız", Orta Asya Türk devleti Gök-Türk geleneğine bir göndermeydi. Gök-Türkler'de, kamusal bir görevi henüz yerine getirmemiş olan gençler, özel bir isim taşıyamazlardı. Kendilerini kanıtlamaya kadar bu gençlere genellikle "adsız" denilirdi. Gökalp'in bir şiirinde, böyle bir adsız genç, "ad" kazanmak umuduyla Tü-ran ülkesinin merkezine gitme görevini üstlenir.⁹ Nihal Atsız'ın

7 Bkz. Osman F. Sertkaya, "Hüseyin Nihal Atsız", *Atsız Armağanı* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976), s. XVIII.

8 1930'ların sonu ve 1940'ların başında, Nihal Atsız, Hitler'in kılık ve davranışlarını taklit etmesiyle de tanınıyordu. Bkz. Kemal Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1959), s. 266, dipnot 43.

9 Bkz. Gökalp'in "Akkurum" şiiri, Fevziye Abdullah Tansel (ed.), *Şiirler ve Halk Masalları: Ziya Gökalp Külliyyatı-I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952) içinde, s. 79-80. Tansel'in Gökalp şiirleri derlemesi, kısaca *Ziya Gökalp Külliyyatı-I* olarak

bu adı seçmesi, eski çağlara ve geleneklere duyduğu özlemi dile getirdiği gibi, henüz kendi görevini tamamlamadığını vurgulayan simgesel bir davranıştı.

Öte yandan derginin kapığında yer alan bozkurt figürü, Orta Asya Türklerinin efsanevi geçmişlerine daha doğrudan bir göndermede bulunuyordu. Eski etnik Türk boylarının mitolojik atası olarak kabul edilen ve İslamiyeti kabul etmeden önce Türkler tarafından tapınılan bozkurt, günümüze kadar Türkçülerin sembolü olmaya devam etmiştir. 1930'lu yıllarda Türkçü yayınlarda ilkin genellikle simgesel bir figür olarak göze çarpan bozkurt, Nihal Atsız ve izleyicilerinin takma adı da olmuştur.¹⁰

Atsız *Mecmua*, aynı zamanda, Ziya Gökalp'i göklere çıkaran yazılar ve ona adanan şiirlerle doluydu. İlk sayının birinci sayfasında, Gökalp'in 1922 yılında Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua*'nın birinci sayısında yayınladığı makalelerinden biri olan "Çınaraltı"na yer verilmişti. Gökalp'in Türk halk dilinin, halk şiirinin ve müziğinin, el sanatlarının ve halk destanlarının güzelliklerini konu alan bir makalesini yeniden yayınlamakla Nihal Atsız, yalnızca Gökalp'e olan saygısını göstermiyor, aynı zamanda, kültürel Türkçülük davasına bağlı olduğu-

anılacaktır. Geleneğe ilişkin bir açıklama için, bkz. İsmet Tümtürk, "Atsız Hakkında Birkaç Söz", Atsız, *Türk Ülküsü* içinde, s. 7. "Adsız" yerine "atsız"ı yeğleme nedeni açıklanmıyorsa da, Türkçe'deki ses uyumuyla ilgili olduğu sanılıyor.

- 10 Dişi kurt efsanesi, değişik kaynaklarda farklı şekilde anlatılır. Kimi kaynaklara göre, dişi kurt, Çin saldırısı ve iç savaş sonucu çöken Hun İmparatorluğu'nda sağ kalan son Hun'u besler; ona Altay dağlarından Orhun vadisine giden yolu gösterir ve bu vadiye yeni bir Türk aşireti doğar. Kime kaynaklara göre ise, dişi kurttan doğan oğullar esir eşleriyle birlikte Orta Asya'da Türk aşiretlerin hakimiyetini yeniden kurarlar; bu oğullardan Asena toplumun başına geçer. Dişi kurt efsanesi ve değişik anlatımları için, bkz. *A Manual on the Turanians* (Londra: Naval Intelligence, 1918), s. 125 ile M. A. Czaplicka, *The Turks of Central Asia* (Oxford: Clarendon Press, 1918), s. 14-15. Efsane, Zeki Velidi (Togan) tarafından ayrıntılarıyla anlatılır: "Türk Destanının Tasnifi", Atsız *Mecmua*, sayı 3, 15 Temmuz 1931. Türk halkların İslam'dan önceki çoktanrılı dinindeki tek hayvan-ata olarak "kurt" figürünün anlam ve önemi için, ayrıca, bkz. İbrahim Kafesoglu, *Eski Türk Dini* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), s. 15-16. Türk halkların birliği ve dayanışmasının simgesi olarak "kurtarıcı kurt"un daha çağdaş bir yorumu için, bkz. Altan Deliorman, "Bugünkü Manası İle Bozkurt", *Türk Kültürü*, sayı 55, Mayıs 1967, s. 6-11.

nu, bu davayı ilerletmek için gönüllü olarak çaba göstereceğini de dile getiriyordu.

Atsız'ın, dergisini, Türk Ocakları'nın kapatılmasından (10 Nisan 1931) yalnızca bir ay sonra yayınlamaya başlaması gayet anlamlıydı.. Anadolu'nun yerel yayın organlarından *Bartın* gazetesinin 12 Nisan tarihli 9. sayısında yer alan "Gençlik iş başına çağrılıyor" başlıklı bir makaleden yapılan alıntı, Türk Ocakları'nın canlandığı Türk birliği ümitlerinin genç kuşaklar arasında hâlâ etkisini sürdürdüğünü ifade ediyordu:

İçî büyük ve müttehit Türkçülük için tutuşan eski ocaklı mevcutsa onları selamlıyor ve diyoruz ki: yirmi sene evvel ortaya atılan kıvılcım bugün bir aydınlıktır. Bu ışığın ardından müstakil Anadolu Türk cumhuriyetini görüyor ve seviniyoruz. Fakat hâlâ bir Türk dünyasına inanıyor ve mesafeler ötede, hudutlar haricinde bekliyen, ümit eden ırk için yeni bir istikbal teminini bir hayati ve siyasi problem halinde görüşmek istiyorsanız, açık açık konuşmak şerefli bir istikamettir.¹¹

Nihal Atsız için, Pan-Türkçü birlik, kendi kuşağının "amentü" olarak bellediği ve uğrunda mücadele edeceği "milli gaye"nin tabii bir sonucuydu. Atsız'ın ülküleştirdiği "Büyük Türkiye", "bütün Türklerin bir araya getirilmesi" sonucunda "büyük bir nüfus"a ve ayrıca "ahlâk, bilim ve teknolojinin yüksek seviyeleri"ne kavuşmuş olan bir millettir.¹² Atsız *Mecmua*'nın son sayısında, çoğunlukla etnik Türk halkların yaşadığı Sovyet topraklarını kapsayan hayali bir "Türk dünyası" haritası, "Kurtulmamış Türkeli"nin haritası olarak sunuluyor ve "daha dün denecek kadar yakın olan zamanlarda bir bayrak altında, bir ordu halinde yaşamış olan ve kanı, dili, ananesi bir olan kardeşler"in memleketi olarak tanımlanıyordu. Nihal Atsız'ın ayrıca Türk gençliğine çağrıda bulunduğu bu yazıda "aynı bayrak altında birleşmiş bütün Türk halklarının devleti"ni gerçekleştirmeyi amaçlayan "Büyük Türkçülük",

11 Atsız *Mecmua*, sayı 1, 15 Mayıs 1931, s. 22.

12 "Milli Gaye: Neslimizin Amentüsü-Her Şey Büyük Türkiye uğruna ve onun için" başlıklı başyazısına bakınız, Atsız *Mecmua*, sayı 9, 15 Ocak 1932.

genç kuşakların sahip çıkması gereken yüce bir vazife olarak belirtilmekteydi.¹³

2. Siyasal, Sosyal ve Tarihsel Görüşleri

Genel olarak siyaset konusunda, Atsız'ın, üzerinde en çok durduğu yön, erişilmesi gereken bir ülkü olarak tasavvur ettiği birleşik Türk devletinin toprak genişliği idi. Aslında Atsız'ın, siyasal rejimler, sistemler veya yapılar konusunda ayrıntılı fikirleri yoktu. Bir başka deyişle, görüşleri, aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağımız ırkçı milliyetçiliğinin açık sonuçları bir yana bırakılırsa, belli bir siyasal teori üzerine temellendirilmemişti. Yine de, *Atsız Mecmua*'nın son sayısındaki makalelerinden birindeki birkaç satır, Atsız'ın militarist/faşist eğilimini ortaya koymaktadır. "Türk gençliği"ne seslenen Atsız genç kuşak tarafından "yaratılacak" ideal toplumun ana hatlarına kısaca değinir:

2) Türk türesine, ilme, tekamüle mugayir hiçbir müessese Türkeli sınırlarının içinde yaşıyamıyacaktır.

3) Terbiye ilminin müsaade ettiği en küçük yaştan itibaren bütün Türk çocukları Türkelinin yatılı mekteplerine girerek milli-askeri terbiyeyi alacaktır.

5) Sinema ve tiyatrolar halk mektepleri olduğundan mektepler gibi kontrole tabi olacaktır.

6) Türklüğün milliyet, hars ve ahlakına zararlı neşriyat menedilecektir.

8) İlmin milli gayeleri olacak ve ancak Türklük için çalışan ilimler Türk ilmi olacaktır.

Aslına bakarsanız, Atsız, 1942 yılında, Türk gençliği için, yukarıda verdiğimiz daha önceki fikirleri üzerine oturtulmuş

13 1944'te Ankara Devlet Konservatuvarı'nın başında bulunan ve "İrkçılık-Turançılık" davasında yargılanan 23 kişiden biri olan Orhan Şaik Gökay, kendisiyle 26 Temmuz 1989'da yapılan görüşmede, *Atsız Mecmua* döneminde Nihal Atsız, Pertev Naili (Boratav) ile kendisinin sık sık buluştuklarını, Orta Asya'daki Türk halkların "kurtuluşunu" ve Türkiye'nin önderliği altında toplanmalarını "hayal ettiklerini" anlattı. Türk gençliğine özel mesaj için, bkz. "Kurtulmamış Türkeli", *Atsız Mecmua*, sayı 17, 25 Eylül 1932, s. 172-173.

ayrıntılı bir eğitim modeli (“Türk Gençliği Nasıl Yetiştirmeli”) geliştirecekti.¹⁴ Atsız’ın, okulları “kışla”ya dönüştürme ve gençleri, gelecekte “askeri mucizeler” yaratabilmeleri için “kahramanlık ilkeleri”ne göre eğitime yönündeki önerileri, modelinin en ilginç noktalarıydı.

Asıl ilginç olan yön ise, 1932’de Atsız’ın kafasındaki ideal toplumun, Alman nasyonal sosyalistlerinin 1933’ten itibaren uygulamaya koydukları toplum modeline gayet benziyor olmasıydı. Atsız’ın 1942’de önerdiği eğitim modelinin ayrıntılı ana hatları, Atsız’ın bu makalesinde “kahramanlara tapınma” ilkesine de açık bir şekilde yer vermesi nedeniyle, Nazilerin militarist ve ırkçı eğitim anlayışıyla daha doğrudan bir paralellik gösteriyordu.¹⁵

Buna karşılık, Atsız *Mecmua*’nın sosyal politika alanındaki görüşleri oldukça belirgin ve ayrıntılıydı. Aslında döne döne okurların dikkatine sunulan ana konu, Türkiye’nin genişlemesi değil, Anadolu köylülerinin o anki kötü koşulları ve köylülerin sefaletiydi. Türk ekonomisinin ve sosyal hayatının iki ayrı bileşeni olarak kent ve köy arasında bir ayrım yapılarak, ekonomik ve sosyal ilerleme hedefinin bütünselliği içerisinde, kırsal kesimdeki kalkınmanın kentlerdeki kalkınmaya göre öncelik taşıması gerektiği iddia edilmekteydi. Atsız *Mecmua*’ya göre, Türk Ocakları’nın “köycülüğü”, kapsamı ve etkisi itibarıyla çok kısıtlı kalmıştı; yine de, Türk devleti, “reformculuğu” esas olarak köylere yerleştirme gayretini sürdürmeliydi. Atsız *Mecmua* için köycülük, köylülerin Kurtuluş Savaşı sürecinde harabeye dönmüş olması nedeniyle yerine getirilmesi gereken vicdani bir görev (ya da savaşın zaferle sonuçlanmasına katkıda bulundukları için köylülere verilmesi gereken bir ödül) değil, tersine “hükümet, toplum ve bireyler” tarafından benimsen-

14 Atsız’ın öngördüğü ideal toplumu betimleyen bölüm, *a.g.e.*, s.172’de bulunmaktadır. Atsız’ın 1942’de önerdiği ayrıntılı eğitim modeli için, bkz. “Türk Gençliği Nasıl Yetiştirmeli”, *Çınaraltı*, sayı 35, 23 Mayıs 1942.

15 Genel olarak militarist ve totaliter uygulamalar ile Nazi Almanyası’nda gençliğe verilen önem için, bkz. George L. Mosse, *Nazi Culture* (New York: Schocken Books, 1981), s. 133-197, 263-286; ve Richard Grunberger, *A Social History of the Third Reich* (Harmondsworth: Penguin, 1971), s. 340-386.

mesi gereken temel bir yaklaşımdı. Köycülük, “milli ekonomi”nin temelini kurmak için zorunlu olduğu gibi, yüzyıllardan beri kentliler tarafından soyup soğana çevrildiği iddia edilen köylülerin refahına kentlilerinkine göre öncelik tanıyacak çok önemli bir sosyal strateji olarak kabul ediliyordu. Köycülük lehinde sunulan bir başka kanıt da, kırsal kesim bayındırlığa kavuşmadıkça sağlam bir “milli savunma”nın imkânsız olacağıydı.¹⁶

Anadolu köylüsü *Atsız Mecmua*’nın kendini özdeşleştirdiği sosyal grubun bir ögesi sayıldığı halde, Türkiye Cumhuriyeti topraklarının ana bölümünü oluşturan Anadolu, siyasal bağlılık duygusu yaratan bir atayurdu gibi görünmüyordu. Anadolu, tarihsel kökleri olan bir toprak olarak da kabul edilmiyordu. Tarihsel mirasın kaynağı konusundaki hakim anlayış, Orta Asya etnosentrizmiydi ve ırksal köken, etnik topluluğa üyeliğin belirleyici faktörü olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla ulusal kimlik, ırksal kökenin bir fonksiyonu haline geliyordu. Türk olmak, Orta Asya kökenli Altay/Turan ırkının oluşturduğu bir büyük aileye ait olmak demekti. Atsız ve dergisine göre, Türk ulusal kimliği, tarihsel olarak İslami ve Osmanlı dönemlerini aşan bir olguydu. Üstelik, Türk kimliği, Anadolu’yla sınırlı bir kimlik olarak kabul edilemezdi.

Bu bağlamda Atsız, 1932’de toplanan ilk Türk Tarih Kongresi’nde tartışılan kimi temel tarih tezlerine karşı çıkıyordu. Kongre esas olarak, öğretim müfredatının bir bölümü olarak kullanılmak üzere bir yıl önce Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti bünyesinde oluşturulan bir kurul tarafından yazılan yeni resmi tarih ders kitaplarını değerlendirmek üzere toplanmıştı. Atsız, ders kitaplarının aynı zamanda adı geçen Kongre’de de savunulan kimi popüler tezlerine karşı çıktı. Özellikle Hititler’in Anadolu halkının ataları olduğunu (dolayısıyla da, Anadolu’nun eski bir Türk yurdu olduğunu) ileri süren tez üzerinde durarak, bu tezin zor-

16 *Atsız Mecmua*’da yayımlanan şu başyazılara bakınız: “İlkeri İnkılapçılara: İnkılap köyde olur. Köyde doğar. Köyde büyür”, sayı 3, 15 Temmuz 1931; “Köycülük”, sayı 5, 15 Eylül 1931; *Milli İktisat*, sayı 8, 15 Aralık 1931; “İktisat ve Milli Müdafaa”, sayı 11, 15 Mart 1932.

lama ve geçersiz kanıtlara dayandırıldığını söyledi.¹⁷

Nihal Atsız *Atsız Mecmua*'yı yayımlarken, aynı zamanda Türkiyat Enstitüsü'nde Prof. Fuad Köprülü'nün asistanı olarak çalışıyordu. 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin ardından, Atsız, Kongre'de ileri sürülen kimi tezlere Zeki Velidi Togan'ın yönelttiği eleştirilere destek vermesi nedeniyle Enstitü'deki görevinden alındığı gibi, *Atsız Mecmua*'nın yayını da durduruldu. Togan'ın Kongre'de esas itiraz ettiği nokta, birkaç bin yıl önce (takriben M.Ö. 6-7000'lerde) Orta Asya'da ağır bir kuraklık yaşandığı ve bunun batıya doğru göç dalgalarına yol açtığı teziydi. Özellikle Dr. Reşit Galip tarafından savunulan bu teze karşı, Togan, Asya'da böylesi bir kuraklığın birkaç bin yıl önce gibi yakın bir tarihte değil, olsa olsa çok daha eskiden, tarih öncesi çağlarda meydana gelmiş olabileceğini öne sürüyordu. Aslında Reşit Galip'le Togan arasında ateşli bir tartışmaya yol açan şey, doğrudan doğruya jeolojik kanıtlar değil, savundukları fikirlerin sonuçlarıydı. Reşit Galip'e göre, Hitit, Sümer ve Mısır gibi çeşitli medeniyetler, Orta Asya'dan göç eden halklar tarafından kurulmuştu; bu halklar, güya daha anayurtları Orta Asya'dayken neolitik ve birinci maden çağını geçerek yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmışlardı. Togan'ın Orta Asya'daki büyük kuraklığın çok daha eski dönemlerde, tarih öncesi çağlarda

17 (Mogollar'la akrabalık ilişkisini de varsayarak) Turani/Altay ırk kökenini savunan ve Hititler'le herhangi bir tarihsel bağı reddeden görüş için, bkz. H. Nihal (Atsız), "Türkler hangi ırktandır", *Atsız Mecmua*, sayı 1, 15 Mayıs 1931. Hititler'in aslında M. Ö. 7000'de Anadolu'ya göç etmiş Orta Asya kökenli bir Türk kavmi olduğu tezi o sırada *Türk Tarihinin Ana Hatları Medhal Kısım* (İstanbul: Basımevi, 1931), s. 8-9'da çıkmıştı. Bağlılık kaynağı olarak, Anadolu'ya dayanan tarih anlayışına karşı Orta Asya tarihsel kökeninin önceliğini savunmak, Prof. Ahmet Zeki-Validi'nin (Velidi Togan) 15 Haziran ve 15 Temmuz 1931 tarihli *Atsız Mecmua*, sayı 2 ve 3'te yayımlanan "Türk destanının tasnifi" II+III başlıklı diziyazısının ana temasıdır. Togan, adı geçen diziyazıda, örneğin, Timur'un önderliğindeki Mogollar'ın Anadolu'yu istilasını Anadolu'da Osmanlı yönetiminin yerleşmesini engelleyen bir olay olarak gösteren popüler yorumun, Timur Hanlığı'nın "Türk" yönetimi altındaki toprakları genişleterek kazandığı "şan"ı gözdardı ettiğini savunur. Togan'ın öne sürdüğü, İslamiyet'in ve Osmanlıcılığın (Orta Asya kökenli öteki Türk gruplarla) "milli ayniyet"i ortadan kaldıran sınırlı bir Türk tarihi anlayışına yol açtığı görüşünü Atsız da dile getirir: H. Nihal, "Aynı tarihi yanlışlığa düşüyor muyuz?", *Atsız Mecmua*, sayı 11, 15 Mart 1932.

meydana geldiği görüşü doğru kabul edilecek olsaydı, Reşit Galip'in Orta Asya Türkleri'ni adı geçen büyük medeniyetlerin ataları konumuna yükselten tezi çürümüş olacaktı.

Kongre'ye katılanların çoğunluğu bu tartışmada genel olarak Reşit Galip'ten yana tavır aldı ve hatta Togan, öğrencilerini "temelsiz görüşler"le "yanlış yola sevketmiş" olduğu gerekçeyle kınandı.¹⁸ Nihal Atsız, Reşit Galip'e, Togan gibi Orta Asya tarihi konusunda "otorite" olduğu kanıtlanmış bir hocanın öğrencisi olmaktan şeref duyduğunu belirten bir telgraf çekerek Togan aleyhindeki suçlamalara tepki gösterdi. Ayrıca, Atsız *Mecmua*'da yayımlanan bir yazısında, Darülfünun'daki birçok tarih hocasının, Togan'la karşılaştırıldıklarında akademik açıdan çok yetersiz olduklarının görüleceğini iddia etti; ona göre Togan, Türkistan tarihini ele alan yayınlarıyla birçok meslekdaşını geride bırakmıştı.¹⁹

18 Reşit Galip ile Zeki Velidi arasındaki tartışma için, bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Maarif Vekâleti, 1932), s. 167-193, 369-389. Ayrıca, Reşit Galip'in göçler ile Yakın Doğu ve Anadolu uygarlıklarının kurulması konusundaki görüşlerini anlattığı 99-161. sayfalara bakılabilir. Togan'ın öteki önde gelen karşıtı, 1917 yılında sadece dokuz ay yaşayan bağımsız Kazan cumhuriyetinin başkanlığını yapmış ünlü Kazan göçmeni Sadri Maksudi (Arsal) idi. Kongre'ye Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti üyesi olarak katılan Sadri Maksudi'nin görüşleri için, bkz. a.g.e., s. 339-364, 389-397. Togan'ın, Kongre'de kabul edilen "iç denizin kuruması" tezine karşı savunması ile Sadri Maksudi'nin görüşlerine yönelttiği eleştiriler bir başka eserde de yer almaktadır: Ahmet-Zeki Validi, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* (İstanbul: Bühraneddin Matbaası, 1934). Kitap, Togan'ın 1932'de Darülfünun'dan (1933 reformundan önceki eski İstanbul Üniversitesi) istifa ettikten sonra doktora çalışmalarını yürüttüğü Viyana'da yazılmıştı.

19 Nihal Atsız'ın yaşam öyküsünü anlatan bir yazıda öne sürüldüğüne göre, Atsız'ın, o dönemde Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti genel sekreteri olan Reşit Galip'e protesto telgrafını göndermesinden sonra, Fuat Köprülü ona iş aramasını, çünkü Enstitü'deki görevine son verilebileceğini söyler. Yazar, Atsız'ın görevini sürdürmek istediğini, ancak, Darülfünun'un öğretim kadrosuna ilişkin olarak dile getirdiği olumsuz yargının işten atılması için yeni bir bahane oluşturduğunu belirtir. Atsız'ın işten atılması için ısrar edenin, Ekim 1932'de eğitim bakanı olarak atanan Reşit Galip olduğu da ileri sürülür. Bkz. Sertkaya, "Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri", s. VI-VII. Atsız'ın Darülfünun'daki tarih ve edebiyat hocalarının çoğunu akademik yetersizlikle suçladığı (Zeki Velidi'nin yanı sıra, yaptıkları yayınlar nedeniyle Fuad Köprülü ile Ahmet Refik [Altınay] suçlamanın dışında tutulur) yazısı için, bkz. "Darülfünunun kara, daha doğru bir tabirle, yüz kızartacak listesi", *Atsız Mecmua*, sayı 17, 25 Eylül 1932.

Nihal Atsız, bir yıl sonra, Malatya Lisesi'nde dört aylık bir hizmetin ardından bakanlık tarafından tekrar lise edebiyat öğretmeni olarak atandığı Edirne'de, başka bir aylık dergi çıkarmaya başladı. Atsız'ın bu ikinci dergisinin adı *Orhun*'du. Bu ad da yine bilindiği gibi Orta Asya kökenliydi; hem Gök-Türk döneminin efsanevi başkentini, hem de sekizinci yüzyılda devleti yönetenler tarafından Orhun Vadisi'nde (yani, bugün Moğolistan sınırları içerisinde bulunan Baykal Gölü'nün güneyindeki vadide) dikilen yazıtları ifade ediyordu. *Orhun*'un Kasım 1933 ve Temmuz 1934 arasında çıkan dokuz sayısının hepsinde, künyeye bakıldığında "aylık Türkçü dergi" yazısı göze çarpıyordu. Bununla birlikte, 21 Mart 1934'teki beşinci sayıda bir şiar değişikliği vardı. Bu sayıya kadar, Ziya Gökalp'in toplumun bireyden önce geldiğini vurgulayan dayanışmacı iki ünlü dizesinin, (Ben, Sen, O Yok, Biz Varız / Hak Yok, Görev Var) ilki derginin şiarı olarak kullanılmıştı. Gökalp'in dizeleri 1930'larda CHP'nin de yaygın şekilde kullandığı bir slogan haline gelmişti. Beşinci sayıda Gökalp'in dizesi çıkarılarak, *Orhun*'un Atsız *Mecmua*'nın devamı olduğunu ve "büyük Türkçülük ülküsü"ne hizmet etmek amacıyla yayınlandığını belirten bir cümle konuldu. "Büyük Türkçülük"ün siyasal hedefi ise daha ilk sayıdan başlayarak açıkça belirtilmişti. Birinci sayının başyazısı, Nihal Atsız'ın aşağıdaki sözleriyle sona eriyordu: "Türkler, bu dünyaya yüce bir vazifeyi yerine getirmek için gelmişlerdir ve bu vazife ancak bütün dünya Türk yurdu haline geldiğinde tamamlanmış olacaktır."²⁰ Derginin şiarının değişmesi, bir görüş değişikliği anlamına gelmiyordu. Tersine, *Orhun*, kendi kapsamlı Türkçülük anlayışını yansıtan tamamlayıcı bir mesaj veriyordu: ilk sayılardaki "birimiz hepimiz için" sloganı, ilerideki "Büyük Türkiye" aşamasına ulaşmak için gerekli bir "yurtiçi dayanışma" çağrısıydı.

Nihal Atsız'ın, Pan-Türkçülük konusunda bu ikinci dergide çok daha açıksözlü olduğu görülür. Ona göre, bu dava, bütün Türklerin birliğinin tamamlanmasıyla gerçekleştirilecek bir

20 "Orhun", *Orhun*, sayı 1, 5 Kasım 1933.

“milli ülkü”ydü. Öngörülen Pan-Türk birliğinin sınırları içinde kalan topraklar (aşağı yukarı Akdeniz’den Pasifik Okyanusu’na kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsıyordu), *Orhun*’un yedinci ve sekizinci sayılarının kapağında bir haritayla gösteriliyordu ve bu harita *Atsız Mecmua*’nın son sayısında yayımlanan haritaya çok benziyordu. Atsız’a göre, Türk milli ülküsü, “mevcut sınırlar içerisinde kalkınma” fikriyle sınırlandırılmazdı ve hatta Pan-Türk birliği hedefinin yanısıra “emperyal bir yayılma” hedefini de kapsamalıydı.²¹ Türk birliği fikri, dokuzuncu sayıda, dolaylı bir savaş çağrısıyla devam eden “bütün Türkler bir ordu” sloganı ile daha da pekiştirilmişti. Bu slogan Ziya Gökalp’in bir beytinin değiştirilmiş şekliydi:

*Bütün Türkler bir ordu, katılmayan kaçaktır.
Yasamızda yazılı; harpten kaçan alçaktır.*²²

Atsız’a göre “Yirminci Asırda Türk Meselesi”nin bir yönü çeşitli etnik Türk toplulukların yurtdışında dağınık halde bulunması ise, bir başka yönü de Türk “milli birliği”nin gerçek temellerine ilişkindir. Atsız’a göre, ne vatandaşlık ne de ortak dil millet olmanın ölçütü olarak kabul edilebilirdi. Bir milleti gerçekten millet yapan şey, insanların aynı ırksal kökenden veya (aynı anlamda olmak üzere) aynı “kan akrabalığı”ndan gelmeleridir; bir ırksal birlik (ve “öteki”lerden, örneğin Çinliler’den farklı oldukları) bilinci Türkler arasında hep varolagelmıştır. Öte yandan, Cumhuriyet Türkiye’si halkının ırksal yönden karışık olmasının mevcut sınırlar içerisinde milli birliğe sadakat açısından bir problem yarattığını öne süren Atsız, Türk birliğinin, her zaman, Türk ırkından olmayan uyrukların ve liderlerin “ihanet”iyle yüzyüze kaldığını iddia eder. Ona göre, Türkiye’de ırk açısından en saf kesim Anadolu köylüsüydü.²³

21 Atsız, “Yirminci Asırda Türk Meselesi: Türk Birliği”, *Orhun*, sayı 8, 23 Haziran 1934.

22 Bkz. *Orhun*, sayı 9, 16 Temmuz 1934. Özgün beytin ilk dizesi hafifçe değiştirilmiştir. Aslı, “Türk bir millet, bir ordu, katılmayan kaçaktır” şeklindedir. Bkz. Ziya Gökalp’in “Altun Yurt” şiiri, Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı-I*, s. 77-78.

23 Atsız, “Yirminci Asırda Türk Meselesi: Türk Irkı=Türk Milleti”, *Orhun*, sayı 9, 16 Temmuz 1934. Ayrıca, bkz. Necdet Sançar, “Türklerde Irk ve Irkçılık Fikri”, *Orhun*, sayı 1, 5 Kasım 1933.

Orhun'un, Ekim 1943'e kadar yaklaşık on yıl süreyle yayınına ara vermesine yol açan şey, büyük olasılıkla yukarıda değinilen Pan-Türk birliği formülasyonları ve ırk birliği konusundaki tezleriydi. Bu zaman zarfında Nihal Atsız, Edirne'den İstanbul'a atanarak bir denizcilik eğitim okulunda öğretmenliğe devam etti. Bir yıl sonra, *Orhun*'da eski Türk devletlerinin tarihi üzerine yazdığı yazılarını *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar* adlı bir kitapta topladı (1935). Esas olarak Orta Asya'da Türk hakimiyetinin yükseliş ve düşüş dönemlerini M.Ö. beşinci yüzyıldan itibaren kronolojik bir sırayla ele alan Atsız, yeni hazırlanan Türk tarih kitaplarında öne sürülen görüşlerin tersine, Türk tarihinde geçmişten bugüne kadar uzanan bir süreklilik olduğu tezini öne sürüyordu. Farklı adlar (Gök-Türk, Oğuz, Uygur, Cengiz, Selçuklu, Osmanlı) taşıyan çeşitli hanedanların yönetimlerini, "resmi çevreler" in iddia ettiği gibi ayrı devletler saymanın mümkün olmadığını savunuyordu; Atsız'a göre, bütün bu hanedan veya boylar aynı ırksal kökenden türemişlerdi, dolayısıyla, yüzyılların ötesinden süzülüp gelen tek bir Türk devleti vardı.²⁴

Aslında Atsız'ın dergilerindeki ve daha sonraki yayınlarındaki makalelerinin çoğunda ana konu "tarih" tir. Atsız'ın Türk ve Osmanlı tarihi üzerindeki görüş ve düşünceleri, aynı zamanda belli bir siyaset anlayışının somut kanıtlarını ortaya koyan özgül bir tarih yaklaşımını açığa vuruyordu. Tarihyazımında asıl ilgi alanı, çeşitli hükümdarlar döneminde meydana gelen önemli olaylar olduğu kadar, yönetimin bir hükümdardan öbürüne geçmesini veya hanedanların yükseliş ve düşüşlerini hikâye eden tarihi "hanedan" sicilleriydi. Bu açıdan, kimi Türk tarihçileri, Atsız'ın, 1452'de düzenlenen bir Tarihî Takvim'i yayınlamasının, Osmanlı tarihyazımına önemli bir katkıda bulunduğunu belirtirler.²⁵ Bununla birlikte, Atsız yal-

24 Bkz. "Türk Tarihi üzerinde toplamalar" başlıklı diziyazı, *Orhun*, sayı 1-9, 5 Kasım 1933-16 Temmuz 1934 ile *Orhun*'un çeşitli sayılarında çıkan "Haddini Bil", sayı 3, 5 Ocak 1934; "Edirne Mebusu Şeref Bey'e Cevap" ve "Ahmet Muhip Bey'e Cevap", sayı 4, 20 Şubat 1934; "Alaylı Alimler", sayı 5, 21 Mart 1934. Bu yazılarda, Atsız, tarih tezi kitaplarına saldırır ve kendisine yöneltilen kimi eleştirilere karşı polemik yapar.

25 Bkz. Nejat Göyünç, "Tarihçiliğimizin Dünü", *Felsefe Kurumu Seminerleri* (Ankara: TürkTarih Kurumu, 1977), s. 240.

nızca kronolojik çalışmalarla yetinen bir tarihçi değildi. Akademik nitelikte olmayan, fakat yine de temsilcisi olduğu Türkçü düşünce açısından gayet önemli ve açıklayıcı birkaç yorumlamada bulunmuştu.

Atsız'ın ana çıkış noktası, Türkiye Cumhuriyeti ile eski Türk devletleri arasında tarihsel bir sürekliliğin bulunduğuydu. Atsız ilk başta, Fuad Köprülü'nün benimsediği ve Türkiyat Enstitüsü'ndeki öğrencilerine sunduğu yaklaşımdan etkilenmiş gibi görünüyordu. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nu kuranların, sonradan Bizans kurumlarını taklit eden ilkel bir aşiret olamayacağı görüşündeydi; Osmanlı devletinin temelleri, Türk halkının Asya'daki köklerine kadar uzanan tarihsel/kurumsal bir miras üzerine kurulmuştu. Köprülü'nün tezi, Türk halkının İslam öncesi çağlarına herhangi bir tarihsel önem ve medeniyet işareti atfetmeyen geleneksel Osmanlı ve Oryantalist tarih yazımını kökten değiştirmek amacını taşıyordu.²⁶

Öte yandan, Köprülü'nün eserlerinde gördüğümüz -Nihal Atsız'ın kilerdekiyle karşılaştırılamayacak düzeydeki- tarihsel yöntem inceliği ve zengin bilgi birikimi bir yana, Atsız'ın aynı tarihsel süreklilik iddiasında bulunurken güttüğü amaç ve benimsediği yaklaşımın, Köprülü'nün amaç ve yaklaşımından epeyce farklı olduğunu belirtmeliyiz. Birincisi, Nihal Atsız, hanelara zaman içerisinde atfedilen farklı adlara rağmen yüzyıllardır aynı "Türk devleti"nin varlığını sürdürdüğünü iddia ediyordu.²⁷ Başka bir deyişle, siyasal/sosyal yapıyı sürekli etkileyen tarihsel evrim veya farklılaşma süreçlerini hiç dikkate almıyordu. Bir karşılaştırma yapacak olursak, Atsız'ın Türk devletinin tarihi konusunda ortaya attığı hipotezin mantığı doğrultusunda, örneğin, ortaçağlarda Fransa'da aynı veya farklı dönemlerde hüküm süren çeşitli feodal devletlerin ve bugünkü Fransız Cumhuriyeti'nin aynı "Fransız devleti"nin kronolojik

26 Bkz. Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983).

27 Bkz. Nihal Atsız, "Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?", Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler* (İstanbul: Ötüken, 1980), s. 7-14. Adı geçen makale, ilkin Türkçü Çınaraltı dergisinin 9 Ağustos 1941 tarihli 1. sayısında yayımlanmıştı.

olarak farklı evrelerini temsil ettiğini varsaymak gerekecektir. İkincisi, Atsız, hükümdarlara ve genel olarak siyasal seçkinlere bir “devlet”in veya imparatorluğun “kader”ini belirleyen tek itici güç olarak başat bir tarihsel rol atfediyor, üstelik oynadıkları rolün özelliğini sadece kan bağına dayandırıyordu. Atsız’a göre birçok Türk “hanedan”ının yıkılmasının ana nedeni, ya Türk kökenli olmayan kimi siyasal şahsiyetlerin “ihamet” ve “komplo”ları, ya da liderlerin aslında askeri, siyasal ve idari yeteneklerini “kanıtlamış” olan Türk ırkının kendi özgün siyasal geleneginden sapmalarıydı. Atsız, ayrıca, Türk ırkının, devlete bağlılık, kahramanlık, kendini feda etme, dürüstlük ve cesaret gibi, özellikle kanlarının saflığını koruyan kesimlerde sağlamca muhafaza edilerek kuşaktan kuşağa “manevi” miras yoluyla aktarılan üstün özellikleri haiz olduğu iddiasındaydı.²⁸ Kısacası, Türk halkının tarihsel sürekliliğini vurgularken, Atsız, siyasal tarih konusundaki yaklaşımına derinlik sağlayacak bir tarih kavramından yoksundu. Üstelik, Atsız’ın siyaset anlayışı da, genel olarak, ilkin 1930’larda benimsediği ve sonraki dönemlerde de değiştirmedeği aynı sığ yaklaşıma dayanıyordu.

Komploların tarihteki belirleyici rolü üzerinde ısrarla durması, Atsız’a, Osmanlı İmparatorluğu’nun seçkin yetiştirme politikasını eleştirme vesilesi de sağlıyordu. Atsız, Hristiyan çocuklarının Osmanlı devletine memur ve idareci yetiştirmek amacıyla devşirilmesi uygulamasını şiddetli bir şekilde eleştiriyordu.²⁹ Özellikle etnik grupların Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopmaya başladığı dönemde gayri müslimlerin ve gayri Türklerin (yani Arnavutların) yüksek makamlara getirilmesinin de aynı derecede zararlı bir uygulama olduğunu düşünüyordu. Atsız’a göre, Osmanlı sistemindeki bu uygulamalar, güçlü bir “Türk” aristokrasisinin oluşumunu engellediği gibi, yürütme-yönetme organlarının “yabancı” ve “kanı bo-

28 Bkz. Atsız, “Türk Ahlakı”, *Çınaraltı*, sayı 7, 20 Eylül 1941; “Türkçülükte Ahlak”, *Bozkurt*, sayı 5, 11 Haziran 1942.

29 Osmanlı devletinde seçkinlerin devşirilmesi ve siyasal sistem için, bkz. Halil İnalcık, “The Nature of Traditional Society: Turkey”, Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow (eds.), *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton: Princeton University Press, 1964).

zuk" insanlarla dolmasına da yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu tarihi böyle insanların ihanet örnekleriyle doluydu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni aynı yanılsa düşmekten kurtarmak zorunluydu. Türkiye'yi "yönetecek" en uygun insanlara gelince, bunlar, en az üç kuşaktır safkan Türk olduklarını kanıtlayabilecek kişiler olmalıydılar; bu kişileri, genellikle Sivas'ın batısında oturan Anadolu köylüleri arasından bulmak mümkündü. Ona göre, Rumelililer ve büyük şehirlerin "melezler"i, ("Türkçe konuşamayan veya konuşmaktan imtina eden") gayri müslimler ve gayri Türklerden sonraki ikinci uygunsuzlar kategorisine giriyorlardı. Atsız'ın "yabancı" ve "bizden olmayan"lar arasında "Türkiye'ye manen, iktisaden ve belki de maddeten hakim olma" yı planladıklarını iddia ederek tehlikeli gördüğü başka bir grup da Selanikli "gizli Yahudi dönmesi cemaati"dir. Atsız, bu gruba mensup olduğunu belirttiği ve özellikle basın hayatının içinde oynadığı önemli rolü hedef alarak saldırdığı Ahmet Emin Yalman'ı şu sözlerle aşağılamaktadır: "Ahmet Emin Yalman Türk ve Müslüman değildir. Bu vatan ve milletle ilgisi yalnız Türk pasaportu taşımaktan ve Türk tebaası olmaktan ibarettir...Milli menfaati o yolda gördükleri için 'devletin başında hâlis Türkler bulunmalıdır' diyen milliyetçileri 'ırkçılar, nazistler' diye gözden düşürmeye, onları adeta vatan haini gibi göstermeye yeltenen adam bu gizli Yahudi ırkçısı Ahmet Emindir."³⁰

Atsız, "İrkçilik-Turancılık davası"nın duruşmalarından birinde, yürürlükte bulunan iki dereceli seçim sistemini "Cumhuriyet ilkelerine aykırı" bir uygulama olarak eleştirmişti; buna karşılık, kendi kafasındaki temsil sistemi, ırkçı seçkinci yaklaşımının bir sonucu olarak, demokrasiden çok daha uzaktı.³¹ Aslında ne kendisi ne de Türkçü arkadaşları, parlamenter siste-

30 Bkz. Atsız, "Osmanlı Padişahları", *Tanrıdağ*, sayı 10-11, 10 ve 17 Temmuz 1942; "Tarih Şuuru", *Orkun*, sayı 29, 20 Nisan 1951; "Veda", *Orkun*, sayı 68, 18 Ocak 1952. Ahmet Emin Yalman ve "Yahudi dönme"lerine yaptığı saldırı için bkz. Atsız, *Türk Ülküsü*, İsmet Tümtürk (der), İstanbul: Burhan Basım ve Yayınevi, 1956, s. 102-108.

31 Bkz. Mahmut Gologlu, *Milli Şef Dönemi, 1939-1945* (Ankara: Kalite Matbaası, 1974), s. 254.

mi hiçbir zaman desteklemediler. Tersine, örneğin 23 Nisan 1920’de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin önemi konusunda bir tek satır bile yazmadıkları gibi, Türk tarihinin kahramanlık günleri üzerinde sık sık duran Atsız, “milli tarih”i simgeleyen bir gün olarak 23 Nisan’a hiç değinmedi.³² Başka bir açıdan bakıldığında, Atsız’ın ve öbür Türkçülerin siyaset dağarcığında “milli egemenlik” kavramı hiç yer almıyordu. Rousseau’nun ortaya koyduğu bu kavram hiç irdelenmemiş, bu konunun siyasal açıdan önemli olduğuna bile değinilmemişti. Bir başka deyişle, Türkçü “milliyetçilik”, ulusçuluğun asli ilkesi olan halk egemenliğini bünyesine almamıştı.

Az çok örtülü bir dille belirtilmiş olsa da, Atsız’ın ırkçı seçkinciliği, aslında, Atsız’ın ve Türkçü yandaşlarının Türkiye’yi yönetecek bir “Anadolu aristokrasisi”nden yana oldukları anlamına geliyordu. Bununla bağlantılı olarak, safkan Anadolu Türkü olduklarını iddia eden Türkçülerin çoğu, 1934’te yürürlüğe konan Soyadı Kanunu gereğince aldıkları soyadlarıyla birlikte eski aile isimlerini de kullanmaya devam ettiler: Çiftçioglu Necdet Sançar, Sofuoğlu Zeki Özgür, Hocaoglu Seyfi Öztürk, Çobanoğlu Vasfi ... bu duruma örnek olarak verilebilir.³³ Anlatılmak istenen açıktı. Teorik açıdan, bu, doğuştan gelen belli vasıflara dayandırılan bir Pareto seçkinciliğiydi.³⁴ Daha da somutlaştıracak olursak, safkan Türk-Anadolulularda en eksiksiz biçimde bulunduğu inanılan kimi sözde ırksal vasıfların, iyi devlet adamı olma garantisi sağladığı iddia ediliyordu; dolayısıyla da, siyasal seçkinler kadrosunu belirlerken kullanılacak ölçüt, safkan Türk-Anadolulu olmaktı. Aslında Anadolu ırkçılığı, çoğu ordu ve bürokrasiden gelen ve Anadolu kökenli olma-

32 Atsız, “Büyük Günler”, *Çınaraltı*, sayı 16, 22 Kasım 1941; ve “Milli Bayram”, *Ötügen*, sayı 29, 13 Mayıs 1966.

33 Nihal Atsız’ın eski eşi Bedriye Atsız, insanların aldığı soyadlarının yalnızca aynısı taşıyan kişilerin birbirine karıştırılmamasını sağladığını; yeni soyadlarının, kişisel özelliklere veya aile geleneklerine dayanan ve esas olarak kuşaktan kuşağa geçen lakap uygulamasının aksine kişisellikten ve ailesellikten uzak olduğunu da üstü kapalı olarak belirtir. Bkz. Bedriye Atsız, “Lakaplar”, *Tarih ve Toplum*, sayı 11, Kasım 1984, s. 314-315.

34 Bkz. T. B. Bottomore, *Elites and Society* (Harmondsworth: Penguin), s. 7-12.

yan (Selanik doğumlu Mustafa Kemal örneğinde olduğu gibi) ve CHP ile CHP'nin tek-parti iktidarını elinde tutan dar bir seçkinler grubuna karşı, siyasal iktidar talebinde bulunmak üzere bir kaldıraç olarak kullanılmıştı.³⁵ Başka bir deyişle, Atsız'ın ırkçı iddiaları, aynı zamanda, bir "karşıt-seçkinler" grubunun siyasal muhalefetini ortaya koyuyordu.³⁶

Atsız'ın tarih, seçkinler ve seçkinlerin tarihsel rolü, Türk ırkına özgü vasıfların devlet işlerinin yürütülmesi açısından önemi ve ırk esasına göre belirlenmiş, safkan Türk seçkinleri konularında dile getirdiği görüşlerin bu özel bileşimi, akla Mannheim'in betimlediği iki farklı tür ideolojiyi getiriyor. Ne var ki, Atsız ve öbür Türkçülerce dile getirilen görüşleri somut olarak ele aldığımızda, bu iki tür ideolojinin birbirleriyle çok yakından ilintili oldukları görülüyor. Atsız, Türk devletinin çıkarlarına en iyi biçimde hizmet edecek, kuşaktan kuşağa aktarılan bir "ırk ruhu"na ağırlık vererek, Mannheim'in açıkladığı şekilde, "halk ruhu, *Volkgeist* [gibi] irrasyonel faktörler"e dayalı bir "tarihsel muhafazakârlık" örneği veriyordu. Aslında, Atsız ve Türkçü arkadaşlarının sosyolojik kökenleri, Mannheim'in genel olarak bu türde bir ideolojiye sahip olduğunu öne sürdüğü aristokrasiyle örtüşmüyordu.³⁷ Buna karşılık, Atsız ve yandaşları, Atsız'a göre yokluğuyla Osmanlı toplumunda çeşitli sorunlara yol açan bir Anadolu aristokrasisini "yaratmak" ister gibi görünüyordlardı. Bu noktayı bir yana bırakacak olursak, Atsız ve arkadaşlarının ırkçı seçkinciliği, siyasal seçkinlere atfettikleri belirleyici tarihsel rol, "algılanması mümkün karşılıklı ilişkiler"i hiçbir şekilde dikkate almayan irrasyonalist ve adeta tarihdışı yaklaşımları, faşist bir ideolojinin açık işaretleriydi. Ve Mannheim'in saptadığı genel eğilime uygun olarak, bu faşist ideolojinin, tek-parti dönemi Türkiye'sinin

35 Tek-parti dönemi Türk siyasal seçkinlerinin toplumsal ve siyasal özellikleri için, bkz. Frederic Frey, *The Turkish Political Elite* (Cambridge: M. I. T. Press, 1965). Kitabın özellikle 115.-134. sayfalarında, merkezi seçkinlerin mesleki dağılımı verilir.

36 Bkz. Bottomore, *y.a.g.e.*, s. 12.

37 Bkz. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia* (New York: Harvest, 1936), s. 120-121.

özgöl durumunda Kemalist liderliğe meydan okuyan bir “karşı-ideoloji”³⁸ olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Hemen hemen on yıllık bir aradan sonra Nihal Atsız'ın yayınlama girişiminde bulunduğu bir sonraki aylık “Türkçü” dergi *Türk Sazı* idi ve dergi bu adı Mehmed Emin Yurdakul'un 1914'de basılan ve hece vezniyle yazılan “ulusal Türk şiiri”nin ilk örneklerinden biri olarak kendine bir yer edinmiş olan tanınmış şiir kitabından almıştı. Derginin ilk (ve son) sayısı, 15 Mayıs 1943'te çıktı. Ancak satışı Ankara'daki Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından yasaklandı. Derginin kapak sayfasında, daha önceleri de kullanılan “Bütün Türkler Bir Ordu” sloganı yer alıyordu. Atsız, kendi imzasıyla yayınlanan başyazıda ise, *Türk Sazı*'nın, kendisi tarafından yayınlanan son iki derginin bir devamı olduğunu ve Türkçülük davasına bağlı bulunduğunu belirtiyordu: “Bizim milli ülkümüz ‘Türkçülük’tür. Türkçülüğün en kısa tarifi şudur: ‘Türkelinde Türk uruğunun kayıtsız-şartsız hakimiyeti ve istiklâli ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsü’... *Türk Sazı*’nın sesi Orhun’un sesidir.”³⁹

Türk Sazı'nın içindeki yazılar, Atsız'ın Ekim 1943'de yeniden çıkarmaya başladığı *Orhun*'un onuncu sayısında yeniden yer aldı. 1 Nisan 1944 tarihli 16. ve son sayıya kadar yedi sayı boyunca, Atsız'ın, ırk birliği, Türk tarihi, Türkçülüğün misyonu ve Anadolu toprakları dışındaki Türklerin kültürel ve siyasal yaşamıyla yakından ilgilenme gibi daha önce de savunduğu görüşler, bu süreçte dergiye katkıda bulunan diğer yazarlarca

38 A.g.e., s. 134-146; ve ayrıca, Zeev Sternhell, “Fascist Ideology”, Walter Laqueur (ed), *Fascism* (Harmondsworth: Penguin) içinde, s. 370.

39 *Türk Sazı*'nın kapatılma nedenlerinden biri olarak, İstanbul'da yayımlanan kimi gazetelerde, derginin, hükümet tarafından daha önce yasaklanan Atsız *Mecmua*'nın devamı olduğunun ilan edilmesi gösterilir. Bir başka neden, derginin sahipliğiyle ilgiliydi. *Türk Sazı*'nın sahibi, o sırada Balıkesir'de kimya öğretmenliği yapan Reşide Sançar (Nihal Atsız'ın kardeşi Necdet Sançar'ın eşi) idi. Matbuat Umum Müdürlüğü, yasalara göre onun ancak kimyayla ilgili bir yayın çıkarabileceği gerekçesini öne sürer. Bkz. Cevdet Eralp Alışık, “Cumhuriyet Basın Tarihimizle İlgili Bir Mektup”, *Tarih ve Toplum*, Ocak 1989. Alışık'ın yayımladığı mektupta, Nihal Atsız, bir arkadaşına *Türk Sazı*'nın artık neden çıkmayacağını anlatmaktadır.

da paylaşıyor ve *Orhun*'un ikinci yayın döneminde de işlenen ana konuları oluşturunuyordu. Atsız'ın 1939-1943 yılları arasında yayınlanan diğer "Türkçü" dergilere (Reha Oğuz Türkkan'ın *Bozkurt*'u, Orhan Seyfi Orhon'un *Çınaraltı*'sı, Fethi Tevetoglu'nun *Kopuz*'u ve Rıza Nur'un *Tanrıdağı*) yazdığı yazılar yine aynı temalar üzerinde duruyor ve benzer görüşleri dile getiriyordu. Daha önceki dergilerinin içeriğiyle karşılaştırıldığında, *Orhun*'un son sayılarında göze çarpan yeni bir boyut vardı; bu da, Türkiye'deki solun temsilcilerine karşı açık saldırıydı. Bu saldırının en iyi örneği ise, Atsız'ın Saraçoğlu'na gönderdiği ve "İrkçılık-Turancılık" davasına yol açan olayları başlatan iki açık mektuptu.

1930'larda Türkî Göçmenlerin Katkıları

1930'lu yılların başlarında, Türkiye'nin sınırları dışında yaşayan Türkî halkların tarih ve kültürü konusuna yakın ilgi gösterenler, yalnızca Atsız'ın dergileri değildi. Nihâl Atsız, gelecekte bütün Türklerin siyasal birliğinin kurulmasını önerecek kadar ileri giderken, Rusya'dan gelen bir grup Türk asıllı göçmen de, ya Atsız'ın dergilerine katkıda bulunarak ya da kendi yayınlarıyla, temsil ettikleri çeşitli etnik Türk grupların kültürüne, yaşam biçimine, etnografyasına ve siyasal tarihine ilgi uyandırmaya çalışıyorlardı. Dahası, *Türkistan Türk Gençler Birliği* tarafından yayınlanan çeşitli kitapçıklar özellikle *Türkistan Türkleri'nin kültürü ve tarihine ilgiyi artırmaya* çabalıyordu.⁴⁰ *Türkistan göçmenlerinin bu derneği, faaliyetlerini 1940'lı yıllara kadar çoğunlukla akşam toplantıları ve konferanslar şeklinde sürdürdü. 1930'ların başında var olan diğer bir Türkistan derneği ise Türkistan'ı Öğrenme Derneği idi. Bu derneğin lideri, 1932 yılında Viyana'ya gidene kadar dört yıl derneğin başkanlığını yürüten Zeki Velidi Togan'dı. Birçok*

40 Broşürlerden ikisi konferans konuşmalarına dayanmaktadır: *Türkistan* (İstanbul: Türkistan Türk Gençler Birliği Yayını, 1936) ve *Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii* (İstanbul: Türkistan Türk Gençler Birliği, 1936). İkinci konferans, Kırım göçmeni Muharrem Feyzi Togay tarafından verilmişti.

üniversite öğrencisinin ilgisini çekmiş olan bu derneğin amacı, adından da anlaşılabilirliği gibi, “Sade Türkistan’ı değil, Türkiye’yi ve bütün Türk âlemini, bilhassa Türk memleketlerinin yekdiğeriyle olan münasebetlerini, maddi ve manevî vahdetlerini öğrenmek” idi.⁴¹

Togan’dan⁴² başka, yine aynı yıllarda benzer bir yayın faaliyeti sürdüren ve bu faaliyetlerini 1940’lara kadar taşıyan Rusyalı birkaç Türkî göçmen daha vardı. Ancak, 1944 yılındaki “İrkçılık-Turancılık” davasında bunlardan yalnızca Zeki Velidi Togan hakkında dava açıldı. Diğerleri ise sadece bir süre gözaltında tutuldular.⁴³ Başkırdistan asıllı ve Togan’ın da yakın arkadaşı olan Abdülkadir İnan,⁴⁴ *Atsız Mecmua* ve *Orhun’a*, ayrıca *Kopuz*, *Gök-Börü* ve *Bozkurt* gibi 1940’ların ünlü birkaç dergisine katkıda bulunanlar arasındaydı. Bir Türkolog olan İnan’ın bu dergilerdeki yazıları, çoğu 1920’lerin başlarında Sovyet hükümeti tarafından Türkistan’da eski haklarına ve kurumlarına kavuşturulan çeşitli Türkî halkların tarihine ilişkin tanıtıcı bilgiler veriyordu.

Atsız Mecmua’ya katkıda bulunan bir diğer kişi, 1920’de Azerbaycan’dan göçmen olarak gelen Ahmet Caferoğlu’ydu.⁴⁵

41 Bkz. *Atsız Mecmua*, sayı 1, 15 Mayıs 1931, s. 20-21.

42 Yaşamöyküsü için bkz. Ek 3.

43 Bkz. Ek 1. Rusya’dan gelen Türk asıllı göçmenlerin adı, 47 kişilik ilk listede yer alıyordu: Azeri M. Altunbay, Abdülkadir İnan, San’an Azer, Ahmet Caferoğlu, Cafer Seyid Ahmed Kırimer, Muharrem Feyzi Togay, Ali Genceli ve Akdes Nimet Kurat.

44 Abdülkadir İnan 1889’da Başkırdistan’da doğdu ve öğretmenlik eğitimi gördü. Sovyet devriminden sonra Başkırt ulusal hareketine katıldı; hareketin yenilgisinden sonra 1925’te Türkiye’ye göç etti. Türkiyat Enstitüsü’ne girdi ve burada *Atsız*’la dost oldu. 1928’de *Halk Bilgisi Haberleri*’ni çıkardı. Daha sonra Türk Dil Kurumu’na üye ve Ankara DTCF’de profesör oldu. Mayıs 1944 olaylarının ardından görevinden alınınca çeşitli kurumlarda dersler verdi.

45 Ahmet Caferoğlu 1889’da Azerbaycan’ın Gence kasabasında doğdu. Orta öğrenimini Gence’de tamamladıktan sonra Kiev Ticaret Yüksek Okulu’nda bir yıl okudu. Sovyet devrimi başlayınca Gence’ye döndü. 1918’de kurulan bağımsız Azerbaycan devletini destekledi. Adı geçen devletin 1920’de Bolşevikler tarafından yıkılması üzerine İstanbul’a göç etti. 1924’te Darülfünun’un Edebiyat bölümünden mezun oldu. 1929’a kadar Berlin ve Breslau üniversitelerinde öğrenimini sürdürdü. 1930’da Darülfünun’un Türk Dili ve Tarihi bölümüne girdi. 1938’de burada profesör oldu. Asıl ilgi alanı Türk dili ve lehçeleriydi.

Caferoğlu, aynı zamanda, 1932-1934 tarihinde iki yıl boyunca yayınladığı aylık dergi *Azerbaycan Yurt Bilgisi*'nin başyazarıydı. Derginin adı bir anlamda yanıltıcıdır; çünkü dergi yalnızca Azerbaycan hakkında bilgi vermiyor, ayrıca Orta Asya, Kırım, Kazan ve Doğu Avrupa'da yaşayan diğer Türkî grupların da kültürü (özellikle lehçe ve destanları), tarihi ve siyasal yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiler sağlıyordu. Diğer Türk kökenli göçmenlerin yanı sıra Abdülkadir (İnan) ve Akdes Nimet (Kurat)⁴⁶ düzenli olarak dergiye katkıda bulundular. Abdülkadir İnan çoğunlukla çeşitli dönemlerdeki farklı Türk destanları hakkında, Akdes Nimet Kurat ise Kazan Türkleri'nin tarihi ve bunların bazı Slav gruplarıyla ilişkileri konularında yazılar yazdılar. Caferoğlu'nun dergisi çoğunlukla kültürel konularda yoğunlaşıyor ve siyasal bir içerik taşımıyordu. Yine de, gelecekte bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti'ni yeniden kurma umudu ve dileği, dergiye katkıda bulunan birçok kişi tarafından yumuşak bir biçimde arada bir dile getiriliyordu. Örneğin, Caferoğlu, 18 Ağustos 1934'de İkinci Türk Dili Kurultayı'nın yapılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirirken şu yorumu yapmıştı: "Azerbaycan, Türkistan, İdil-Ural, Başkırdistan, Dağıstan ve Kırımın namına ... biran evvel müşterek bir Türk Dili birliğine erişmemizi gönülden dileriz. Bu ise, ancak ve ancak milli Dil istiklâliyetinden doğan maddi istiklâliyetle kabildir ki, bunu da biz, her bir Türk münevverinden beklemekteyiz."⁴⁷

Ahmet Caferoğlu'nun bu dönemde bütün Türkler arasında ortak bir dil kullanılması ülküsünü ortaya atması, daha sonraları kültürel Pan-Türkçülük yolunda bir aşama olarak yorumlandı. Caferoğlu'nun 1940'ların başında (Temmuz 1942 ve Şubat 1943 arası) yayımladığı başka bir aylık derginin adı *Türk*

46 Rusya'daki müslüman toplulukların reform hareketi olan cedidçiliği destekleyen bir Kazan Tatarı'nın oğlu olan Akdes Nimet Kurat, 1903'de doğdu. Türkiye'ye göç ettikten sonra 1928'de Darülfünun'un Tarih bölümünü bitirdi. Doktorasını 1933'te Hamburg Üniversitesi'nden Doğu Avrupa ve Bizans tarihi dalında aldı. 1933-1937 arasında İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünde çalıştıktan sonra Ankara DTCF'ye girdi ve burada 1944'te profesör oldu.

47 Bkz. A. Caferoğlu, "İkinci Türk Dili Kurultayı", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 1934, s. 241-242.

Amacı'ydi ve bu dergiye Abdülkadir İnan, Muharrem Feyzi Togay,⁴⁸ Ali Genceli ve Kadircan Kaflı gibi birçok Türkî göçmen, etnik Türk halkların kültür hayatının çeşitli yönleri üzerine yazılmış yazılarıyla katkıda bulunuyorlardı. Ahmet Caferoğlu'nun daha önceki yaklaşımlarıyla karşılaştırıldığında *Türk Amacı*'nda daha farklı ve yeni olan yön, derginin künyesinde "Türk Kültürü Birliği Mürevvicidir" ibaresinin bulunması ve "bütün Türklerin kültür birliğini sağlamak" amacında olduğunu belirtmesiydi.⁴⁹ Diğer bir deyişle, Caferoğlu, bütün Türkler tarafından paylaşılan ve deyim yerindeyse bir *lingua Turca* işlevini görecektir ortak bir Türkçe'nin gelişiminden sonra ulaşılabilecek daha üst aşama olarak gördüğü kültürel bir Pan-Türkçülük hedefini gösteriyordu. Aslında, Caferoğlu'nun farklı lehçeler konuşan bütün Türkî halklar arasında iletişimi güçlendirecek ortak bir kültürel ve edebi Türk diline erişilmesi yoluyla oluşacak kültürel birlik konusunu vurgulaması, ilkin 19. yüzyılın sonlarında Rusya'daki Pan-Türkçü hareket içinde ortaya çıkmış bir yaklaşımın ürünüydü.⁵⁰ Dolayısıyla, 1940'ların başlarında *Türk Amacı*'nın sahiplendiği platform, çok daha eski bir kültürel Pan-Türkçülük kavramına dayalıydı ve Ahmet Caferoğlu bu kavramı savunan en ünlü göçmenlerden biriydi. Ne var ki, Caferoğlu, kendi payına, bu düşünceyi Türkiye'de ancak 1940'lı yıllarda açıkça dile getirmeye başlayabilmişti.

1930'larda çıkan ilk kuşak Türkçü dergilerin yayımı 1934'-de son buldu. Yukarıda açıklandığı gibi, *Orhun*'un yayını durduruldu, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ise çıkmamaya başladı. Temmuz 1931'de çıkan Basın Kanunu'na göre, hükümet, kendi

48 Muharrem Feyzi Togay, kısa ömürlü Kırım Milli Cumhuriyeti'nde eğitim bakanlığı yapan ünlü bir kişiydi. Türkiye'de, 1930'ların ve 1940'ların Türkçü dergilerinde yazılar yazdı. Türkistan Türk Gençler Birliği'yle de ilişkisi vardı (bkz. not 40). *Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esas Hatları* (1938) adlı eserinin yanı sıra, Yusuf Akçura'nın yaşamöyküsünü anlatan *Yusuf Akçura'nın Hayatı* (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944, 2. baskı) başlıklı bir çalışması vardır.

49 Bkz. *Türk Amacı*, sayı 1, Temmuz 1942, s. 1.

50 Kavram ilkin Kırımlı ünlü Türkçü İsmail Gaspıralı tarafından ortaya atılmış, daha sonra Azeri Türkçü Hüseyinzade Ali Turan tarafından da savunulmuştur. Bkz. Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), s. 70-75; ve T. Swietochowski, *y.a.g.e.*, s. 50-53, 87-89.

politikalarına ters düşen gazete ve dergileri kesin ya da geçici olarak kapatma yetkisine sahipti. Kanun, esas olarak, 1931 yılında Serbest Fırka'nın başarısıyla su yüzüne çıkan CHP karşıtı muhalefeti bastırmak için yürürlüğe konmuştu.⁵¹ Ancak, bazı Türk göçmenler tarafından yayımlanan birkaç dergi de derhal yasaklandı. *Yeni Türkistan* (1927-1931 yılları arasında düzensiz aralıklarla yayınlanan aylık dergi) ve *Odlu Yurt* (1929-1931), 1922'de tam anlamıyla kurulmuş olan Sovyet Cumhuriyetleri sistemine karşı ulusal bağımsızlık düşüncesini destekledikleri ve böylece Türk-Sovyet ilişkilerini tehlikeye soktukları öne sürülerek kapatıldılar. *Odlu Yurt*, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele eden ve 1918-1920 yılları arasında kısa ömürlü Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak görev yapan ünlü politikacı Mehmet Emin Resulzâde tarafından çıkarılıyordu.⁵² Aslında, 1931 tarihli Basın Kanunu'ndan önce de, Azeri göçmenler tarafından çıkarılan benzer dergiler kapatılmıştı: *Yeni Kafkasya* ve *Azeri Türk*, sırasıyla 1927 ve 1928'de yasaklandılar. Genel olarak 1924 ve 1931 yılları arasında Kafkasya, Volga bölgesi ve Türkistan'dan gelen göçmenler tarafından yayınlanan bütün propaganda organları kapatıldı. Ekim 1934'de Basın Kanunu'nda yapılan bir değişik-

51 Bkz. Mahmut Gologlu, *Tek Partili Cumhuriyet, 1931-1938* (Ankara: Kalite Matbaası, 1974), s. 21-30; ve *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi* (İstanbul: Altın Kıtıplar, 1983), s. 67-70.

52 Mehmet Emin Resulzâde Azerbaycan Müsavat Partisi'nin ünlü kurucusu ve lideriydi. Rusya'daki 1917 devriminden sonra bağımsız bir Azerbaycan'ın kurulması için çalıştı. Siyasal eylemine 1905'te Rus karşıtı gizli bir gençlik örgütünü yönetmekle başladı. Rus elçiliğinin isteğiyle İran Azerbaycanı'ndan sınır dışı edilince Türkiye'ye sığındı (1911) ve Türk Ocakları'nın etkinliklerine katıldı. 1917'den sonra Müsavat Partisi'nin lideri seçildi, Rusya'nın federasyona dönüşürülmesini ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasını savundu. Bağımsızlığın ilanından sonra (Mayıs 1918) Cumhurbaşkanı seçildi. Azerbaycan'ın Kızıl Ordu tarafından işgali ve Müsavat hükümetinin devrilmesi (Nisan 1920) üzerine gizli eylemlere katıldı. 1922'de Türkiye'ye kaçtı. İstanbul'daki yazarlık çalışmaları (birkaç kitap yazdığı gibi, 1923-1928 yılları arasında *Odlu Yurt* ve büyük olasılıkla *Yeni Kafkasya* ile 1928-1929 yıllarında *Azeri Türk* dergilerini çıkardı) Türkiye'deki Sovyet Elçiliği'nin protestosuna yol açınca 1931'de Batı Avrupa'ya göç etti. Berlin'de Azerbaycan Milli Hareketi'nin yayın organı olarak tanıtılan *Kurtuluş* dergisini çıkardı (1934-1938). Bkz. Charles W. Hostler, *Turkism and the Soviets* (Londra: Allen und Unwin, 1957), s. 215-217.

likle, Türkî göçmenler tarafından dışarıda basılan yayınların yurda sokulması da yasaklandı.⁵³

1930'larda (ve 1946'ya kadar uzanan dönemde) CHP'nin tek-parti yönetimi, her alt grup gibi basın üzerinde de belli bir derecede kontrol uygulayan "otoriter tek particiliğe" bütünüyle denk düşmekteydi.⁵⁴ Ancak, Almanya ve İtalya'daki totaliter tek particiliğin tersine, 1930'ların Türk siyasi yetkilileri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ilişkilerine zarar vermedikçe Türkçü yayınlara zaman zaman hoşgörüyü yaklaştırmışlardır. Bunların örgütsel faaliyetleri de tek partili yönetimlerin "muhalefete izin vermeyen" politikalarının bir yan ürünü olarak sınırlandırılmıştır.⁵⁵ 1931'de Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra bir Türkçü "merkez" in kurulması ya da canlandırılması için hiçbir girişimde bulunulamamıştır.

İşte, basın haklarının kısıtlı olduğu bu ortamda Nihal Atsız Atsız Mecmua ve Orhun'u, Ahmet Caferoğlu ise Azerbaycan Yurt Bilgisi'ni yayınlamıştır. Azerbaycan Yurt Bilgisi'nin 1931'den önceki benzer dergilere göre daha uzun ömürlü olması, örne-

53 Türkiye'deki göçmenlerin yürüttüğü propaganda etkinliklerinin yasaklanması bir çok yabancı gözlemci tarafından Türkiye'nin Sovyetler'le kurduğu ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilmişti. Bkz. Ettore Rossi, "Dall'Impero Ottomano Alla Repubblica di Turchia", *Oriente Moderno*, XXIII:9, September 1943, s. 387. 1920'lerin sonunda yasaklanan dergiler ile 1934'te yapılan Basın Kanunu değişikliğinin sözü edilen sonucu için, bkz. Gotthard Jäschke, "Der Turanismus und die kemalistische Türkei", Heinrich Schäfer (ed.), *Orient in Deutscher Forschung* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1944) içinde, s. 249-250. 1931'de yasaklanan göçmen dergilerinin listesi için, bkz. Jacob M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey* (Londra: C. Hurst & Company, 1981), s. 85. Jäschke, ayrıca, Resulzade gibi liderlerin 1931'de Basın Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye'den sınır dışı edildiklerini öne sürer: bkz. Jäschke, y.a.g.e., s. 249. Cumhuriyet'in ilk döneminde çıkarılan basın yasalarının kısa özeti için, bkz. Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), c. 1, s. 212-218.

54 Kavram olarak otoriter tekparticilik ile onun bir baskı grubu olan basın üzerindeki denetiminin, alt sistemin kısmi bir özerkliğe sahip olduğunun göstergesi olarak yorumlanması için bkz. Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 222-227.

55 Tek partili sistemlerin "dışlayıcı" siyaset anlayışı, yani, tek parti yöneticilerinin "dış" (veya alt) grupların siyasal etkinliğini yasaklaması ya da sınırlaması kavramı Samuel P. Huntington'dan alınmıştır: "Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems", Samuel P. Huntington and Clement H. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society* (New York: Basic Books, 1970) içinde, s. 9-17.

ğın kendini açıkça “Milli Azerbaycan davası için aylık dergi” olarak tanımlayan *Odlu Yurt*’un tersine, kültürel konularla yetinmesi ve siyasal imalardan bilinçli olarak kaçınmasıyla açıklanabilir. Öte yandan, Atsız’ın çıkardığı dergilerin önemi, başka bir açıdan da vurgulanmalıdır. Bu dergiler, göçmen olmayan ve ne yeni kapatılan Türk Ocakları’yla, ne CHP’nin kültür dernekleriyle, ne de CHP himayesinde kurulan derneklerle köklü bir ilişkisi bulunan bağımsız bir yazar tarafından yayınlanan ilk Türkçü dergi örnekleriydi. Atsız’ın dergileri, Türkçü bir düşünce akımını canlandırmanın yanı sıra, 1930’ların başında Türkiye’de çok yaygın olan tarih anlayışlarına karşı kimi eleştirilerin, ciddi bir biçimde tartışılması için değilse bile en azından dile getirilmesi için bir ortam sağlamışlardı.

Özetlemek gerekirse, Cumhuriyet Türkiye’sinde yeniden şekillenen Türkçü akımın temelleri hem basın-yayın, hem de örgütlenme açısından mevcut olumsuz koşullara rağmen, 1930’larda Nihal Atsız’ın liderliğinde atılmıştır. Çoğunluğu akademi dünyasına mensup kimi Türkî mülteciler, ya Atsız’la işbirliği yaparak ya da bağımsız hareket ederek, Türkiye dışında yaşayan çeşitli etnik Türk halklar üzerinde bir kültürel ilgi ortamı yaratmış ve bu akıma katkıda bulunmuşlardır. Oluşturdıkları platformun dış sınırını kültürel Pan-Türkizm olarak belirlemekle birlikte, Nihal Atsız bütün Türkî halklar arasında kurulacak bir birliğin tarihsel-ırksal kökenlerini ve siyasal özelliklerini vurgulamıştır. Bir bütün olarak bakıldığında, 1930’larda gerçekleştirilen bu yayınların içeriği, on yıl sonra serpilip gelişecek olan akımın habercisiydi. 1940’lı yıllar, yeni insanların da katılımıyla akımın büyümesi ve siyasal mantığının daha doğrudan ve canlı bir niteliğe bürünmesi için cesaretlendirici bir ortam sağlamıştır.

1939-1944: Altın Yıllar

İncelemekte olduğumuz Türkçü akımın en aktif olduğu dönem, 1940’ların başlarıydı. 1938 sonlarından itibaren, bir başka deyişle Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden sonra, yeni

şahısların katılımı ve 1930'larda Nihal Atsız'a destek verenlerin daha aktif hale gelmeleri sonucunda, 1939 ve 1944 yılları arasında Türkçü yayınlar çoğaldı. Nihal Atsız'ın çalışmalarına Rıza Nur, Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit Cansever gibi daha yaşlı kuşaktan tanınmış Türkçülerin çalışmaları eklendi ve sahneye Reha Oğuz Türkkan, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç ve Mustafa Hakkı Akansel gibi yeni isimler çıktı. Ayrıca, 1930'lu yıllarda da faal olan Hüseyin Namık Orkun, Fethi Tevetoglu ve birçok Türk asıllı Rusya göçmeni çeşitli yollarla görüşlerini yaymayı sürdürdüler.

Atsız'ın *Atsız Mecmua* ve *Orhun*'da ortaya koyduğu Pan-Türkçü birlik ve bu birliğin ırkçı temellere dayanması görüşü, bu dönemde yayınlanan diğer dergilerde de aynen tekrarlanmıştır. Orta Asya kökenli efsanevi adlar taşıyan *Ergenekon*, *Bozkurt*, *Gök-Börü* ve *Tanrıdağ* dergileri, *Türk Yurdu*, *Kopuz* ve son olarak da Atsız'ın 1943'de çıkardığı *Orhun*'un yanı sıra en göze çarpan Türkçü yayınlardı. *Çınaraltı*, öbür dergilerle kimi siyasal görüşleri paylaşan ve o dergilerde yazan yazarlara yer veren bir başka dergiydi. Her ne kadar ırkçılık ve Pan-Türkçü yayımlılık *Çınaraltı*'nın en belirgin konuları olmadıysa da, *Çınaraltı* da kendini Türkçü olarak tanımlamış ve öbür dergilerle birlikte, CHP hükümetlerinin milliyetçi amaçlardan sapıp-ıddia etmiştir. Son olarak, bu dergilere, adı geçen bütün Türkçü dergilerin Anadolu halkına "köycülük" yaklaşımıyla ağırlık veren ve CHP'yi sayıca az kentli gruplar lehine milletin "asli unsurları"nı ihmal etmekle suçlayan görüşlerini paylaşan bir Anadolucu dergi olan *Millet* de katıldı. Dergilerin çoğalmasının yanı sıra birçok kitap ve broşür de yayınlandı. Bütün bu yayın faaliyeti, Türkçü akımın halk tarafından iyice tanınmasını sağladığı gibi aynı zamanda karşıtları tarafından sürekli şekilde eleştirilmesine de yol açtı.

Öte yandan, Türkçü akımın örgütsel faaliyeti (gizli faaliyet iddialarını bir yana bırakırsak) neredeyse 1930'larda olduğu kadar alt düzeylerde seyrediyordu. Türkistan göçmenlerinin derneği Türkistan Türk Gençler Birliği kültürel faaliyetlerini sürdürürken, Türk asıllı Rusya göçmenlerinin daha geniş bir

grubu **Türk Kültür Birliği** olarak bilinen dernekte temsil ediliyorlardı. İşte 1942'de Ahmet Caferoğlu'nun *Türk Amacı* adlı dergisini yayınlayan da bu birlikti. Hem dernek, hem de dergi 1943'de kapatıldı.⁵⁶ 1939'da kurucuları arasında göçmenlerin bulunmadığı bir kültür derneği açıldı. Ne var ki, Reha Oğuz Türkkan'ın örgütlediği **Kitap Sevenler Kurumu** adlı bu dernek yalnızca birkaç ay yaşadı.

Bu dönemde Türkçülerin faaliyetleri üzerinde olumlu etkisi olan faktörlerden biri, İnönü'nün 1930'ların sonlarına kadar hem Mustafa Kemal Atatürk'e hem de kendisine karşı muhalefet eden birçok ünlü politikacı ve şahsiyete gösterdiği yeni yaklaşımıdır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İnönü, Türkiye'de aktif politikanın dışında bırakılmış ve hatta ülkeyi terk etmiş bu kişilerle uzlaşma politikası izledi. Dr. Rıza Nur, İnönü'nün bu yaklaşımına erken yanıt verenlerden biriydi ve Kasım 1938'de Mısır'dan döndü.⁵⁷ Zeki Velidi Togan'ın 1938 sonunda Viyana'dan dönüşü de aynı nedene bağlanabilir. Hem Togan, hem 1942'deki ölümüne kadar Rıza Nur, bu dönemin en göze çarpan Türkçüleri oldular ve Türkçü akıma daha da hız kazandırdılar.

1. Reha Oğuz Türkkan: Yeni Bir İsim

Orhun'un ardından açıkça ırkçı ve Pan-Türkçü eğilimi ile göze çarpan ilk Türkçü dergi, Kasım 1938 ve Ocak 1939 tarihleri arasında Ankara'da üç sayı çıkan aylık *Ergenekon* dergisiydi. Derginin künyesinde "Türk ırkı bütün ırklardan üstündür" ibaresi bulunuyordu ve dergi, adını, inanışa göre bir dişi kurdun emzirdiği çocuklardan türeyen yeni bir Türk boyunun efsanevi yurdu Ergenekon'dan alıyordu. Derginin kapağında, Nihal Atsız'ın on yıl önce başlattığı gelenekle hemen hemen bütün Türkçü yayınların alâmeti farikası haline gelen aylık kurt resmi vardı. Derginin sahibi, Mayıs 1944'den sonra mahkeme

56 Bkz. Alexander Henderson, "Pan-Turanian Myth in Turkey", *Asiatic Review*, XLI, January 1945, s. 91.

57 Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945* (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), s. 68-71. Rıza Nur için, Bkz. Bölüm VI ile Ek 4.

önüne çıkarılan Cihat Savaşfer'di. Ancak, derginin asıl yöneticisi olan kişi, çoğu makalenin altında imzasını veya takma ad(lar)ını gördüğümüz Reha Oğuz Türkkan'dı.

Türkkan dışında, *Ergenekon*'a katkıda bulunanlar, bin dokuz yüz otuzların tanınmış Türkçüleriydi: örneğin Bozkurt takma adıyla kahramanlık şiirleri yazan Nihal Atsız; Atsız'a olan saygısından ötürü *Orhun*'daki şiirlerini "Atsız Yoldaş" şeklinde imzalayan Fethi Tevet(oğlu); Kırım göçmenleri Muharrem Feyzi Togay ile 19. yüzyılın sonlarında Rusya'da Türkçülüğün öncülüğünü yapan ve Osmanlı Türkçüleri arasında Türkçülüğü esinlendiren saygın bir isim olarak kabul edilen Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın bir biyografisini 1934 yılında yayınlayan Cafer Seyid Ahmed Kırimer.⁵⁸

1938 sonlarında, *Ergenekon* yayımlandığında 1920 doğumlu olan Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer ve Hikmet Tanyu⁵⁹ ile dostluk kurup Hüseyin Namık Orkun'un⁶⁰ tarih derslerini

58 Cafer Seyid Ahmet Kırimer 1889'da Kırım'da doğdu. İlk gençlik yıllarından başlayarak Kırım milliyetçiliğinin etkin savunucusu oldu. Orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Kırım'daki milliyetçi muhalefeti desteklemek üzere İstanbul'da kurulan Kırım Talebe Cemiyeti'ne katıldı. Sovyet devriminden sonra Kırım Müslümanları Merkez Yürütme Komitesi'ne girerek Kırım'a özerklik tanınması için çalıştı. Daha sonra Temsilciler Meclisi'ne girdi ve bağımsız bir Kırım devletinin kurulması için çalıştı. 1918'de Kırım'ın Almanlar tarafından işgal edilmesiyle kurulan ve Almanlar'ın birkaç ay sonra geri çekilmesiyle devrilen Kırım hükümetinde savaş ve dışişleri bakanlığı yaptı. Kırım'da Sovyet yönetiminin kurulmasının ardından 1921'de İstanbul'a yerleşti. Başlıca eseri *Gaspıralı İsmail Bey*'dir (İstanbul: Matbaacılık Neşriyat Anonim Şirketi, 1934). 1938-1944 yılları arasında çıkan Türkçü dergilerin çoğuna yazı yazdı. Mayıs 1944'te yapılan öğrenci gösterilerinden sonra tutuklanması istenen ilk şüpheliler listesinde yer aldıysa da mahkemeye çıkarılmadı.

59 Cihat Savaşfer ile Hikmet Tanyu, Reha Oğuz Türkkan'ın yakın arkadaşlarıydılar. "İrkçilik-Turancılık" davasında Reha Oğuz Türkkan'la birlikte gizli bir örgüt kurmakla suçlanıyorlardı. Bkz. "Son Tahkikat Kararı", *Ayın Tarihi*, 30 Eylül 1944, s. 46-47.

60 Hüseyin Namık Orkun (1902-1956) İstanbul'da doğdu. Darülfünun'da başladığı yüksek öğrenimini, dönemin ünlü Macar türkologlarından ders aldığı Budapeşte Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde tamamladı (1924-1930). Türkiye'ye döndükten sonra Macar türkologlarıyla ilişkisini sürdürdü, *Turan* adlı Macar dergisine yazılar yazdı. 1930'da Ankara Gazi Terbiye (Eğitim) Enstitüsü'nde Türk tarihi dersleri vermeye başladı. Aynı zamanda, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi ile Devlet Konservatuarı'nda da hocalık yaptı. Eserleri, esas olarak

izlediği Ankara Gazi Lisesi'nden henüz mezun olmuştu. Reha Oğuz Türkkan'a göre, kendisini Türkçü düşünce ve Turancı inanca yönelten çeşitli kaynaklar, Fransız Türkolog Léon Cahun'un, Osmanlı Türkçülerini de etkilemiş olan *Introduction à l'histoire de l'Asie* (1896) adlı eseri, Rıza Nur'un on iki ciltlik *Türk Tarihi*, Ziya Gökalp'in şiir ve kitapları, Nihal Atsız'ın *Atsız Mecmua'sı* ve *Orhun* dergileri ve 1933-1934 yılları arasında Milli Türk Talebe Birliği tarafından yayınlanan aylık *Birlik* gazetesiydi.⁶¹ Genç yaşına rağmen (hâlâ üniversite öğrencisi olduğundan 1942 sonlarına kadar dergilerin yasal yöneticisi olamıyordu), Türkkan dönemin en aktif Türkçüsüydü. "1934'den beri sessiz kalan Türkçülüğü yeniden canlandırmak"⁶² iddiasıyla konuyla ilgili bütün kişileri Bozkurtçu diye adlandırdığı büyük bir Türkçü grup içinde toplamak için Atsız ve birkaç arkadaşıyla ilişki kurdu. Üçüncü sayıda (10 Ocak 1939) künyesine "Ülkümüz, ırkdaşlarımızın saadetidir" sloganını ekleyen *Ergenekon*'un yayınının durdurulmasından sonra Türkkan, Mayıs 1939'da geniş bir yazar kadrosuna sahip olan başka bir aylık derginin, *Bozkurt*'un yayınlanmasına önyak oldu. *Bozkurt*'un ilk iki sayısı *Ergenekon*'un devamıydı ve bu ikinci derginin yayını da bir süreliğine durduruldu.

Çeşitli dergiler ve kitaplar yayınlamanın yanı sıra, Türkkan, Kitap Sevenler Kurumu adlı bir kültür derneği aracılığıyla Türkçü arkadaşlarının yayım faaliyetlerini örgütleme çabasına girdi. Bu dernek, Ekim 1939'da *Bozkurt* dergisinin geçici ola-

Türk dili ve destanları (*Eski Türk Yazıtları*, 1936-1941; *Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası*, 1940) ile tarihi (*Peçenekler*, 1933; *Oğuzlara Dair*, 1935; *Yeryüzünde Türkler*, 1944) konusundadır. Bir başka eseri, *Türkçülüğün Tarihi*'dir (1944). Halkevleri tarafından çıkarılan çeşitli dergilerin yanı sıra 1939-1944 dönemi Türkçü dergilerinde yazıları yayımlandı. 1944'te öğrencilerine "Turancı" propaganda yapmak ve Reha Oğuz Türkkan tarafından kurulduğu iddia edilen gizli örgüte katılmak suçlamasıyla yargılandı. Sanıklar arasında Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nden öğrencisi Cemal Oğuz Öcal da bulunuyordu. 1940'lardaki Türkçü dergilerin çoğunda Öcal'ın kahramanlık şiirleri çıkmıştı.

61 Bkz. Reha Oğuz Türkkan, *Kuyruk Acısı* (İstanbul: Bozkurtçu Yayın, 1943), s. 54-56.

62 A.g.e., s. 58.

rak kapatılmasından sonra kuruldu ve amacını, Türk milli kültürünün yüceltilmesine katkıda bulunmak üzere eski ve yeni Türkçü eserlerin yayınlanması olarak tanımladı. Geriye dönük bir değerlendirmeye, Türkkan, amacının, “dağınık durumdaki Türkçü grupları bir çatı altında toplamak” ve “Hasan Âli Yücel’in Bakanlığı tarafından yayınlanan klasik Batı edebiyatı eserleri dizisini dengelemek üzere milli kültürümüzün hazineleri içinden seçilecek edebi ve tarihsel eserleri yeni alfabeyle yeniden yayınlamak” olduğunu belirtmişti.⁶³

Derneğin onursal başkanı Fethi Okyar’dı; Türkolog ve aynı zamanda Kütahya Milletvekili Besim Atalay, Mahmut Esat Bozkurt, Şevket Raşit Hatipoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan gibi birçok tanınmış kişinin de üye olduğu söyleniyordu. Dernek, Gökalp’in, ilk baskısı 1923’de yapılan *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabının ikinci baskısını Latin alfabesiyle yayınladı; ayrıca, Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun *Çağlayanlar*’ını yeniden bastı. Dernek uzun ömürlü olamadı; kısa bir süre sonra, Nisan 1940’da yasaklandı. CHP yönetimi “aydınlanma adı altında gizlenen ırkçı içeriği” zararlı bulduğu gibi, tüzüğüne göre benzer eserleri yayınlamayı da amaçlayan Halkevleri’nin yanında ayrı bir kültür derneğinin mevcudiyetine karşı çıktı. İddiaya göre Türkkan, *Gürem* adlı gizli grubu işte bu derneğin kapatılmasından sonra kurdu ve bu nedenle de, 1945 yılındaki ilk duruşmalarda ek bir cezaya çarptırıldı.⁶⁴

63 Bkz. Reha Oğuz Türkkan, “Türkçülüğün Tarihi”, *Yeni Orkun*, sayı 9, Kasım 1988, s. 16-17. *Yeni Orkun*, adları 1944’teki Irkçılık-Turancılık davasına karışan Türkçüler’den Muzaffer Eriş, İsmet Tümtürk, Fethi Tevetoglu tarafından, genç kuşak Türkçüler’den Altan Deliorman, Erk Yurtsever’in katkılarıyla çıkarılan aylık bir dergidir. Adı geçenlerin hepsi, Türkçülüğün mirasını sürdürme ve Nihal Atsız’ın anısını canlandırma iddiasını taşımaktadır.

Hasan Âli Yücel’in başında bulunduğu eğitim bakanlığının Batı klasiklerini, özellikle de Yunan ve Latin eserlerini yayımlaması, o dönemde Türkçüler tarafından da eleştirilmişti. Bkz. “Kültür Hayatımızda Öztürklük Şartı”, *Gök-Börü*, sayı 4, 26 Mart 1942.

64 Türkkan, *Kuyruk Acısı*, s. 79-80 ile Bozkurt, sayı 4, Temmuz 1940, s. 105. Ayrıca, *Gürem* örgütünün kuruluşu için, bkz. “Son Tahkikat Kararı”, *Ayın Tarihi*, sayı 130, 30 Eylül 1944, s. 47-50.

Bozkurt dergisi, Mayıs 1940'da resmi makamların izniyle, 3. sayıdan itibaren yeniden yayınlandığında, derginin yazar kadrosunun, 1940'ların tanınmış Türkçü yazarlarının çoğunu içine alarak genişlediği görülmüştü. Atsız, Fethi Tevetoglu, Abdülkadir İnan ve Reha Oğuz Türkkan'a, Zeki Velidi Togan, Besim Atalay, Peyami Safa, İsmet Rasin Tümtürk, Arif Nihad Asya, Dr. Mustafa Hakkı Akansel, Necdet Sançar, Hüseyin Namık Orkun ve kısa bir süre sonra Ağustos 1941'de *Çınaraltı* adlı daha popüler bir Türkçü dergiyi yayınlayacak olan Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç katılmıştı.

Türkkan'ın siyasal ve tarihsel görüşlerine gelince, bunlar daha çok bin dokuz yüz otuzların başlarında Nihal Atsız tarafından dile getirilen görüşlerin aynısıydı. Nihal Atsız'ın savunduğu görüşlere benzeyen ve Türkkan'ın 1940'da *Türkçülüğe Giriş* adlı kitabında açıkça ifadesini bulan bu militarist, ırkçı ve irrasyonel ideoloji, Türkkan'ın siyaset ve tarih yaklaşımına yön veriyordu. Türkkan'a göre, ırkların birbirine karışması ve "yabancı kan" tarafından yönetilme, milletlerin yıkılmasına yol açan etkenlerden yalnızca ikisiydi: Öbür etkenler arasında, "milli bilinç" in aşınmasına ve "milli ruh" un kaybolmasına neden olduğunu belirttiği "aşırı bireycilik" ve "kozmozpolitizm"; barışseverlik, yani militarizme olumsuz yaklaşma; ve toplumun farklı siyasal partilere göre "bölünme" si, yani partililik vardı. Türkkan bu son etkenin Fransa'nın Hitler orduları önünde yenilmesinin temel nedeni olduğunu düşünüyordu. Türkkan, bir milletin "siyasal partilerden arındırılmadığı" ve tek bir "inanç" sistemi çevresinde "birleştirilmediği" sürece ilerleyemeyeceğini sözlerine ekliyordu. Dahası, sosyal Darwinci yaklaşımdan hareketle, savaşların milletlerin yeniden doğuşuna olanak sağladığını, buna karşılık, barışseverliğin ahlâk yozlaşmasına ve ulusal birliğin parçalanmasına yol açtığını ileri sürüyordu. Türkkan, birçok açıklamasında komünizme düşman olduğunu ifade etti ve bu açıklamalarından biri, siyasal görüşlerinin temelinde nasıl inanılmaz bir akıldışılığın yattığını kanıtlıyordu. Türkkan bu açıklamasında, komünist rejimin Rusya'da kurulmasının, buna karşılık, Almanya'da kök salamamasının esas nedenini,

Almanya'nın Rusya'yla karşılaştırıldığında daha "enerjik ve yetenekli bir ırk kanı" mirasına sahip olmasına bağlıyordu.⁶⁵ Türkkan'ın faşist eğilimi, Türkiye'nin benimsemesi gereken "en uygun" siyasal sistem konusunda yaptığı tanımlamada en açık şekilde ortaya çıkar. Türkkan'ın "disiplinli demokrasi" olarak adlandırdığı sistem, aslında, Orta Asya Türk boyları arasında bulunduğunu iddia ettiği ve lidere "kurultay kararlarını değiştirme yetkisi" tanıyan bir *Führer* sistemiydi.⁶⁶

Dernek üyeleri arasında "gençlik" ile en yakından ilgilenen kişi Türkkan'dı. Türkkan, gençleri "Türkçü ülküler"in telkinine en açık grup sayıyor ve onları ileride Türkçülüğün ateşli (bozkurtçu) neferleri olacak şekilde yetiştirmeyi düşünüyordu. Türkkan, gençliğin resmi öğretim dönemini bu tür ülkülerin aşılması için canalcı önem taşıyan bir aşama olarak görmekle kalmıyor, aynı zamanda, gençliği, "Stoacı" bir anlayışa göre kurulmuş milli spor eğitim merkezlerinde toplamayı planlıyordu.⁶⁷ Açıkçası, gençliğin eğitimi ve örgütlenmesi alanında Alman nasyonal sosyalist modeli öbür Türkçüleri de etkilemişti. Aileyi ve yerel topluluğu eğitim alanında "güvenilmez ve yanılabılır kurumlar" olarak dışlayan ve devlete eğitimde tekelci haklar ve ödevler veren temel Nazi politikası, 1939'da *Bozkurt*'un ilk sayılarından birinde değerlendirilmişti.⁶⁸ 1941 yılın-

65 Reha Oğuz Türkkan, *Türkçülüğe Giriş* (İstanbul: 1940), s. 117-118; 202-206. Türkkan'ın siyasal görüşleri, 1946'da çok partili sisteme geçildikten sonra daha ılımlı bir görünüm kazandı. Türkkan, 1946'da yazdığı bir kitapta, atom bombasını lanetleyerek militarist duruşunu yumuşattığı gibi, siyasal partilerin varlığını kabul edip liderin gücünün sınırlanmasını benimseyerek anti-totaliter bir yaklaşım da gösterdi. Kimi düşüncelerinin değiştiğini bizzat Türkkan da kabul ediyor. Bkz. Reha Oğuz Türkkan, *İleri Türkçülük ve Partiler* (İstanbul: Sinan Matbaası, 1946), s. 79-83.

66 A.g.e., s. 16-17. Faşizmin rıkkılık, milliyetçilik, irrasyonalizm, "lidere tapınma" gibi ayırt edici özelliklerini değerlendiren bir kaynak için, bkz. Noel Sullivan, *Fascism* (Londra: J. M. Dent, 1983).

67 Reha Oğuz Türkkan'ın 1940'larda çıkardığı son yayın organı olan *Gök-Börü*'de yer alan "Yeni Genç" (sayı 5, 15 Ocak 1943) ve "Yarının Genci" (sayı 6, 1 Şubat 1943) başlıklı makalelerine bakınız. Derginin 6. sayısında, Türkkan'ın konuya yaklaşımını destekleyen Nebil Buharalı imzalı "Milli Terbiye" yazısı da yer almaktadır.

68 Bkz. Nebil Buharalı, "Yeni Nesil ve Ahlak", *Bozkurt*, sayı 2, Haziran 1939.

da başka bir Türkçü tarafından yazılan bir broşür bu konuda daha ilginç bir kanıt sayılabilir. Nurullah Barıman'ın *Büyük Türkiye'de Gençlik Örgütü* adlı broşürü, Türk gençleri arasından geleceğin "liderlerini" yetiştirmek üzere kurulacak bir gençlik eğitim örgütünün ayrıntılarını veriyordu; sekiz yaş gibi erken bir aşamada başlayacak bu programa kabul edilmek isteyenler üç kuşaktan beri "saf Türk kanı" taşıdıklarını kanıtlayacaklardı. Barıman'ın öngördüğü örgüt modeli, hiyerarşik bir yapıya dayanıyordu. Barıman, gençlerin kafalarını militarist ve ırkçı bir ideoloji doğrultusunda yeniden şekillendirmek üzere (ırk psikolojisi, ırk biyolojisi, Türk tarihi ve milli savunma derslerini içeren) bir eğitim programıyla birlikte sürekli spor faaliyetleri yoluyla sağlanacak disiplin eğitiminin uygulanmasını öneriyordu. Bu eğitim programına katılanlar ayrıca köylere gidip tarlada çalışmak zorunda olacaklardı.⁶⁹

1940'lı yıllarda, Türkçü akımın taraftarlarının çoğu, değişik eğitim kurumlarından genç öğrencilerdi. Her ne kadar Türkçü dergiler zaman zaman kapatılıyor idiyse de, okuyucu sayısı zamanla arttı. Hem resmi tarih tezlerinin, hem de ırkçı antropoloji konusundaki aşırı ilginin genç kuşak arasında ırkçı bir anlayışı yaygınlaştırdığı bu dönemde, Türkçü dergileri destekleyenlerin çoğu, Reha Oğuz Türkkkan gibi 1930'lu yıllarda lisede okuyan gençler veya öğrencilerdi. Üstelik, Türkçü düşüncelerin yayılmasına yardımcı olan araçlar sadece dergiler ve öbür yayınlar değildi. Türkçü akım, öğretmenlerin etkisiyle "dersaneler"de yeni taraftarlar kazanıyordu.

2. Öğretmenler ve Öğrenciler

Tek partili dönemin Türkçü hareketi esas olarak yayın faaliyetleriyle sınırlıydı. 1931'de tek partili yönetimin yerleşmesinin ardından, kültür faaliyetleri de içinde olmak üzere genel olarak örgütsel faaliyetler kısıtlandı. Halkevleri, yalnızca Türk Ocakla-

69 Bkz. Nurullah Barıman, *Büyük Türkiye'de Gençlik Örgütü* (İstanbul: 1941) ve Mosse, *Nazi Culture*, s. 263-316 ile Grunberger, *Social History of the Third Reich*, s. 350-361.

rının işlevini devralmak üzere değil, aynı zamanda CHP reberliğinde çeşitli kültürel faaliyetleri yönlendirmek ve örgütlemek amacıyla kurulmuştu. Kemal Atatürk, CHP ve CHP'nin Kemalist ideologları, siyasal ve kültürel yaşamı tek bir merkezden yönetmeyi amaçlamıştı. 1931 ve 1934 tarihli Basın Kanunları yayın faaliyetine yeni engeller getirdi. 1938 tarihinde önderliğin el değiştirmesi, sadece, sürgünde bulunan kimi eski Türkçü liderlerin Türkiye'ye geri dönmesinde etkili oldu.

Savaş yılları olan 1940'ların başlarında, Türkçü çevrelerin örgütsel potansiyelinde önemli bir değişiklik olmadı. Türkkan'ın kısa ömürlü Kitap Sevenler Kurumu⁷⁰ dışında, bu konuda verilebilecek örnekler, Türkî göçmenler arasında kurulan Türkistan Teavün Cemiyeti ve Türk Kültür Birliği adlı kültür dernekleriydi. 1930'ların başlarında kurulan Türkistan Türk Gençler Birliği 1940'larda da ayakta kalmıştır. Bütün bu derneklerin amacı Türkistan'dan gelen genç göçmenlere yardım etmek ve, daha önemlisi, "Doğu Türk Birliği" düşüncesini, Zeki Velidi Togan'ın da doğruladığı gibi, kendi içlerinde canlı tutmaktı.⁷¹ Savaş, kendi koşullarını dayattı; bu dönemin kolaylık ve zorluklarını bir önceki bölümde ele almış bulunuyoruz.

Hükümetin Türkçü yayınlara koyduğu kısıtlamalara ve haklarında verdiği kapatma kararlarına rağmen, dergiler Türkçü çevreler tarafından kullanılan temel örgütlü ifade kanallarıydı. Ancak, gayri resmi olmakla birlikte liderleri destekleyicileriyle birleştiren ve oldukça etkin bir kanal daha vardı: liseler ve yüksek öğrenim kurumları. Daha somut biçimde söylersek, Türkçülerin çoğunun öğrencilere mesajlarını ilettikleri yer dersanelerdi. Çeşitli Türkçü dergilere katkıda bulunan ve "İrkçılık-Turancılık" davasında suçlanan ve/veya yargılanan isimlere şöyle bir göz attığımızda, çoğunlukla Tarih ve Türk Edebiyatı öğretmenleriyle karşılaşırız: Nihal Atsız, Necdet Sançar, Orhan Şaik Gökyay, Hüseyin Namık Orkun, Nihat Sa-

70 Türkkan'ın yönettiği *Gürem* grubu bir örgütten çok birkaç kişilik gevşek bir yapıydı.

71 Bkz. *Tasvir*, "Turancılar Davasının Dünkü Celsesinde Zeki Velidi'nin Sözleri", 19 ve 20 Eylül 1946.

mi Banarlı, Arif Nihat Asya, Profesör Abdülkadir İnan ve Profesör Zeki Velidi Togan. Öğretmenlerle öğrenciler arasındaki ilişki bir eğitim ve bilgi aktarımı ilişkisinden ibaret değildi, bu ilişki, milliyetçi ülkücülüğün genç kuşağa aşılmasını da içeriyordu. Necdet Sançar, Türk öğretmenlerinin görevini aşağıdaki sözlerle açık şekilde özetlemiştir:

...bilgi aktarmak, okuma zevki aşılamaktan önce ilk vazife milli ruh vermek; cemiyetçilik ve milliyetçilik üzerine düşündürmek; milli şahsiyet kazandırmak; herşeyden önce cemiyetini ve milletini düşünmesini sağlamak, Türkçülüğü benimsetmek...tir.⁷²

İdealist öğretmen imajının, 1930'larda çok okunan ve Reha Oğuz Türkkan tarafından kabul edildiği gibi Türkçüler arasında ateşli savunucular bulan *Mefkûreci Muallim* adlı kitap ile de yaygınlaştırıldığı söylenebilir.⁷³

Türkçü akım içinde yer alan hemen hemen bütün önemli şahsiyetlerin ya tarih ya da Türk edebiyatı öğretmeni olmaları kendi kendini açıklayan bir durumdur. Türkoloji hem tarih hem de dilbilim çalışmalarıyla ilgili bir daldı. Bir başka deyiş-

72 Bkz. Necdet Sançar, "Türk Öğretmeninin Vazifesi", *Kopuz*, sayı 4, Temmuz 1940, s. 141-143. 1910 yılında İstanbul'da doğan Necdet Sançar, Nihal Atsız'ın kardeşi ve İrkçilik-Turancılık davasında yargılanan 23 kişi arasında yer aldı. 1935'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Sivas, Balıkesir ve Edirne'de Türk edebiyatı öğretmenliği yaptı. Birinci esin kaynağı Rıza Nur'du. 1930'lar ve 1940'larda Türkçü dergilerin çoğunda yazıları çıktı. Esas olarak Türk kahramanları, Namık Kemal, "dış Türklerin cefası" gibi konuları işliyordu. *Türklük Sevgisi* (İstanbul: Tanrıdag Yayınları, 1952) adlı kitabının başında, İsmet Tümtürk tarafından yazılmış yaşamına ilişkin notlar bulunmaktadır (s. 3-5). Adı geçen kitap, 1950'lerin başlarında çıkan Türkçü *Orkun* dergisinde yayımlanan yazıların bir derlemesidir. Başlıca eserleri şunlardır: *İrkimizin Kahramanları* (İstanbul: Aylık Kurt Yayınları, 1943); *Hasan Âli ile Hesaplaşma* (İstanbul: Işıl Matbaası, 1947); *Kızıl Cennet Masalı* (Zonguldak: Birgün Matbaası, 1950); *İsmet İnönü ile Hesaplaşma* (Ankara: Afşın Yayınları, 1973).

73 *Mefkûreci Muallim* (çev. Ali Haydar, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı bir başka popüler kitabın da yazarı olan Grigori Petrofundur. Bkz. Reha Oğuz Türkkan, *Kuyruk Acısı*, s. 56. Kitap, üniversitedeki kürsüsünü bırakıp köyde öğretmenlik yapmaya başlayan bir bilgini anlatır. Bilginin idealizmi, Nihal Atsız'ın 1930'larda yayımladığı ikinci dergi olan *Orhun*'da çıkan bir yazıda da övülmüştü. Bkz. Ş. Doğan, "Köy Müşahadeleri", *Orhun*, sayı 2, 5 Aralık 1933.

le o dönemde eski Türk tarihi, dili ve kültürü çalışmaları Türkoloji genel başlığı altında toplanmıştı. Darülfünun'un ve daha sonra İstanbul Üniversitesi'nin edebiyat bölümüne bağlı olan Türkoloji Enstitüsü, bu tür çalışmaların önemli bir merkezi haline gelmişti. Burada Enstitü Başkanı Fuad Köprülü'den sonraki en yetkili kişi olan Zeki Velidi Togan, 1930'ların başında çok etkili bir konumdaydı ve öğrencileri arasında Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökay,⁷⁴ Nihat Sami Banarlı⁷⁵ ve Tahsin Banguoğlu⁷⁶ bulunuyordu. Bir başka etki kaynağı yüksek öğretmen okullarıydı: İstanbul'daki Yüksek Muallim

74 Orhan Şaik Gökay, Irkçılık-Turancılık davasının 23 sanığı arasında yer aldı. Ailesi 1876'da Bulgaristan'ın Filibe kasabasından göç etmişti. 1902'de İnebolu'da doğduğunda adını Hüseyin Vehbi koydular. Maarif Vekili ve Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in "Türk çocukları hakiki Türk isimlerini edinmelidir" telkinine uyarak Orhan adını aldı. 1922'de Ankara'da Darülmuallimin'i bitirip çeşitli Anadolu kasabalarında öğretmenlik yaptı. Daha sonra, 1929-1930'da İstanbul Darülfünun'u Yüksek Muallim Mektebi Türk edebiyatı bölümünde öğrenimine devam etti. Burada Nihal Atsız ve Pertev Naili Boratav'la arkadaş oldu. Mezun olunca, önce Kastamonu'ya atandı, 1934'te Edirne Muallim Mektebi'nde ders vermeye başladı. Kimi şiirleri Atsız *Mecmua* ile *Orhun*'da yayımlandı. 1938 ve 1939 yıllarında çıkardığı *Dede Korkud*, *Dede Korkud* hikâyelerini Latin harfleriyle ilk kez biraraya getirdi. 1939'da Ankara Musiki Muallim Mektebi edebiyat öğretmenliğine atandıktan sonra, 1941'de yeni kurulan Ankara Devlet Konservatuarı müdürü oldu. 1933-1934 yıllarında *Orhun*'u Nihal Atsız'la birlikte yayımlamıştı. Atsız, *Orhun*'u 1943'te yeniden çıkarmaya başladıktan sonra da ilişkileri sürdü. Mayıs 1944'te Irkçılık-Turancılık davası nedeniyle tutuklanmadan önce Atsız'ı evinde konuk etti. Türk edebiyatı ve folklor araştırmaları dalında otorite kabul edilir. Bkz. Günay Kut, "Orhan Şaik Gökay", *Journal of Turkish Studies* (eds. Şinasi Tekin and Gönül Alpay Tekin), v. 6, 1982.

75 Nihat Sami Banarlı, Orhan Şaik Gökay ve Nihal Atsız'la aynı dönemde Darülfünun Yüksek Muallim Mektebi edebiyat bölümünde okudu. Şiirleri çeşitli Türkçü dergilerde yayımlandı. İstanbul'un çeşitli liselerinde ders verdi. *Orhun*'un Kasım 1943 tarihli 11. sayısında çıkan "Büyük Ülküler, Küçük Idealistler" başlıklı makalesi, "Ufuktaki Turan"a ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu ender düzyazılarından biridir.

76 Tahsin Banguoğlu, 1930'da Atsız'la birlikte Darülfünun Yüksek Muallim Mektebi'ni bitiren öğrencilerden biriydi. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda henüz Türkçü çevrelere açıkça katılmamıştı. 1944'te Bingöl milletvekili olarak Meclis'e girdi. Banguoğlu ve Reşat Şemsettin Sirer, Türkçü milletvekilleri olarak tanınıyorlardı. Reşat Şemsettin Sirer'in ardından, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetlerinde eğitim bakanı oldu. Sonraları kendisiyle yapılan bir röportajda, "safkan Türk olmayan" ve bu nedenle "milliyetçiler"i asla desteklemeyen İsmet İnönü'ye karşı olduğunu belirtti. Bkz. *Yeni Orkun*, sayı 11, Ocak 1989, s. 13-14.

Mektebi ile Ankara'daki Gazi Terbiye Enstitüsü. Gazi Terbiye Enstitüsü'nün öğretmen kadrosu içinden örneğin Hüseyin Namık Orkun özel bir etki kaynağı olarak gösterilebilir. Bu okulların mezunları daha sonra değişik zamanlarda Türkiye'nin her yanında birçok lisede öğretmenlik yaptılar: Necdet Sançar Balıkesir'de; Orhan Şaik Gökyay Kastamonu, Edirne, Eskişehir ve Bursa'da; Arif Nihat Asya Adana'da; ve son olarak Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı'nın atama emirleri uyarınca kısa bir süre için de olsa Malatya ve Edirne'de, sonra da daha uzun yıllar itibariyle İstanbul'da Deniz Gedikli Hazırlama Okulu (1934-1938), özel Yücel-Ülkü Lisesi ve Boğaziçi Lisesi'nde (1939-1944) ders verdiler.

Bu öğretmenlerle ilgili bir başka önemli olgu ise çoğunun aynı zamanda kahramanlık ve yurtseverlikle ilgili şiirler yazan şairler olmalarıydı. Hepsi milli mücadele döneminin “kan ve ateş günlerini” yaşamışlardı. Bununla birlikte, esin kaynakları Türk askerinin son kahramanlıklarından ibaret değildi; İslamiyet öncesi eski Türk tarihinin efsaneleri ve efsanevi kahramanlarını da kapsıyordu. Hepsi hep beraber genç kuşaklara seslendiler ve Türk gençliği tarafından benimsenecek milliyetçi dava ve idealleri öne çıkardılar. Örneğin Orhan Şaik Gökyay'ın “anavatan” ile ilgili yurtseverlik şiiri “Bu Vatan Kimin?” (1938) Halkevleri'nin esas yayın organı olan *Ülkü*⁷⁷ dergisinde de yayınlanmış ve on binlerce öğrenci tarafından ezberlenmişti. 1930'lu ve 40'lı yıllar boyunca Türkçü dergiler yukarıda adlarını verdiğimiz ve veremediğimiz birçok kişi tarafından yazılan bu tür şiirlerle doluydu. Ayrıca, Turan ülkesi ile Batı'da ve Doğu'da kaybedilmiş Osmanlı topraklarına duydukları özlemlerini ve eski Türk kahramanlarına ve liderlerine hayranlıklarını dile getiren lise öğrencileri tarafından da benzer biçim ve içerikte birçok şiir yazıldı. Çalışmasına izin verilen birkaç kültür derneğinden biri olan Türkistan Türk Gençler Birliği'nin düzenlediği geceler de, lise ve üniversite öğrencilerinin Pan-Türkçü semboller ve temalarla yüklü ga-

77 Bkz. *Ülkü*, c. 12, sayı 69, Kasım 1938.

yet milliyetçi bir ortamda bir araya gelmeleri için ayrıca vesile oluyordu.⁷⁸

1930 ve 1940'larda "öğrenci edebiyat matineləri" denilen toplantılar (aslında bu toplantıların bazıları "ihtifal", yani anma toplantısı niteliğindeydi) da yurtseverlik duygularının birlikte terennüm edilmesi için özel ortam sağlıyordu. Yüceltilen şair/yurtseverlerin başlıcaları -Ziya Gökalp'in yanı sıra- Namık Kemal, Mehmet Akif Ersoy ve Mehmet Emin Yurdakul'du. Bu şairlerin yazdığı şiirlerin yurtsever, milliyetçi içeriği hayli duygusal bir atmosfer yaratıyordu. Özellikle Namık Kemal, İstanbul'daki Milli Türk Talebe Birliği tarafından "kahraman" muamelesi görüyordu. Birlik, Namık Kemal'i anmak amacıyla çeşitli toplantılar düzenledi; Aralık 1933 ile Nisan 1934 tarihleri arasında aylık gazetesi *Birlik*'te makaleler yayınladı ve hatta 1936 yılında özel bir kitapçık çıkardı. Namık Kemal, üniversite öğrencileri ile Türk aydınları arasındaki kavganın sembolü haline geldi. 1930'larda Namık Kemal'in yurtsever sayılıp sayılamayacağı konusu üzerinde başlayan tartışma 1940'lara taşındı ve Türkçüler ile solcular arasındaki çatışmanın bir parçasını oluşturdu.⁷⁹

78 Bkz. "Türkistanlı Türk Gençlerinin Türkistan Gecesi", *Bozkurt*, sayı 3, Mayıs 1940.

79 Milli Türk Talebe Birliği tarafından Namık Kemal ile Ziya Gökalp'i anmak amacıyla düzenlenen törenler için, bkz. *Birlik*, sayı 4, 6 ve 10 (sırasıyla Ekim 1933, Aralık 1933 ve Nisan 1934). 1940'larda Türkçü dergilerin Gökalp, Namık Kemal ve Mehmet Akif'e gösterdikleri ilgi ve saygı için, örneğin bkz. *Bozkurt*, sayı 1, Mayıs 1939 ile sayı 9, Aralık 1940; *Tanrıdağ*, sayı 1, 2, 5 (sırasıyla 8 ve 15 Mayıs 1942, 5 Haziran 1942). İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği de Mehmet Akif Ersoy üzerine bir broşür çıkardı: *Türk Gençliği ve Mehmet Akif* (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944).

Namık Kemal'in "vatanseverliği" konusundaki tartışma, Kemal Tahir'in 1936'da bir grup gazeteci ve yazarla (Peyami Safa, Nazım Hikmet, Sadeddin Nüzhet, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın vb.) yaptığı röportajla başladı. Namık Kemal'in birlik temeli olarak İslam'ı, siyasal yapı olarak da Osmanlı monarşisini savunan "utangaç bir Osmanlı" olduğu, bugünkü Cumhuriyetçi Türk milliyetçiliği açısından bakıldığında "gerçek bir vatansever ve milliyetçi sayılamayacağı" noktasında birleşen kimi olumsuz değerlendirmelere sert tepki gösteren Birlik, Namık Kemal'in vatanseverliğini savunan bir broşür çıkardı. Bkz. Kemal Tahir, *Namık Kemal için Diyorlar ki* (İstanbul: Şirketi Mürettebiye Basımevi, 1936) ve Milli Türk Talebe Birliği, *Namık Kemal* (İstanbul: Tıccelli Basımevi, 1936); ayrıca, Kemal Tahir, Suad Derviş, Ahmed Cevad'ın Milli Türk Talebe Birliği'nin savunmasına karşılık niteliğindeki broşürü, 1936 *Modeli Gençler ve Zavallı Peyami Safa* (İstanbul: Ahmed Cevad Neşriyatı, 1936).

Dergilerin daha yakından incelenmesi, Türkçü akımın İstanbul ve Ankara dışındaki şehirlerde de önemli ölçüde taraftarı olduğunu gösteriyor. Birincisi, Samsun ve Zonguldak'ta da Türkçü dergiler çıkıyordu: Samsun'da Tevetoglu'nun *Kopuz'u*, Zonguldak'ta Tahir Akın Karaoguz'un *Doğu'su*⁸⁰ yayınlanıyordu. Haziran 1941 tarihinde *Bozkurt*'un onuncu sayısında yayınlanan kapsamlı abone listesine göre Balıkesir, Kayseri, Sivas, Erzurum, Eskişehir, Kars, Kütahya, Bursa ve Konya'da öğretmen ve öğrencilerden oluşan önemli bir okur grubu vardı.⁸¹

Aynı tartışma, 1940'ların sonlarına doğru Türkçü bir yazar tarafından yeniden gündeme getirildi: Nihat Sami Banarlı, *Namık Kemal ve Osmanlı-Türk Milliyetçiliği* (İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Mezunları Cemiyeti Yayını, sayı 3, 1947). Adı geçen yayın, yazarın Eminönü Halkevi'nde verdiği bir konferansa dayanıyordu.

Türkçüler'le karşıları arasında tartışmaya yol açan tek şair/yazar Namık Kemal değildi. Tevfik Fikret, "kozmopolit" eğilim, milliyetçi duygu eksikliği (ve özellikle Rıza Nur'un yönelttiği eleştiriyile, Türk şiirinin geleneksel-millî dörtlülük kalıbından sapma) gerekçesiyle Türkçü dergilerin boy hedefi oldu. Böylece, Fikret'in "humanizmi"ni öne çıkaran "solcu ve gayri millî çevreler"e yanıt verilmiş oluyordu. Bkz. Necdet Sançar, "Tevfik Fikret Meselesi", *Bozkurt*, sayı 4, Haziran 1940 ve Rıza Nur, "Tevfik Fikret", *Tanrıdağ*, sayı 18, Eylül 1942.

- 80 *Doğu*, Zonguldak'ta A. Tahir Karaoguz tarafından çıkarılan "büyük ülkü gazetesi"ydi. Gazetenin 1943'te çıkan sayılarından birinde, Zonguldak'ta *Doğu*'nun, Samsun'da *Kopuz*'un yayımlanmasının, Türkçü etkinlik merkezlerinin Ankara ve İstanbul'dan ibaret olmadığını gösterdiği öne sürülüyordu. Bkz. Kadioğlu, "Merkez Değiştiren Türkçülük", *Doğu*, c. 2, sayı 7-8, Mayıs-Haziran 1943. Gazete, aynı sayısında; Faris Erkman'ın, Türkçü çevrelerin etkinlik ve ideolojisini savaş sırasında Türkiye'nin önündeki en büyük tehdit olarak niteleyip lanetleyen *En Büyük Tehlike* broşürünün doğurduğu polemige katılarak "gerçek" Türkçülük konusunda açık bir anket başlattı. Bkz. Prof. Dr. (Ziyaeddin Fahri) Findıkoğlu, "Türkçülüğün Mahiyeti ve Başlangıcı". Anketi yanıtlayanlar arasında, Cafer Seyid Ahmet Kırımer ile Hasan Ferid Cansever de vardı. Kırımer'in yanıtı gazetenin Temmuz 1943 tarihli 9. sayısında; Cansever'in yanıtları ise, Kasım, Aralık 1943 ve Ocak 1944 tarihli 13., 14., 15. sayılarında bulunabilir. Ocak 1944 tarihli 15. sayı, ayrıca, Mehmet Emin Yurdakul'un anısına ithaf edilmiştir.

Orkun'un devamı olarak 1950'lerin başlarında İsmet Tümtürk'ün sahipliğinde, Atsız'ın yönetiminde yayımlanan haftalık dergi *Orkun*'un 2 Kasım 1951 tarihli 57. sayısında iddia edildiğine göre, Zonguldak Lisesi tarih öğretmeni Ziya Özkaynak da, ilk listede adı bulunmadığı halde, 19 Mayıs 1944'te tutuklanmıştır.

- 81 Bkz. *Bozkurt*, sayı 10, Haziran 1941, s. 247. *Ergenekon*'un 10 Ocak 1939 tarihli 3. sayısında Kıbrıs'tan gelen bir okur mektubuna yer verilmiştir; bu olgu, derginin Türkiye dışında da okunduğunu gösteren bir belirti sayılabilir. Irkçılık-Turancılık davası sanıklarının tutuklanmasını ve resmi makamlarla yüz yüze gelmesini ayrıntılı biçimde anlatan bir yazı dizisinde, Diyarbakır'da bir

Türkçü dergiler ne 1930'lu ne de 1940'lı yıllarda en popüler dergiler olmadıkları halde çok sayıda okur tarafından izleniyorlardı. *Bozkurt* ve *Tanrıdağ* gibi⁸² çeşitli Türkçü dergilerin yayınlanması için aktif olarak çalışan ve yakın geçmişte de Türkçü faaliyetlere katılan (örneğin 1988-1989 yıllarında *Yeni Orhun*'un yayınlanması) İsmet Tümtürk'e göre, "Türkçü dergiler, solcu dergiler veya Halkevleri'nin dergileri kadar satmıyorlardı. Onların ancak yarısı, hatta üçte biri kadar satıyorlardı."⁸³

Bununla birlikte yıllar geçtikçe satışlarda bir artış oluyordu. 1930 ve 1940'lardaki satışların bir karşılaştırması yapıldığında, Türkçü dergilerin "altın yıllar" sırasında sayıca çoğalmakla kalmayıp daha fazla okuyucuya ulaşmış oldukları da görülür. Tümtürk ve Tevetoglu tarafından verilen rakamlara bakıldığında, *Atsız Mecmua* ve *Orhun*'un sadece 1000'er adet sattığını, buna karşılık, *Gök-Börü*, *Tanrıdağ* ve *Türk Yurdu*'nun 3000'lere ulaştığını; ikinci dönem *Orhun*'un 1943-1944'te 3000'den 4000'e çıktığını; *Kopuz*'un da aynı şekilde 1939 yılında 3000 satarken 1943 yılında 5000'e çıkarak 1942-1944 yıllarının en çok okunan Türkçü dergisi olan *Çınaraltı*'nın satışını yakaladığını görürüz.⁸⁴ *Atsız*'ın Saraçoğlu'na hitaben yazdığı ilk açık mektubun yayınlanması üzerine *Orhun*'un Mart 1944 sayısına büyük bir talep olduğu da söylenmektedir; bunun üzerine, son sayı olan Nisan sayısında ilk mektup ikincisiyle birlikte tekrar yayınlanmıştı.⁸⁵ *Kopuz*'un Eylül/Ekim 1943 tarihli sayısının, *Tasviri Efkâr* gazetesinin sahiplerinin desteğiyle 10.000'e

grup öğrencinin Türkçü etkinlikleri nedeniyle bir süre gözaltında tutulduğu da öne sürülür. Bkz. "1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası", *Orkun*, sayı 61, 30 Kasım 1951.

82 İsmet Tümtürk, bir süre (sayı 6-10) *Bozkurt*'un sahipliğini yaptı. Rıza Nur'un Eylül 1942'de ölümünden hemen önce, onun yerine *Tanrıdağ*'ın yayın yönetmenliğini yapması istendi. Ayrıca, Nihal Atsız'ın 1950'de çıkarmaya başladığı *Orkun*'un sahipliğini üstlendi. Tümtürk'ün *Tanrıdağ*'la ilişkisi için, bkz. Dr. Fethi Tevetoglu, "Türkçü Dergiler", XII, *Türk Yurdu*, sayı 321, Ocak 1990.

83 İsmet Tümtürk'le 12 Ekim 1989'da yapılan görüşmede ifade edilmiştir.

84 Bkz. Dr. Fethi Tevetoglu, "Türkçü Dergiler", *Türk Yurdu*, Nisan 1988 ve Mart 1989; "Bindokuzyüzkırkdörtlüler", *Yeni Orkun*, sayı 7, Eylül 1988.

85 Bir önceki 15. sayıya 1500 kişilik ek talep geldiği iddiası için, bkz. *Orhun*, sayı 16, 1 Nisan 1944.

yakın basılması da olağanüstü bir olay olmuştu. Derginin bu sayısı, Rıza Nur'un ilk ölüm yıldönümünü anmak üzere basılmış olan özel bir sayıydı.⁸⁶

Haftalık *Çınaraltı* dergisinin satış rakamlarının dağılımına bakıldığında, öğrenci/okurların toplumsal kökenlerinin hiç değilse İstanbul'da homojen olduğu söylenebilir. Beyoğlu ilçesinde satılan dergi sayısı çok azdı. Okurların büyük bölümü Galata Köprüsünün öte yakasında, eski İstanbul'da yoğunlaşıyordu. *Çınaraltı*'nın başyazarı, Nişantaşı'nda haftada en fazla beş dergi satılmasına hayıflanıyor, buna karşılık, Beyazıt Meydanı'nda beş yüz derginin bir saat içinde tükendiğini belirtiyordu. Aynı zamanda üniversite semti olan Beyazıt'ta okur potansiyeli kuşkusuz daha büyüktür; yine de, okur sayısı açısından iki bölge arasında görülen bu büyük oransızlık önemli bir toplumsal farkı gündeme getirmektedir. Demek ki, geniş bir Türkçü ve milliyetçi taraftarlar yelpazesine ulaşan *Çınaraltı* bile, Beyoğlu ilçesinin çeşitli semtlerinde bulunan (birkaç Ermeni, Rum ve Fransız okulundan bahsetmeye bile gerek yok) Galatasaray, Işık ve Şişli Terakki gibi liselerin muhtemelen hali vakti yerinde, batılılaşmış ve hatta kozmopolit ailelerden gelen öğrencileri arasında popüler değildi. Başyazara göre Galata Köprüsünün iki yakasındaki öğrenciler sanki farklı milletlere mensuptular ve aynı ruhu paylaşmıyormuş gibi davranıyorlardı. Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* adlı romanında da tanımlandığı gibi eski İstanbul'un ve batılılaşmış bölgelerin sakinleri toplumsal bir ikiliği temsil ediyordu ve "Beyoğlu henüz fethedilmemişti."⁸⁷

Tek-parti dönemindeki Türkçü akımın dinamizmini sağlayan kaynağın öğretmenler ile öğrenciler arasındaki ilişkisinin olması, Türkçülüğün, büyük şehirlerde, özellikle üniversitelerin de uygun ortam sağladığı İstanbul ve Ankara'da yaşayan yüksek öğrenimlilerin akımı olduğunu gösterir. Türk asıllı Rusya göçmenlerinin birçoğu öğretim üyesi olarak üniversitelere alınmıştı; İstanbul'daki Türkoloji Enstitüsü'nün yanı sıra An-

86 Bkz. Dr. Fethi Tevetoglu, "Bindokuzyüzkırkdörtlüler", *Yeni Orkun*, sayı 7, Eylül 1988.

87 Bkz. *Çınaraltı*, "Türkiye-Beyoğlu", sayı 9, 26 Mayıs 1948.

kara'daki Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi (DTCF) de 1940'lı yıllarda önemli rol oynadı. Türkçüler ve onların karşılarında yer alan solcu/hümanistler bu çatı altında kavgaya tutuştular. 1930'ların Namık Kemal'le ilgili tartışması ortadan kalkmamış, ancak 1940'larda genel olarak "milliyetçilik" konusunda kapsamlı bir kavga ve sol ile sağ arasındaki ideolojik kutuplaşma ile aşılmıştı. Öğrenci kitlesinin bölünmesi, DTCF içindeki iki farklı öğrenci derneğine de yansımıştı.⁸⁸ Ankara Siyasal Bilgiler

88 Her iki grup arasındaki çatışmanın en keskin boyutlara ulaştığı DTCF'de felsefe bölümündeki Türkçü hocalardan Osman Turan, *Gafletten Uyanalım! Üniversitedeki Aşırı Solcu Hocalar Meselesi* (Ankara: Doğu Matbaası, 1948) adlı broşüründe taraflar arasındaki çatışma noktalarını ayrıntılarıyla anlatır. Yazarın konuyu işleyişinde, iki grubun milliyetçiliğe yaklaşımındaki farklılıkları çözümleme çabasından çok, Türkçü grubun öteki gruba karşı beslediği ve bu kişilerin (Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes ve diğerleri) 1947'de üniversiteden atılmasıyla doruğa ulaşan "düşmanlığın" kabaca ortaya serilmesi gayreti görülür.

Muhallif grubun üyelerinden Pertev Naili Boratav da, DTCF'deki Türkçü ve humanist/solcu öğretim elemanlarının yanı sıra öğrenci kitlesi arasındaki çatışmayı olayları yaşayan biri olarak anlatır. Üniversiteden kovulduktan sonra, "hocalık görevini kötüye kullanarak öğrencileri Türkçülükten soğutma" suçlamasıyla yargılandığı mahkemede yaptığı savunmada; Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilkelerini, adı geçenlerin önemini ve Türk milliyetçiliğine katkılarını yadsımadan karşılaştırdığını anlatır. Ne var ki, ona karşı tanıklık yapan öğrenciler, Boratav'ın milliyetçiliğe düşman olduğunu, çünkü "millet", milli birlik ve bunun "milli" sanat biçimlerine yansımaları üzerinde durmaktan çok, "insan"a, toplumun alt tabakalarının çektiği acılara ve bunların çeşitli sanat ve edebiyat biçimlerine yansımalarına ağırlık verdiğini öne sürdüler. (Boratav'ın savunması Hoover Kütüphanesi'nde III B 29/VI'da bulunmaktadır; ayrıca, bkz. Bölüm III, not 53).

Yukarıda adları verilen hocalara karşı Türkçü muhalefetin yanı sıra, DTCF'deki öğrenci kitlesinin de bölünmüş olduğu, öğrencilerin iki ayrı dernek için iki ayrı seçim düzenlediği gerçeği, (sonradan ilki gazeteci, ikincisi Türk folkloru bilgini olan) dönemin iki DTCF öğrencisinin anılarında da yer alır. Bkz. Mehmed Kemal, *Sürgün Alayı* (İstanbul: ABeCe Yayınları, tarihsiz), s. 66-83; ve İlhan Başgöz, "Enver Gökçe'yle Bir Nice Yıl", *Yazko Edebiyat*, Nisan 1982, s. 75, 80-82. İki ayrı öğrenci grubu arasındaki çatışmanın önemli sonuçlarından biri, 1947'de ortaya çıktı. Türkçü öğrenciler Ankara Üniversitesi rektörünün istifa etmesi amacıyla yaptıkları gösterinin ardından (bkz. Bölüm III), DTCF'deki "karşıt" derneğe üye öğrenciler tarafından 1946'da kurulmuş olan Türkiye Gençler Derneği lokaline saldırdılar. Bkz. Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1972), s. 269-271; ve İlhan Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, s. 200-203.

Okulu da, öğrencileri arasında Türkçülerin bulunduğu bir başka eğitim kurumuydu.⁸⁹

Türkçü akımın destekçileri arasında öğrencilerin ve öğretmenlerin/öğretim üyelerinin yanı sıra birkaç gazeteci ile bürokrat/politikacı vardı. Genç üstegmenler Fethi Tevetoglu (tıbbiye sınıfından) ve Alparslan Türkeş (piyade sınıfından) ile emekli generaller (Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve Ali İhsan Sâbis) tarafından temsil edilen askeri bir grup da vardı. İki emekli generalin geçmişlerinin önemi ile I. Dünya Savaşı'ndaki tecrübeleri bir önceki bölümde ele alınmıştı. Öte yandan, Tevetoglu'nun ve bir süreliğine Atsız'ın (bakınız Ek 1) da Askeri Tıbbiye'de okumuş olmaları, bir sürekliliğin söz konusu olabileceğini akla getiriyor. 19. yüzyılın başından beri Tıbbiye, Türkçü fikirlerin aşılması açısından önemli bir eğitim kurumu olmuştu. Bu etkinin başlangıcı, 1895 yılında buradan mezun olan Azeri Türkçü Hüseyinzâde Ali'ye (sonradan Turan soyadını almıştır) bağlanır. Daha sonraları, kimi başka mezunlar, 1912 yılında Türk Ocakları'nın kurulması için harekete geçen aydın gruplarından birini oluşturdular.⁹⁰

Osmanlı döneminde Türkçü ideallerin yayılması için elverişli bir ortam sağlayan tek kurum Tıbbiye değildi. Önceki yıllarda öğretmen okullarının da böyle bir rolü olmuştu. Balkan Savaşları sırasında Edirne Mektebi Muallimin'deki öğretmen adaylarından biri olan Şevket Süreyya, anılarında, o sırada okuldaki herkesin, efsanevi Ergenekon ve bozkurt sembollerine adeta taptığını ve yeni Turan "ideali" ile "sarhoş olduğunu" anlatır.⁹¹

1930 ve 40'ların tek-parti yönetimi sırasında, Türkçü fikir-

89 İrkçılık-Turancılık davasında yargılanan 23 kişi arasında yer alan Zeki Özgür (Sofuoğlu), Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan (Mülkiye) yeni mezun olmuştu. Bkz. Dr. Fethi Tevetoglu, "Bindokuzyüzkırkdörtlüler", *Yeni Orkun*, sayı 10, Aralık 1988, s. 12. Ali Çankaya'nın derlediği *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949*, c. 2 (Ankara: Örnek Matbaası, 1959), s. 561-585'de, 1940'larda Mülkiye öğrencileri arasında önemli sayıda Türkçülük sempatanının bulunduğunu gösteren kanıtlar vardır.

90 Bkz. Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, s. 162; ve François Georgeon, "Les Foyers Turcs à l'époque Kémaliste (1923-1931)", *Turcica*, XIV, 1982, s. 169.

91 Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976), s. 49-67.

lerin yayılması için iletişim aracı işlevini üstlenen nesneler, ister çeşitli eğitim kurumlarının dersaneleri ister dergilerin sayfaları olsun, Türkçü akımın bütün destekçileri bir anlamda ortak bir duygusal atmosferde birleşmişlerdi. Duyguları coşturan şey, esas olarak, Türkler'in efsanevi geçmişlerine ilişkin kahramanlık şiirleri ile birleşik bir Türk dünyasının altın geleceğiydi. Genel olarak Türkî halkların tarihi ve Orta Asya'daki İslamiyet öncesi çağlar şiirlerle veya bilemediniz Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan ve Abdülkadir İnan'ın dergilerde halk diliyle yazdıkları hikâyelerle anlatılıyordu. Türkçü dergiler, adı geçen yazarların çeşitli tarih incelemelerinden alınmış bölümlere sayfalarında pek seyrek yer ayırdılar⁹² ve duygulara seslenen "kahramanlık" tablolarına ağırlık verdiler. Örneğin, kimi tarih hikâyeleri çoğunlukla kahraman önderler tarafından kazanılmış muharebeler ve topraklar üzerinde yoğunlaşmıştı. Necdet Sançar'ın *Irkıımızın Kahramanları* buna iyi bir örnektir.⁹³ Kısacası, Türkçüler arasında Türkoloji kısa zamanda efsanelerle ilgili bir konu haline geldi ve bütün Türkî halklar (ve Türk) "tarih"i, bir "kahramanlık şiirine" indirgendi.⁹⁴

92 Abdülkadir İnan, döneminin akademik dergilerinde çıkan bilimsel makaleleri ve eski Türk toplumları üzerine araştırmalarıyla bu dala yaptığı katkılar nedeniyle de bilinir. Bkz. Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985). Zeki Velidi Togan, Türk tarihi konusunda kapsamlı eserler (*Moğollar, Cingiz ve Türklük*, 1941; *Umum Türk Tarihine Giriş*, 1946) verdiği gibi, arkadaşı İnan gibi 1950'ler ve 1960'larda da kitap ve makale yazmayı sürdürmüştür. Nihal Atsız'ın akademik katkı sayılan yayınları şunlardır: *Divan-ı Türki-i Basit* (1930), *XVI. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili Bakımından Ehemmiyeti* (1934), *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar* (1935). Sonuncu kitap, *Orhun* dergisinde (1932-1933) dizi olarak da çıkmış ve Çin tarihine ilişkin eserlere göndermede bulunduğu için övülmüştür.

93 Necdet Sançar'ın *Irkıımızın Kahramanları* (İstanbul: Aylı Kurt Yayınları, 1943) adlı kitabı, M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak Türk tarihinin çeşitli dönemlerinden seçilen kahramanlar ve önderler galerisi niteliğindedir. Oğuz Han, Atilla, İlteriş Kutluk Kagan, Alp Arslan, Cengiz Han, Timur, İkinci Mehmed, İkinci Selim, Gazi Osman Paşa gibi tarihsel kişilere yer verir. Kişilerin kahramanlığı ve cesareti zaman zaman çok abartılır (60 bin Çinli'ye karşı birkaç Türk!); ne var ki, kitabın ana teması çok açıklayıcıdır: *tarih esas olarak bir kahramanlık öyküsüdür*.

Söz konusu öykülerin bir kısmı, *Çınaraltı*'nin çeşitli sayılarında da yayımlanmıştır.

94 Bkz. Alim Gerçel'in dizi yazısı, "Türk Milliyetçiliğinin Mücadelesinde Nihal Atsız'ın Yeri", *Yeni Orkun*, sayı 8, Ekim 1988.

Reha Oğuz Türkkkan'ın geçmişe dönük bir değerlendirmesinde de belirttiği gibi,⁹⁵ 1930 ve 1940'ların Türkçü akımı rasyonel kanıtları ve fikirlerin sistemleştirilmesine yönelik gayretleri bir yana bırakarak daha ziyade duygulara sesleniyordu. Ziya Gökalp teorisyen bir rehber özelliğiyle olduğu kadar şiirlerinde ülküleri dile getirmesiyle de saygı görüyordu, ancak Gökalp'in siyasal ve toplumsal fikirleri üzerinde entellektüel açıdan hiç durulmadı. Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* adlı eseri, Türkkkan'ın Kitap Sevenler Kurumu'nun, kurulur kurulmaz yeniden basmaya karar verdiği kitaptı. Bununla birlikte, kitabın içeriği önde gelen Türkçülerin hiçbirisi tarafından ciddi bir inceleme konusu olarak ele alınmadı. Üstelik, bu kişilerin yazıları Gökalp'in eserlerinde gördüğümüz incelik-işlenmişlik düzeyine hemen hemen hiç yaklaşılmadı. Nihal Atsız'ın öğrencilerinden biri tarafından yapılan geçmişe dönük bir başka değerlendirmeye göre ise, bu dönemin Türkçüleri, Gökalp tarafından atılan "felsefi temelleri" bir kenara bırakarak, Türkçülüğü, "tarih" ve "edebiyat" yoluyla halka mal etmişlerdi. Bunun gerekçesi ise şuydu: "Türkçülük cansız bir fikirler sisteminden ziyade bir duygu ve inanç konusudur."⁹⁶

Kısacası, Türkçü edebiyat, esas olarak kahramanlık, şovenizm ve ırkçılık temalarına dayalı "güzel sözler" üretmek ve yaymak ile sınırlanmıştı. Türkçülerin Türkçülük veya milliyetçilik anlayışları -CHP yönetimine ilişkin bütün eleştirilerinin ve çeşitli siyasal, toplumsal, kültürel öneri ve taleplerinin aslında belli bir politika ve milliyetçilik anlayışını yansıttığını kabul etsek de- bir doktrinde ifadesini bulmamıştı. Nihal Atsız'ın başlangıçtaki köycülük çizgisi bile 1940'larda önemini

95 Bkz. Reha Oğuz Türkkkan, "Türkçülüğün Tarihi" ve "Türkçülüğün Sistemi ve Felsefesi Hâlâ Yazılmadı mı?", sırasıyla, *Yeni Orkun*, sayı 9 ve 2, Kasım ve Nisan 1988.

96 Bkz. Altan Deliorman, "Türkçülüğün Yakın Hedefleri", *Yeni Orkun*, sayı 6, Ağustos 1988. Deliorman, 1950'lerin başlarında Haydarpaşa Lisesi'nde Atsız'ın öğrencisiydi. Türkçü çevreye katıldı ve *Orkun*'un yayımlanmasına yardım etti. 1960'ların başlarında ise, İsmet Tümtürk'le birlikte haftalık *Milli Yol'u* çıkardı. Bkz. Altan Deliorman, *Tanıdığım Atsız* (İstanbul: Bogaziçi Yayınları, 1978).

kaybetmişti. Atsız, bunun yerine “bozkurtlar”ın yaşamını ve mücadelesini aydınlatan tarih romanları yazmayı tercih etti. *Bozkurtların Ölümü* (1946) bozkurtların “yıkılış”ını, *Bozkurtların Dirilişi* (1949) ise, bozkurtların “yeniden canlanış”ını anlatıyordu.⁹⁷ Daha sonra bu iki roman *Bozkurtlar* adıyla tek bir ciltte toplandı ve Atsız’a 1980'lere kadar uzanan büyük bir ün sağladı. “Genç kuşaklara tarihi ve ırki kök şuuru verdiği” ve “onlara Türk ülküsünü öğrettiği” için Atsız’ın, “Gökalp’ten sonra ikinci büyük Türkçü” olduğu iddia ediliyordu.⁹⁸

97 Bu iki roman daha sonra *Bozkurtlar* adıyla tek ciltte toplandı ve 1980'lerin başlarında 14. baskıya ulaştı (İstanbul: Ötüken Yayınları, tarihsiz). Altan Delorman (a.g.e., s. 39-40), adı geçen iki romanın o dönemin en ünlü tarih romancıları Abdullah Ziya Kozanoğlu ile Feridun Fazıl Tülbentçi'nin kitaplarından daha popüler hale geldiğini anlatır. Adlarından da anlaşılabilceği gibi, romanlar, Türk kökenli aşiretlerin (dokuz oğuz) Gök-Türk devletini yeniden kurmak için giriştikleri “efsanevi” mücadeleyi, “safkan Türk” liderlerin damarlarında taşıdıkları “asil kan”dan aldıkları güçle Çinliler’in komplo ve entrikalarını boşa çıkarmalarını anlatır.

98 Bkz. Alim Gerçel, “Türk Milliyetçiliğinin Mücadelesinde Nihal Atsız’ın Yeri”. 1988’de Kayseri Kültür ve Turizm Derneği ile Türk Ocağı ve Aydınlar Ocağı’nın Kayseri şubeleri, “Nihal Atsız’ın Türkçülüğe Katkıları” konulu ödüllü bir inceleme yarışması düzenlediler. Kazananların ödülleri, 3 Mayıs 1988’de Kayseri’de Nihal Atsız’ı anma töreninde verildi. Bkz. *Yeni Orkun*, sayı 2 ve 4, Nisan ve Haziran 1988.

BÖLÜM VI
**Türkçü Yelpaze: Ayrılımlar,
“Volk”çu Ortak Payda ve Örgütsel Miras**

1939-1944 yılları, Türkçü çevrenin genişlemesi sonucunda Türkçü yayınlarda artışın görüldüğü ve Türkçüler arasında ayrı ayrı alt grupların ortaya çıktığı bir dönem oldu. Ayrılıkların hem öznel, hem nesnel nedenleri vardı. Birincisi, Nihal Atsız ile Reha Oguz Türkkan arasındaki liderlik mücadelesi, belli başlı dergilerden *Bozkurt*’un ilk sayılarında eski ve yeni Türkçüler arasında sağlandığını gördüğümüz işbirliğini bozdu. İkincisi, ırk anlayışı, milli tarih mirasına yaklaşım ve Pan-Türkçülüğün siyasal/kültürel hedefi konularında Türkçüler arasında ayrılıklar vardı.

1939-1944 yılları arasındaki dönem, yayınların çoğalması ve destekçilerin artması sayesinde Türkçü akımın “altın yılları” oldu. II. Dünya Savaşı ve özellikle Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasındaki savaş Pan-Türkçü eğilimleri canlandırmıştı. Öte yandan, CHP’nin tek parti yönetiminin Türkçüler üzerindeki kontrolü çok çeşitli yollarla devam etti. Bu kontrol, savaşın gidişatına ve Türk dış politikasının gereklerine göre, göz yummaktan baskıya kadar çeşitlilik gösteriyordu. Bununla birlikte örgütsel faaliyete izin verilmiyordu; bir grup Türkçü’nün bir araya gelmesi bile, bozguncu amaç taşıyan gizli siyasal faaliyet olarak suçlanıyordu.

1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş ve ardından da

Türkçü grupların aklanması ise yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Türkçü grupların örgütsel faaliyete girişmeleri 1946 sonrası yıllarda gerçekleşti ve günümüze kadar uzanan bazı örgütsel bağların zemini böylelikle hazırlanmış oldu. 1930'larda ve 1940'ların başlarında Türkçü ideolojinin yayılmasıyla özellikle Türk gençleri arasında geniş bir destekçiler grubu ortaya çıkmıştı. 1970'lerin Alparslan Türkeş başkanlığındaki radikal sağcı/Türkçü partisi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile tek parti döneminin Türkçü grupları arasındaki siyasal/örgütsel bağın ilk halkaları, 1946 ile Demokrat Parti (DP) yönetiminin ilk yıllarını kapsayan dönemde örüldü. Tek parti dönemi Türkçüleri MHP kadrosunun kaynağını oluşturmakla kalmadılar. Türk ve İslam kökleri, gelenekleri ve kültürleri arasında, sonraları açıkça Türk-İslam Sentezi olarak tanımladığımız, ideolojik bir sentez kurmak için özel gayret gösteren Aydınlar Ocağı'nın kurucuları ve şimdiki üyelerinden bazıları, başlangıçta, incelemekte olduğumuz Türkçü akımın taraftarıydılar. Bir başka deyişle, tek parti döneminin Türkçülüğü, günümüz Türk radikal sağına, ideolojik bir miras bırakmanın yanı sıra, örgütsel/siyasal kadro yetiştirmekte de önemli rol oynamıştır.

Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan Arasındaki Çekişme

Reha Oğuz Türkkan, kendi çıkardığı *Ergenekon*, *Gök-Börü* dergileri ile *Bozkurt* dergisinin ilk sayılarında yayınlanan ve felsefeden sosyolojiye, antropolojiden tarihe kadar çok çeşitli konuları kapsayan yazıların çoğunun yazarıydı. 1938 yılının sonlarında *Ergenekon* dergisinin çıkışından başlayarak, Reha Oğuz Türkkan'ın ortaya koyduğu kimi ırkçı yorumlar ve öneriler, 1930'ların başlarında Nihal Atsız tarafından dile getirilen görüşlerden önemli ölçüde farklılık gösteriyordu. Reha Oğuz Türkkan, 1930'larda okul sıralarında eğitim gören genç kuşak Türkçülerden biriydi. Nihal Atsız'ın öncülük ettiği Türkçü görüşleri benimsemiş olsa da kendisine resmi tarih tezi öğretilmiş ve beşeri bilim derslerinde Anadolu köylülerinin kafatas-

larını ölçmeye kadar varan ırksal/antropolojik yaklaşım “modası”ndan etkilenmişti. O kadar ki, Kemal Atatürk’ün ölümünden bir ay sonra, Türk ırkının bu “dahi” üyesinin örneğinde Türk ırkının “ideal” ölçülerini bulmak amacıyla, Atatürk’ün naaşı üzerinde antropolojik bir inceleme yapılmasını, yani Atatürk’ün kafatasının ölçülmesini ciddiyetle önermişti. Ayrıca, Nihal Atsız’ın tersine, Sümer, Hitit, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinin Orta Asya’dan göç eden Türkler tarafından kurulduğunu iddia ediyordu.¹

Türkkan, Nazi ırkçılığından etkilendiğini de reddediyordu. Ama, Nazilerin çok çocuklu aileleri ödüllendiren nüfus politikasını değerli buluyordu. Bununla birlikte ırkçılığın Pan-Germenizm ve Hitler’le başlamadığı görüşündeydi, çünkü, “2000 yıl önce bütün Türkleri bir araya getirerek büyük bir Türk devleti kuranlar ve dolayısıyla ırkçı fikre dayanan bir devlet meydana getirenler (bizim) Pan-Turanist atalarımızdı.”² Türkkan’ın eski Türklerde “ırk şuuru”nun bulunduğu dair tezi, Nihat Atsız tarafından da paylaşılıyordu ama Atsız, Türkkan’ın öne sürdüğü M.Ö 1000 tarihine, güvenilir tarihsel kayıtlar olmadığı gerekçesiyle itiraz ediyordu.³

-
- 1 Kemal Atatürk’ün “deha”sını antropolojik açıdan kanıtlamak üzere kafatasının ölçülmesini isteyen Türkkan’ın önerisi için, bkz. “Prof. Şevket Aziz Kansu’dan Bir Rica”, *Ergenekon*, sayı 2, 10 Aralık 1938. *Ergenekon*’un ikinci sayısının büyük bölümü Kemal Atatürk’e ilişkin yazılara ayrılmıştı. Türkkan’ın Türk tarihine yaklaşımında, 1930’ların resmi tarih tezinin etkisi görülür. Bu konudaki yaklaşımı için, bkz. Türkkan’ın takma adlarından biri olan Reha Kurtuluş imzasıyla yayımlanan “Türkler ve Panturanizm” başlıklı yazı, *Ergenekon*, sayı 3, 10 Ocak 1939.
 - 2 R. Oğuz Türkkan’ın Nazi uygulamaları konusunda Almanya ziyareti sırasında edindiği izlenimler için, bkz. “Nüfus Artımı”, *Ergenekon*, sayı 2, 10 Aralık 1938. Irkçı düşüncenin kaynağı konusundaki savı için, bkz. “Türkler ve Panturanizm”, *Ergenekon*, sayı 3, 10 Ocak 1939. Türkkan, ayrıca, M. Ö. 200’lerde yaşayan Mete’yi (Oğuz Han), “Çinliler’i yendikten sonra büyük bir imparatorluk kurmayı başardığı” için “Pan-Turanist” (!) sayar.
 - 3 Bkz. Atsız, “Yirminci Asırda Türk Meselesi: Türk Irkı=Türk Milleti”, *Orhun*, sayı 9, 16 Temmuz 1934; “Türkçülük”, *Orhun*, sayı 10, 1 Ekim 1943; ayrıca, Necdet Sançar, “Türklerde Irk ve Irkçılık Fikri”, *Orhun*, sayı 1, 5 Kasım 1933. Türkçüler’in bu konuda en fazla başvurduğu kaynaklardan birisi 8. yüzyıla ait Orhun yazıtlarıdır. Orhun yazıtlarında “Türk ... budun” sözcüklerinin sık sık yinelenmesinin, ayrı bir etnik gruba ait olma bilincini gösterdiği düşünülmüş-

Türkkan'ın, çıkardığı ikinci dergi olan *Bozkurt*'ta -derginin özellikle Mayıs 1940 tarihinde 3. sayı olarak yeniden çıkmasından sonra- ana tema, Türkkan'ın dünya ve Türk tarihine ilişkin ırkçı yorumlarıydı ve bu tema başka birkaç kişinin ırk sağlığı ve milli düzeyde uygulanacak nüfus ve aile politikası konusunda yazdıkları daha özel yazılarda ayrıntılandırılıyordu. Derginin sloganı yine "Türk ırkı bütün ırklardan üstündür" ibaresiydi. Türkkan, Türkçülüğü, Türkiye'nin sınırları içinde olduğu kadar dışında da Türk ırkçılığı olarak tanımlıyordu ve bu, "Türkiye'nin Türkleştirilmesi", "Türk ırkının üstünlüğüne inanç" ve "Büyük Türk Birliği'ne erişmek" için durmadan ilerlemek anlamına geliyordu.⁴ Türklerin tarihiyle ilgili olarak da, ırkları konu alan birkaç antropolojik çalışmaya dayanan ırkçı bir çizgiyi benimsiyordu. Aslında Türkkan, "tarih" ile fiziki irksal özelliklerin antropolojik araştırmasına indirgenmiş bir "ırk tarihi"ni aynı şey sayıyordu. Hatta, Gobineau'nun görüşlerini kaynak göstererek, ırkların karışmasına karşı çıkıyor ve Türk asıllıların sadece kendi aralarında evlenmeleri tavsiyesinde bulunuyordu.⁵ Türkkan'ın Türkçüler için

tür. Ne var ki, bu sözcükler farklı yazarlar tarafından değişik biçimlerde yorumlanmıştır. 1930'ların ve 1940'ların Türkçüleri için bunlar "irksal" bir bilincin göstergesi iken, 1970'lerin kimi Türkçüleri bunları "milli şuur"un belirtisi saymışlardır. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984), s. 18, 19, 21 ve 66-68'de "Türk ... budun" sözcüklerini "Türk milleti" olarak çevirir. Buna karşılık, kimi başka Türkologlara göre, budun genel anlamda "halk" demektir ve çağdaş kullanımıyla özel bir ırk ya da ulus bilincini göstermez. Bkz. Talat Tekin, *Orhun Yazıtları* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1988), s. 4-5, paragraf (G 10).

4 Bkz. R. Oğuz Türkkan, "Türkçülük Deyince Ne Anlıyoruz?", *Bozkurt*, sayı 4, Temmuz 1940. Türkkan daha sonra genel olarak Türkçülüğü ele alan *Türkçülüğe Giriş* (İstanbul: 1940) adlı bir kitap yayımladı. Ona göre, bu kitapla, Türkçülüğün sistematik olarak değerlendirilmesi ve benimsenmesi gereken Türkçü ilkelerin belirlenmesi doğrultusunda Ziya Gökalp'ten sonraki ikinci girişim gerçekleştirilmişti. Türkkan adı geçen kitabını yeniden gözden geçirip 1980'li yılların Türkçü/faşist *Töre* dergisinde (1981-1984) "Temel Türk Milliyetçiliği" başlığıyla yayımladığını belirtir. Bkz. R. Oğuz Türkkan, "Türkçülüğün Sistemi ve Felsefesi Hâlâ Yazılmadı mı?", *Yeni Orkun*, sayı 2, Nisan 1988.

5 Türkkan'ın ırk ve ırkçılık konusunda *Bozkurt*'ta çıkan başlıca yazıları şunlardır: "Va-Nu'nun Hezeyanları", sayı 3, Mayıs 1940; "Urukbilig: Kan Değişmedikçe Fitrat Değişmez", sayı 9, Aralık 1940; ve "Türklük Mecmuasında Bir Yazı: Irkları ve Türkleri Balmumu Sanan İsmail Hami Danişmend'e Cevap", sayı

yazdığı “Bozkurtçunun Amentüsü” adlı imanname, Türk ırkçılığını nasıl anladığını yalın biçimde özetlemektedir:

- Biz kimiz?
- Bozkurtçularız!
- İdeolojimiz nedir?
- Bozkurt Türkçülüğü.
- Bozkurtçular neye inanır?
- Türk ırkının ve Türk milletinin, her ırktan ve her millettten üstün olduğuna!
- Bu üstünlüğün kaynağı nedir bizce?
- Türk kanıdır!
- Türk doğuştan mı üstündür?
- Türk, doğuştan üstün ve kabiliyetlidir. Türk; zekasını, yiğitliğini, askeri dehasını ve her hususta büyük kabiliyet ve istidadını kanından alır.
- Bu üstünlük kaybolabilir mi?
- Kötü idare ve kötü muhitin tesiriyle azalırsa da bu muvakkattir. Türk, kendi gelişmesini temin edecek iyi bir idare ve iyi

2, Haziran 1939. Sonuncu yazı daha sonra yeniden gözden geçirilip bir broşür olarak yayımlanmıştır: *İrk Muhite Tabi midir?* (İstanbul: Ekonomi-Reklam Matbaası, 1939). Türkkan, broşüründe, Danişmend'in savunduğu tezin aksine, ırksal özelliklerin çevre değişimine bağımlı olmadığını öne sürer. Türkkan'ın yaklaşımında, ırksal değişimin yalnızca melezleşme yoluyla gerçekleşebileceğini iddia eden karşı-evrimci bir duruş göze çarpar.

Türkkan'ın çeşitli dergilerde (esas olarak *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Gök-Börü*'de) çıkan yazılarının çoğu daha sonra *Milliyetçilik Yolunda* (İstanbul: Müftüoğlu Yayınevi, 1944) adlı kitapta derlendi. Daha önce yayımladığı bir başka kitabında Türkkan, dergi yazılarında ele almadığı ahlâk, eşitlik, ulusal çıkar ve adalet gibi konuları kapsayan “toplumsal sorun”u işledi. Bkz. R. Oğuz Türkkan, *İçtimai Mesele* (İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941).

Bozkurt dergisinde ırk sağlığı ve ırk politikası konusunda başka yazarlar tarafından yazılan makaleler için, bkz. Dr. Vefik Vassaf Akan, “İrk Hıfzıssıhhası”, sayı 2-3, Haziran 1939 ve Mayıs-Haziran 1940; “Türk İrkçılığını Alman Taklitçiliği Sananlara Cevaplar”, sayı 1, Mayıs 1939; Prof. Süreyya Aygün, “Biyoloji Gözüyle İrk Sağlığı ve Saf İrklar Meselesi”, sayı 10, Haziran 1941; “Nüfus ve Aile”, sayı 4, Haziran 1940.

1940'ta Gobineau'nun *Essays on the Inequality of Human Races* adlı kitabından seçilmiş konuların bir çevirisi yayımlandı. Bkz. Gobino (çev. Mehmet Naci Ecer, İstanbul: Sertel Matbaası, 1940). Bu kitapta on Fransız bilgininin Gobineau'nun düşünceleri ve etkileri konusundaki bir ankete verdikleri yanıtlar da bulunuyordu.

bir muhit yaratır yaratmaz bu üstünlüğü yeniden parlar.

- Bu üstünlük ne vakit büsbütün kaybolur?

- Eğer Türkün kanı, yabancı kanlarla bulanırsa. Bu takdirde melez ve karışık kanlı olarak doğacak nesiller, Türkün maddi manevi hususiyetlerini taşımazlar ve öz bir Türk gibi üstün soydan olamazlar.

- Bozkurtlar niçin ırkçıdır?...

- Bozkurtçuların ırkçı olmalarının diğer bir sebebi de içtimaidir; Bozkurtçular biliyor ki Türke ancak Türkten fayda gelir. Türk olmayanlar ve her çeşit dönmeler, ne kadar Türk terbiyesi ile büyürlerse büyüsünler, hiçbir zaman bir öz Türke benzemeyecekleri gibi bir öz Türk gibi de bu millete hizmet edemeyeceklerdir...

- Türk derken, 9 göbeği Türk olanları mı kastediyorsun?

- Gönül öyle isterdi. Fakat realiteleri gören Bozkurtçular, atalarının dörtte üçü Türk olan veya 4 göbektenberi kanca Türkleşmiş olanları da Türk saymaktadırlar.

- Bozkurtçular pantürkist midir?

- Evet!... ⁶

Bozkurt'un yayımı, Aralık 1940'ta ikinci kez durduruldu. Gösterilen gerekçe, Atsız'ın 9. sayı için yazdığı başyazıda, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarını zedelemiş olmasıydı. Atsız, yazısında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerici anlam ve önemini küçümsemişti. İlk olarak *Türk Tarihinde Toplamalar* adlı kitabında dile getirdiği tezini tekrarlamış ve, tarih boyunca, çeşitli dönemlerde değişik hanedanlar tarafından yönetilmiş de olsa, bir tek Türk devleti olduğunu söyleyerek bugünkü Türkiye Cumhuriyeti devletinin temellerinin aslında 1040 yılında Horasan'da atılmış olduğunu ve bu kuruluşun 900. yıldönümünün gerekli önem gösterilerek kutlanması gerektiğini öne sürmüştü.⁷

Başlangıçta Atsız ve Türkkan işbirliği yaptılar ve zaman zaman *Bozkurt* dergisinin sayfalarını paylaştılar. Ne var ki, Türk-

6 Bkz. R. Oğuz Türkkan, "Bozkurtçunun Amentüsü", *Bozkurt*, sayı 1, 5 Mart 1942.

7 Reha Oğuz Türkkan, Atsız'ın bir süre gözetiminde tutulduğunu da anlatır. Bkz. Türkkan, *Kuyruk Acısı*, s. 107-109.

kan'ın hırslı girişimleri onu Nihal Atsız ile liderlik mücadelesine itti. Kıdemli temsilciler ile yeniler arasında işbirliği biçiminde başlayan süreç kısa sürede Türkçüler arasında bir ayrılığa dönüştü. 1941 yılının Haziran ayında *Bozkurt* tekrar yayımlanmaya başladığında Türkkan ile Atsız arasındaki mücadele şekil almaya başlamıştı. Haziran'dan Aralık'a kadar daha sadece üç sayı yayımlanmışken Türkkan ile, Atsız'la birlikte hareket eden Nurullah Barıman arasında derginin sahipliği konusunda bir mücadele ortaya çıktı. Bir sonraki yıl, 1942'de, biri Türkkan'ın, biri Atsız'ın yönetiminde iki ayrı *Bozkurt* dergisi çıkmaya başladı.

Sonunda Türkkan, anlam ve içerik açısından *Bozkurt*'a çok benzeyen on beş günlük *Gök-Börü*'yü çıkarmaya başladı ve ırkçı yorumlarını sürdürdü. *Gök-Börü* başka yazarlar tarafından da desteklendi.⁸ Ama bu dergide yayımlanan en önemli yazılardan birisi, Mahmud Esat Bozkurt'un bir makalesiydi. Mahmud Esat Bozkurt, bu makalesinde, Türkçü ırkçılığın Alman ırkçılığından kopya edildiği suçlamasına cevap vererek, Türk milliyetçiliğinin esasında ırkçı olduğunu çünkü "dil ve kültür"ün yanı sıra "kan" faktörünü de birliğin unsurlarından biri olarak kabul ettiğini belirtiyordu.⁹ Bununla birlikte, *Gök-Börü* aynı zamanda Türkkan'ın, Atsız'a ve diğer Türkçülere karşı suçlamalarını yayımladığı bir platform işlevini görüyordu. Atsız ve arkadaşları, *Gök-Börü*'nün 5 Kasım 1942 tarihli ilk sayısında "Hesap Veriyoruz" manşetini attılar ve hem Atsız hem de *Çınaraltı* kadrosuyla yollarının ayrıldığını ilan ettiler. Bunu, Atsız'ın, Türkçü arkadaşlarından Hamza Sadi Özbek'le birlikte yazdığı *Hesap Böyle Verilir* (1943) adlı cevap broşürü izledi. Daha sonra Türkkan, *Kuyruk Acısı* (1943) adlı bir kitapçıkta Atsız ve arkadaşlarına yeni suçlamalar yöneltti.

Atsız ile Türkkan arasındaki rekabet, aslında iki ayrı ama biriyle ilişkili konudan kaynaklanıyordu. Görünürdeki çatışma

8 Bkz. örneğin, Reha Oğuz Türkkan, "İrk ve İrkçilik", *Gök-Börü*, sayı 9, 25 Mart 1943; Prof. Dr. Süreyya Aygün, "Saf İrklar Meselesi", *Gök-Börü*, sayı 8, 4 Mart 1943.

9 Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyetçilerin Cevabı", *Gök-Börü*, sayı 4, 1 Ocak 1943.

birbirlerinin ırksal şeceresine ilişkin iddialarıyla ilgiliydi. Her ikisi de birbirlerinin ırksal açıdan safkan olmadıkları şüphesini açıkça dile getiriyor ve birbirlerini suçluyorlardı. Türkkan'a göre, Atsız'ın kafatası brakisefalik değildi(!). Buna karşılık Atsız, Türkkan'ın atalarının Anadolu'daki bir Ermeni köyünden olduklarını iddia ediyordu. Ortada bir ehliyet mücadelesi de vardı. Atsız, Türkkan'ın yazılarını, bu işe yeni başlamış genç biri için fazla hırslı buluyor ve onun özellikle ırksal meselelerde, Gürcüleri "Turan" ırkına dahil etmek örneğinde olduğu gibi, yanlışlıklar yaptığını iddia ediyordu. Öte yandan Türkkan, Türkçülüğün 1939 yılında yeniden canlanmasını, büyük bir taraftar kitlesi kazanmasını ve dolayısıyla Atsız'ın üne kavuşmasını kendi çabalarına bağlıyordu. Türkkan'a göre, kendi gayretleri olmasaydı, Atsız ve onun 1930'ların başlarında çıkardığı, tirajları zaten 1000'i geçmeyen dergileri, çoktan unutulmuş olacaktı.

Aslında ortada bir liderlik mücadelesi vardı; ama taraflar bu mücadeleyi birbirlerinin ırksal kökenlerinin karışık olduğunu öne sürerek yürütüyorlardı. Taraflar aslında birbirlerinin bilgi düzeyinden çok siyasal ehliyetlerini sınıyor ve birbirlerini alt etmeye çalışıyorlardı. İrkçi Türkçüler, 1931'den beri Atsız tarafından da savunulduğu gibi, siyasal seçkinlerin sadece safkan Türkler arasından devşirilmesi gerektiği görüşündeydiler. Durumu bu kurala uygun olmayan birinin, Türkçüler arasında liderlik iddiasında bulunamayacağı açıktı.¹⁰

Aslında Türkkan'ın ve Atsız'ın ırkçılık anlayışları birbirlerinden çok farklıydı. Türkkan'ın ırkçılığı kafatası bilimine, daha doğrusu, kafatası türlerinin neden farklı olduğunu açıklamak için toplanan antropolojik kanıtlara dayanıyordu. Kendisini *raciologue** olarak tanımlayan Türkkan, genel olarak ırksal soyun saflığı ve temizliği, özel olarak da Türk ırkının fiziksel özellik-

10 Suçlamalar için, bkz. "Hesap Veriyoruz", *Gök-Börü*, sayı 1, 5 Kasım 1942; Nihal Atsız ve Hamza Sadi Özbeck, *Hesap Böyle Verilir* (İstanbul: Aylık Kurt Yayınları, Arkadaş Basımevi, 1943); ve Türkkan, *Kuyruk Acısı*. Ayrıca, bkz. R. O. Türkkan, "Gürcü Irkı Hakkında", *Bozkurt*, sayı 5, Ağustos 1940, s. 115-119. Türkkan'ın bu makalede öne sürdüğü Gürcü milliyetine ilişkin savları Atsız'la kendisi arasında çatışmaya yol açtı.

(*) İrkbilimci.

leri için ölçüt oluşturmak amacıyla “uruk bilim” diye adlandırdığı ırkçı bir çizgiyi benimsemişti. Buna karşılık Nihal Atsız, kan bağıını sadece ırksal farklılığın fiziksel bir göstergesi olarak değil, özellikle, kuşaktan kuşağa aktarıldığını iddia ettiği ahlâki değerler ve etnik özelliklerin tarihsel mirası açısından önemsiyordu. Atsız’a göre, bu ırksal değerlerin, geleneklerin ve törelerin korunması, ırksal soyun saflığının sürdürülmesine bağlıydı. Kanlarının saflığını koruyan, yani başkalarıyla, özellikle de Çinlilerle karışmamış olan eski devlet adamları, kahramanlar ve önderler, Orhun Yazıtları’nda da ölümsüzleştirildiği gibi, adil yönetim, yüksek ahlâk, cesaret ve fedakârlık geleneğini miras bırakmışlardı; ve Türkçülük, işte bu ruhun yeniden canlanması anlamına da geliyordu. Türkkan ile Atsız’ın yaklaşımları arasındaki fark, bir pozitivist ile bir spiritualist/idealistin yaklaşımları arasındaki farktı. Türkkan daha çok Gobineau tipi bir ırkçılığı temsil ediyordu; Nihal Atsız ise ırkçı düşüncesini Gustav Le Bon’un fikirleriyle daha ılımlı hale getirmişti.¹¹ Bununla birlikte, Atsız da, Türkkan da Türkçülük ülküsünü tanımlarken hem ırkçılığı hem de Pan-Türkçülüğü savunuyorlardı. Atsız’ın yaptığı Türkçülük tanımının, Türkkan’ın yazdığı “Amentü”den tek farkı daha kısa ve öz olmasıydı:

Türkçülük, büyük Türk kelinde Türk uruğunun kayıtsız-şartsız hakimiyeti ve istiklali ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür..¹²

Türkçü Gruplar Arasındaki Nüanslar

“İrk” ve “ırkçılık” sadece Atsız ile Türkkan arasında bir çatışmaya yol açmakla kalmamış, genel olarak Türkçü akım için-

11 Eski Türk asıllı önderler ve kahramanlar dizisi için, bkz. Atsız, “En Eski Türk Müverrihi: Bilge Tonyukuk”, “İkinci Türk Müverrihi: Yulıg Tigin” ve “Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür-Şad”, sırasıyla *Orhun*, sayı 1, 5 Kasım 1933; sayı 5, 21 Mart 1934; ve sayı 6, 19 Nisan 1934. Ayrıca, bkz. Atsız, “Kan ve Uruk Şartı” ve “Ahlak”, *Bozkurt*, sırasıyla sayı 6, Eylül 1940 ve sayı 11, Temmuz 1941. Gustave Le Bon’un Nihal Atsız üzerindeki etkisi İsmet Tümtürk tarafından kendisiyle Ekim 1989’da yapılan görüşme sırasında doğrulanmıştır.

12 Bkz. Atsız, “Türkçülük”, *Orhun*, sayı 10, 1 Ekim 1943.

deki yaklaşım farklılıklarını belirleyen önemli meselelerden biri olmuştur. Atsız ve Türkkan'a göre, "ırk", milli ve Pan-Türkçü birliğin temeliydi. Yani, milliyet, ırksal kökenle tanımlanıyordu. Buna karşılık, kimi başka Türkçüler için, ırk, etnik bütünlüğün önemli bir faktörü değildi; milliyet dil, tarih ve kültür gibi etnik farklılıkları belirleyen başka faktörlerin bir fonksiyonu sayılıyordu.

Üstelik, 1940'larda Türkçü akım içindeki farklılıklar sadece ırk faktörüne dayanmıyordu. Türkçüler, Pan-Türkçülüğe ve Türk milletinin "Turani" köklerine yaklaşımları açısından da bölünmüşlerdi. İrkçı çizgi, bütün Türkçüler tarafından paylaşılmayan paganist bir yaklaşımla da birleştiriliyordu.

Öte yandan, bütün Türkçü gruplar Türk milletinin Türk kökenli bir siyasal seçkinler kesimi tarafından yönetilmesi noktasında birleşiyorlardı. İkincisi, bütün Türkçü gruplar, CHP'nin sosyal ve kültürel politikalarına muhalefet etmek konusunda da birleşiyorlardı. Ayrıca, bu grupların hepsi, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında saldırmazlık politikası izlemesinden üzüntü duyuyor ve açıkça anti-komünist ve anti-Sovyet bir çizgiyi savunuyorlardı.

1. İrkçılık, Pan-Türkçülük ve Paganizm

Dönemin en önemli ve ırkçı dergilerinden biri, Rıza Nur (bakınız, Ek 4) tarafından Mayıs 1942 ile Eylül 1942 tarihleri arasında çıkarılan "Türklerin İlmî, Edebi, Türkçü... Mecmuası" *Tanrıdağ* idi. Bu dergi, yayımcısının kendine özgü kişiliğinin damgasını taşıyan haftalık bir dergiydi ve nitekim Eylül 1942 tarihinde Rıza Nur'un ölümü üzerine yayımına son verildi. İlk bakışta, *Tanrıdağ* Rıza Nur'un yurt dışında yayımladığı, ilkin Paris'te ve sonra İskenderiye'de olmak üzere 1931 ile 1938 yılları arasında sekiz sayı çıkmış olan *Türkbilik Revüsü* (*Revue de Turcologie*) adlı önceki dergisini andıran bir edebi yayın gibi görünüyordu. Dergi, yazım kuralları ve benimsenmesi gereken yeni Türk isimleri -örneğin Mayıs ayı yerine Beşinçay (beşinci ay) denilmesi isteniyordu- ile Türk dili için en

“uygun” şiir ölçüsü ve “gerçek” Türk şiirinin özellikleri gibi dil ve edebiyatla ilgili bin bir konuda Rıza Nur’un öneri, değerlendirme ve eleştirileriyle doluydu. Üstelik bu yazıların hepsi de edebi ve kültürel meseleler konusunda tartışılmaz bir otorite edasıyla yazılmıştı. Ama dergi, adından da anlaşılacağı gibi, aynı zamanda Pan-Türkçü konulara geniş yer veriyordu: Tanrıdağ sadece bugünkü Kırgızistan ile Çin arasındaki dağların coğrafi adı değildir, İslamiyet öncesi çağların pagan inancının büyük tanrısı olan ve daha sonra Türkçe’de Tanrı’ya dönüşen “Tangri” ya da “Tengri”ye doğrudan bir göndermedir.¹³

Aslında Rıza Nur, tipik bir ırkçıydı; dergisinin sayfalarını paylaşan bir çok yazar üzerindeki etkisi ise apaçıktır. *Tanrıdağ*’ın ilk sayısında Rıza Nur, “milliyetin kültürle hiçbir alâkası yoktur; milliyet bir ırk meselesi, bir kan meselesidir.” diye ilân etti. Ona göre, “devletlerin batması”nın nedeni “yabancı kan”dır, yani yabancı ve karışık kan taşıyan yönetici seçkinlerdir. Rıza Nur, aynı zamanda, Türkçülüğü milliyetçilikle olduğu kadar “Turancılık”la da bir ve aynı şey sayan bir Pan-Türkçüydü.¹⁴ Dergideki öbür yazarların yaklaşımı da aynı şekilde Pan-Türkçü ve ırkçı nitelikteydi. Örneğin Dr. Mustafa Hakkı Akansel, “saf Türk kanı”ve “ırk hıfzısıhhası” ile ilgili yazılar yazmakla yetinmemiş, ayrıca, “yabancı kanın karışması”yla doğacak tehlikelerden söz ederken, hem Rıza Nur’dan hem Kont Gobineau’dan alıntılar yaparak, “bu durumun” devlet içinde, Gobineau’nun sözleriyle, “kötü yönetim, ahlâksızlık, yozlaşma ve adaletsizlik” yaratacağını öne sürmüştü.¹⁵ Bir baş-

13 *Tanrıdağ*’ın ilk sayısında yayımlanan bildirgede, derginin kendine özgü yazım kuralları kullanacağı belirtilmiş; ayrıca, Rıza Nur’un Türk şiirine ilişkin özel görüşleri uzun bir yazı dizisi olarak verilmiştir: Rıza Nur, “Türk Şiiri Hakkında Mütalaalar”, *Tanrıdağ*, sayı 4-5, 7, 11, 13-17, 29 Mayıs 1942-28 Ağustos 1942. Rıza Nur, Türk şiirine ilişkin görüşlerini daha önce bir başka Türkçü dergide de yayımlamıştı. Bkz. Rıza Nur, “Vokalik Ahenk”, *Kopuz*, sayı 1, 15 Nisan 1939. “Tanrı”nın anlamı için, bkz. İbrahim Kafcsoglu, *Eski Türk Dini* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), s. 55-67.

14 Bkz. Rıza Nur, “Türk Nasyonalizmi”, *Tanrıdağ*, sayı 1, 8 Mayıs 1942.

15 Hem Rıza Nur’dan, hem Gobineau’dan alıntı yaptığı yazısı için, bkz. Dr. Mustafa Hakkı Akansel, “Yabancı Kan ve Devletlerin Batması”, *Tanrıdağ*, sayı 8, 26 Haziran 1942. Dr. Akansel, derginin neredeyse her sayısında yazmış ve bu yazı-

ka doktor ise, “bir ırk buhranı geçiren dünyada” “ırkların tayininde kan gruplarının değeri” konusunu işlerken döneminin daha önemli bir siyasetçisine atıfta bulunmayı tercih etmişti; yazar, başbakanlığa henüz atanan (Ağustos 1942) ve Türkçülüğe bağlılığını ilân eden Şükrü Saraçoğlu’nun “Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir” şeklindeki sözlerini aktarmıştı.¹⁶ Nebil Buharalı, “Tanrıdağ” başlığını taşıyan dizi yazısında, bütün Türklerin efsanevi geçmişlerini ele alıyor ve Tanrıdağ’ı Pan-Türkçü birliğin sembolü olarak gösteriyordu.¹⁷

Nihal Atsız da içinde olmak üzere bütün Türkçüler, Rıza Nur’u, Türkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna katkıları nedeniyle önemli bir kişi sayıyorlardı. Hüseyin Namık Orkun’a göre, o, “Türk gençliğine milli tarih ve ahlâk şuru aşılacak isteyen manevi bir rehber”di.¹⁸ Daha genç bir Türkçü’ye göre ise, Rıza Nur, “3 Mayıs 1944 tarihinde Ankara’da gösteri yapan birkaç bin öğrenci tarafından yeniden canlandırılan Ergenekon ruhunu” temsil ediyordu.¹⁹ Rıza Nur’un on iki ciltlik *Türk Tarihi* Türkçülüğün popüler kitabı olarak kabul ediliyordu. Bu kitaptaki yaklaşımın bilimsel olmadığını kabul eden Nihal Atsız, yine de, kitabı “milliyetçi düşüncenin temellerini” savunan bir eser olarak övmüştür. Atsız, övgüsünde daha da ileri giderek, “cumhuriyetin ilanından sonra

larını, kimi başka yazılarla birlikte, Türk ırkı incelemesi olarak tanımladığı bir kitapta toplamıştır: *Türkün Kitabı: Türk Irkı Hakkında Tetkikler* (İstanbul: Akbaba Yayınları, 1943). Ayrıca, Yusuf Ziya Ortaç ile Orhan Seyfi Orhon’un çıkardığı *Çınaraltı* dergisinin birçok sayısında da Akansel’in yazıları bulunmaktadır.

16 Bkz. Dr. Ziya Göğem, “İrk Tayininde Kan Gruplarının Değeri”, *Tanrıdağ*, sayı 16, 21 Ağustos 1942.

17 Bkz. Nebil Buharalı, “Tanrıdağ”, *Tanrıdağ*, sayı 6, 11, 13, 12 Haziran, 17 ve 31 Temmuz 1942. Nebil Buharalı, 1940’ların aktif Türkçülerinden biriydi. Çeşitli dergilerde yazıları çıkıyordu. İlk tutuklanacaklar listesinde adı vardı. Ailesi aslen Buharalıydı. 1884’te İzmir’de doğmuş, 1906’da Mülkiye Mektebi’ni bitirmişti. 1926’dan beri Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi müdürüydü. Bkz. Mustafa Müftüoğlu, “Kaybettigimiz Türkçüler”, *Tanrıdağ*, sayı 1, 5 Kasım 1950.

18 Bkz. Ziya Yücel İlhan (ed.), *Sevenlerin Kalemile Dr. Rıza Nur* (İstanbul: Toprak Yayınları, 1962), s. 24-27.

19 A.g.e., s. 30.

Rıza Nur başbakan yapılsaydı, Türkiye sağlam bir milliyetçilik ve Türkleştirme temeline sahip bambaşka bir Türkiye olurdu” iddiasında bulunmuştur. Atsız ile Rıza Nur arasında, Rıza Nur’un Atsız’ı manevi oğlu olarak ilan etmesine varacak ölçüde kişisel bir yakınlık da vardı.²⁰

Nihal Atsız tarafından da ima edildiği gibi, Rıza Nur, Türkçüler tarafından İsmet İnönü’den daha yüce bir kişi olarak görülüyordu. Türkçüler, Lozan görüşmelerinde Rıza Nur’un İnönü’ye oranla çok daha belirleyici bir rol oynadığını iddia ediyorlardı. Rıza Nur’un, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 1921 yılındaki Türk-Sovyet antlaşması dahil olmak üzere, bağitlanan öbür önemli antlaşmalara da katkıda bulunmasına ve TBMM hükümetlerinde aktif bir rol üstlenmesine rağmen Cumhuriyet’in ilanından sonra daha yüksek görevlere getirilmemiş olması, Türkçü arkadaşlarını öfkeliendirmişti. Rıza Nur da, bunun üzerine, Nihal Atsız ve yakın arkadaşları tarafından da paylaşılan anti-Kemalist ve anti-İnönücü bir tutum benimsedi.²¹

20 A.g.e., s. 5-6.

21 Rıza Nur’un Lozan’da (20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923) ve Büyük Millet Meclisi ile Rusya, Polonya, Ukrayna arasında imzalanan antlaşmalarda delege olarak katkıları konusundaki sav için, bkz. Dr. Fethi Tevetoglu, “Rıza Nur’a Ait Hatıra ve Vesikalar”, a.g.e., s. 58-71. Bu yazıda, ayrıca, Rıza Nur’un, eğitim ve sağlık bakanı olarak görev yaptığı BMM hükümetleri döneminde halifelğin kaldırılmasını ve laikliği savunan milletvekilleri arasında bulunduğu, bu nedenle “Mustafa Kemal’in değer verdiği bir kişi” olduğu öne sürülür.

Rıza Nur, anti-Kemalist ve anti-İnönücü olduğunu kendisi de kabul eder. Paris’te kaleme aldığı kimi yazıları (*Hayat ve Hatıratım ve Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı*, 1929) kişisel kinini (örneğin, “suistimallerdeki mesuliyetleri sebebiyle Mustafa Kemal ile İsmet İnönü’yü kovup cezalandırmak” gerektiğini belirtir) olduğu kadar, “Türkiye’nin ihyası” için kendi “Türkçü” programını da ortaya koyar. Özellikle ikinci yazısında, kimi “ırkçı” önlemlere başvurulmasını ve tekkelerin yeniden açılmasını açıkça savunur. Bkz. Cavit Orhan Tütengil, *Dr. Rıza Nur üzerine üç yazı-yankılar belgeler* (Ankara: 1965). Tütengil’in kitabında, Rıza Nur’un yukarıda adı geçen iki yazısına ek olarak 1960’a kadar gizli tutulması kaydıyla British Museum’a emanet ettiği, Mayıs 1961’de kataloglandıktan sonra Tütengil tarafından bulunan öteki iki yazısının içeriği konusunda bilgi verilir. Rıza Nur’un anti-Kemalist ve anti-İnönücü tutumuna ilişkin benzer bir yorum için, ayrıca bkz. Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), s. 272-286.

Hem Pan-Türkçü hem de ırkçı bir çizgiyi açıkça savunan bir başka yayın Dr. Fethi Tevetoglu tarafından çıkarılan *Kopuz* dergisidir. Tevetoglu hem Atsız'ın hem de Rıza Nur'un ateşli bir izleyicisiydi. *Kopuz*, iki ayrı dönemde yayınlandı. "Aylık Milli Sanat ve Fikir Mecmuası" olarak ilk yayınına 1939 yılında başladı (15 Nisan 1939-Ocak 1940). Dergi İstanbul'da görünüşte Cemal Tigin tarafından çıkarılıyordu. Cemal Tigin, Tevetoglu'nun Kastamonu Lisesinden sınıf arkadaşıydı ve aslında, Askeri Tıp Akademisi'nde okuduğu için dergi çıkarma hakkı olmayan Tevetoglu adına hareket ediyordu. 1930'ların başlarında Tevetoglu kendini Türkçülüğe adanmış ve *Yarın Turan Benimdir* (1933) ve *Bir Bayrak Altına* (1934) adlı iki şiir kitabı yayınlamış bulunuyordu. Tevetoglu Nihal Atsız'a duyduğu saygı ve hayranlığı dile getirmek amacıyla her iki kitabında da "Atsız'a Yoldaş" takma adını kullanmıştı. İlk kitap 1934'te, ikinci kitap da 1936'da Atsız'ın "Aylık Kurt" kitap dizisinde tekrar basıldı. İlk kitabın kapak sayfasında Ziya Gökalp'ten bir beyit yer alıyordu:

*Düşmanın ülkesi viran olacak,
Türkiye büyüüp Turan olacak.*

Öte yandan, Rıza Nur'un, geçmişteki siyasal etkinlikleri dolayısıyla Türk basınında kendisine yöneltilen saldırılara yanıt olarak Mart 1941'de *Tasviri Efkar'da* yazdığı fıkraları, daha sonra bir broşürde toplandı: Rıza Nur, *Hücumlara Cevaplar* (İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1941), 45 sayfa.

Önceki sayfalarda açıklandığı gibi, Nihal Atsız'ın anti-Kemalist ve anti-İnönü bir tutumu benimsemesinde kendine özgü nedenleri vardı. Öte yandan, İsmet Tümtürk, 12 Ekim 1989'da kendisiyle yapılan görüşmede, "İnönü'nün kafatası ölçümüne ilişkin rapor onun Türk ırkına mensup olmadığını kanıtladığı için (!) bizzat İnönü tarafından yok edilmişti" diye iddia eder. Bununla yetinmeyen Tümtürk, Falih Rıfkı Atay, Nevzat Tandoğan ve Hasan Âli Yücel'in de "Türk olmayan bir ırka mensup olduklarını" öne sürer. İnönü, ırksal kökeninin "uygunsuzluğu" açısından olduğu gibi, "gayri milli" hükümeti dolayısıyla da eleştirilir. Bütün bu iddialar için, bkz. Necdet Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma* (Ankara: Afşın Yayınları, 1973). 1940'ların Türkçülerinden Reha Oğuz Türkkan ise, bu yaklaşımı paylaşmadı. En azından, çıkardığı yayınlarda böyle bir tutum görülmedi. Aksine, ilk dergisi *Ergenekon*, Kemal Atatürk'e ilişkin olumlu değerlendirmelerle doluydu; öbür dergilerinde de İsmet İnönü'nün kişiliğine yönelik en küçük bir ima bile olmadığı gibi zaman zaman "Milli Şef'e saygı dile getiriliyordu. Türkkan'ın özel olarak İsmet İnönü karşıtı olması, Mayıs 1944'ten sonradır.

Bu iki kitapta yer alan şiirler -ki bunların çoğu kahramanlık şiirleriydi- birçok Türkçü derginin yanı sıra Halkevleri'nin yayın organı olan *Ülkü* gibi diğer dergilerde çıkan benzer şiirlerle birlikte daha sonra, 1943 yılında, *Türklüğe Kurban* adıyla başka bir şiir kitabında toplandı. Kitap bu kez şairin "bilge" saydığı "büyük Türkçü Rıza Nur'un" anısına adanmıştı.²²

İlk *Kopuz*'un yayını Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından durduruldu. Bunun üzerine Tevetoglu Mayıs 1943'ten Mayıs 1944'e kadar tam bir yıllığına üsteğmen olarak görevlendirildiği Samsun'da ikinci kuşak aylık *Kopuz*'u çıkartmaya başladı. Derginin adı bilerek seçilmişti: "Kopuz, büyük Türk milletinin sadece kahramanlıkta değil bilgi ve sanatta da üstün olduğu eski çağların milli çalgısıydı." Ayrıca bu çalgı, "Türk ruhunun henüz yozlaşmadığı, saflığını ve asaletini koruduğu" zamanların sembolüydü.²³ Derginin iki kuşağı arasında önemli bir fark yoktu. Katkıda bulunan yazarlar bildik isimlerdi: Dr. Mustafa Hakkı Akansel, Dr. İhsan Unaner, Necdet Sançar, Hüseyin Namık Orkun, Abülkadir İnan, Osman Turan, Zeki Velidi Togan. Atsız ve İsmail Hakkı Yılanlıoğlu ise, çoğunlukla şiirleri ve Türk kahramanları, Ziya Gökalp'in Türkçülüğe katkısı, Anadolu köylüsünün sefaleti, Türk ırkının birliği, Türk ırkının psikolojisi ve geleneği, ırk sağlığı ve ırklar arası evliliğin sorunları gibi konuları işleyen yazılarıyla dergide yer aldılar.²⁴ *Kopuz*, hem *Atsız Mecmua*'nın orijinal platformunu hem de

22 Fethi Tevetoglu, 1916 yılında İstanbul'da doğdu. Babası emekli bir deniz subayıydı. İlk ve orta öğrenimini Samsun ve Kastamonu'da tamamladı. 1941'de askeri tıbbiyeden mezun oldu. Yaşamına ilişkin bilgi için, bkz. *Tanrıdag*, sayı 6, 20 Ocak 1951. Üçüncü şiir kitabı *Türklüğe Kurban* 1943 yılında Aylık Kurt Yayınları tarafından da yayımlandı. *Kopuz* dergisinin her iki aşamasına ilişkin ayrıntılı notlar için, bkz. Fethi Tevetoglu, "Türkçü Dergiler", *Türk Yurdu*, sayı 311, Mart 1989, s. 53-60. Adı geçen yazının bir bölümü daha önce yazarın "Bindokuzyüzkırkdörtlüler" başlıklı dizisinde de yer almıştı. Bkz. *Yeni Orkun*, sayı 7, Eylül 1988.

Ziya Gökalp'in dizeleri *Kızıl Destan* adlı şiirinin girişinden alınmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı-1*, s. 102.

23 Bkz. *Kopuz*, sayı 1, 15 Nisan 1939, s. 1.

24 Bkz. Necdet Sançar, "Ziya Gökalp'in Türkçülük Fikirleri", *Kopuz*, sayı 1, 15 Nisan 1939; Atsız'ın yeniden basılan makalesi, "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür-Şad", *Kopuz*, sayı 3, 15 Haziran 1939; Fethi Tevetoglu, "Kür-

esas olarak Reha Oğuz Türkkan tarafından savunulan pozitivist ırkçılığın kimi yönlerini içine alan geniş bir Türkçü açıyı temsil ediyordu. Bu tür karşıt etkilerin ilginç örnekleri Dr. Mustafa Hakkı Akansel'in birçok yazısında açıkça görülebilir. *Kopuz*'un Samsun baskısının ilk sayısında, Akansel, "Türkçülüğün tarihsel geleneğe değil, ırk ve kan temeline dayandığını" iddia ediyordu. Buna karşılık, Ağustos 1943 tarihli 4. sayıda, "millî/ırkî ruhun birliği sağlamakta önemli bir unsur" olduğunu kabul etti.²⁵ Bu tür karşıt etkilere rağmen, Türkkan ve Atsız arasındaki rekabet açısından bakıldığında, Tevetoglu Atsız'ın çizgisini izliyordu.²⁶

Eski kuşak Türkçülerin bir başka temsilcisi, Eylül 1942 tarihinde Türk Ocakları'nın dergisi *Türk Yurdu*'nun yeniden yayımlanmasını üstlenen Dr. Hasan Ferid Cansever'di. Cansever, eski bir Türk Ocaklıydı; bilfiil köycülük hareketi içinde de yer almış ve Tavşanlı-Kütahya'da sağlık hizmetleri merkezi kurmayı üstlenmişken yörenin Yunan ordusunca işgal edilmesiyle bu projesi yarım kalmıştı.²⁷ Ayrıca, 1926 ile 1929 yılları arasında Türk Ocakları'nın Genel Sekreterliğini yapmıştı. Yeni *Türk Yurdu*'nu, Türk Ocakları'nın II. Meşrutiyet'te ve Cumhuriyet döneminin başlarında yayımlanan eski dergisinden de ayıran en ilgi çekici yan, kapak sayfasında yer alan eski Türk harfleriydi. Dergi, Türk gençlerinin tıpkı "eski runik Alman alfabesini zevkle öğrenen Alman milliyetçi gençleri gibi", kökü 8. yüzyıldaki Orhun yazıtlarına kadar uzanan eski Türk alfabesini öğ-

Şad'ın Sofrasında", *Kopuz*, sayı 4, 15 Temmuz 1939; Fethi Tevetoglu, "Millî Kin", *Kopuz*, sayı 1, Mayıs 1943; İhsan Unaner, "Bizim Anladığımız Kahramanlık" ve "İlim Gözü ile İrkçilik", *Kopuz*, sayı 7 ve 10, Kasım 1943 ve Şubat 1944; Necdet Sançar, "İç Düşmanlarımız: Soyu Bizden Olmayanlar" ve "Türkün ve Türk Milliyetçiliğinin Düşmanları", *Kopuz*, sayı 7 ve 1 (c. 2), Kasım 1943 ve Mayıs 1944.

25 Bkz. Dr. Mustafa Hakkı Akansel, "Bir Başka Vatan" ve "Millî Ruh", sırasıyla sayı 1 ve 4, Mayıs 1943 ve Ağustos 1943.

26 Bkz. "Bize Gelen Kitap ve Dergiler", *Kopuz*, sayı 7, Kasım 1943. Tevetoglu'nun Atsız'a açık mektubu ile Türkkan'a ve *Kuyruk* Acısı'ndaki suçlamalarına yönelttiği karşı-suçlamalar buradadır.

27 Bkz. Dr. Fethi Tevetoglu, "Ocağımızın Değerli Evladı: Dr. Hasan Ferit Cansever", *Türk Yurdu*, 8:2, Mart 1987.

renmelerini ve böylece Türk medeniyetinin eski bir simgesini canlandırmalarını öneriyordu.²⁸ Aslında Cansever'in *Türk Yurdu* dergisi ırk kimliğine dayalı siyasal değerlendirmeler ve açıklamalar yapmaksızın bütün Türkî halkların ortak tarihsel kökenini etnik bir özellik olarak vurgulaması bakımından, ırkçı olmaktan çok Pan-Türkçüydü. Cansever, aynı zamanda, Ziya Gökalp'in ırkçılığı ve şovenizmi benimsemeyen yaklaşımını tekrarlayarak, "Türk milletine garazı olmayan ve bu millete katılan herkesin Türk" kabul edileceğini belirtiyordu. Daha açık bir ifadeyle de Türklüğün "aynı kanı taşıyan, aynı kültüre sahip ve bunun neticesinde aynı milli vicdana malik bir camia" olduğunu söylüyor ve "Türk kanı taşımayıp da birkaç batından beri Türkleşmiş olanlarda, milli Türk kültürüne temessül etmek suretiyle milli vicdan uyanmışsa, Türklük ve Türkçülük muzaffer olmuş demektir" kanısını taşıyordu.²⁹

1938 yılının sonlarında yayımlanan *Ergenekon* ile başlamak üzere, *Bozkurt*, *Gök-Börü*, *Tanrıdağ* ve *Kopuz* dergileri, adlarından da anlaşılabilceği gibi, Türk asıllı halkların İslamiyete geçmeden önceki dinleri olan Şamanizm'den kaynaklanan paganist simgelerle doluydu. Aslında bu eğilim, 1930'larda Nihal Atsız'ın yazılarında ve dergilerinde de vardı. Türkî halkların atası kabul edilegelen bozkurt, Nihal Atsız'ın 1930'ların başlarında çıkardığı dergilerden bu yana Türkçülerin "alameti farika"sı haline gelmişti. Ay ve, özellikle de, "Güneş" tapınma simgesi olmuştu. Kimi Türkçüler için güneş, "Kuran sureleri"nden daha çok şey ifade ediyordu. Tanrı (veya Tangri) yer-

28 Hasan Ferit Cansever'in 8. yüzyılda kullanılan eski alfabeyi canlandırma girişi, 19. yüzyıl sonlarının Alman volkçu düşüncesinin eski Cermen simgeleri olan İskandinav gamalı haçı ile alfabesini canlandırmasına benzer. Volkçu düşünce, eski Cermen gelenegini bütünüyle diriltmek isteyen Nazi ideolojisinin düşünsel kaynaklarından birisidir. Volkçu düşüncenin genel olarak Nazi ideolojisi üzerindeki etkisi için, bkz. George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (New York: Schocken Books, 1981). Eski gamalı haç ile alfabenin canlandırılması konusunda özellikle 71.-74. sayfalara bakılabilir.

29 Bkz. "Önsöz" ve "Türklük Haberleri", s. 31, *Türk Yurdu*, sayı 1, Eylül 1942. Ayrıca, bkz. Zeki Velidi Togan, "Türk zümreleri arasında mahalli milli taazzuv tecrübeleri ve Türk Milli Birliği", *Türk Yurdu*, sayı 8, 15 Ocak 1942.

yüzü ve su tanrılarının başı anlamına geliyordu; gök tanrısı (Gök-Tanrı) ise, en büyük tanrı kabul ediliyordu. Yabancı bir gözlemciye göre, “Tanrı’nın Türk ırkçı idolojisindeki kullanımı, Nazi ırkçı teorisyenlerinin Valhalla, Odin ve Thor’u halka mal etme gayretlerine benzemektedir”.³⁰

Aslında, paganist simgelerin kullanımına çoğu kez “İslam medeniyeti”nin Türklerin üzerindeki etkisine karşı olumsuz bir tavır eşlik ediyordu. Bu tavrın temel gerekçesi, “İslam enternasyonalizmi”nin Türklerin “ırksal kökenlerini unutmalarına” neden olmasıydı. Sonuçta Türkler, ırksal miraslarını yozlaştıran ve en önemlisi dillerinin “saflığını” bozan birçok yabancı geleneği benimsemişlerdi. Bu nedenle, Türk dilinin Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden temizlenmesi ve “Türk ırkına has ruh”un özünün canlandırılması gerekiyordu. Bunlar yapıldığında, esas olarak Araplara özgü olduğu düşünülen “tembellik” ve “hainlik” gibi zararlı özelliklerden kurtulmak mümkün olacaktı.³¹

Daha köktenci bir düzeyde “dinimizin Türkleştirilmesi” ve Kuran surelerinin “öz Türkçe” ile okunması ve öğrenilmesi savunuluyordu. Öz Türkçeciliğin ateşli bir destekçisi olan Besim Atalay’ın çevirilerine dayanan öz Türkçe birkaç sure *Bozkurt*’un çeşitli sayılarında yayımlandı. Önerilen çeviride öyle aşırı “arı” ve aslında konuşulmayan bir Türkçe kullanılmıştı ki bunlar artık mistik hatta edebi metinler olarak kabul edilemezdi. Ayrıca çeviride “Allah”ın “Tanrı” ile değiştirilmiş olması nedeniyle “İslami kutsallık” da kaybolmuştu.³² Aslında 1930’larla

30 Söz konusu yorum için, bkz. Alexander Henderson, “The Pan-Turanian Myth in Turkey Today”, *Asiatic Review*, XLI, January 1945. “Güneşe tapma”nın ilginç bir örneği için, bkz. Hamza Sadi Özbek, “İşıtlılar”, *Bozkurt*, sayı 3, Mayıs-Haziran 1940. Yazar, “Güneş”e günde beş vakit namaz kılmaktan daha çok değer verdiğini, “Kuran ayetlerinden önce de var olduğu için” Güneş’in ezeli geçmişine inandığını açıklar. Ayrıca, bozkurtun simgesel anlamının açıklandığı *Gök-Börü*’nün 5 Kasım 1942 tarihli 1. sayısına bakılabilir. Hun, Gök-Türk ve Uygur dönemlerinin İslamiyet öncesi dinsel inancında “doğaüstü güçler”e verilen önem için, bkz. Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, s. 26-27.

31 Bkz. Ergenekoncu, “Türk Tarihinde Dil Davası”, *Bozkurt*, sayı 1, Mayıs 1939. Ergenekoncu, büyük olasılıkla Reha Oğuz Türkkan’ın takma adlarından biridir.

32 İslam’ın Türkleştirilmesi konusundaki görüşleri için, bkz. R. Oğuz Türkkan, “Milliyetçiliğe Doğru”, *Gök-Börü*, sayı 4, 1 Ocak 1943. Kuran’ın Besim Atalay

1940'lı yıllar arasında bir düşünce sürekliliğinin olduğu açıkça ortadaydı. *Orhun* dergisinde, “İslam medeniyetinin Türkler tarafından benimsenmesi”nden bu yana “Tanrı”nın “Allah” tarafından unutturulduğunu belirterek ilk kez açıkça İslam karşıtı bir tavır ortaya koyan Türkçü, Nihal Atsız’dı:

Allah Tanrı’yı kovdu.³³

2. Siyasal, Sosyal ve Kültürel Görüşler

Paganist simgelerin kullanımı kimi Türkçüleri öbürlerinden ayıran bir noktaydı. Aslında, eski Türk efsanelerine ait simgelerin vurgulanması, ırkçı ideolojinin de bir göstergesiydi. Bütün Türkî halkların birliği ülküsü, ırkı etnik köken ve milliyetin temeli saymayan ve “tarih”i ırkların tarihsel evrimine indirgemeyen kimi Türkçüler arasında da mevcuttu. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, bazı nüansların yanı sıra, seçkinler, aristokrasinin rolü ve siyasal görevlendirme için önerilen ölçütler konularındaki görüşleri bakımından 1940’ların bütün Türkçü grupları, ilk olarak 1930’larda Nihal Atsız tarafından öne sürülen görüşlerde birleşiyorlardı. Ayrıca, yıkım içindeki Anadolu’yla köylücü bir yaklaşımla ilgilenme ve yabancılaştırıcı “Batıcılık” politikasının pençesine düştüğü iddia edilen büyük şehirlerdeki “dejenere şehirliler”in taban tabana zıttı olduğunu öne sürdükleri Türk köylüsünün romantik yüceltilişi, bütün Türkçü dergilerin ortak motifleriydi; bu motifler aynı zamanda 1930’ların Türkçü yaklaşımını da yansıtıyordu.

1940’ların en çok satan Türkçü dergisi, daha çok kültürel bir Türkçülüğü temsil eden *Çınaraltı*’ydı.³⁴ Derginin adı, bir yan-

tarafından yapılan çevirisinden örnekler için, bkz. Besim Atalay, “Öz Türkçe Kuran Sureleri”, *Bozkurt*, sayı 4, 26 Mart 1942. Aynı sayıda, derginin ikinci ve üçüncü sayılarında çıkan kimi surelerdeki yanlışlar da düzeltilmiştir.

33 Bkz. Atsız, “Türk Dili”, *Orhun*, sayı 2, 5 Aralık 1933.

34 *Çınaraltı* ilk çıkışında haftalık bir dergiydi ve 9 Ağustos 1941 ile 1 Temmuz 1944 tarihleri arasında neredeyse aksamaz yayımlandı. 25 Mart 1944’te derginin formatı değiştirildi ve İsmail Gaspıralı’nın sloganı çıkarıldı. 27 Mayıs 1944 tarihli sayısından sonra yayını kısa süre durdurulan dergi 10 Haziran 1944 ile 1 Temmuz 1944 tarihleri arasında üç hafta boyunca yeniden çıktı.

dan, 1922 yılında Diyarbakır'da yayımladığı *Küçük Mecmua* adlı dergisinin ilk sayısındaki bir yazısına aynı başlığı koyan Ziya Gökalp'e doğrudan bir göndermede bulunuyordu. Öte yandan, dergi, Kırmılı Türkçü İsmail Gaspıralı'nın ünlü "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" vecizesini şiar edinerek "Türkçü Sanat ve Fikir Mecmuası" olarak sunulmuştu. *Çınaraltı*, "millet"i, kültür, dil, gelenek ve din bağlarıyla bir arada tutulan bir varlık olarak tanımlıyordu. Türkçülüğün paganist türünün tersine, *Çınaraltı*'nda Türkçülük açıkça İslam dinine ve Müslüman dindarlığına saygıyı içerecek şekilde tanımlanmıştı. İslam dini, "yabancı bir medeniyet"in ürünü olarak görülmüyordu. Tersine, İslam dininin sosyal birleştiriciliğinin ve ahlâki işlevinin yerel cemaatler üzerinde olumlu etkilerde bulunduğu kabul ediliyordu.³⁵

"Turan" ülküsü, aynı zamanda kültürel bir simge işlevi görüyordu ve "birliğin temeli olarak geliştirilecek ortak bir Türk dili" şeklinde, yani, ilk olarak İsmail Gaspıralı tarafından önerilen

Derginin yayımı için gereken mali kaynağın Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil tarafından karşılandığı söylenir. Bkz. Ali Kemal Meram, *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi* (İstanbul: Kültür Kitabevi, 1969), s. 235.

Derginin sahibi, zaman zaman Yusuf Ziya Ortaç'la nöbetleşe başyazı da yazan Orhan Seyfi Orhon'du. Yusuf Ziya Ortaç 1948'de dergiyi yeniden çıkarmaya başladı. Bu kez, eski sloganın az çok değiştirilmiş hali "Dilde, Iradede ve Fikirde Birlik" kullanılıyor ve "milliyetçi haftalık mecmua" tanımlaması yapılıyordu. Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç, dönemlerinin iki ünlü şairiydiler, geçmişte "milli edebiyat" akımını desteklemiş ve özel olarak hece ölçüsünü savunmuşlardı. 1946-1950 arasında Zonguldak ve Ordu milletvekilliği yaptılar. Yusuf Ziya Ortaç, ayrıca, edebiyat öğretmeni idi ve ünlü *Akbaba* mizah dergisini de çıkarıyordu.

Orhan Seyfi Orhon'un adı da, tutuklanması önerilen adlara ilişkin ilk listede yer alıyordu. Öbürlerinin Mayıs 1944'te tutuklanmasından hemen sonra Hasan Âli Yücel'e yazdığı açık mektupla kendisine yöneltilen suçlamaları protesto etti. Bkz. *Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e Açık Mektup* (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1944). Orhan Seyfi Orhon; Faris Erkman'ın, Türkçü grupların savaş yıllarında çıkardıkları ırkçı, Almancı, Pan-Türkçü yayınları "tehlike" ilan eden ünlü *En Büyük Tehlike* (1943) kitapçığına karşı *Maskeler Aşağı: En Büyük Tehlikenin İçyüzü* (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1943) broşürünü de yazmıştır. *Çınaraltı*'daki başyazılarının çoğu öteki kısa fıkralarıyla birlikte *Dün, Bugün, Yarın* (İstanbul: Çınar Yayını, 1943) adıyla kitaplaştırılmıştır.

35 *Çınaraltı*'nın İslam'a ilişkin tutumunu en özlü biçimde ortaya koyan yazılar için, bkz. Orhan Seyfi Orhon, "Ramazan", sayı 8, 27 Eylül 1941 ile "Türkçülük ve Din", sayı 39, 20 Haziran 1942; ve Yusuf Ziya Ortaç, "Davul Zurna", sayı 24, 17 Ocak 1942.

ve daha sonra Ahmet Caferoğlu tarafından 1942 yılında *Türk Amacı* adlı dergisinde ele alınan bir *lingua Turca* olarak somutlaştırılıyordu. *Çınaraltı*'nın yayıncılarından biri olan Yusuf Ziya Ortaç, Misak-ı Milli ile belirlenen Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına siyasal bağlılık göstermenin gereğini kabul ettiği halde, “milli sınırların” varolan sınırların ötesinde olduğu düşüncesindeydi. Derginin öbür yayıncısı Orhan Seyfi Orhon, benzer şekilde, Türk milliyetçiliğinde “milli şuur”u ayakta tutmak için “Büyük Vatan” kavramının gerekli olduğunu iddia ediyordu. Orhan Seyfi Orhon, “Türkler Anadolu’da yaşayanlardan daha büyük bir millettir” diyerek Anadoluçuluğu da eleştiriyordu.³⁶

En yaygın biçimde ele alınan siyasal konu, gayri-müslim ve Türk kökenli olmayan gençlerin Yeniçeri ordusu ve çok daha yüksek askeri/bürokratik görevler için yetiştirilmesine cevaz veren Osmanlı devşirme sisteminin eleştirisiydi. *Bozkurt* dergisinde dile getirilen ve özü itibarıyla ırkçı olan bu düşünce tarzı, Osmanlı uygulamasını “kanın bozulması”na yol açan ve siyasal seçkinlerin “devlete hıyanet” etmesine neden olan bir mekanizma olmakla suçluyordu. Bu politikanın toplumsal sonuçlarına gelince, devşirme usulü, toplumun bir yanda saray, bir yanda “meşakkat içindeki köylü Türkler” şeklinde ikiye ayrılmasından sorumlu tutuluyordu. Ayrıca, Oğuz boyundan gelen ve dolayısıyla hem savaş alanında hem de yönetimde onların “ruh”unu taşıyan Osmanlı Türklerinin, en sonunda İmparatorluğun yıkılmasına neden olan “dönme” Osmanlılar tarafından adım adım yerlerinden edildikleri iddia ediliyordu.³⁷

36 Sözü edilen görüşler için, derginin çeşitli sayılarında çıkan şu yazılara bakılabilir: Orhan Seyfi Orhon, “Büyük Vatan, Küçük Vatan”, sayı 2, 16 Ağustos 1941; Yusuf Ziya Ortaç, “İki Sınır”, sayı 11, 18 ekim 1941; Hüseyin Namık Orkun, “Dil İnkılabı”, sayı 38, 13 Haziran 1942; ve Orhan Seyfi Orhon, “Türkçülüğün Amentüsü”, sayı 47, 15 Ağustos 1942; “Anadoluçuluk”, sayı 51, 12 Eylül 1942; “Hayır, İrkçi Değilim!”, sayı 76, 6 Mart 1943; ayrıca, H. E. Erkiilet, “Biz Küçük Bir Millet Değiliz”, sayı 50, 5 Eylül 1942.

37 Bkz. “İrk Meselesi: Dikkat Etmeli” ve Sami Karayel, “Osmanlı Türkleri Tarihinde Devşirmeler”, sırasıyla *Bozkurt*, sayı 7, Ekim 1940 ve sayı 12, 5 Aralık 1941. Ayrıca, bkz. *Gök-Börü*’nün 5 Kasım 1942 ile 25 Mart 1943 tarihleri arasındaki çeşitli sayılarında (1-9) çıkan ve Mehmet Özbek tarafından yazılan bir romanın bölümleri olarak tanıtılan “Kurtların İsyanı”.

Benzer bir eleştiri Çınaraltı'nın geniş yazar kadrosu tarafından da yapılıyordu. Fakat Çınaraltı yazarları, Osmanlı tarihini ve sistemini incelerken “komplo” temasının yanı sıra başka konuları da ele alıyorlardı.³⁸ Örneğin, “Türk Aristokrasisi” başlıklı bir başyazıda, Orhon, siyasal seçkin yetiştirecek “tabii kaynak” vazifesi görebileceğini iddia ettiği aristokrat ailelerin Osmanlı Devleti'nin mantığı içerisinde kökleşememiş olmasından ve devlet yönetiminin yeteneksiz “kölelere” ve “asi yeniçerilere” bırakılmış olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmişti.³⁹ Osmanlı sisteminin bir Türk aristokrasisinin oluşumunu engellediği yolundaki düşünce, döne döne ele alınıyor ve bu konuyla bağlantılı başka önemli toplumsal görüşlere kaynaklık ediyordu.

Esas olarak Hüseyin Namık Orkun tarafından kaleme alınan çeşitli yazılarda, “Türklerin tarihi olarak demokratik bir geleceğe sahip olduklarını iddia eden bazı Batı kaynaklarının aksine” Türk toplumlarının geçmişte “belirgin bir aristokrat sınıfına” sahip oldukları ileri sürülüyordu. Orkun, tezini kanıtlamak için, Türklerdeki “yabgu, şad, tegin, tarhan” gibi çeşitli ünvanların Batı asillerindeki kont, dük ve prens gibi ünvanların karşılığı olduğunu iddia etti. Ona göre, “Türk aristokratları”nda asalet bilinci çok yüksekti ve hepsi soyağaçlarını, yani “yedi göbek” atalarını kesin bir şekilde bilirlerdi. Orkun'un iddiasına göre, kanın diğer ırklarla karışma yoluyla bozulması, daha sonraları, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısı içinde meydana gelmişti.⁴⁰

Orkun'un savunduğu görüşün asıl önemli yanı, sonuçta genç kuşaklara sunduğu öneri ile ortaya çıkmaktadır. Orkun, sözde Türk aristokrasisinin bir geleneginden yola çıkarak Türk gençlerine hiç olmazsa köklerini belirtecek birer soyadı almalarını önerdi. Anadolu'da görülen, atalardan kalına bir soyadı alma ge-

38 Osmanlı tarihine ilişkin olarak “komplo teorisi” konusunda özlü bir açıklama için, bkz. Necdet Sançar, “Dün ve Dünü İnkâr Edenler”, Çınaraltı, sayı 3, 23 Ağustos 1941.

39 Bkz. Orhan Seyfi Orhon, “Türk Aristokrasisi”, Çınaraltı, sayı 124, 5 Şubat 1944.

40 Bkz. Hüseyin Namık Orkun, “Milli Benlik” ve “İrk Meselesi”, sırasıyla Çınaraltı, sayı 2 ve 32, 16 Ağustos 1941 ve 14 Mart 1942.

leneginin (Küçükagaogulları, Çiftcioğlu, Serçeoğlu, ya da Orkun'un kendi aile adı olan Kemikoğlu gibi) aslında ırksal bir gelenek olduğunu ve bu geleneğin böyle bir soy zincirini koruyan ailelerde canlandırılması gerektiğini öne sürdü.⁴¹

Orkun'un, Türk ırkının sözde siyasal bir geleneğinden yola çıkarak aristokrasiye getirdiği yaklaşım, asillere tanınan siyasal ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasından sonra bütün nüfusun, en azından ilkesel olarak, eşit yurttaşlar seviyesinde olduğu cumhuriyetçi kurumlara Gobineau'nun gösterdiği ırkçı tepkiyi akla getiriyor.⁴² Üstelik, Türkiye'nin safkan Türk olan siyasal seçkinler tarafından yönetilmesini öneren Türkçü tezi desteklemesiyle bağlantılı olarak, Orkun'un ırkçılığı, vatandaşlığı gereksiz bir siyasal kavram ve ilke olarak gören faşist bir düşünceyle de tamamlanıyordu.⁴³ Türkçü grupların temelde eşitlikçi olmayan siyasal bakış açısı, Rousseau'nun "doğal eşitlik" kavramına bütünüyle karşı çıkan Türkkan tarafından da dile getirilmişti.⁴⁴

Öte yandan, Türkçülerin Türkiye Cumhuriyeti'nin seçkinlerinden duydukları memnuniyetsizlik, Türkçü gruplara özgü bir sosyal bakış açısını ortaya koyuyordu. Orhan Seyfi Orhon, örneğin, *Çınaraltı*'ndaki başyazılarından birinde, "Türkiye'nin en büyük talihsizliğinin" "güzideler"i olduğunu iddia etti. Türkiye'nin eğitim görmüş, kentli ve çoğu üst sınıf kökenli seçkinlerini -Orhon büyük olasılıkla CHP'nin yönetici kadrosunu da bunlar arasında görüyordu- genel olarak Türkçülüğü içselleştirmemiş ol-

41 Hüseyin Namık Orkun, "Soyadlarımız", *Çınaraltı*, sayı 51, 12 Eylül 1942.

42 Bkz. Jacques Barzun, *Race: A Study in Superstition* (New York: Harper and Row, 1965), s. 18-19.

43 Faşist-milliyetçi düşüncenin yurttaşlık kavramı açısından genel olarak değerlendirilmesi için, bkz. Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Martin Robertson, 1979), s. 56-57. Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nda Maurras'ın *Action Française* hareketinin cumhuriyet aleyhtarı gericiliği, faşist içeriği açısından da ilgi toplamış ve siyasal yazında sık sık faşist ideolojinin örneği olarak ele alınmıştır. Bkz. a.g.e., s. 67 ve ayrıca, Ernest Nolte, *Three Faces of Fascism* (New York: Mentor Books, 1969).

44 Bkz. Reha Oğuz Türkkan, "Müsavat Adaletsizliktir", *İçtimai Mesele* (İstanbul: Bozkurt Yayını, 1941), s. 15-17. Rousseau'nun "doğal haklar" ile "toplum durumu"nda "politikanın üstünlüğü" kavramlarını bu hakları her bireye geri vermek için birarada ele aldığını yorumlayan bir kaynak için, bkz. Lucio Colletti, *From Rousseau to Lenin* (New York: Monthly Review, 1974), s. 143-155.

makla kıyasıya eleştirdi. Orhon bunları, “köksüz bir aristokrasi” yaratmaya çalışan ve Batı medeniyetinin hakiki temellerini kavramaksızın Batı’nın yöntemlerini taklit etme arzusu ile “kendi kültürlerine yabancılaşmış”, “idealizmden uzak”, ırksal ve sosyal açıdan “dejenere olmuş” kişiler olarak tanımladı.⁴⁵

Seçkinlerin bilimsel öğretim yerine Batı tarzı yaşamı, değerleri ve kültürü benimsediği eleştirisi genel kent yaşamını da kapsayacak şekilde genişletilmişti. 1940’ların neredeyse bütün Türkçü dergileri, hem nüfus bileşimleri hem de “yapaylık” iddiasıyla “kozmopolit” merkezler olduğunu düşündükleri büyük kentlere saldırdılar. Özellikle İstanbul’un kozmopolit Beyoğlu (Pera) bölgesinde Türkçü ülkülerin yerleştirilmesinin en zor olduğu bir sosyal çevrenin bulunduğu iddia ediliyordu. Bölgenin sokaklarında yabancı dillerin (özellikle Türkiye’deki Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusun konuştuğu anadil veya Fransızca gibi yabancı dillerin) Türkçe’den güya daha fazla duyulması, bölgenin Türk olmadığının ilk açık göstergesiydi ve “hakiki Türk” kanı taşıyan kişilerden bu duruma izin vermemeleri isteniyordu. Ayrıca Beyoğlu’nun, maddeciliğe ve genel olarak sefahatla ilgili bir çok kötü alışkanlığa dayalı, kendine özgü, garip bir “ülkü”nün timsali olduğu iddia ediliyordu. Başkentin eski bir kozmopolit merkezden Kurtuluş Savaşı’nın yönetilmesinde önemli rol oynamış olan gerçek bir Anadolu kentine taşınmış olması bir anlamda takdir ediliyordu. Bununla birlikte, büyük kentlerin hepsi, en fazla gençler üzerinde olumsuz etkiler yarattığı iddia edilen “moda afeti”ne ve “Batı tarzı yaşam”a açık merkezler olarak görülüyordu. Özellikle yukarı orta sınıf genç Türk kuşağı Türkçülük davasına uzak ve ilgisiz kalmakla suçlanıyordu.⁴⁶ Türkkkan’a göre, bü-

45 Bkz. Orhan Seyfi Orhon, “Bu Memleketin En Büyük Talihsizliği”, *Çınaraltı*, sayı 103, 11 Eylül 1943.

46 Bkz. Necdet Sançar, “Moda Afeti”, *Bozkurt*, sayı 6, Eylül 1940; Nusret Köymen, “Köylü Hanı Fikrini Yayınız”, *Bozkurt*, sayı 9, Aralık 1940; A. N. B., “İçtimai Yaramız” ve Orhan Seyfi Orhon, “Tehlike”, *Bozkurt*, sayı 10, Haziran 1941; H. E. Erkilet, “Devlet ve Türkçülük”, Nebil Buharalı, “Dertleşme”, Mustafa Hakkı Akansel, “Beyoğlu Ülküsü”, sırasıyla *Çınaraltı*, sayı 47, 51 ve 92, 15 Ağustos 1942, 12 Eylül 1942 ve 26 Haziran 1943.

tün bunlar, Türkiye'nin içinde bulunduğu "kültür buhranı"nın sonuçlarıydı.⁴⁷

Aynı zamanda, kentliler köylülerle karşılaştırılıyordu. 1940'ların Türkçüleri de, ilk olarak *Atsız Mecmua*'da öne sürülen görüşü tekrar ederek, Anadolu köylülerini "Türk ruhunun özünü taşıyan" "safkan unsurlar" olarak tanımlıyorlardı. Köylülerin, kaba saba hallerine ve eğitimsizliklerine rağmen bütün insani "faziletlere" sahip olduklarına ve Türk ırkının en iyi özelliklerini temsil ettiklerine inanıyorlardı.⁴⁸ Anadolu köylülerinin yoksulluğu ve kırsal kesimin az gelişmişliği de Türkçü yayınların üzerinde en çok durdukları konular arasındaydı. CHP hükümetleri sadece Anadolu'ya altyapı yatırımları yapılmamış olmasından dolayı değil, aynı zamanda, "yanlış yorumlanmış bir medeniyet kavramı"ndan yola çıkarak en fazla ekonomik desteği, temel altyapı yatırımlarına olduğu kadar, sağlık merkezleri, okullar gibi "medeniyetin gerçek yönlerine" ihtiyaç duyan köyler yerine güya kentlere sağlamış olmaktan sorumlu tutuluyorlardı. Ayrıca, bütün bunların, köylüler ile kentliler, yani, dönemin gözde terminolojisiyle "halk" ile "güzideler" arasındaki sosyal uçurumun yeniden üretilmesine de neden olan, Batı medeniyetinin "yüzeysel taklidinin" sonucu olduğu iddia ediliyordu.⁴⁹

1940'ların ilk yarısında, Mayıs 1942 ile Nisan 1944 arasında iki yıl boyunca *Millet* adlı aylık bir derginin yayımını üstlenen başka bir grup yazar da, Anadolu köylüsünün yoksulluğu ve

47 Bkz. Türkkan, "Ahlak Buhranı", *İçtimai Mesele*, s. 7. Aynı görüş, "Milliyetçiliğe Doğru" adlı makalesinde de dile getirilmiştir: *Gök-Börü*, sayı 4, 1 Ocak 1943.

48 Bkz. Bozkurt, "İlkeri İnkılapçıları", *Atsız Mecmua*, sayı 3, 15 Temmuz 1931; Ş. Doğan, "Köy Müşahadeleri", *Orhun*, sayı 2, 5 Aralık 1933; Nusret Köymen, "Köycülük Ülküsü Türkçülük Ülküsüdür", *Bozkurt*, sayı 3, Mayıs 1940; Yusuf Ziya Ortaç, "Türk Köylüsü", *Çınaraltı*, sayı 62, 28 Kasım 1942; ve Hayrettin Karan, "İkinci Kara Mehmet", *Gök-Börü*, sayı 8, Mart 1943. Hayrettin Karan, Balıkesir milletvekiliydi.

49 *Çınaraltı* dergisinde bkz. Orhan Seyfi Orhon, "Biz Zannediyoruz ki" ile "Taklit Devri", sırasıyla sayı 126 ile 136, 19 Şubat 1944 ve 29 Nisan 1944. *Bozkurt* dergisinde bkz. Feridun Ankara, "Köylüyü hangi münevver kurtaracak?" ve Peyami Safa, "Milli İdealimiz Apartman Yaptırmak mıdır?", sırasıyla sayı 11 ve 12, Temmuz ve Aralık 1941.

kentli seçkinler ile köylüler arasında varolan ikilik konusuna eğildiler. *Millet*'in sahibi Hüseyin Avni Göktürk'tü, ama, derginin ana ideolojik tavrını belirleyen kişi, başyazar **Remzi Oğuz Arık**'tı.⁵⁰ Dergiye katkıda bulunanlar arasında Mümtaz Turhan, Nihat Erim, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Osman Turan, Tahsin Tola gibi dönemin ünlü genç akademisyenleri ile Şevket Raşit Hatiboğlu ve Samet Ağaoğlu gibi diğer tanınmış isimler vardı.

Dönemin Türkçü yayınlarına kıyasla *Millet*'te özellikle Remzi Oğuz Arık'ın uzun başyazıları sayesinde yüzeysel açıklamalardan uzaklaşma görölüyordu. Ayrıca *Millet*, Türkçü dergilerden, milliyetçiliğinin, onların Türkçü kavramlarına dayanmaması anlamında da ayrılıyordu. *Millet*, onların tersine, 1920'li

50 Her iki kişinin adı da, tutuklanması önerilen adlara ilişkin ilk listede yer alıyordu. Hüseyin Avni Göktürk 1901 yılında Niğde'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Niğde ve Konya'da yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Doktora derecesini Cenevre Üniversitesi'nden aldı. 1936'dan beri Ankara Üniversitesi'nde hukuk profesörüydü.

Remzi Oğuz Arık adı geçen ikilinin daha aktif olanıydı. 1899'da Kozan'da "Anadolu'daki Oğuz aşiretlerinden birine mensup bir Türkmen ailesinin çocuğu" olarak doğdu. Orta öğrenimini Selanik'te ailesinden uzakta tamamladı ve Balkan savaşları sırasında İşkodra'da kaldı. İstanbul Muallim Mektebi'ni bitirip kısa bir süre İstanbul ve Adana'da öğretmenlik yaptı. Bu arada Türk Ocakları'na üye oldu ve "Turan" düşüncesinden etkilendi. Daha sonra Paris'te arkeoloji okudu ve doktorasını Sorbon Üniversitesi'nden aldı. Paris'te Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Reşad Şemsettin Sirer, Nurettin Topçu, Şevket Raşit Hatiboğlu ve Mümtaz Turhan'la arkadaş oldu, onlarla "Türkiye'nin meseleleri"ni tartıştı. 1939'da Ankara DTCF'de arkeoloji profesörü oldu. Aynı zamanda, Ankara Arkeoloji ve Etnografya müzelerinin müdürlüğünü yaptı. Anadolu'da çeşitli kazılara katıldı. Demokrat Parti'ye girdi ve 1950'de Seyhan milletvekili seçildi. Ne var ki, kısa süre sonra DP'den ayrılıp 1952'de Türkiye Köylü Partisi'ni kurdu. 1954'te bir uçak kazasında öldü. Partisi 1954 ve 1957 seçimlerinde başarılı olamadı. 1958'de Türkiye Köylü Partisi Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşti. İki partinin birleşmesiyle Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) kuruldu. CKMP 1969'da, Alparslan Türkeş'in liderliğinde, Milliyetçi Hareket Partisi adını aldı.

Remzi Oğuz Arık, *Millet* dergisini yayımlamadan önce, Hıfzı Oğuz Bekat'ının çıkardığı *Çığır* dergisinde yazıyordu. Yazılarının çoğu 1947'de yayımlanan *İdeal ve İdeoloji* ile ölümünden sonra 1956'da yayımlanan *Cografyadan Vatan* adlı kitaplarda toplandı. Bu iki kitap, 1969'da Eğitim Bakanlığı'nın "bin temel eser" dizisinde tekrar yayımlandı. Yazılarının bir bölümü daha sonra *Meseleler* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974) adıyla yeniden basıldı. Yaşam öyküsü için, bkz. H. Emin Sezer, *Remzi Oğuz Arık* (İstanbul: Toker Yayınları, 1974).

yılların başlarında Türkçü milliyet ve tarih anlayışına ve Pan-Türkçülüğe karşı çıkan Mükrimin Halil Yinanç liderliğindeki bir grup aydının benimsemiş olduğu özgün milliyetçi yaklaşımı hatırlatan Anadolu'cu bir yaklaşımı temsil ediyordu.⁵¹ 1940'ların Anadolu'cu grubu da, aynı şekilde, Anadolu'yu Türk vatanı olarak kabul ediyor ve Türk milletini, büyük Türk dünyası içinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yaşayan halk olarak tanımlıyordu. "Anadolu'yu coğrafyadan vatana dönüştürenler (Oğuz boyundan gelen) Türkmen atalarıydı" ve Türk tarihi, "Oğuz boyunun Yakın Doğu'ya gelmesiyle başlayan çağdı." Aynı zamanda, Remzi Oğuz Arık' a göre "millet", modern ulus-devlet kavramının öngördüğü şekilde, bölgesel bağlılıkların, lehçelerin ve kurumların üzerinde yer alan siyasal-kültürel bir merkezi olan sosyolojik bir varlık demektir.⁵²

Ayrıca Remzi Oğuz Arık, 1930'ların başından beri, Türk tarihinin Selçuklu/Osmanlı dönemini "reddeden" resmi tarih anlayışını eleştirmiş ve bundan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir:

...Türklerin ortaçağ medeniyetinden, sanatından bahsetmekten korkuyor veya utanıyor gibiyiz...üniversitelerde prehistoriya, sümeroloji, hititoloji yer alırken...Türk orta çağının yarattığı sanatı ve o çağın arkeolojisini ele alan bir kürsü, bir ders,

51 Bkz. Frank Tachau, "The Search for National Identity Among the Turks", *die Welt des Islams*, VIII(3), 1963, s. 166-169; Mükrimin Halil Yinanç, *Milli Tarihimizin Adı* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1969). Bu kitapta, Yinanç'ın 1924'te *Anadolu* dergisinde yayımlanan özgün makalelerinin bir bölümü kısaltılmış olarak yer almaktadır. Yinanç ile aralarında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun da bulunduğu Anadolu'cu gruba ilişkin ayrıntılı bilgi için, ayrıca bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), s. 470-475.

52 Bu yorum Remzi Oğuz Arık'ın *Millet* dergisinin çeşitli sayılarında çıkan şu yazılarına dayanmaktadır: "Bu Mecmua", sayı 1, 1 Mayıs 1942; "Coğrafyadan Vatana", sayı 2, Haziran 1942; "Tarihimizin Öğrettikleri" ile "Rejyonalist Kimdir", sayı 8, Aralık 1942; "Bizim Milletçiliğimiz", sayı 13, Mart 1943. Derginin temel yaklaşımı ile amacını açıklayan ilk yazı dışındaki makaleler, yazarın *Coğrafyadan Vatana* (İstanbul: 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı, 1969) adıyla çıkan kitabında da bulunmaktadır: bkz. s. 1-9, 19-50.

bir teşebbüs yok...[oysa] büyük milletler tarihlerini bir bütün olarak ele alırlar.⁵³

Yine bununla bağlantılı olarak, Arık'a göre, "Türkmenlerin yerleşmesinden beri Türklerin anavatanı" olan ve "aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun metropolü olduğu halde" Osmanlılar tarafından "sömürge muamelesi görmüş olan" Anadolu'yu yeniden keşfeden, "Milli Mücadeleden doğan Türk milliyetçiliği olmuştur".⁵⁴ Ayrıca Arık, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği resmi anlayışın "Anadolu kültürünü" (müzik, folklor, mutfak, vb.) "bir kenara ittiği" gibi "Türk orta çağının siyasal ve askeri kurumlarını görmemezlikten geldiği[ni]... Geçmişle bağlarımızın koptuğu"nu ve sonuçta "garphıların çömezleri" haline geldiğimizi iddia etmiştir.⁵⁵

Aslında *Millet*, resmi ideolojideki "Batılılaşma" hedefiyle temsil edildiğini düşündükleri "Batıcılık"a karşı Türkçü muhalefete katılıyordu. Anadolu grubun temel eleştirisi de, Batıcılığın sosyal ve kültürel yaşamın sosyal davranış, değerler, sanat, edebiyat, basın-yayın, müzik gibi her yönüne nüfuz etmiş olduğu ve "milli ahlâk"ın temellerini sarstığı yolundaydı. Anadoluocular, bu bağlamda, kentlerdeki "modern" yaşam biçimini eleştirirken, kırsal kesimin, ekonomik az gelişmişliğine rağmen sahip olduğu "ahlâki değerleri" övdüler. CHP hükümetlerini de, kentler ile köyler arasındaki ekonomik ve sosyal uçurumu kapatmadıkları gerekçesiyle aynı şekilde eleştirdiler.⁵⁶

53 Bkz. Remzi Oğuz Arık, "Türk Sanat ve Arkeolojisi", *Millet*, sayı 1, Mayıs 1942.

54 Bkz. Remzi Oğuz Arık, "Rejiyonalist Kimdir" ile "Bizim Milletçiliğimiz", sırasıyla *Millet*, sayı 8 ve 13, Aralık 1942 ve Mart 1943. Ayrıca, bkz. "Mehmet Emin Yurdakul", *Millet*, sayı 23, Mart 1944. Yazar, bu makalesinde, şairin "Anadolu Türkçülüğü"nü değerlendirirken, Osmanlıcılığı ve Pan-İslamizmi "Türk halkı"na ana unsur gözüyle bakmadıkları için eleştirir.

55 Bkz. Remzi Oğuz Arık, "Bu Mecmua", *Millet*, sayı 1, Mayıs 1942.

56 Aynı dergilerden seçilmiş birbiriyle ilişkili yazılardan bir kesit için, bkz. *Millet*: "Radyo Başında", "Neşriyata Dair", "Alaya Alınan Köylü" ve Köylülük Romantizmi", "Büyük Bir Halk Dili İstiyoruz", sayı 1, 6, 9 ve 20 (Mayıs 1942, Ekim 1942, Ocak 1943 ve Aralık 1943); *Çınaraltı*: "Kitaplar-Mecmualar", Nebil Buharalı, "Çocukların Terbiyesi: Eski ve Yeni Okuma Kitapları", Orhan Seyfi Orhon, "Her Tehlikeye Karşı", Orhan Seyfi Orhon, "Türkiye'de Resim", sayı 4, 17, 18 ve 37 (30 Ağustos 1941, 24 Kasım 1941, 6 Aralık 1941 ve 6 Ha-

Türk milliyeti ve milliyetçiliği konusunda tek parti dönemi-
nin Türkçü akımından farklı bir siyasal anlayışı temsil ettiği
halde, *Millet*'in, Türkçü çevrelerle paylaştığı görüşler paylaştı-
madıkları kadar önemliydi. *Millet* de, Türkçü çevreler de, top-
lumsal olarak kendilerini Anadolu halkı ile özdeşleştiriyorlar-
dı. Bu, bir açıdan bakıldığında, yalın bir biçimde, gerek Lozan
Antlaşması uyarınca Türkiye ile batı komşuları arasındaki nü-
fus değişiminden sonra Ege adaları ve Rumeli'nin çeşitli böl-
gelerinden gerekse de daha önceleri doğudaki eski Osmanlı
topraklarından gelen göçmenlerin Anadolu'ya yerleşmelerine
karşı neredeyse varoluşsal bir tepki olarak yorumlanabilir. Öte
yandan, bu durum, söz konusu Türkçü grupların ve kısmen
Millet kadrosunun CHP'ye muhalefetlerinde paylaştıklarını
söyleyebileceğimiz, ve aşağıda açıklayacağımız, belli bir bakış
açısını da akla getiriyor.

Alman “Volk”çu Düşüncesinin Perspektifi

Seçkinler ile sıradan insanların birbirlerinden kopmalarından
duyulan kaygı, ilk Türkçü hareket içinde de dile getirilmişti.
Seçkinlerle sıradan insanların karşılıklı duruşu sosyal bir iki-
lik olarak görülüyordu. Deyim yerindeyse, sıradan insanlar,
romantik milliyetçi hareketin mantığı çerçevesinde anadili, et-
nik özellikleri ve tarihsel kökeni daha da önem kazanan
“*volk*”u oluşturuyordu. Ayrıca Türkçülük, şiar olarak “halka
doğru” çağrısını seçen popülist bir platformu benimsemişti.
Halk edebiyatında, seçkinlerin kullandığı dil olan “Osmanlı
Türkçesi” yerine halk Türkçesi “milli dil” olarak teşvik edilir-
ken, sıradan insanlar ve onların yaşamları, gelenekleri, yaşam
mücadeleleri ve yaşam görüşleri, Türk folkloruna yönelik bir
ilgi ile birlikte, Türkçü “milli edebiyat”ın en yaygın temaları

ziran 1942); *Tanrıdag*: Dr. İhsan Unaner, “Maarif ve Matbuat”, sayı 13, 31
Temmuz 1942 ve *Kopuz*: “Bir Adet ve Netice”, sayı 4, Temmuz 1939; *Gök-Bö-
rü*: Tahir Olgaç'ın dizisi, “Nereye”, sayı 5-7 (15 Ocak 1943, 1 Şubat 1943, 15
Şubat 1943), Tesbihcioğlu, “Milletin Size İhtiyacı Var”, sayı 11, 22 Nisan
1943. Ayrıca, “Batu hayranları” konusunda çeşitli karikatürlerin temsili bir ör-
nekleme için bkz. *Gök-Börü*, sayı 3, 15 Şubat 1942.

haline geldi. Zaman zaman, seçkinlerin “halka” güya yukardan bakan tavırlarına karşı sıradan insanların “faziletleri” yceltiliyordu. Türkî şair Mehmet Emin Yurdakul’un aşağıdaki sözleri, iki grup arasındaki sosyo-kültürel mesafenin onun şiri ve kişisel psikolojisi üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu gösteriyor:

bizde halk evlatlarına karşı yukarıdan aşağıya doğru mağrur ve küstahça bir bakış vardır ki milletin kökü halk olduğu halde bu bakış benim ruhumda güya aristokrasi tavrı takınan bu zümreye karşı bir isyan uyandırdı...halk öğütleriyle yetiştim; milli ruhumu, milli ızdırabımı, milli lkm buradan aldım...halkın acıklı hayat ve ruhundan aldığım ilhamı şiirime koydum...benim milliyetiliğiminin asıl kaynağı budur.⁵⁷

Bununla birlikte, tek-parti dönemi Türkî akımının Anadolu köylüsüne ve sıradan insanına yaklaşımı, ilk Türkî hareketin benimsediği halki içerikten önemli lde farklılık gösteren özel bir siyaset anlayışının parçasıydı.

Aslında bir ideoloji ve hareket olarak halkçılık, siyasal yelpazenin sol ucundan sağ ucuna kadar uzanan birbirinden farklı siyasal düşünce ve eylemleri kapsar. Halki ideolojinin hem “sol” hem de “sağ” türlerinde, “kırsal toplumun ve kırsal kesimde yaşayan insanların erdemlerinin yüceltildiği ve kent-sel yaşamın kötü alışkanlıklarına saldırıldığı” gözlemlenmiştir.⁵⁸ Tarihsel bağlamda bakıldığında, rneğin Rus *narodniki* hareketi, yani kapitalist olmayan bir gelişme yolu peşinde koşan Rus aydınlarının 19. yüzyıldaki köylü-toprak hareketi, 1931 yılında Amerikan çiftçilerinin tekelci uygulamalara ve seçkinci siyasete karşı yürüttükleri taban hareketi ve köylerden kentlere yeni göç etmiş kentli kitleleri harekete geçiren

57 Bkz. Hilmi Yücebaş, *Milli şairimiz Mehmed Emin Yurdakul* (İstanbul: Talat Altın Matbaası, 1947), s. 10-11.

58 Bkz. Angus Stewart, “The Social Roots”, Ghita Ionescu and Ernest Gellner (eds.), *Populism* (New York: MacMillan, 1969) içinde, s. 192. Halkçılığın eşitililiği ve bir kavram olarak kaypaklığı kitabın öteki makalelerinde de görülüyor.

Peroncu halkçı diktatörlük gibi olgular genelde “popülizm” ile özdeşleştirilir.⁵⁹ Halkçılığın büyük önermesi de şu ifadede olduğu gibi çok belirsiz ve gevşek biçimde tanımlanmıştır: “erdem, ezici çoğunluğu oluşturan sıradan insanlarda ve bu insanların kollektif geleneklerinde bulunur.”⁶⁰ Halkçılık, bir ideoloji olarak, hem iktidardaki politikacılara hem de “iktidar merkezlerinin uzağında”⁶¹ bulunduklarının bilincinde olan muhalif toplumsal gruplara hizmet eder.

Türkiye örneğinde de halkçı düşüncenin çeşitli türlerine rastlayabiliriz. Örneğin, Türkçü düşüncenin tarihi açısından Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp neredeyse birbirlerinden tamamen farklı halkçı yaklaşımları temsil ederler. “Halka doğru” şiarı her iki Türkçü şahsiyet tarafından da benimsenmişti. Buna karşılık, her ikisi de, Osmanlı (ve daha sonra Türkiye) döneminde seçkinlerin sahip olduğu sosyal ve ekonomik statünün tersine sıradan insanların “mahrumiyet” içerisinde bulunmasından yola çıktığı halde, Yusuf Akçura, bu olguya ekonomik açıdan yaklaşmış, Ziya Gökalp ise, sözü edilen olguyu daha çok sosyo-kültürel ikilik sorunsalı çerçevesinde ele almıştır. Daha somut olarak belirtirsek, Akçura’nın halkçı düşüncesi köylülerin ve alt sınıf kentli halkın yoksulluğu üzerinde yoğunlaşmıştı. Akçura, bu kesimlerin sefaletini azaltmak amacıyla, çoğu yabancı veya gayri-Müslim ve Türk asıllı olmayan kapitalistlerin o güne dek belirleyici nitelikteki rolüne engel olmak üzere kooperatifler ve üretici birlikleri kurulması gibi önlemleri de içeren ekonomik çözümler ve çareler önermiştir. Ne var ki, Akçura, aynı zamanda, yerli bir Türk burjuva sınıfının gelişmesi gerektiğini ileri sürmüştü ve hatta köylerin ekonomik kalkınması için yerel girişimciliğin teşvik edilmesini önermiştir.⁶²

59 Tarihsel örneklerin daha da geniş bir yelpazesi için, bkz. Margaret Canovan, *Populism* (Londra: Junction Books, 1981).

60 Peter Wiles, “A Syndrome, Not A Doctrine”, Ionescu and Gellner, *Populism* içinde, s. 167.

61 Bkz. Stewart, *y.a.g.e.*, s. 181.

62 Bkz. Georgeon, *Aux origines du Nationalisme Turc*, Yusuf Akçura, s. 67-68. Yabancılarla, gayri Müslim/Türk azınlığa tanınan ayrıcalıklara siyasal muhalefet, ikinci meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ilk halkçı düşüncenin en önemli

Öte yandan, Gökalp başka bir noktayı vurgulamıştır. “Halka doğru” hareketini, Türkçülüğün, halk ile güzideler (seçkinler) arasında kurulacak karşılıklı bir ilişki ile bu iki grup arasındaki sosyo-kültürel uçurumu ortadan kaldıracak asli bir yönü olarak kavramlaştırdığı için Gökalp, seçkinlerin yabancılaşmış oldukları “halk kültürü”ne, yani “milli kültür”e yakınlaşmaları ve bu kültürü içselleştirmeleri için “halka gitmeleri” gerektiğini öne sürdü; buna karşılık, uluslararası “medeniyeti” eğitim kanalıyla halka ulaştırmak için de seçkinlere ihtiyaç vardı. Gökalp’in kültürel halkçılık üzerinde ısrarla durması, toplumsal teorisinin temel kavramı olan toplumsal dayanışmanın kurulmasında halkçı ulusal kültürün oynadığı role verdiği önemden kaynaklanıyordu.⁶³

Gökalp, “kültür” ve “medeniyet” arasındaki ilişki bakımından, bu iki kavramın birincisini “milli”, ikincisini “milletlerarası” camiaya ait iki farklı alan olarak tanımladığı halde, ikisi arasında içkin bir çelişki olduğu konusunda ısrarcı değildir. Türk ulus-devletinin sınırları ve ilkeleri Mustafa Kemal’in liderliğinde belirlendikten sonra yazılmış olan *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitabında Gökalp, kültür ve medeniyetin, medeniyetin örnek alınan yönlerinin milli kültürün ayrılmaz parçaları haline gelmesi kaydıyla, birbirlerini dışlamaktan çok uyuştukları üzerinde durmuştur. Hatta, “bireylerin toplumsal yaşamları hem milli hem de milletlerarası yönlerden oluştuğu” için “her Türkçünün aynı zamanda bir enternasyonalist olduğunu” ifade etmiştir.⁶⁴ Ayrıca, halkın folk kültürü (hars) ile seçkinlerin yüksek kültürü (tezhib) arasında bir ayrım yaparak kültür kavramını derinliğine işlemiştir. Tezhib, bilimin yanı sıra güzel sanatlar, edebiyat, felsefe ve dinin değerini bilmek anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla, Gökalp’teki ulusal kültür

yönlerinden birisidir. Dönemin halkçı ideolojisi konusunda genel değerlendirme için, bkz. Zafer Toprak, “2. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, sayı 1, Bahar 1977.

63 Bkz. Gökalp, “Halka Doğru” ve “Garba Doğru”, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Varlık Yayını, 1968) içinde, s. 42-62.

64 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 97 ile “Hars ve Tezhib” konusundaki yorumunun bütünü, s. 93-98.

kavramı hem yerli kültürün hem de milletlerarası medeniyetin özelliklerini içerecek şekilde tanımlanmaya başlamıştı. Gökalp'e göre, eğitim yoluyla yüksek kültüre açılmak, değişik kültürlerin değerini kavramak sonucunu da doğuracak ve böylece şovenizmi önleyecekti. Ayrıca, Gökalp'in yüksek kültür kavramını ulusal kültürün önemli bir bileşeni olarak ortaya koyması, ulusal kültürün değişime ve modernizasyona açık olduğunun teorik olarak anlaşılmasını da sağladı. Aslında, Gökalp'in kültür anlayışının statik bir kültürel geleneğe dayalı olmadığı ileri sürülür. Örneğin, Gökalp'in kendi sözleriyle, "örf, ne ananelere köle olmak, ne de kozmopolitlerin keyfine göre Batı şekillerini tamamıyla benimsemektir." Bir başka deyişle, Gökalp, "milli örfün özünden tamamen ayrılmamak" ile toplumun evrimine uygun bir kültürel değişim arasında bir denge kurulması önerisinde bulunuyordu.⁶⁵

Gökalp'e göre, halk ile seçkinler ikiliği, halkın "kültür"ü ile milletlerarası "medeniyet" arasındaki içkin bir çelişkidir çok, bu kesimlerin içinden geçtikleri farklı eğitim kanalları ve gördükleri eğitimin bir sonucuydu. Gökalp'in Tanzimat'a yönelttiği eleştiri, Tanzimat'ın, ulema ve Batıcı bürokratlar arasında seçkinlerarası bir çelişkinin ortaya çıkmasına da neden olan Avrupa/Fransız medeniyetini benimseyerek, halkın popüler Türk kültürü ile seçkinlerin Osmanlı saray (Arap ve Fars) medeniyeti arasındaki gerilimi arttırmasından kaynaklanıyordu. Bir başka deyişle, Gökalp'e göre, Tanzimatçılar, kültürün "toplumun seçkinleri ile halk arasındaki kaynaştırıcı bir unsur" olarak öneminin farkına varmamış ve "medeniyetin, iki grupta da paylaşılmadığında, bölücü bir etkisi olabileceğini" düşünmemişlerdi.⁶⁶ Tanzimat ile yaratılan sistem, bir yandan Arap/Fars ve Batı medeniyetlerinin bir karışımıydı; diğer yandan da, siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın bir çok alanını olduğu kadar bizzat eğitim sistemini de kaplamış olan ikiliklere

65 Gökalp'in, kültür ile uygarlık arasında yaptığı ayırımı son yazılarında "yumuşatıcı" konusundaki yorum için, bkz. Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), s. 35-43.

66 A.g.e., s. 39.

dayanmaktaydı. Gökalp'in bu sorunu çözmek üzere ortaya koyduğu temel çarelerden birisi, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" şeklinde ifade ettiği üçlü sentezini yansıtan merkezi bir milli eğitim sisteminin kurulmasıydı.⁶⁷

Gökalp'in önerdiği sentezin şüphesiz iç gerilimleri vardı; fakat, onun "milli kültür" görüşü, kimi yönleriyle hâlâ Anadolu halkı arasında yaşadığını düşündüğü eski Türk örf ve kültürünün hiçbir şekilde canlandırılması ve uygulanması anlamına gelmiyordu. "Turan"la ilişkili efsanevi simgeleri ve kahramanları yaygınlaştırmamanın sorumlusu bizzat kendi romantizmi olduğu halde, Gökalp, ne İslami inanç ve ahlâk yerine paganizmi önermiş, ne de kültürel eğitimin yüzyıllar öncesine dayanan eski Türk biçimlerine ve içeriğine göre şovenist bir anlayışla yeniden düzenlenmesini istemiştir. Özellikle, Türk ulus-devletince uygulanacak kültürel politikalar konusunda, halk kültürünün araştırılması ve yüceltilmesi ile Batı'nın tekniği kadar kültürüyle de yakınlaşılmasını eşit ağırlıkta savundu. Örneğin edebiyat alanında, eğitim müfredatı, halk hikâyeleri ve şiirleriyle birlikte Arapça, Farsça ve çeşitli Batı edebiyatlarından eserlerin çevirilerini de içermeliydi.⁶⁸ Daha açık söylemek gerekirse, Gökalp'in Türkçülüğü, Reha Oğuz Türkkan'ın önerdiği şekilde, "Yunan ve Latin dilleri yerine Uygur ve Göktürk dillerinin öğretilmesi ve Sofokles yerine Yusuf Has Hacıb'in eserlerinin tercüme edilmesi"⁶⁹ ya da Nihal Atsız tarafından önerildiği şekilde, etnoloji, etnografya ve kozmografi yerine sırasıyla "ilbilig, ilbitig, açunbitig" gibi Türkî lehçelerden türetilme kelimelerin benimsenmesi anlamına gelmiyordu.⁷⁰ Ayrıca, Gökalp, milli kalkınma için izlenecek temel politika olarak, *Çınaraltı*'nda önerildiği şekilde, sınai gelişme yerine (içeriği nasıl olursa olsun) kültürel planlamaya öncelik tanımamıştır.⁷¹

67 Bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul: Toker Yayınları, 1988), s. 46-50.

68 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 61, 80-92.

69 R. Oğuz Türkkan, "Milliyetçiliğe Doğru", *Gök-Börü*, sayı 4, 1 Ocak 1943.

70 Atsız, "Dilimizi Türkçüştürmek İçin Ameli Yollar", *Çınaraltı*, sayı 5, 6 Eylül 1941.

71 Bkz. Nebil Buharalı, "Kültür ve Sanayii", *Çınaraltı*, sayı 6, 13 Eylül 1941.

Türkçülerin 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca çıkardıkları dergilerde ortaya konulduğu şekliyle, halk ile seçkinler, kent yaşamı ile kır yaşamı ve genel olarak yerli ve yabancı kültür arasındaki ilişkilerle ilgili Türkçü açıklamalar ve görüşler, yukarıda özetlenen ilk kuşak Türkçü düşüncenin halkçı içeriğinden, özellikle Gökalp'in halkçılığından epeyce farklı bir görüntü sergilemekteydi. Aslında, tek parti döneminin Türkçü dergilerinde sürekli biçimde Gökalp'e atıfta bulunulmasına rağmen, Gökalp'in söz konusu Türkçü gruplarla paylaşmadığı görüşler, romantik bir şair olarak onlar üzerindeki etkisi kadar önemliydi. Gökalp Osmanlı seçkinlerini kozmopolitliklerinden dolayı eleştiriyordu, fakat onun Osmanlı tarihine yaklaşımı ırksal kökene dayanan bir "komplo veya ihanet teorisi" ile belirlenmiyordu. Gökalp bir seçkinler teorisi ortaya koymuştu ama kendisi asla seçkin değildi. Ayrıca, ne "kentlerin yozlaşan ahlâkı" ile "kırların faziletleri" arasında bir karşıtlık görüyor, ne de "manevi güçler" tarafından belirlenen bir toplumu hedefliyordu.

Aslında, halkçılığın daha ayrıntılı ve kesin tanımlamalarında, "ırkçılıkla birleşebilme", "yabancıların komplosu"na ağırlık veren "apolitik" düşünce tarzı ve "kentün günahkar ruhu"na karşı tepki gibi özelliklerine de yer verilir.⁷² Bu özellikleri dikkate alsa bile, tek-parti döneminin Türkçü ideolojisi, onu halkçılığın çeşitli türlerinden ayıran öbür yönleri dolayısıyla sırf "halkçı" olarak tanımlanamaz. Tek parti döneminin Türkçü ideolojisi, duyguları aklın üzerine koyan, modernleşmeyi "dejenere olmuş bir Batıcılık" şeklinde algılayan indirgemeci anlayışla bütünleştirilmiş, sözü edilen dejenereliği ortadan kaldırmak üzere eski tarihsel geleneklerden yola çıkarak zaman zaman paganist uygulamalara ağırlık veren kültürel bir canlanmayı öneren, her noktaya nüfuz etmiş irrasyonel bir bakış açısına dayanıyordu. Aynı zamanda, siyasete duyulan güvensizlik nedeniyle, tek bir ideoloji, yani Türkçülük çevresinde "birleştirilmiş" bir toplum öngörüyordu. Bu anlamda, söz konusu Türkçü görüşler, aslında, Nazi ideolojisinin en önemli entellektüel kaynaklarından

72 Bkz. Donald Mac Rae, "Populism as an Ideology", Ionescu and Gellner, y.a.g.e. içinde, s. 157-163.

birisi olmuş olan irrasyonel “volk”çu (völkisch) düşünceye çok benzeyen bir bütün oluştuyordu.

19. yüzyılın ortalarında Almanya’da ortaya çıkmış olan “volk”çu düşünce, ulusları, tarihsel kültürel mirasları ile birbirinden ayrılan organik birimler olarak tanımlayan Herder’in “volk” kavramından yola çıkmıştır. Bununla birlikte, “volk”u, kökü eski İskandinav-Germen boylarına dayanan ırksal bir varlık olarak yeniden tanımlayarak Herder’in anlayışını aşmıştır. Alman “volk”çu düşüncesinde tarih, eski Germenlerin geçmişteki kahramanlık dönemine yeniden kavuşmak ve erdemlerini yeniden keşfetmek için “taranıyordu”. İskandinavların, diğer Batılı uluslar gibi, Roma ve Yunan kültürlerini miras alıp özümlediklerine ilişkin geleneksel düşünce çürütülüyor ve Yunan ve Roma medeniyetlerinin ortak klasik mirasları reddediliyordu. “Volk”çu düşünce, eski Batı medeniyeti ile Alman “volk” kültürü arasında kaba bir ayırım yaparken geleneksel Hristiyanlığı da reddediyordu. Geleneksel Hristiyanlığın yerine, kesinlikle paganist bir içeriği olan İskandinav efsane ve kahramanlık hikâyelerinde en güzel biçimde yansıtıldığı düşünülen sözde safkan Germen boylarının geleneklerine dayanan kültürel bir diriliş öngörüyordu. Daha açık söylemek gerekirse, “volk”çu ideologlar Edda efsanelerinde anlatılan Hristiyanlık öncesi İskandinav dinlerinden etkilenecek “Almanlaştırılmış bir Hristiyanlık” peşindeydiler.⁷³

Alman “volk”çu düşüncesi, aynı zamanda, “kendini beğenmiş burjuva toplumu”na da tepki gösteriyordu. Sözde ırksal veya gerçek “Alman ruhu”nun köylüler arasında yaşadığına inanılıyordu. “Volk”çu ideologların gözünde “medeniyet”in yapaylığını temsil eden sanayi toplumuna karşı tarımsal bir *Gemeinschaft*⁷⁴ ülküleştiriliyordu. Toplumsal örgütlenme ala-

73 Volkçu ideolojinin derinliğine çözümlenmesi için, bkz. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. Ayrıca, bkz. Fritz Stern, *Politics of Cultural Despair* (Berkeley: University of California Press, 1974): bu kitapta, üç “volkçu” ideolog ayrıntılı olarak ele alınır. Smith’in *Nationalism in the Twentieth Century* adlı incelemesinde de kitaba özlü biçimde değinilir, s. 34.

74 Tönnies’in *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* kavramları için, bkz. Steven Lukes, *Emile Durkheim* (Harmondsworth: Penguin, 1973), s. 143-146.

nında, “*volk*”un organik birliğinin en iyi şekilde korporatif bir yapıyla sürdürülebileceği düşünülüyordu. Siyaset alanında, temsilî hükûmetin, siyasal parti ve grupların organik bütünlüğü parçalayacağı iddia ediliyor ve bunların yerine seçkinli bir liderlik sistemi öneriliyordu. Toplum, ayrıca, iç çekişmelere ve yabancı ajanların, yani özellikle Yahudiler olmak üzere Alman-olmayan nüfusun komplolarına karşı korunmalıydı. “*Volk*”çu” düşüncenin ilk savunucuları, çoğunlukla, Alman ulusal birlik süreci ile sanayileşme ve kentleşmenin eski Alman kasabaları üzerindeki etkisinin hayal kırıklığına uğratmış olduğu “akademik proletarya”ya mensuptular. Oluşum halindeki yeni Almanya’nın “kurulu düzeninin” dışında bırakıldıkları için bu kişilerin kızgınlıkları daha da artmıştı. Taraftarlarının büyük bölümü de, aynı şekilde, yeni toplumsal düzenden hoşnut olmayan eğitilmiş kentli gruplardan ve geniş bir öğrenci kitlesinden geliyordu.⁷⁵

“*Volk*”çu kavramlar Almanya’da ilk defa 1820’lerde ortaya çıkmış ve daha sonra sistematik bir düşünce haline getirilerek nihayet 1870’lerden sonra kapsamlı bir ideolojiye dönüşmüştü. Bu akımın liberalizme, modernizme ve sanayileşmeye düşman karakteri başlangıçta Almanya’daki hızlı sanayileşme sürecine yönelik bir tepki olarak ortaya çıkmıştı, ama Almanya’nın Prusya’nın liderliği altında gerçekleşen uzun ve çetin ulusal birlik sürecinin 1871’den çok sonraki yıllara kadar devam eden sorunları da akımın bu karakterini besledi. Alman birliğinin siyasal sürecine, birleşik ve büyük bir Almanya ülkesünün yanı sıra, yabancı müdahalesine karşı Alman kahramanlığını vurgulayan ve ilkin Napolyon ordularının istilası sırasında somutlaşan ulusçu bir hareket eşlik etmişti. Mevcut parlamenter yapılarla gerçekleştirilmeye çalışılan çeşitli birlik teşebbüslerinin başarısızlığa uğraması da, Alman ulusçularının liberal politikayı ulusçu emellerin önünde duran bir engel olmakla suçlamasına neden olmuştu. Öte yandan, sözünü ettiğimiz bu ikili süreç, yani hızlı sanayileşme ve ulusal birlik süre-

75 Mosse, *y.a.g.e.*, s. 5-8, 34-39, 282-285, 290-291.

ci, büyük nüfus göçlerine ve geleneksel düzenin bozulmasına yol açmıştı. Çok-yönlü bir değişimle karşı karşıya kalan “volk”çu ideologların tepkisi, irrasyonel şekilde ülküleştirdikleri eski atalarının tarihsel geleneklerine göre “diriltilecek” bir toplum öngörmek oldu. “Volk”çu düşüncenin seçkinciliği ve ırkçılığı Alman birliğinin kurulmasından sonra daha da kuvvet kazandı ve büyük bir şevkle II. Wilhelm’in Pan-Germenist politikasına uyarlandı.⁷⁶

Genel olarak ulusçuluk perspektifinden bakıldığında, “volk”çu düşünce, ulus-devletin kurulması sürecinin yol açtığı değişime karşı muhafazakâr tepkinin bir örneğini oluştuyordu. Öte yandan, Alman “volk”çu düşüncesinin kolaylıkla nasyonal sosyalizme eklemlenmesi, “organik milli birlik” önermesine dayalı irrasyonel bakış açısının totaliter faşist politika platformuna evrilmesi, içinde barındırdığı radikallik açısından herhangi bir muhafazakar platformla bir tutulamayacağını düşündürmektedir. Almanya örneğinde gördüğümüz, diğer liberal Batılı örneklerin aksine, görece kısa sürede Prusya ve Alman devletinin güdümünde gerçekleşen kapitalist modernleşme (ve sanayileşme)’nin yarattığı sancılara karşı sanayi öncesi toplumun “bozulmamış özü”nü ülküleleştirme ve bu yönde bir dirilişi arzulama, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Kemalist uluslaşma ve modernleşme projesine yönelik Türkçü tepki açısından son derece anlamlı bir paralellik sunmaktadır.

1946 Sonrası: Örgütsel Bağlar

Konumuz olan Türkçü akıma dönelim. Özetle, Türkçü akımın ilk formülasyonları, ilk olarak 1930’larda Nihal Atsız’ın Atsız Mecmua’sında görülmüş, Türkçülük, 1940’larda daha geniş bir akıma dönüşmüştü. II.Dünya Savaşı’nın özel koşullarının da etkisiyle İnönü döneminde yayınların ve katılımcıların sayısı artmıştı. Ancak, bu dönemde liderlik mücadelesi ile izlenecek ırkçı ve Pan-Türkçü doğrultuya ilişkin yorum farkları değişik

76 A.g.e., s. 218-225.

alt grupların ortaya çıkmasına yol açtı.⁷⁷ Bununla birlikte, Türkçü grupların hepsi, Anadoluocular olarak tanımlanan milliyetçi bir grup insan tarafından da savunulan kimi benzer görüşleri paylaşıyorlardı. İster Anadoluocu ister Türkçü olsun bütün bu gruplar, resmi ideolojinin belli yönlerine ve CHP hükümetlerinin politikalarına muhalefet ederken “milliyetçi” bir platformda birleşiyorlardı.

Yukarıda açıklandığı gibi, ne 1930’lar ne de 1940’ların ilk yarısı Türkçü çevrenin örgütsel olarak bir araya gelebilmesi için uygun ortamı sağlayamadı. Bununla birlikte, liderler, çoğunluğunu o dönemin genç öğrencilerinin oluşturduğu partitolarıyla sanki aynı “ruh”u paylaşıyor, onlarla “duygusal bir birlik” içinde bulunuyorlardı. Tek-parti dönemindeki Türkçü akımın bıraktığı miras, daha sonraki yıllarda bayrağı taşımaya devam etmiş olan yeni bir Türkçü kuşağı yetiştirmiş olmalı. Bununla birlikte, Nihal Atsız’ın ideolojik kılavuzluğunun yanı sıra, süreklilik zincirini sağlayan bir öğe daha vardı; bu da, 1946’dan sonra kurulmaya başlanan örgütsel bağıdır.

Çok partili politikaya geçiş Türkçü gruplar için uygun bir siyasal ortam sağladı. CHP liderliği, DP’nin muhalefetini önlemek için siyasal sistemi bir ölçüde serbestleştirme yoluna gitti. CHP tarafından baskı aracı olarak kullanılan 1931 tarihli Basın Kanunu’nda değişiklik yapıldı. Yürütme organına gazete ve dergileri kapatma yetkisini tanıyan kararname kaldırıldı ve bu yetki yargıya devredildi. Dernekler Kanunu da daha serbest hale getirildi ve örgütsel faaliyetler genel olarak arttı.⁷⁸

1946 sonrası dönemde Türkçü çevreler yeniden yayın faaliyetine giriştikleri gibi, çeşitli örgütler ve Türkçü “ocaklar” et-

77 Savaş yıllarında Türkiye’deki “Pan-Türkçüler”in daha değişik bir gruplandırılması için, bkz. Charles W. Hostler, “Trends in Pan-Turanism”, *Middle Eastern Affairs*, 3:1, January 1952, s. 3-13. Bu değerlendirme aslında daha önce Türkçü akımın önemli simalarından Türkkan tarafından yapılan değerlendirmeye dayanmaktadır. Bkz. Reha O. Türkkan, “The Turkish Press”, *Middle Eastern Affairs*, s. 142-149. 1940’ların Türkçü yayınları konusunda betimleyici bilgi için, ayrıca bkz. Meram, *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*, s. 234-239.

78 Bkz. Nûkhet Turgut, *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri, Sosyalist Ülkeler, Türkiye* (Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984), s. 259-261.

rafında da örgütlenmeye başladılar. 1930'lar ve 1940'ların ilk yarısında yayın faaliyetini sürdüren Türkçü kadroya bu örgütler aracılığıyla yeni kişiler de katıldı; özellikle 1947 yılında "çekirdek" grubun aklanmasından sonra, eskilerin ve yeni gelenlerin işbirliğiyle yeni Türkçü dergiler yayımlandı.

Tekparti döneminin sonlarında yaşanan "altın yıllar"da olduğu gibi bağımsız bir hareket şeklinde ortaya çıkamamış da olsa, Türkçü ideoloji 1950'lerde ve 1960'lı yıllar boyunca varlığını sürdürdü. Buna karşılık, 1970'ler Türkçülüğün hem bir ideoloji hem de bir hareket planı olarak yeniden yükseldiği yıllar oldu. Alparслан Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1969'da kabul edilen radikal milliyetçi platformu Türkçülük olarak tanımlandı. Türkçülük sadece parti programının önemli bir bileşeni olarak kabul edilmiyor, söz konusu partiye organik olarak bağlanan "ülküçü" gençlik örgütleri tarafından yürütülecek siyasal hareketin nihai hedefi olarak da sunuluyordu. Türkçülük, Türk sağında yer alan radikal bir milliyetçi parti tarafından ideolojisinin bir bileşeni olarak benimsendiği sıralarda, Selçuklu/Osmanlı dönemlerinin Müslüman Anadolu ile İslamiyet öncesi eski Orta Asya'daki tarihi köklere ve geleneklere eşit oranda ağırlık veren bir Türk milliyetçiliği çerçevesinde geniş bir "aydınlar" çevresi (Aydınlar Ocağı, 1969) tarafından da benimsendi. Öte yandan, Aydınlar Ocağı ve MHP birbirlerini dışlayan gruplar değildi, her ikisinin de ortak üyeleri ve ortak siyasal görüşleri vardı.

1946 yılında kurulan ilk iki örgüt, Türk Kültür Ocağı ve Türk Kültür Çalışmaları Derneği'ydi. İki örgütün üyeleri arasında, 1940'ların başlarında çıkan Türkçü dergilere katkıda bulunmuş olan Fethi Gemuhluoğlu, Haluk Karamağralı, İlhan Darendelioğlu, Gökhan Evliyaoğlu ve Şadi Pehlivanoglu gibi gençler ve "İrkçilik-Turancılık davası"nda yargılanan 23 kişik grubun içinde bulunan Said Bilgiç⁷⁹ vardı. Bunlardan Türk

79 Said Bilgiç öğrenci gösterilerine katılıp Mayıs 1944'te tutuklandığında, Ankara Hukuk Fakültesi'ni yeni bitirmişti. 1950'de Demokrat Parti'den Isparta milletvekili oldu. 1951'de kurulan Türk Milliyetçiler Derneği'nde Haluk Karamağralı'nın ardından başkan oldu. 1963'te kurulan Milliyetçiler Birliği'nin de baş-

Kültür Çalışmaları Derneği'nin yöneticileri arasında tanınmış bir Azeri göçmeni olan M. Sadık Aran da yer alıyordu ve dernek, Nuri Killigil'den (Nuri Paşa) mali destek görüyordu. Caffer Seydahmet Kırimer ve Zeki Velidi Togan gibi birçok tanınmış Türkçü de dernekte konuşmalar yapıyordu. Dernek, ayrıca, Ergenekon geceleri diye adlandırılan özel kutlama geceleri düzenliyordu.⁸⁰ Bir başka Türkçü örgüt, esas olarak Ege bölgesinde örgütlenmiş olan ve sonraki yöneticileri arasında, 1970'lerde Ordu'dan milletvekili seçilen Şadi Pehlivanoglu'nun bulunduğu Türk Gençlik Teşkilatı'ydı. 1931 yılında kapatılmış olan Türk Ocakları ise 1949 yılında, örgütün eski başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver ile eski genel sekreteri Hasan Ferit Cansever tarafından yeniden kuruldu.⁸¹

1940'ların ikinci yarısında (1946-1950), önceki dönemdeki Türkçü dergilerin çizgisini izleyen çoğu aylık birçok yeni dergi yayımlandı. Bu dergilerin adları ve içerikleri doğrudan bir sürekliliğin söz konusu olduğunu gösteriyordu. Bununla birlikte, yazar grupları ile konuların ağırlığının değişmesi, yeni dönemin özel koşullarına uyum sağlandığını ortaya koyuyordu. Yukarıda belirtilen örgütlerin kuruluşunda olduğu gibi, çeşitli dergilerin yayımında da genç kuşağa mensup yenilerle eski kadroların işbirliği yaptıkları görülmüyordu.

Söz konusu dergilerden biri, yine Yusuf Ziya Ortaç tarafından yönetilen haftalık *Çınaraltı* (1948) dergisiydi. Öbür dergilerden üçünün de yine özel simgesel adları vardı: *Altınışık*, *Kızılalma*

kanlığını yaptı. 1969'da Aydınlar Ocağı'nın kurucu üyesi oldu. Adalet Partisi Isparta milletvekilliği yaptı; ancak daha sonra Alparslan Türkeş liderliğindeki MHP'ye geçti ve 1980 askeri darbesine kadar bu partinin yürütme kurulu üyeliğinde bulundu. Daha sonra, 1982'de bir grup MHP ideologu tarafından çıkarılan *Yeni Düşünce* dergisinin başyazarlığını yaptı. Said Bilgiç'in Türkçü akım içindeki rolünü değerlendirmek için, bkz. Fethi Tevetoglu, "Bindokuzyüzkırkdörtlüler", *Yeni Orkun*, sayı 7, Eylül 1988. Örgütün diğer üyelerinden Şadi Pehlivanoglu ve Gökhan Evliyaoglu da daha sonra MHP'den milletvekili oldu. İlhan Darendelioglu için bkz. dn. 86.

80 Ergenekon gecesi ve (Nuri Killigil Paşa ile Türkiye Milli Kalkınma Partisi başkanı Nuri Demirağ dahil) katılımcılar için, bkz. *Yeni Bozkurt*, sayı 4, Nisan 1948.

81 1940'ların ikinci yarısında kurulan Türkçü örgütler konusunda toplu bilgi için, bkz. İlhan Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler* (İstanbul: Toker Yayınları, 1977), s. 165-172, 216-218.

ve *Kür-Şad*. Bu adlardan ilk ikisine ün kazandıran kişi Ziya Gökalp olmuştu. *Altınışık* ve *Kızılirma* Gökalp'in Türkçüler arasında çok rağbet görmüş edebi eserleriydi. Birincisi düzyazı ve şiir şeklinde anlatılmış halk masalları ve efsanevi hikâyelerin bir derlemesi, ikincisi ise Turan'ı anımsatan "ülkûsel" bir ana-yurt özlemi ve arayışını anlatan efsanevi bir hikâyeydi.⁸² *Altınışık* dergisi 1947'de, Mustafa Tatlısu Müftüoğlu tarafından yönetilen bir haftalık dergi olan *Kızılirma* 1947-1948 yıllarında yayımlanmıştı.⁸³ Nihal Atsız'ın ünlendirdiği *Kür-Şad* adıyla yayımlanan *Kür-Şad* dergisi (1947) Ankara'da Haluk Karamağralı tarafından yönetiliyordu. Atsız'a göre, *Kür-Şad*, Gök-Türkler zamanında Çinlilere karşı savaşmış olan unutulmuş bir kahramanın adıydı; Atsız, *Kür-Şad*'in en büyük Türk kahramanlarından biri sayılmasını ve "Türkçülük ruhunun yokolmasını önlemek için anısının yaşatılmasını" istiyordu.⁸⁴ İlhan Darendeliog-

82 Bkz. Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı-I*, s. 1-105, 151-255. Nihal Atsız, *Kızılirma* dergisinin 31 Ekim 1947 tarihli 1. sayısında çıkan "Kızılirma" başlıklı yazısında, "Türkler'in ülkülerine Kızılirma adını verdiğini" ve "efsaneye göre, kızılirmanın fetih seferlerinin ardından büyük ve üstün bir devlet kurulmasını sembolize ettiğini" açıklar. Ünlü bir Türkçü Türkolog'a göre, "kızıl elma" efsanesi yeniciler arasında da yaygındı ve elma dünya egemenliğini simgeliyordu. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1986, s. 425-430.

83 Mustafa Tatlısu Müftüoğlu Mayıs 1944 gösterilerine katıldığı için gözaltına alınanlar arasındaydı, ama mahkemeye verilmedi. Daha sonra, döneme ilişkin anılarını yazıp olayları değerlendirdi: *Çankaya'da Kâbus: 3 Mayıs 1944* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974). Ayrıca, bkz. Ek 1 ve Bölüm III, not 10.

84 Bkz. Atsız, "En Büyük Türk Kahramanı: *Kür-Şad*", *Kür-Şad*, sayı 1, 3 Nisan 1947. Yazı, Atsız'ın daha önceki bir yazısına dayanıyordu: "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: *Kür-Şad*", *Orhun*, sayı 6, 19 Nisan 1934. Necdet Sançar da, *Kür-Şad*'i "ırkımızın kahramanları" arasında sayar: *İrkımızın Kahramanları* (İstanbul: Aylı Kurt Yayınları, 1943). Altan Deliorman'a göre, Atsız, *Kür-Şad*'i Türk tarihinin en büyük üç kahramanından biri sayıyordu. Öbür iki kahramandan biri, (M.Ö 200 sıralarında Hun imparatorluğunu kuran) Oğuz Han'dı. Üçüncü kahraman için Atsız'ın iki adayı vardı: (1071'de Anadolu'da Bizans ordularını yenen Selçuk hükümdarı) Alparslan veya (İstanbul'u alan) Fatih Sultan Mehmet. *Kür-Şad*, 7. yüz yılın ilk yarısında Gök-Türk hanedanının "iç çekişmelerle zayıfladığı ve devletin dağılma tehlikesiyle karşı karşıya geldiği sırada" gösterdiği kahramanlıkla "Türk aşiretlerini Çinlilere köle olmaktan kurtardığı" halde "fedakârlık" ve "tevazu"dan asla ayrılmadığı için seçilmişti. Oğuz Han ilk Türk imparatorluğunu kurduğu için en büyük kahramanlar arasına girmişti. Öğrenciler Atsız'a Atatürk'ü niçin en büyük kahramanlar arasına koymadığını sorduklarında; Atsız, Atatürk'ün istiklâl savaşı sı-

lu tarafından yönetilen ve yayımlanan *Yeni Bozkurt* (1948) ile Osman Yüksel Serdengeçti tarafından yönetilen ve (1947-1951 yılları arasında düzensiz olarak) yayımlanan *Serdengeçti* adında iki dergi daha vardı. Adlarını verdiğimiz her iki dergi yöneticisi de Mayıs 1944 öğrenci gösterilerine katılmışlardı.⁸⁵

Bir başka dergi ise adı dışında neredeyse *Millet*'in aynısıydı; Hikmet Tanyu tarafından yönetilen *Özleyiş* (1946) adlı bu derginin adını, Ekim 1946'da derginin "Özleyiş" başlıklı ilk başyazısını da kaleme alan Remzi Oğuz Arık teklif etmişti.

1940'ların sonlarında yayımlanan Türkçü dergilerin yaklaşımında, ırkçılığın nüansları bağlamında ve "Türk" birliğinin siyasal sınırlarının belirlenmesi konusunda bir önceki dönemde açıkça ortaya konan görüşlerle belli bir süreklilik vardı. Ancak, S.S.C.B'deki çeşitli Türki halklara, bu halkların kültürlerine ve tarihlerine yönelik ilgi devam etmekle birlikte, Pan-Türkçü bir yayımlamacılık hedefi artık söz konusu dergilerin önde gelen özelliği olmaktan çıkmıştı. Tersine, dergilerde Türkçülüğün hepsi tarafından paylaşılan yönleri vurgulanıyordu. Ortak ve çok yaygın konulardan bir tanesi, savaş sonrası yeni uluslararası düzen tarafından da desteklendiği görülen anti-Sovyetizm ve anti-komünizmdi. 1945 yılından itibaren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş ortamına uygun olarak bozulması, Hitler tarafından iddia edildiği gibi "Bolşevizme son verecek" olan "yeni Avrupa nizamı"nın kurulması yerine komünist blokun doğu Avrupa ülkelerine yayılması,

rasında subay ve önder olarak başarı gösterdiğini, ancak devlet adamlığının daha geniş bir tarihsel çerçeve içinde yeniden değerlendirilmesi gerektiği yanıtını veriyordu. Bkz. Deliorman, *Tanıdığım Atsız* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1978), s. 26-29.

- 85 Mayıs 1944'te Ankara'da düzenlenen öğrenci gösterilerine katıldığı için gözaltına alınan (bkz. Bölüm III, not 15) İlhan Darendelioğlu, siyasal etkinliklerini 1970'lerin ikinci yarısına kadar sürdürdü. MHP'de aktif olarak çalıştı, İstanbul il başkanlığına atandı ve Eylül 1980 öncesi terör döneminde öldürüldü. Osman Yüksel Serdengeçti de Mayıs 1944 olaylarına aktif olarak katılmıştı. Siyasal etkinliklerini Darendelioğlu'dan farklı bir yolla sürdürdü. *Serdengeçti* dergisinin yanısıra 1950'lerde birkaç kitapçık çıkardı. Yukarıda adı geçen örgütlerle katılmadı, kendine özgü bir yaklaşımı vardı.

Atsız'la Türkkan arasındaki çekişme de, büyük olasılıkla Türkkan'ın öğretilerini sürdürmek için ABD'ye gitmesi nedeniyle sona erdi.

Sovyetler Birliği'ndeki "esir Türklerin" kurtuluşa kavuşacağına dair umudun kaybedilmesi, Türkçülerin Sovyetlere karşı tepkilerinin daha da şiddetlenmesine neden olmuştu.

Türkçüler, ayrıca, iç politikadaki görece liberalleşmenin solu politikaya gereksiz ve tehlikeli biçimde hoşgörü gösterilmesi olarak yorumladıkları kimi sonuçlarına tepki gösterdiler. Bununla birlikte, "Tan olayını" ve bir grup ünlü bilim adamının Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden atılmasını takdir ve intikam duyguları ile karşıladılar. Genel olarak, 1946-1950 yılları arasında ülke içindeki siyasal mücadele ve Türkçü grupların özellikle ilgilendikleri konular (örneğin Öner-Yücel davası) bu dergilerin birçoğu tarafından yakından izlendi.⁸⁶

Belki de en önemli gelişme yazar kadrosunun yeni bileşimiydi. Birincisi, 1940'ların başlarında gördüğümüz değişik Türkçü grupların temsilcileri, örneğin Nihal Atsız, Hasan Ferit Cansever, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Altınışık*, *Kür-Şad* ve *Kızıllema* dergilerinde aynı sayfalarda yazıyorlardı. *Özleyiş*'in yazarları arasında ise, Nihal Atsız ile yakın işbirliği yaptıkları bilinen Necdet Sançar, Nurullah Barıman, Fethi Tevetoglu ve Zeki Sofuoğlu ile *Millet* dergisinin yazarlarından Remzi Oğuz Arık, Aydın Yalçın ve Samet Ağaoğlu vardı. İkinci önemli gelişme ise, eski kuşak yazarların yanına, Haluk Karamağralı,

86 Bkz. 1) *Altınışık*: "Sovyetlerin Türkleri İmha Politikası", sayı 5, 25 Mayıs 1947; Muharrem Ergin, "İrkçilik-Turancılık Yok, Türkçülük Var", sayı 6, 25 Haziran 1947; Faruk K. Timurtaş, "Büyük Türkiye ve Türkçülük Meseleleri", sayı 7, 25 Ağustos 1947. 2) *Kür-Şad*: Necdet Sançar, "Kızıl Afete Karşı Kür Şadlık Ruh", Hocaoglu, "Zırva Tevil Götürmez: Komünist Aydınlik Dergisi Yazarlarından Şevket Aziz Kansu'ya", "Türkçüler Beraat Etti", sayı 1, 3 Nisan 1947; Atsız, "3 Mayıs 1944", sayı 2, 3 Mayıs 1947; *Kür-Şad*, "Türk Milletine Açık Mektup" ile "DTCF'de Buhran", sayı 3, 10 Haziran 1947; ve Atsız, "Sıfır'a Cevap", "Şevket Aziz Kansu Yakını Bırakmayacağız", sayı 4-5, 3 Kasım 1947. 3) *Özleyiş*: Aydın Yalçın, "Rus İhtilali", sayı 2, Kasım 1946; Atsız, "Büyük Adam", sayı 6, Mart 1947; Necati Akder, "Türkçülük", sayı 7, Kasım 1947. 4) *Kızıllema*: Zeki Velidi, "Türke Dair" ile "Tarih Boyunca Türk Tiple-ri", sayı 2, 7 Kasım 1947; İlhan Darendelioglu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye'de Kızıl Faaliyetler", sayı 4, 21 Kasım 1947. 5) *Yeni Bozkurt*: Mehmet Sadık Aran, "Ergenekon Bayramı", sayı 3-4, Nisan 1948; Necdet Sançar, "Laboratuar İrkçılığı", sayı 5, Mayıs 1948; Zeki Velidi, "Türk Aleminde Temürün Mevkii ve Atatürk", sayı 6, Haziran 1948; ve Adil Çulcuoglu, "Milliyetçi Gözüyle Dış Politika", sayı 7, Temmuz 1948.

Muharrem Ergin, İlhan Darendelioğlu ve Faruk Timurtaş tarafından temsil edilen bir grup genç Türkçü yazarın katılmış olmasıydı. Adı geçen genç kuşak Türkçüler, yukarıda anlattığımız gibi, 1940'ların sonlarında kurulan örgütlere de katılmışlardı ve daha sonraki yıllarda benzer şekilde örgütsel faaliyetlerini sürdüreceklerdi.

DP yönetiminin ikinci yılı olan 1951'de, 1940'ların sonlarında kurulmuş olan örgütler, Türk Ocağı hariç, Türk Milliyetçiler Derneği adını alan ortak bir örgüt çatısı altında bir araya geldiler. Bu örgütün ele aldığı en önemli konulardan biri Kıbrıs Türkleri'nin "davası"ydı. 1950'lerin başlarında Kıbrıs'taki iki etnik grup arasındaki gerilim Türk kamuoyunu konuya duyarlı hale getirecek kadar artmıştı.⁸⁷ Bununla birlikte örgütün ömrü kısa sürdü. Türk Milliyetçiler Derneği, 1953 yılında Ankara savcısının istemiyle, ırkçı ve gayri laik esaslara dayandığı gerekçesiyle kapatıldı.⁸⁸

87 1950'lerin başlarında Yunanistan'ın *Enosis* politikası Venizelos hükümeti tarafından İngiliz makamlarına açıkça anlatılmıştı. Kıbrıs sorunu uluslararası bir nitelik kazandı ve Türk kamuoyu özellikle *Hürriyet* gazetesinin yayınlarıyla konuya duyarlı hale getirildi. Türkiye Milli Talebe Federasyonu 24 Şubat 1951'de Ankara'da bir gösteri düzenledi. Buna karşılık, Yunanistan ile Türkiye arasındaki gerilimi arttırarak Türkiye'nin NATO'ya girişini tehlikeye atmak istemeyen DP hükümeti yatıştırıcı bir tutum takındı.

Kıbrıs sorununa genel bakış ve Türk basını ile öğrencilerin tepkisi için, bkz. Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, c. 2 (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985), s. 78-91; özellikle Türkçü grubun olaya gösterdiği ilgi için, ayrıca bkz. Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar: 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Gelişmeler* (çev. Erdinç Baykal, Ankara: Turhan Kitabevi, 1978), s. 286.

88 Derneğin kapatılması 1950'lerin başında sağ ve sol gruplar arasındaki siyasal bir çatışmanın sonucuydu. Çok sayıda aydın ile başta *Akşam*'dan Ahmet Emin Yalman olmak üzere Türk basınının kimi temsilcileri, Nazım Hikmet'in affı için bir kampanya düzenlemişlerdi. Daha sonra Türk Milliyetçiler Derneği çatısı altında birleşen çeşitli Türkçü çevrelerin tümü kampanyaya karşı çıkıp dernek şubeleri aracılığıyla karşı bir kampanya örgütlemeye çalıştılar. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra başa geçen DP hükümetine seslenerek hayal kırıklığına uğradıklarını belirttiler; hükümetin derhal "harekete geçerek" "komünistler"in yürüttüğü Nazım kampanyasını durdurmasını istediler. DP de anti-komünizmin ateşli bir savunucusu olduğu halde, Menderes (Ocak 1953'te Antep'te yaptığı bir konuşmada) "aşırı milliyetçilerin siyasi reaksiyonunu" eleştirdi, derneğin etkinliklerinden ve yayınlarından rahatsız olduğunu, bu tür bağımsız eylemlerin halk arasında ikilik yarattığını belirtti. Dernek zaten kısa bir süre önce Kasım 1952'de meydana gelen bir olay nedeniyle say-

Bu arada, Atsız'ın liderliğinde, Atsız'ın en yakın çevresini oluşturan Türkçülerden İsmet Rasin Tümtürk, Necdet Sançar, Hikmet Tanyu ve Zeki Sofuoğlu'nun katılımıyla Türkçüler **Yardımlaşma Derneği** adında bir yardımlaşma derneği kuruldu (1950). Bu derneğin üyeleri arasında, sonradan Türk Milliyetçiler Derneği adını alan Milliyetçiler Federasyonu'nun 1950 yılında başkanlığını yapan Bekir Berk de vardı. Türkçüler Yardımlaşma Derneği, 1960 yılına, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra diğer örgütlerle birlikte kapatılana, kadar varlığını sürdürdü. Bununla birlikte, derneğin faaliyet alanı sınırlıydı; bir mali yardım örgütü olmaktan öteye geçmedi. En önemli katkısı, Mayıs 1944 tutuklamalarını, işkence günlerini ve sonraki duruşmaları ele alan, İsmet İnönü'yü, Hasan Âli Yücel'i ve genel olarak CHP'yi şiddetle eleştiren bir yazı dizisine yer veren haftalık *Orkun* dergisinin (Ekim 1950-Ocak 1952) yayımlanmasıydı. Nihal Atsız ve grubu, Atsız'ın bir kaç kez konferans verdiği ve karşılığında lise öğrencileri için özel derslerin düzenlenmesi konusunda yardımlarını istediği Türk Milliyet-

çinliğini yitirmişti. Derneğe üye olduğu bilinen aşırı milliyetçi bir kişi Malatya'da Ahmet Emin Yalman'a suikast düzenlemişti. Ahmet Emin Yalman o sırada hâlâ DP taraftarı sayılıyordu ve canına kast edilmesi hükümetin şiddetli tepkisiyle karşılaştu.

Derneğin Ankara'daki genel merkezi ile İstanbul şubesi Türk kamuoyuna seslenen özel broşürler çıkararak Yalman'a suikast girişimiyle ilgili iddiaları, "1944'te Türk milliyetçilerini feci işkencelere mahkûm eden daimi komplo"nun devamı olarak nitelendirdiler. Bkz. Türk Milliyetçiler Derneği Umumi Merkezi (Ankara), *Türk Milletine Beyanname* (Ankara: Güven Basımevi, 1952) ve Türk Milliyetçiler Derneği İstanbul Şubesi Beyannamesi, *Son Hadiseler ve Biz* (İstanbul: 9 Ocak 1953). Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasıyla ilgili sonradan yapılan üç değerlendirme için, bkz. Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 258-264, 285-292; Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, s. 93-97; ve Fethi Tevetoglu, "Bindokuzyüzkırkdörtlüler", *Yeni Orkun*, sayı 7, Eylül 1988.

Dernek kapatılınca İstanbul'daki milliyetçiler 1954'de yeni bir dernek kurdular: Milliyetçiler Derneği. Bu derneğin başkanları arasında Said Bilgiç ile sonradan Türkiye liderliğindeki MHP'ye kaılan ve ANAP hükümetinde devlet bakanlığı yapan Dr. Ercüment Konukman da vardı. Milliyetçiler Derneği'nin kuruluş öyküsü için, bkz. İlhan Darendelioglu, *y.a.g.e.*, s. 312-316. Darendelioglu'na göre, Ercüment Konukman bir süre sonra dernekten ayrılıp arkadaşlarıyla birlikte Türkiye Milliyetçiler Cemiyeti adlı bir başka "milliyetçi" dernek oluşturmuştur. Bkz. *a.g.e.*, s. 316.

çiler Derneği ile de işbirliği yaptı.⁸⁹

1950'lerde kimi Türkçüler de "komünizmle savaşmak amacıyla" özel bir örgütün kurulmasına giriştiler. Zonguldak Lisesi'ne öğretmen olarak atanmış olan Necdet Sançar ve Ziya Özkaynak adlı Türkçü arkadaşı (Sançar edebiyat, Özkaynak tarih öğretmeni idi), 1950 yılında Zonguldak'ta **Komünizmle Mücadele Derneği**'ni kurdular. Bu dernek faaliyetine son verdikten sonra ikinci bir komünizmle mücadele derneği Altan Deliorman ve İlhan Darendelioğlu'nun da kurucu üye olarak katılımıyla 1956 yılında İstanbul'da kuruldu; bu örgütün en yaygın faaliyeti, zaman zaman Peyami Safa ve Zeki Velidi Togan gibi tanınmış kişiler tarafından verilen konferanslar düzenlemektir.⁹⁰

Bununla birlikte DP yönetimi Türkçüler açısından hayal kırıklığı oldu. Demokrasiye geçiş sırasında "özgürlükçü olan muhalefet grubu"nun, "iktidara gelince otokratik olduğu" ortaya çıktı.⁹¹ Tek partili rejim sona ermişti, ancak, CHP'nin tek-

89 Türkçüler Yardımlaşma Derneği'nin kurucuları Nihal Atsız, İsmet Rasin Tümtürk ve Bekir Berk'tir. Derneğin tüzüğü için, bkz. *Orkun*, sayı 2, 13 Ekim 1950, s. 2, 6.

İrkçılık-Turancılık davasına ilişkin dizi *Orkun*'da "1944 Davasından Hatıralar" ve "1944-1945 İrkçılık-Turancılık davası" başlığıyla 6 Ekim 1950 tarihli 1. sayı ve sonra neredeyse kesintisiz olarak, 20 Ekim 1950- 30 Kasım 1951 tarihleri arasında 3.-61. sayılarda çıkmıştır.

Türkçüler Yardımlaşma Derneği konusunda toplu bilgi için, bkz. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 271-272 ve Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, s. 83-85 ve 137-138.

90 Komünizmle Mücadele Derneği konusunda genel bilgi için, bkz. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 249-251, 317-321. Zonguldak'taki ilk derneğin yayınları arasında Necdet Sançar'ın bir broşürü de vardır: *Kızıl Cennet Masalı* (Zonguldak: Birgün Matbaası, 1950). 1960'larda İzmir'de kurulan ikinci dernek çok daha geniş bir çevreyi etkilemiş, hatta başlangıçta Cemal Gürsel de dernekle ilişkiye girmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 398-405.

91 Bkz. İlkey Sunar and Sabri Sayarı, "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and L. Whitehead (eds.), *Transition from Authoritarian Rule: Experiences in Southern Europe and Latin America* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1986) içinde, s. 172. (Osmanlı devletinin son evresinden beri dögüsel olarak gözlenen) bir liberalleşme döneminden sonra otoriter yönetime geri dönüş konusundaki yorum ilkin Dankwart A. Rustow tarafından dile getirilmiştir: "The Development of Parties in Turkey", J. La Palombara and Myron Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development* (Princeton: Princeton University Press, 1966) içinde, s. 107-133.

parti yönetimini anımsatan belli uygulamalar devam ediyordu. Geçiş süreci sırasında meydana gelen siyasal seçkinler arası çatışmaya paralel olarak, toplumsal düzeyde de “uzlaşma çatışmanın önüne geçemedi”. İktidarın barışçıl biçimde devredilmesi paradoksal bir biçimde demokrasinin kalıcılığı üzerinde olumsuz etkide bulundu ve çok partili siyaset içinde otoriter bir iktidar yapısı hakim oldu.⁹² Aynı sırada, DP yönetimi de, “aşırı sağ ve solu” bastırmaya karar vermiş, bu kararın belirtileri de ilkin bazı solcu gruplara karşı ceza davalarının açılmasıyla ve ardından Türkçü örgütlere karşı hoşgörüsüz yaklaşımla kendini göstermişti.⁹³

Türkçülerin başlangıçtaki anlayışına göre, DP'nin 1950'ye gelinceye kadar CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefet, Anadolu insanı için duyulan halkçı kaygılara olduğu kadar “milliyetçi” ilkelere de dayanıyordu. Türkçüler, DP'nin eğitim ve kültür politikaları ile sosyal politikalarının Türkçü ilkeleri yansıtacağı beklentisi içindeydiler. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin Türkçülük sempatizanı olduğu biliniyordu; Said Bilgiç'in yanı sıra Remzi Oğuz Arık, Tahsin Tola ve Samet Ağaoğlu gibi DP milletvekilleri Türkçü derneklere üyeydiler. Türkçüleri hayal kırıklığına uğratan ilk olay, Atsız'ın Tevfik İleri'nin bakanlığı döneminde Haydarpasa Lisesi'ndeki öğretmenlik görevinden alınması ve 1952 yılında sıradan bir memur olarak Süleymaniye Kütüphanesi'ne atanması oldu. Atsız, aslında eskiden beri savunduğu görüşünü Ankara'da Türk Milliyetçiler Derneği'nde verdiği bir konferansta tekrarlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulmuş özgün bir devlet olmadığını, yüzyıllardır değişik rejimler ve hanedanlar altında varlığını sürdürmüş olan “tek Türk devleti”nin son şekli olduğunu öne

92 Türkiye'de demokrasiye geçiş biçiminin önemi konusunda, bkz. İlkey Sunar and Sabri Sayarı, “Turkish Democracy: Changing and Persistent Problems, and Prospects” (Bildiri, ECPR Workshop on “Late Democratization in Southern Europe”, Aarhus, Denmark, 1982).

93 DP yönetiminin 1950'lerin başlarında “aşırı sağ ve sol”a karşı tutumu için, bkz. Nihal Kara, “Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararı, 1945” (Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982), s. 400.

sürünce Türk basını tarafından şiddetle eleştirilmişti.⁹⁴

Bunu, 1953 yılında Türk Milliyetçiler Derneği'nin seksenden fazla şubesiyle birlikte kapatılmasının ardından Said Bilgiç ve Tahsin Tola'nın Demokrat Parti'den ihraç edilmesi izledi. Savcının ve Parti'nin iddialarına karşılık Said Bilgiç, derneği ve derneğin benimsediği "milliyetçilik" ilkesini savundu. Derneğin tüzüğünde belirtildiği gibi milleti kültür, vatan ve ortak ülkünün yanı sıra, ırk unsuru ile özdeşleştirmelerinin ırkçı bir yaklaşım olmadığını ileri sürdü. Soy birliği anlamında ırkı tarihsel ve toplumsal köken olarak tanımlamak, sadece, milletin bir bütün olarak tarihsel-ırksal özellikleriyle belirlendiğini ortaya koymak anlamına geliyordu ve bu, ırk ayrımcılığına dayanan bir tanımlama olarak yorumlanamazdı. Ne var ki, bu savunma Said Bilgiç'i kurtarmaya yetmedi. Türkçü çevreler "üvey evlat" muamelesi gördükleri için kızgınlık duydular ve DP yönetiminin özellikle 1960 yılına kadar süren son yedi yılını Türkçü faaliyetlerin zorunlu olarak "kış uykusuna yattığı" bir dönem saydılar.⁹⁵

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve Alparslan Türkeş'in darbedeki rolü sevinçle karşılanmış ve Türkçü beklentileri canlandırmıştı. Ancak Türkçüler için 27 Mayıs da hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Cunta içindeki çekişme, Türkeş'in ve arkadaşlarının, yani "Ondörtler Grubu"nun, bir süre politika sahnesinden uzaklaştırılması sonucunu doğurdu. Türkeş ve yandaşları

94 Olaya ilişkin farklı anlatımlar vardır. Deliorman, konuşmanın Milliyetçiler Derneği'nde yapıldığını söylerken (*Tanıdığım Atsız*, s. 51-55), Sertkaya konferansın Ankara Atatürk Lisesi'nde verildiğini yazar. ("Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri", s. XIV).

95 Milliyetçiler Derneği tüzüğünün ilgili maddeleri ve Said Bilgiç'in savunması için, sırasıyla bkz. Türk Milliyetçiler Derneği Umumi Merkezi, *Türk Milletine Beyanname* (Ankara: 1952) ve İlhan Darendelioğlu, *y.a.g.e.*, s. 277-279 ve 289.

Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasından sonra, Eğitim Bakanı Tevfik İleri ile Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu, kararı protesto etmek üzere hükümetten istifa ettiler (6 Nisan 1953). Bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), s. 107-108.

Nihal Atsız'ın Haydarpaşa Lisesi'ndeki eski öğrencilerinden Altan Deliorman da kitabında derneğin kapatılmasıyla duydukları öfkeyi anlatır. Bkz. *Tanıdığım Atsız*, s. 19-121.

yurt dışında çeşitli elçiliklere tayin edildiler. Türkçülere göre, 1961 anayasası “milliyetçilik” ilkesinden sapmıştı.⁹⁶ Bununla birlikte, 1960’ların çoğulcu ortamı, Türkçülerin yeniden örgütlenmesi için uygun bir zemin sağladı.⁹⁷

Eylül 1962’de Nihal Atsız’ın önderlik ettiği ikinci Türkçü örgüt kuruldu. Türkçüler Derneği adındaki bu örgütün kurucuları arasında, hem İsmet Rasin Tümtürk, Muzaffer Eriş ve İlhan Darendelioğlu gibi “İrkçilik-Turancılık” davasında yargılanmış olanlar, hem de Altan Deliorman, Erk Yurtsever ve Mustafa Kafalı gibi yeni üyeler vardı.

Dernek Türkiye Milliyetçiler Birliği olarak yeni bir adla ve Necdet Sançar önderliğinde 1964 yılında İstanbul’dan Ankara’ya taşındı. Türkiye Milliyetçiler Birliği’yle işbirliği içinde olan diğer önemli isimler de, yine hem 1940’ların temsilcileri olan Hikmet Tanyu ve Zeki Sofuoğlu, hem de Türkçü harekete sonradan katılan Haluk Karamağralı gibi kişilerdi. Dernek Ankara’ya taşındıktan sonra faaliyetlerini yoğunlaştırdı ve Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde şubeler açtı. Bu arada Atsız İstanbul’da 1975 yılına kadar varlığını sürdüren *Ötüken* adlı dergisini yayımlamaya başladı.⁹⁸

Türkçülerin 1940’ların sonlarından beri devam eden örgüt-

96 Bu değerlendirmenin temel nedeni, 1961 anayasasında önceki anayasadan farklı olarak devletin nitelikleri sayılırken “milliyetçi” terimine yer verilmemiş olmasıydı. “Milliyetçi” yerine “milli” devlet tanımının kabul edilmesiyle, devletin varlık nedeni olarak ideolojik bir amaç vurgulanmamış, devletin siyasal-ulusal bir varlık olduğu dile getirilmiştir. Buna karşılık, Darendelioğlu, “milliyetçi” yerine “sosyal” devlet tanımının tercih edildiği sonucuna (temelsiz olarak) varmış, bu tercihi de anayasayı hazırlayan profesörler grubunun “sosyalist” (!) eğilimlerine bağlamıştır. Bkz. Darendelioğlu, *Türkiye’de Milliyetçi Hareketler*, s. 328-330.

97 1961 anayasasında öngörülen çoğulculuğun kapsamı için, bkz. Kemal Karpat, “Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980”, Heper and Evin, *State, Democracy, and Military: Turkey in the 1980s* (Berlin: Walter de Gruyter) içinde, s. 142-143.

98 Her iki örgüte ilişkin genel bilgi için, bkz. Darendelioğlu, *y.a.g.e.*, s. 395-397; ayrıntılı bilgi için, Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, s. 307-336. Ankara “ocağı”nın çıkardığı önemli yayınlardan birisi için, bkz. 3 Mayıs *Türkçüler Günü Antolojisi* (Ankara: Türkiye Milliyetçiler Birliği Ankara Ocağı Yayını, 1967). *Ötüken* Orhun vadisi çevresinde, Türk egemenliğini simgeleyen “kutsal” bir yerin ef-sanevi adıdır. İnaniş’a göre, *Ötüken* yabancıların eline geçerse Türk devleti yıkılırdı. Bkz. Kafesoglu, *Eski Türk Dini*, s. 45 ve not 67.

sel faaliyetleri 1960'lı yıllarda kalıcı ve daha etkili örgütlerin kurulmasıyla zirveye ulaştı. Bunlardan biri olan Aydınlar Ocağı, günümüze kadar varlığını sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda 1980'lerin Türk-İslam Sentezi denen özgül milliyetçi ideolojisinin önemli bir propaganda kaynağı haline gelmiştir. Aydınlar Ocağı değişik dallara (özellikle Türk tarihi, Türk edebiyatı ve sanat tarihi dallarına) mensup geniş bir akademisyen ve meslek adamları grubundan oluşan bir dernektir ve Aydınlar Ocağı'nın faal üyelerinden Dr. Süleyman Yalçın'ın da aralarında bulunduğu kurucular tarafından Aydınlar Kulübü adı altında aslında daha 1962'de kurulmuştur.

Söz konusu "ocak", kalıcı ismini 1969 yılında almış ve Türk toplumu içinde daha yaygın bir üne kavuşmuştur. Elli kişilik bir listeden seçilmiş olan aşağıdaki isimler, bu isimlere daha birçok kimsenin katılmasına ve bu tür örgütlerin kurulmasına yol açan 1960'ların özgül siyasal ortamını da unutmamak kaydıyla, Aydınlar Ocağı'nın düşünsel köklerinin tek-parti döneminin Türkçü akımına kadar uzandığını gösteriyor: Ziyaeddin Fındıkoğlu, Nihad Sami Banarlı, Said Bilgiç, Fethi Gemuhluoğlu, Muharrem Ergin, Faruk Timurtaş, Mustafa Kafalı, Erk Yurtsever ve Altan Deliorman.⁹⁹

Aydınlar Ocağı ile Türkiye Milliyetçiler Birliği'nin, 1960'lı yıllarda varlıklarını iki ayrı örgüt olarak sürdürdükleri halde, her iki örgüte de üye olan önemli sayıda ortak üyeleri vardı; üstelik her ikisi de "Türk milliyetçiliği" ve "Türkçülük" konusunda benzer görüşleri dile getiriyorlardı. Türkçüler Derneği'nin kuruluşu sırasında Atsız tarafından yazılmış olan birkaç cümle ile 1969 yılında Aydınlar Ocağı'nın yeniden örgütlenişi münasebetiyle düzenlenen özel bir seminerde (Milliyetçiler İlmi Semineri'nde) konuşan Prof. İbrahim Kafesoğlu'nun bir kaç cümlesi yan yana koyulduğunda, ikisinde de kaynakların ve tepkilerin ortak olduğu görülür:

Ülküler, millet fertlerini birbirine bağlayan tutkaldır...Tanzimat hareketi bu ruhun baltalanmasının başlangıcı oldu

99 Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 375-378.

ve...milli şuur ve akılla idare edilmeyen Batılılık davranışları milli ruhu da, milli ülküyü de yok etti.

...Türkçülük, bugün Türklerin hayatında büyük rol oynayan demokrasi, cumhuriyet, liberalizm, sosyal adalet ve başkaları gibi hepsi dışarıdan gelmiş fikirler arasında yerli malı olan tek düşünce ve tek prensiptir. (Niha1 Atsız)¹⁰⁰

“Türkçülük” hareketi memleketimizde milli duyguyu sistemeleştirme devresi idi...yalnız hamasi planda kalmış ve sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta aksiyon kabiliyetini henüz ortaya koyacak bir olgunluğa ulaşmamış durumdaki Türk milliyetçiliği...diğer taraftan derecesi artan bir şiddetle gayri milli cereyanların taarruzuna uğramıştır...

...Idari, siyasi, iktisadi, hukuki, dini, ahlaki meselelerinde milli tarih gerçeklerine, milli bünyenin karakterine aykırı propaganda ve davranışlardan bezginlik duyan millete...hiç şüphesiz, türedi ideolojiler...değil, binlerce yıldan beri bizzat kendi şahsiyetinde temsil ettiği şuurlu, insani ve vatanperverane milliyetçilik istikamet verecektir. (İbrahim Kafesoglu)¹⁰¹

Aydınlar Ocağı gibi ayrı bir örgüt kurmanın nedenlerinden biri, yukarıda alıntı yapılan satırlarda açıkça belirtildiği gibi Atsız'ın “Türkçü” derneğinden daha geniş bir katılımcı çevre-

100 Atsız'ın cümleleri Türkçüler Derneği'nin kuruluş nedenlerini açıklamak üzere hazırladığı yazısından alınmıştır. Yazı Milli Yol dergisinde çıkmıştır. Milli Yol, 1962'de İsmet Tümtürk'ün yönetiminde yayımlanan haftalık bir dergiydi. Alparslan Türkeş'in çeşitli yazıları ve Yeni Delhi'den gönderdiği kimi mektupları da dergide yayımlanmıştı. Bkz. Deliorman, *Tamıdığım Atsız*, s. 324-327, 249-254.

101 Bu paragraflar, tarih profesörü İbrahim Kafesoglu'nun 10-11 Mayıs 1969'da “milliyetçiler” arasında düzenlenen “bilimsel” bir semineri açış konuşmasından alınmıştır. Seminer birkaç ay sonra toplanması planlanan ikinci Milliyetçiler Kongresi'ne (birinci kongre iki yıl önce 1967'de yapılmıştı) hazırlık amacıyla düzenlenmişti. Semineri hazırlama komitesinin başkanlığını yapan İbrahim Kafesoglu gibi, seminere katılanların çoğu aynı zamanda Aydınlar Ocağı'nın kurucularıydılar. Alıntı ve katılımcılar listesi için, bkz. Milliyetçiler İlmî Semineri, *Milliyetçi Türkiye'ye Doğru* (İstanbul: Garanti Matbaası, 1969), s. 19-22 ve 9-11. Kafesoglu, ayrıca, kendisini “Türk milliyetçileri”nin önde gelen bir sözcüsü konumuna yükselten *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966) adlı kitabın yazarıydı.

sine ulaşmak ve Türk milliyetçiliğinin fikri temellerini güçlendirmek için tartışma alanlarını genişletmekti. Atsız önderliğindeki Türkçü akım, duygusal tepkilerle sınırlanmış ve “kahramanlık” duyarlılığını aşamamıştı. Atsız’ın izleyicilerinden biri tarafından da kabul edildiği gibi, örneğin, yıllar geçtikçe daha karmaşık hale gelen ve üzerinde daha çok kafa yorulan ekonomik sorunlar Atsız tarafından hiç önemsenmemişti. Türkçülüğe yaklaşımı öyle idealist bir idrakten kaynaklanıyordu ki, Atsız, toplumun toplumsal değişim ve ekonomik gelişmenin yarattığı çalkantıyı altedeabilmesi için yeterli tek çarenin Türkçülük ülküsünü içselleştirmek olduğuna kanıydı. Ona göre bir toplumu bölünmekten kurtaran unsur, “milli ülkü”nün varlığıydı. Atsız için, Türkçülük, aynı zamanda, “ebedi” bir hedef, ekonominin günlük gerçeklerinin üzerinde duran, zaman ve mekânın ötesinde “değişmez” bir soyutlamaydı.¹⁰²

Atsız’ın ırkçı ve paganist Türkçülük çizgisi, 1950’lerin başında genç bir grup tarafından yeniden yayımlanmaya başlayan *Tanrıdağ*’ın başlığında da belirtildiği gibi, dindarlığı ve İslami gelenekleri ulusal mirasın önemli bir bileşeni olarak kabul etmeye eğilimli başka bir tür milliyetçilik tarafından aşılmıştı:

Tanrıdağı kadar Türk; Hıradağı kadar Müslüman.

Birincisi pagan gelenekleri, ikincisi ise Muhammed’e peygamberliğin müjdelanmesini anıştıran iki dağ adı, İslami geçmiş ve İslamiyet öncesi Orta Asya kökenli Türk etnik tarihinin mirasını eşit ağırlıkta vurgulamak amacıyla yan yana geti-

102 Bkz. Nihal Atsız, “Milli Şuur Uyanıklığı”, *Kızıllema*, sayı 10, 2 Ocak 1948. Atsız, bu yazısında, “milli şuur”u benimsemenin, rüşvet, yolsuzluk, tembellik, kayırmacılık, cehalet gibi, toplumsal yaşamın neredeyse bütün “kötülükler”inin devası sayar. Atsız’ın *Ötügen* dergisinin 97. sayısında çıkan “Milli Değerler ve Milli Ruh” yazısı, idealist toplum anlayışının yıllar sonra da değişmediğini gösterir. Idealist toplum anlayışının en iyi örneklerinden birisi, Türkçüler Derneği’nin kuruluşu dolayısıyla hazırlayıp *Milli Yol* dergisinde yayımladığı yazıdır. “Milli ülkü”yü toplumsal düzenin güvencesi olarak tanımlaması ve ekonomik konularda cahil olduğuna ilişkin eleştiriler için, bkz. Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, s. 325 ve 339.

rılmıştı.¹⁰³ Toplumsal anlamda birleştirici bir güç olarak dinin taşıdığı önem ve ahlâk kaynağı olarak gördüğü işlev 1950'ler ve 1960'lar boyunca yeniden çıkarılan -eski Türk Ocakları'yla özdeşleşmiş- *Türk Yurdu* dergisinin de öncelikli konuları arasındaydı.¹⁰⁴

Öte yandan, Atsız'ın *Ötüken* dergisinde savunmayı sürdürdüğü özellikle ırkçı/Türkçü çizgi,¹⁰⁵ aynı şekilde 1960'larda kurul-

103 *Tanrıdag*, Şadi Pehlivanoglu başkanlığındaki Türk Gençlik Teşkilatı tarafından İstanbul'da yeniden çıkarıldı. Bu "siyasi Türkçü" aylık derginin 5 Kasım 1950 tarihli 1. sayısı Rıza Nur'a ithaf edilmişti. Arif Nihat Asya, Osman Yüksel Serdengeçti, Fethi Tevetoglu ile Mustafa Müftüoglu derginin yazarları arasındaydı.

104 Türk Ocakları 1949 yılında İstanbul'da Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başkanlığında yeniden kuruldu. Tanrıöver 1931'de kapatılan Türk Ocakları'nın da başkanıydı. Yeni Türk Ocakları'nın kuruluşuna katılan bir başka eski üye Hasan Ferit Cansever'di. Derneğin merkezi 1952'de Ankara'daki eski binasına taşındı. 1954'te *Türk Yurdu* dergisi yeniden çıkarılmaya başlandı. Dergiyi Haziran 1957'ye kadar Hamdullah Suphi yönetti. 1959-1961 arasında derginin başyazarlığını, tek parti döneminin sonlarında Türkçü çevrede yer aldığı bilinen ve DTCF'de felsefe profesörü olan Osman Turan yaptı. 1961-1966 arasında dergiyi zaman zaman Hamdullah Suphi yönetti. Onun ölümünden (1966) sonra bu görevi bir süre Ziyaeddin Fındıkoğlu üstlendi. 1970'te yayınına ara veren *Türk Yurdu* 1987'de yeniden çıkmaya başladı. Derginin yayın yaşamı konusunda genel bilgi için, bkz. Fethi Tevetoglu, "Türkçü Dergiler", *Türk Kültürü*, sayı 300, 301, 303, Nisan, Mayıs ve Temmuz 1988.

1949 yılında yaptığı açık konuşmasında Hamdullah Suphi, "din bir milletin en eski ve en devamlı müessesesidir" dedikten sonra Türkiye'de Farsça ve Arapça sözcüklerin aulmasıyla dilin özleştirilmesinin milletin kültür hazinesinin inkârı anlamına geldiğini belirtti. Bkz. *Tasvir*, 11 Mayıs 1949. Anılan konuşmaya ilişkin daha geniş bilgi için, bkz. Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları* (İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968), s. 61-69.

1960'lı yıllarda *Türk Yurdu*'na katkıda bulunanlar arasında Nurettin Topçu'nun adı öne çıkar. Topçu, Remzi Oğuz Arık'ın önderlik ettiği "Anadolucu" görüşün önemli bir temsilcisiydi. 1950'lerin başlarında hem Türk Milliyetçiler Derneği'ne, hem de onun yerine kurulan Milliyetçiler Derneği'ne üye oldu. Irkçılık karşıtı Türkçülüğü git gide daha vurgulu hale geldi ve yıllar geçtikçe daha mistik/dinsel bir yaklaşımı benimsedi. Irkçı Türkçülüğe karşı çıkışı nedeniyle, Atsız'ın eleştirisine uğradı. Örneğin, bkz. Atsız, "Bir Felsefe Öğretmeninin Yanlışları", *Orkun*, sayı 23, 1964. *Türk Yurdu* dergisinin Nisan 1960 tarihli 283. sayısında Necdet Sançar'ın "Türk Milliyetçiliğinde Devreler" adlı yazısıyla Nurettin Topçu'nun "Manevi Kalkınma" başlıklı yazısı art arda basılarak ilginç bir karşıtlık oluşturulmuştur. (s. 19-20 ve 21-22). Topçu'nun yazıları ölümünden sonra *Milliyetçiliğimizizin Esasları* (İstanbul: Derghâh Yayınları, 1978) adlı kitapta bir araya getirilmiştir.

105 Atsız'ın *Ötüken*'in çeşitli sayılarında çıkan şu yazıları yıllardır değişmeyen Türkçü yaklaşımının içeriği konusunda bir fikir vermeye yeter: "Kıbrıs'tan

muş olan Türkeş'in radikal milliyetçi partisi MHP'nin önemli ideolojik unsurlarından biri haline gelmişti. Örgütsel açıdan parti, ilkin Atsız önderliğinde 1962 yılında İstanbul'da kurulan ve daha sonra Ankara'da 1964 yılında Necdet Sançar tarafından yeniden örgütlenen özgül Türkçü dernekler olan Türkçüler Derneği ve Türkiye Milliyetçiler Birliği'nin yönetimini ele almıştı. Bozkurt partinin amblemi oldu ve partinin genç militan gruplarına da bozkurtlar denmeye başlandı. Genellikle ülkücü adı verilen partiye bağlı gençler çeşitli "ülkü" birlikleri ve ocakları halinde örgütlendiler. Bilindiği gibi ülkücü örgütler, "komünizm"le ve Türkiye'deki çeşitli sol gruplarla mücadelede "devlete yardımcı olma" rolünü gitgide daha fazla üstlendiler.¹⁰⁶

Türkçü öğrencilerle çeşitli sol gruplar arasındaki çatışma ilk kez 1970'li yıllarda ortaya çıkmış değildi; daha önce de değindiğimiz gibi özellikle Ankara'nın öğrenci gençliği arasında 1940'larda da benzer bir bölünme meydana gelmişti. Bununla birlikte, 1970'lerde iki grup arasındaki çatışma tamamen değişik bir siyasal ortamda cereyan etmekteydi. Türkiye'deki parti politikaları 1969'dan başlayarak önemli değişimler geçiriyordu: Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, parti ideolojisini "ortanın solu" olarak yeniden tanımlamak suretiyle kentlerin ve köylerin gelir seviyesi düşük gruplarına seslenerek geleneksel

sonra Kerkük", sayı 19, 1965; "Kürtler ve Komünistler", sayı 28, 1966; "Turancıyız! Ne olacak?", sayı 30, 1966; "Turancılık romantik bir hayal değildir", sayı 51, 1968; "Bozkurt Korkusu", sayı 98, 1972; "Türk budun, Okün!", sayı 138, 1975.

1966 yılında bir grup radikal öğrenci tarafından yayımlanan bir broşür, "Turan" ülküsünün gençler arasında yaşamaya devam ettiğini gösterdi. Kapak sayfasındaki resimde, hilâlin içindeki bozkurt, Altay dağlarından Tuna kıyısına yürüyen savaşçıların yürüyüşünü seyrediyor. Orhun yazıtlarından eski Göktürk harfleriyle bir alıntı da göze çarpar. Bkz. Genç Devrimciler Derneği, *Altaylardan Tunaya* (İstanbul: 1966). Broşürde, kendilerini harekete geçiren gücün kızılleşme ülküsü olduğu belirtildikten sonra herkese Türk düşmanlarına karşı savaşmak üzere bu ülkünün bayrağı altında birleşme çağrısında bulunulur ve Türkçü koldaşlar Tanrı Türkü Korusun! sözleriyle selamlanır.

- 106 1963'te Hindistan'dan Türkiye'ye döndükten sonra Türkeş'in yürüttüğü siyasal mücadele, özellikle 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi başkanlığına seçildikten sonra partinin 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüştürülmesi ve 1960'ların ilk yarısında Türkçü örgütlerle kurduğu ilişkiler için, bkz. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, s. 292-309.

tabanını değiştirme girişiminde bulunmuştu; sağ-sol yelpaze-sinde ise gittikçe artan bir “ideolojikleşme ve radikalleşme” gözleniyordu.¹⁰⁷ “İdeolojik kutuplaşma”, 1973 seçimlerinden sonra değişim geçiren Türk parti sisteminin bir özelliği haline geldi. İdeolojik kutuplara verilen destek görece zayıf olduğu halde, ortanın sağının sürekli “parçalanması” ve MHP’nin “sistem karşıtı” tavrı istikrarsızlığı arttırdı.¹⁰⁸

MHP’ye bağlı radikal sağcı (faşist) grupların şiddetle karşı olduğu (Türkiye İşçi Partisi tarafından desteklenen çeşitli siyasal örgütlerin temsil ettiği Sovyet yanlısı Marksist çizgi de dahil) birçok sol fraksiyonun parlamento dışında bulunması nedeniyle, ideolojik kutuplaşma parlamento dışında daha keskin biçime bürünüyordu.¹⁰⁹ Türkçü akımın otuz, kırk yıl boyunca savunduğu anti-komünist (ve anti-Sovyet) platform, sokaklarda meydana gelen şiddetli çatışmalarla da kendisini gösteren sağ ve sol arasındaki ideolojik kutuplaşmanın bir parçası haline geldi. Ayrıca, partinin örgütsel gücünün artması ve 1975 ve 1977 yıllarında kurulan Milliyetçi Cephe hükümetlerinin oluşturduğu sağ koalisyonlarla elde edilen siyasal iktidar

107 Türkiye’deki parti sisteminde 1969’dan sonra meydana gelen değişiklikler ile artan ideolojikleşme ve radikalleşme konusunda, bkz. Üstün Ergüder, “Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey”, *Bogaziçi Üniversitesi Dergisi*, sayı 8-9, 1980-1981, s. 45-81. Aslında 1970’ler, mevcut toplumsal öbeklerin parçalanması nedeniyle parti destek örüntülerinde değişim açısından da “kritik” yıllar olarak görülüyordu. Ergüder’in (a.g.e.) ve Özbudun’un (*Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton: Princeton University Press, 1976, s. 129-209) görgöl araştırmaları bu eğilimi ortaya koyuyordu. Özbudun 1973 yılındaki “kritik yeniden saşlaşma”nın ardında sınıf temelli bir toplumsal öbikleşme görürken, Ergüder’in özömlemesinde kuşak değişimi ve CHP’nin bir mezhebin etnik oyuyla başarı kazanması gibi etkenler de dikkate alınır.

108 Türkiye’deki parti sisteminin parçalanıp kutuplaşması temelinde “başat-partili” sistemden, “ılımlı çoğulcu” ile “kutuplaşmış çoğulcu” özellikleri birleştiren (bunlar, Sartori’nin *Parties and Party Systems*’de önerdiği kategorilerdir) melez bir sisteme evrilme konusunda, bkz. Üstün Ergüder and Richard I. Hofferbert, “1983 Elections in Turkey: Continuity or Change in Voting Patterns”, Metin Heper and Ahmet Evin, y.a.g.e., s. 84-94.

109 1970’lerin başında Türkiye’de solda yer alan çeşitli gruplar için, bkz. Landau, *Türkiye’de Aşır Akımlar*, s. 43-65 ile Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar* (Ankara: Akis Yayınları, 1971), s. 156-162.

sayesinde, Türkçü gruplar, Milli Eğitim Bakanlığı'nda ve Devlet Öğretmen Okulları sisteminde kilit makamlara sızma fırsatı buldular ve böylece ideolojilerini devlet kanalıyla daha sistematik olarak yayabildiler.¹¹⁰

Atsız ile Türkeş aynı ideolojik kaynaklardan beslendikleri halde, Atsız "politika"ya ve özellikle partilere karşı güvensizliğiyle tanınıyordu. Atsız, Türkçülük anlayışının değişen Türkiye koşullarının gerisinde kaldığı yolunda genç taraftarlarının kendisine yönelttikleri eleştirilere rağmen, partili politikaları onaylamadı.¹¹¹ Öte yandan, Türkeş'in "hareketçi" partisi Türkçülüğü siyasallaştırmak peşindeydi. Bununla birlikte, partinin adından da anlaşılacağı gibi, hizipçi bir izlenim vermemek için "Türkçü" sıfatı yerine "milliyetçi" sıfatı tercih edilmiştir. Yoksa Türkeş yazı ve konuşmalarında Türkçülüğü ve Türk milliyetçiliğini eş anlamda kullanmıştır. Türkeş, "milliyetçi" çevreleri "sol"a karşı harekete geçirmeyi hedeflerken, partinin doktrini de, özellikle genç kuşak Türkçülerin gözünde, eski "Türkçü" yaklaşımın tat-

110 Kutuplar arasındaki şiddetli çatışma, militanların kazanılmasında "ideolojik istihdam"ın rolü, köklerini yitirmiş köy kökenli gençliğin toplumsal hareket kanalı olarak işlev gören devlet okullarının önemi konularında genel bir değerlendirme için, bkz. Şerif Mardin, "Youth and Violence in Turkey", *Archives Europeennes de Sociologie*, XIX, 1978, s. 229-254. Devlet öğretmen okulları genel müdürü (1975-1977) Ayvaz Gökdemir tarafından yazılmış bir kitapta, Türk eğitim sistemindeki "ideolojik kirlenme"nin ortadan kaldırılmasına verilen önem anlatılmaktadır: *Buhranın Kaynağında* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979). Bilindiği gibi Ayvaz Gökdemir 1990'larda Doğru Yol Partisi milletvekili olarak bağımsız Türki cumhuriyetlerle, özellikle de Azerbaycanla, kurduğu yakın ilişkilerle sivrilmıştır.

111 DP iktidara geçtikten hemen sonra *Orkun* dergisinin birinci sayısının (6 Ekim 1950) arka kapakında şu açıklamaya yer verildi: "Türkçülük partiler üstü kalmalı ve Türkçüler hiçbir partiyle alaka kurmamalıdır. Her Türkçü istediği partiye üye olabilir, ancak bu hakkını Türkçü sıfatını taşımadan sade bir fert olarak kullanabilir".

Nihal Atsız günlük politikayı küçümserken, Reha Oğuz Türkkan partinin ve partiye bağlı olarak Almanya'da bile örgütlenen yaygın gençlik örgütü Ülkü Ocakları'nın kuruluşunu övgüyle karşıladı. Sonradan yaptığı bir değerlendirmede, Türkçü, Türkeş'in "hareket"inin Atsız'ın "fikriyat"ını geride bıraktığını belirtti. Ayrıca, kendine bağlı "bozkurtçuların ve Bozkurt Güremi'nin komünizmle savaşmak ve devlete yardım etmek amacıyla ilk kez 1940'ların başlarında örgütlendiğini" öne sürdü. Bkz. Reha Oğuz Türkkan, "Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Orkun*, sayı 9, Kasım 1988.

minkâr çözümler getiremediği ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlara çözüm vaadediyordu. Türkeş'in Dokuz Işık adlı "millî" doktrininde Türk milleti hâlâ bütün Türkî grupların birlikteliği olarak tanımlanıyor, "sömürge durumundaki Türkleri" kurtarmak ve Türk Birliği hedefine ulaşmak bozkurtçu partinin ülküsü ilan ediliyordu. Lefkoşa doğumlu Türkeş'e göre Yunanistan Kıbrıs için Enosis iddiasında bulunurken ne kadar haklıysa, Türkiye de siyasal sınırlarının ötesinde kalan kardeşleri için kendi kaderlerini tayin hakkı iddiasında bulunmakta o kadar haklıdır. Son olarak, Türklerdeki başbuğ geleneğine dayalı olarak, 1930'larda yaygınlaştırılmaya başlanan, güçlü bir lider fikrinin Türkeş'in öngördüğü faşist politikanın temel bir kavramı haline geldiğini hatırlatmak isteriz.¹¹²

1930'lar ve 1940'ların Türkçü akımının 1990 öncesi yakın dönemin milliyetçi radikal Türk sağının siyasal ideolojileri tarafından ne ölçüde miras edinildiği ya da ne ölçüde değişikliğe uğrayarak farklı biçimlere büründüğü ayrı bir araştırma konusudur. Ancak şu noktayı rahatlıkla söyleyebiliriz: Tek-parti dönemindeki Türkçü akım, Türk milliyetçiliğinin daha sonra ortaya çıkan diğer türlerini besleyen bir kaynak olmuştur. Başlangıçtaki ırkçı ve/veya "Turan"cı görüşler 1950'lerden günümüze uzanan çizgide varolan parti ve yeni gruplar tarafından benimsenmiştir. Böylece Türkçülük ya Türk sağının radikal milliyetçi partisi MHP'nin doktrinine eklemlenmiş ya da ırksal köken

112 Alparslan Türkeş 1917 yılında Kıbrıs'ın Lefkoşa kentinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini orada yaptı. Eğitimine İstanbul'da askeri okullarda devam etti (1933-1939). Mayıs 1944'te tutuklandığında tegmen rütbesinde genç bir subaydı. Görüşlerini ortaya koyan kapsamlı bir kaynak için, bkz. *Millî Doktrin: Dokuz Işık* (Ankara: Emel Matbaacılık, 1980), özellikle s. 61, 62, 65-66, 77-78, 90-95, 142-156. MHP, kuruluşu ve ideolojisi konusunda genel bilgi için, bkz. Jacob M. Landau, "The Nationalist Action Party in Turkey", *Journal of Contemporary History* 17:1982, s. 587-606.

Nihal Atsız MHP'nin siyasal etkinliklerine bizzat katılmadıysa da, Necdet Sançar, MHP'nin "komünist" saydığı öğretmen derneği "TÖB-DER'e karşı mücadele" amacıyla "ülkücü" öğretmenler arasında MHP'nin organik kolu olarak örgütlenen ÜLKÜ-BİR'e üye oldu. Türkeş'in ağzından ÜLKÜ-BİR'in kurulma gerekçeleri için, bkz. *a.g.e.*, s. 224-225. Necdet Sançar'ı örgütün kurucuları arasında gösteren liste (1972) için, bkz. Darendelioglu, *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*, s. 408.

(Türk) ile dini (İslami) geleneklerin bir “sentez”i çerçevesinde bir alt akım haline gelmiştir. 12 Eylül 1980’nin yol açtığı ideolojik ve siyasal yeniden konumlanma ise MHP çizgisinin ve militan kadrolarının büyük ölçüde Türk-İslam sentezine kaymasına neden olmuştur.¹¹³ Bir başka deyişle, Osmanlı dönemindeki ilk Türkçü akımın ağırlık verdiği dini/İslami bağ, hâlâ tek parti dönemindeki Türkçü ideolojiden beslenen radikal Türk milliyetçiliğinin çeşitli grupları tarafından zamanla değişen siyasal koşullar ve yeni ideolojik arayışların kesiştiği noktada yeniden canlandırılmıştır. Kısaca ifade edersek Türkçü ülkücülük Türk-İslam ülkücülüğü içinde Türk sağının daha geniş bir kesimine hitab eder olmuş; “Turan” dan “Bozkurt” a kayan Türkçü söylem ve sembolizm “Hilâl” ile buluşmuştur. Bu buluşmanın hitap ettiği kesimler de Türkiye’nin değişen sosyo-ekonomik yapısına paralel olarak 1930 ve 1940’lara özgü akademisyen-öğretmen-öğrenci çevresinin dışına çıkarak büyük ölçüde göç alan büyük kentlerde ve Orta Anadolu taşrasında oluşan kitlesel bir tabana oturmaktadır.¹¹⁴

113 Türkiye’deki faşist hareketi 1980 askeri darbesinden sonraki gelişmelere özel ağırlık vererek irdeleyen bir çalışmada, yazarlar MHP kadrolarının geçirdiği dönüşümü açıklayarak Bozkurtçu Türkçülerin daha farklı bir ülküyü benimsediklerini, Türkçülük ülküsünün yerini Türk-İslam ülküsünün aldığını belirtirler. Bu olgu, faşist kadroların “İslamileştigini” ve Türkçü milliyetçiliklerinin Türk-İslam sentezi doğrultusunda bir yön değişikliği geçirdiğini gösterir. Bkz. Tanıl Bora ve Kemal Can, “1980’li yıllarda faşist hareket”, *Birikim*, sayı 10, Şubat 1990.

Nihal Atsız’ın 1940’ların başındaki çizgisiyle özdeşleştirilen başlangıçtaki Türkçülük yorumunu 1980’lerin sonunda temsil ettiği söylenebilecek tek grup *Yeni Orkun* dergisinin yayın kurulu ve yazarlarıdır. Dergi Nihal Atsız’ı kurucusu olarak tanıtmaktadır. Mayıs 1944 davasında yargılanan İsmet Tümtürk ve Muzaffer Eriş derginin önde gelen adlarıdır. Derginin, Türkçülüğün neredeyse hiçbir değişiklik geçirmemiş bir yorumunu savunması, bir ölçüde, yalnızca abonelere gönderilip açıkça dağıtılmamasına bağlanabilir. 1944 Mayıs’ının Türkçü grubu, tek parti döneminde savunduğu dava genç kuşaklarca ileriye götürülüp bir başka şekilde yorumlandığı halde kendi özel kimliğini korumak istemektedir.

114 12 Eylül 1980 sonrası MHP ve ülkücü hareketin geçirdiği değişimler için bkz. Tanıl Bora ve Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergah* (İstanbul: İletişim, 1991).

Sonuç

Türk ulusçuluğunun öncülü olarak kabul ettiğimiz Osmanlı Türkçülüğünün düşünsel ve ideolojik kaynakları 19.yüzyılın tarihsici yaklaşımıyla sivrilen ve etnik kökenle etnik tarih bilincini vurgulayan romantik-kültürel ulusçu akıma dayanmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa'yla birlikte Osmanlı'nın Balkan topraklarında etkisini gösteren ulusçu akım bağımsız ulusal devletlerin kurulmasını amaçlamakta ve imparatorlukları tehdit etmekteydi. Bir yönüyle Fransız Devrimi'nin yurttaşlık öğretisi ve ulusal boyuta uyarlanmış kendi kaderini tayin hakkını bayraklaştırıyor, diğer yönüyle de bu hakkı talep eden ulus Alman romantik düşüncesi doğrultusunda etnik ve tarihsel kökenlerin belirlediği organik, kültürel bir bütün olarak tanımlıyordu.

Başlangıçta ulusçuluk akımının Osmanlı yöneticileri üzerindeki etkisi dolaylıydı. Önce, Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlere karşı bütünlüğü korumak ve devleti kurtarmak için bütün Osmanlı nüfusunu kapsayacak ve devletle özdeşleşmiş siyasi bir tanım olan "Osmanlı" kimliğini ön plana çıkardılar. Bu aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed döneminde kurumsal temelleri atılmış olan millet sisteminin dinsel cemaat kimlikleri üzerinde yükselebilecek ortak siyasi bir üst kimliği benimsetme çaba-

şıydı. Balkanlar'daki çözülmenin ve toplam nüfus içinde Hıristiyan halkın ağırlığının azalması neticesinde bir dönem, yine etnik-ulusal temeli olmayan, İslam kimliği ve İslamcılık politikası gündeme geldi. Bildiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin çeşitli etnik grupları arasında ulusçuluk hareketi en son Türkler tarafından benimsendi ve arta kalan topraklarda devleti ve toplumu dönüştürmek için kullanıldı. Türk kimliği üzerine tartışma da Türk ulusçuluğunun eyleme dönüşmesi ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte devlet politikası olarak hayata geçirilmesinden önce başlamıştı. Avrupa'da Türkoloji alanındaki çalışmaları da kapsayan tarih ve kültür araştırmalarının etkisiyle 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı düşünürleri arasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Türklerin İslamiyeti kabul edişinin öncesine dayanan bir tarih bilinci ve buna bağlı bir kimlik arayışı giderek etkili olmaya başlamıştı.

Genelde kabul gören ulusçuluk kuramına göre bir ulusun inşa süreci yeni bir "hayali cemaat" kurgulamayı içerir. Daha geniş dinsel bir kolektiviteden laik-ulusal bir topluluk anlayışına geçiş, vatandaşlık bağının yanısıra belli bir vatan toprağında kök salmışlığı vurgularken aynı zamanda tarihten gelen kültürel birlik iddiasını temellendirebilmek için tarihin ve gelenegin yeniden keşfi hatta icadını gerektirmektedir.¹ Öyle ki tarih ulusçuluğun temel dayanak noktası olarak işlev görür. Ancak ulusçuların tarihe duyduğu ilgi geçmiş hakkında bilimsel kıstaslara dayanarak aydınlanmaktan çok "ulusal şan ve şeref" arayışıyla güdülenmiştir. Sonuçta ulusçular "tarihsel kökler yaratma" peşinde "etnik bağlar, folklor, atayurdu, ortak dil, adetler [ve] sözde kanbağını ... fetişleştirirler".² Türk ulusçuluk ideolojisinin şekillenışı de bir istisna olmayıp kuramın öngördüğünü doğrulamaktadır. Osmanlı Devleti'nin son döne-

1 "Hayali cemaat" kavramı ile tarihsel gelenegin icadı için sırasıyla bkz. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1991) ve Eric Hobsbawm, "Mass-producing Traditions: Europe, 1870-1914", Eric Hobsbawm and Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) içinde.

2 Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), s. 148.

minde ortaya çıkan ilk Türkçülük hareketi, Kemalist ulusçuluk ve tek parti döneminde karşılaştığımız Türkçü akım hep tarihsel köklerin keşfiyle uğraşmıştır. Aralarında vurgu ve dayanak noktaları açısından farklılıklar olmakla birlikte, üçünün de bilimsellik iddiasında su götürür yönler mevcuttur.

Ulusçuluk üzerine yapılan son dönem incelemeler ulusçuluğu anlamak isteyen okur ve öğrencileri “ulusçu söylem”e güvenmemeleri konusunda uyarmaktadır: “ulusçuluğu ulusçulardan öğrenemezsiniz.”³ Daha açık ifade edersek, ulusçuluğun ideolojisi ile bir ulusun inşasını hedefleyen uluslaşma süreci kavramsal olarak ayrı tutulmalıdır. İlki ulusal bilinci meydana getiren öğeler ve bunların bir bütün halinde “yurttaşlık dini” olarak nasıl sunulduğu ile ilgilidir. Diğeri ise coğrafi, sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasal merkezleşmeyi içeren karmaşık bir olgu olarak ulus-devletleşme sürecini tanımlar ki zorunlu devlet eğitimi ve iletişim kanallarının yaygınlaşması bu sürecin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Daha temel bir kavrayışla, ulusçuluk olgusunun kapitalistleşme/modernleşme ve sanayileşmeyle içiçe geçmiş olduğu ileri sürülmektedir.

Aslında önerilen yaklaşım ulusçuluğun kavranmasıyla ilgili bir paradigma değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Ulusçuların iddia ettiği gibi ulusçuluk hareketine “ulus” öncülük etmez; aksine uluslar ulusçuluğun bir ürünü olarak inşa edilir.⁴ Başka bir ifadeyle, günümüzde ulus, tarihsel ve etnik kökenleriyle süreklilik arzeden bir bütünden çok modern çağa özgü sosyo-politik bir birim olarak kavramlaştırılmaktadır. Bu çerçevede ulusçuluk ideolojisinin de, yeni bir bakış açısıyla, siyasal araç olarak ikili bir işlev taşıdığı ileri sürülmektedir: bir yanda modern devlet için “laikleştirilmiş bir din” görevini yapar, diğer yanda yerleşik ilişkileri sarsan “toplumsal değişime

3 Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford: Martin Robertson, 1979), s. 27. ve Kenneth Minogue, *Nationalism* (Londra: B. T. Batsford, 1967).

4 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983); 5. Gellner, *a.g.e.*, s. 55.

göğüs germe için ideolojik zemin hazırlar".⁵

Türkiye örneğinde siyasal modernleşme ve devletin merkezileşmesi süreci Tanzimat'la başlamıştır. Tanzimat dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasında geçen sürede gerçekleşen birçok idari, hukuki, askeri ve siyasal reform modern bir ulus-devletin kurulması için ortam hazırlamıştır.⁶ Osmanlı Türkçüleri "Türklük"ün yeni keşfedilmiş kökleri üzerine söylem geliştirirken Osmanlı bürokratları da çeşitli etnik grupların giderek artan ulusçu hareketlerine maruz kalan devletin çözülme tehlikesine karşı koyabilmek için kendilerini bir dizi reformu gerçekleştirmeye adanmışlardı. Bir anlamda, Osmanlı bürokrat kadroları Cumhuriyet'in kurulmasından çok önce imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde devlet adına "gizli ulusçuluk" güder gibiydiler. Modern merkezi bir devletin inşası girişimleri ile etnik-ulusal bir kimlik arayışı neredeyse birbiriyle ilintili olmayan süreçler gibi yaşandı. Ancak İttihat ve Terakki grubunun yükselişi ve 1913'ten sonraki iktidarıyla birlikte siyasal liderlik merkezileştirme politikalarını meşrulaştırmak için Türk kimliği ve Türklük bilincine ağırlık veren ulusçu bir ideolojiye sarıldı. Türk ulusçuluğunun toplumun uluslaşması ve Türk ulusal devletinin pekişmesi için seferber edilmesi ise, *par excellence*, Kemalist dönemin ürünüdür.

Başka bir açıdan baktığımızda, Tanzimat dönemi ve sonrasındaki modernleşme girişimleri, aynı zamanda Türk ulusçuluğunun sorunlarıyla yakından ilgili olan Batılılaşma sürecinin de başlangıcı olmuştur. Ulusçuluğu bir doktrinden çok belli tarihsel koşullara dayanan olgusal bir durum olarak kavramlaştıran Gellner'e göre uluslaşma "standart eğitim ve okur-yazarlığa dayanan iletişim sistemleri" aracılığıyla "yaygın bir üst-kültürün oluşturulma sürecidir".⁷ Bu anlamda

5 Eric Hobsbawm, "Some Reflections on Nationalism", T. J. Nossiter, A. H. Hanson, Stein Rokkan, et. al (eds.), *Imagination and Precision in the Social Sciences: Essays in Memory of Peter Nettl* (Londra: 1972) içinde; ve *Nations and Nationalism since 1870* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

6 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Hil Yayınları, 1983).

7 Gellner, a.g.e., s. 54-55.

uluslaşma ulus-devletin merkezileştirme ve türdeşleştirme mantığına uygun olarak, her ne kadar romantik ulusçu ideoloji bir yerel halk kültürünü yüceltme iddiası taşısa da, aslında bir üst-kültürün alt-kültürler üzerinde hakimiyet sağlama sürecidir. Osmanlı örneğinde sarayın ve bürokrasinin üst-kültürü ile çeşitli etnik gruplardan, cemaatlerden oluşan halkın konuştuğu diller, ait olduğu dinler ve benimsediği adetler bağlamında yaşattığı alt-kültürler birbirinden çok uzaktı veya kaynaşmadan yanyana yaşıyordu. “Merkez” ile “çevre” arasında varolan gerilim de üst-kültürün Batılı öğeleri de kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmasıyla artmıştı.⁸ Çok uluslu Osmanlı Devleti’nden ulusal Türk devletine geçişte siyasal merkezi tek bir kültürel bütünle birleştirme ve pekiştirme amacını taşıyan ulusçu kadroların karşılaştığı temel sorunlardan biri de merkeze eklenilebilecek kültürel öğeleri modern ulusal devlet projesine uygun biçimde şekillendirmek ve topluma benimsetmek olmuştur.

Kemalist ulusçuluk da, yeni Türk ulus-devletinde tüm topluma benimsetilecek “yüksek-kültür”ü özellikle Osmanlı ve İslami öğelerden arındırarak yeniden tanımlama çabası içindedi. Merkezden dayatılacak ortak bir kültürün tanımlanması noktasında laikleşme kadar Batılılaşma hedefi de belirleyici bir rol oynarken, Ziya Gökalp’in Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Türk ulusunun kültürel mirası ve geleceği açısından önemli gördüğü ve yeni ulusal merkezî kültüre eklenmesini önerdiği, Anadolu’lu ve Anadolu’ya dışardan taşınmış kültürel öğelerin ortak bileşkesi olarak “halk kültürü” diyebileceğimiz yerel kaynaklar Kemalist liderlik kadrosunca rağbet görmedi. Halkevleri çatısı altında toplanan kültürel faaliyetler seçkin-halk ayırımını bertaraf etmek ve “halk kültürü”nün tanıtılmasından çok Batı kültürünün yaygınlaştırılma-

8 Şerif Mardin, “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, Engin Akarlı and Gabriel Ben-Dor (eds.), *Political Participation in Turkey* (İstanbul: Boğaziçi University Publications, 1974) içinde, s. 7-32. Ayrıca, bkz. Metin Heper, “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi”, *Toplum ve Bilim*, sayı 9-10, 1980, s. 3-28.

sı amacını gütmektedir. Ulusal kültürü geliştirme ve zenginleştirmenin ölçütü Batılılaşmak olduğu gibi iktidarı elinde tutan siyasal kadroların içinde yer alabilmenin de önde gelen kıstaslarından biri Kemalizmin Batılılaşma projesini sorgulamadan kabul etmektir.

Ulusçuluk olgusunu inceleyenlerin dikkatimizi çektiği bir nokta da uluslaşma sürecine eşlik eden modernleşme projesinin gelenek ve değişim arasında yarattığı gerilime entelijensiyanın verdiği farklı tepkilerdir. Kemalist ulusçuluk Batı'nın aydınlanmacı felsefesinden yola çıktığını iddia ederek akılcılık ve bilimselliğin devlet eliyle topluma benimsetilmesi düsturuna bağlanmıştı. Ortak ulusal kimliğin dayanacağı ve Batılılaşmayı kolaylaştıracak kültürel öğelerin seçiminde de aynı yaklaşım hakimdi. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan kimlik arayışı Kemalist reçeteye sonlandırılmak istenmiş, ancak devletin öncülük ettiği uluslaşma projesi Türk entelijensiyası arasında belli bir "kimlik krizi"ne yol açmıştı. Bu açıdan bakıldığında Kemalist kadrolarla incelediğimiz Türkçü akımın önderleri arasındaki karşıtlık Anthony Smith'in önermesiyle Batı'ya "asimilasyon" ile "özgünlüğün yeniden canlandırılması" gibi iki farklı duruşun yarattığı karşıtlıktır. İlki akılcı yaklaşım, bilimsel planlama ve pozitivistten hareket ettiğini söylerken, diğeri önerilen Batılılaşma projesinin pragmatizmi ve kozmopolitliğine tepki duymaktadır. "Özgün" geleneğin yeniden canlandırılmasını bir tür "diriliş" (*revivalism*) ideolojisi biçiminde sunan Türkçüler "manevi diriliş" için "ulusal geleneğin muhafazasını" talep ederken ulusal "geleceğin inşası için [Türk] altın çağının mükemmeliyetini" idealize etmektedirler. Türkçü entelijensiya tarihin "gerçek" öznesi olarak "öz"ünden hiç sapmamış "saf " etnik topluluğu kabul etmekte; bütün dirilişçi hareketlerde gördüğümüz gibi de Batılılaşmanın ve geleneğin "yozlaşması" sonucu "sosyolojik azınlık" konumuna itildiğini iddia etmektedir.⁹ Bu noktada Alman "*volk*"çu ideologlarla Türkçü önderler arasındaki benzerlik çarpıcıdır. İki örnekte de seçkinlik

9 A. D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra: Duckworth, 1971), s. 241-251.

idealini taşıyan eğitilmiş gruplar, etkin siyasal kadro içinde yer alamamış, statü kaybına uğramış ve varlıklarını karşı ideoloji üretimiyle duyurmaya çalışmıştır.

Gerek ulusçu ideologların yaklaşımında gerekse de ulusun inşa edilmesi sürecinde hakim ulusal kültürün tanımlanması ve topluma dayatılmasında temel sorunsallardan biri ulusal kimlikle ilgilidir. Ulusçu ideoloji ile ulusal entegrasyon için modernleşme projelerini yönlendiren yöneticiler ve ulus-devlet formülasyonu çerçevesinde modernleşme kuramlarına ağırlık veren sosyal bilimcilerin ortak varsayımı siyasal merkezle (devlet) kültürel birimin (ulus) çakışması, birbirini desteklemesi ve tek bir kolektif kimlik altında birleşmesi gereği olmuştur. Sonuçta bir devlete bir ulus denklemi içinde siyasal ve kültürel kimliğin aynı ulusal kimlik içinde meczedilmesi varsayımı ve projesi hakim olmuştur. Dolayısıyla ulus-devlet modelinin siyasi-coğrafi sınırları içinde varolan farklı etnik-kültürel grupların üstünde yükselecek tek bir ulusal bütünü ve kültürü öngörmektedir. Fransız ulus-devlet modeli Fransa tarihinde birkaç yüzyıl süren ve önce aristokrat-bürokratik kadrolar öncülüğünde devletin merkezileşmesini sonra da yükselen burjuvazinin siyasal talepleri doğrultusunda ulusal pazar, standart hukuk, laik eğitim ve vatandaşlık bağının oluşmasını kapsayan uluslaşma süreci içinde farklı etnik grupların asimilasyonuna dayanmaktadır. İmparatorluklara, yabancı hanedanlara ya da mevcut siyasi sınırlara başkaldırarak kendi ulusal devletini ve ulusal birliğini kurmaya yönelmiş belli etnik grupların etkilediği Alman modeli ise ulusu tarihsel-etnik kökenlere dayalı organik bir bütün olarak tanımlayarak farklı etnik ve kültürel grupları doğrudan “ulusal teklik”in dışına itmiştir. İki model de dolayısıyla alt-kimlikleri yadsımış ve üst-kimlik ile alt-kimliklerin birlikteliği olgusunu görmezlikten gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş dönemlerine yön veren Kemalistlerin hem Fransız hem de Alman modelinden esinlediklerinden, bir yanda yurttaşlığa dayanan siyasal bir kimlik benimserken diğer yanda ulusal-kültürel kimliği, gayri Müslimleri azınlık statüsünde tutarak, Türk diline ve çarpıtılmış bir

Türk tarih tezine dayandığını söylemiştik. Osmanlı Devleti'nden Türk ulusal devletine geçiş sürecinin ve modernleşme sancılarının yarattığı kültürel bölünmeler Türkiye'de günümüzde de İslamcı, Türkçü ve laik-batıcı Kemalist grup, parti ve örgütlerin farklı "Türklük" tanımlarına yansımaktadır. "Gerçek" Türk ulusal kimliği üzerine yapılan, zaman zaman da çatışmaya varan, tartışmalar Türk siyasetinin önde gelen meselelerinden biri olmuştur. Üniter ve jakoben bir devlet anlayışı ve homojen bir ulus inşa etme projesinin, vatandaşlığa dayanan ortak bir üst kimlikle farklı alt-kimliklerin birlikteliğine izin vermediğini de söylemeliyiz.

Incelediğimiz dönemde Kemalist ulusçulukla Türkçü akımı karşılaştırdığımızda ikisinin de alt kimliklere hoşgörüsüz, Anadolu mozaigine ve tarihine duyarsız olduğunu görüyoruz. Kemalistler birlik ve bütünlük adına "bölünme" korkusunu ön plana çıkarıp farklı alt kültürel kimliklerin zorunlu asimilasyonla bastırılacağını umud ediyor, Türkçüler ise "saf kan Türk olmayanlar"ı tehdit sayıyor ve "gerçek Türklerin" mutlak hakimiyetini sürdürebilmeleri için ötekileri siyaset dışı tebaa statüsüne indirmeye çalışıyor. İlki adı konmayan etnik Türk ulusçuluğu yaparken, diğeri açık bir Türk ırkçılığı sergiliyor.

Ortak bir tarih bilinci yaratmaya çalışırken de bilimsel tarih anlayışıyla hiç bağdaşmayacak tarih tezleri üzerinde zıtlaşıyorlar: Türkçüler efsanevi bir Orta Asya "ırk" tarihine gönderme yaparken, Kemalistler mesnetsiz bir göç teziyle Anadolu'nun Hitit dönemiyle Orta Asyalı kökenler arasında köprü kurmaya çalışıyor. İkisi de Anadolu'nun farklı din ve mezheplere mensup otokton halkı ile Osmanlı'nın parçalanma sürecinde bu topraklara göç etmiş farklı etnik kökenlerden gelen Müslüman grupların tarihini ciddiye almazken, Orta Asya tarihiyle bağlantı büyük ölçüde ya hamasi savaş öyküleri ve kahramanlık destanlarıyla ya da "Batı medeniyetinin beşiği" türünden ideolojik iddialarla geçiştiriliyor.

Kemalistlerin amacı cahil halktan, pozitivistme yatkın, bilsellikli benimsemiş, devletin öncülüğünde muasır medeniyet mertebesine yükselmeye hazır, devletine ve vatandaşlık gö-

revlerine bağılılığı güçlü bir ulus yaratmak; Türkçülerin ise Anadolu'da hâlâ yaşadığını düşündüğü "saf Türk ırkı"ndan gelen "tarihi Türk budunu"nu "özgün" Türk siyasal ve toplumsal ideallerine göre, sistemli bir faşist programdan sözedilemese de, faşizan olduğu kesin bir rejim altında diriltmekti.

4 Mayıs 1941 tarihinde Nihal Atsız'ın oğluna bıraktığı vasiyetnamede neredeyse tüm ulusları (Yahudi, Rus, Çinli, Acem, Yunanlı, Bulgar, Alman, İtalyan, İngiliz, Fransız, Arap, Sırp, Hırvat, İspanyol, Portekiz, Rumen, Japon, Afgan, Amerikalı) açıkça eski ve yeni düşman ilan etmesi ulusçuluk anlayışının şovenist ve saldırgan olduğunun ve Türkiye'yi uluslararası cemiyette başka uluslarla barışçı bir ilişkiye kapalı görmek istediğinin ilginç bir ifadesidir. Kemalist ulusçuluğun CHP program ve tüzüklerine yansıyan söyleminde ise Türk ulusu bağımsız ve eşit uluslardan oluşan uluslararası ailenin bir parçası sayılırken, onlarla eşitlik içinde ve bir ahenkte yürümek amacı öne çıkmaktadır.¹⁰

Atsız'ın düşmanlar listesindeki diğer grup ise tamamıyla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan "içerideki düşmanlar"dır: "Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler". Vatandaşlık bağından hiçbir vesileyle zaten söz etmeyen Atsız aynı ülkeyi "vatan" tutmuş farklı etnik halkları da açıkça düşman ilan etmektedir. Türkçü akıma genelde damgasını vuran Türk ırkçılığının 1924 Anayasası ile birlikte resmiyete geçen "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" anlayışına ters düştüğünü söylemek mümkünse de, Kemalist ulusçuluğun aslında "Türklük"ü ikili anlamda ve birbirinden farklı olarak tasavvur ettiği açıktır: bir yönüyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı, diğer yönüyle aynı dil ve din ortaklığına sahiplik, yani Türk ve Müslü-

10 Atsız'ın vasiyetnamesi için bkz. Türker Alkan, "Düşmanlarımızın tam listesi-
dir," *Radikal*, 19 Mart 2000. CHP program ve tüzüklerinin Kemalist ulusçuluk
anlayışı açısından bir incelemesi için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültür-
rün Resmi Kaynakları*, c.3, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku* (İs-
tambul: İletişim Yayınları, 1992), s. 32, 40-41.

man olmayanları ötekileştiren -“vatandaş Türkçe konuş” kampanyaları, Varlık Vergisi, askeri okullara girişi engelleyen uygulamalar ve Türkiye halkı içinde Türkçe konuşan, Türk kültürü ve etnisitesinden olanları diğerlerinden ayıran 1934 İskân kanunu gibi yasal düzenlemelerle de somutlaşan- kültürel ve sosyolojik etnik bağ.¹¹ Bir yanıyla gayri-müslimleri dışlayan, diğer yanıyla Çerkes ve Lazlarla Kürtleri müslümanlık içinde eritmeye yönelik etnik hakimiyet Kemalist ulusçuluğun türdeş bir toplum yaratmada başvurduğu temel araçlardan biri olmuş, kültür birliği tekelci bir anlayışla Türk-Müslüman olmayanların, Anadolu’nun etnik coğrafyasına damgasını vurmuş geniş kültür yelpazesini yadsımıştır. İmparatorluk refleksini ve yayılmacılığı reddederek Türkiye toprağıyla kendini sınırlayan ve dış politikada saygınlık kazanan Kemalist ulusçuluk aynı vatani paylaşan farklı etnik kültürlerin bileşkesi sayılabilecek bir “ortak ulusal kültür” yaratmak için istekli davranmamıştır.

1990’ların başında tüm dünyayı etkisine alan etnik-siyaset Türk ulus-devletinin kuruluş modelini de sorgularken Cumhuriyet’in “Türklük” kavramı ile alt-kimliklere ve kültürel farklılıklara saygılı, teklikten uzaklaşmış yeni ulus anlayışı arasındaki geniş mesafe de daha belirgin bir şekilde somutlaşmış bulunuyor. Bu bağlamda paradoksal bir gelişme ise tekparti dönemi Türkçü anlayışı yeniden üreten MHP ideolojisi ile merkez Türk ulusçuluğunun, Türkî cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanmasıyla ortaya çıkan konjonktürde ilginç bir biçimde saf tutmasıdır. Burada sözü edilen yalnızca farklı ulusal kimliklerini ve bağımsızlıklarını kabul ettirmeye çalışan bu cumhuriyetlere karşı çoğu Türk siyasal seçkininin, toplum katında da kabul gören bir yaklaşımla, Türk dünyasının merkezi olarak Türkiye’nin önderliğini dayatmaya çalışması değildir. Türkiye’deki Kürt ulusçuluğunun farklı kimlik talebiyle, baş-

11 1924 Anayasası hazırlanırken Türklük tanımına ilişkin tartışmalar için bkz. Ergun Özbudun, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, *75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.152-154; etnik hakimiyeti simgeleyen uygulamalar için bkz. Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.156 162, 183-190.

ka romantik ulusçuluk örneklerinde gördüğümüz yanılısamaya benzer bir biçimde, efsanevi Kürt tarihine gönderme yaparak Nevruz'u kendi ulusal bayramı olarak tanıtmaya çabasına karşılık, ilk kez 1993'te toplanan "Türk Devlet Toplulukları Dostluk, Kardeşlik, ve İşbirliği Kurultayı"nda Nevruz'u kutlama adetinin Ergenekon'dan çıkışı simgelediğinin ilan edilmesi "Kürt tehdidi"ne karşı Türkiye sınırlarının ötesine taşan ortak etnik bağı hatırlatma ve canlandırma amacını taşıyordu. Türkiye'yi de içine alan ve İran üzerinden Türkistan'a ulaşan çok geniş bir coğrafyada tek-tanrılı dinler öncesine ait ve karmaşık bir etnik topluluklar mozaigine hitap eden, baharın gelişini ve yeniden doğuşu muştulayan bu bayrama ulusal bir kimlik kazandırma gayreti bir kez daha paylaşılan geniş bir halk kültürünü etnik ayrımcılık (veya bütünleşme) adına kendine yabancılaştırma siyaseti güdüyor.

Ekler

EK 1

“İrkçi-Turancı” etkinlikleri nedeniyle İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Mayıs 1944’te gözaltına alınan ve/veya yargılanan kişilerin listesi

1. Hüseyin Nihal Atsız*
2. Dr. İzzettin Şadan
3. Tahir Akın Karaoğuz
4. Mustafa Hakkı Akansel
5. Hakkı Yılanlıoğlu
6. Kadircan Kafilı
7. Azeri M. Altunbay
8. Abdülkadir İnan
9. San’an Azer
10. Samet Ağaoğlu
11. Ahmet Caferoğlu
12. Ali Dursun Tevetoğlu
13. M. Şakir Ülkütaşır
14. Yusuf Kadıgil*
15. Mükrimin Halil Yinanç
16. Nurullah Barıman*
17. Hamza Sadi Özbek*
18. Orhan Şaik Gökyay*
19. Hüseyin Avni Göktürk
20. Cafer Seyid Ahmet Kırımer
21. Tesbihçioğlu
22. Sepicioğlu
23. Peyami Safa
24. Fethi Tevetoğlu*
25. Muharrem Feyzi Togay
26. Ali Genceli
27. Zeki Velidi Togan*
28. Akdes Nimet Kurat
29. Nebil Buharalı
30. Reha Oğuz Türkkân*
31. Hüseyin Namık Orkun*
32. Remzi Oğuz Arık
33. Mehmet Halit Bayrı
34. Bedriye Atsız
35. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
36. H. Hüsnü Emir Erkilet
37. Müftüoğlu Mustafa Tatlısu
38. Zeki Sofuoğlu (Özgür)*
39. Gülcan Tevetoğlu
40. Uluğ Turanlıoğlu
41. Ali Haydar Yeşilyurt
42. Necdet Sançar*
43. Cemal Oğuz Öcal*
44. Nihad Sami Banarlı
45. Osman Turan
46. Elmas Yıldırım
47. İsmet Rasin (Tümtürk)*
48. Hasan Ferit Cansever*
49. Fazıl Hisarcıklı*
50. Alparslan Türkeş*
51. Cihad Savaşfer*
52. Muzaffer Eriş*
53. Cebbar Şenel*
54. Fehiman Altan*
55. Hikmet Tanyu*
56. Said Bilgiç*
57. Saim Bayrak*

Kaynak:

İlk 47 ad için, bkz. Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi, 1939-1945* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1974), s. 249.

(*) 7 Eylül 1944’te İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yargılanan 23 kişiyi göstermektedir. Bkz. “Son Tahkikat Kararı”, *Ayn Tarihi*, 30 Eylül 1944, s. 28-29.

EK 2

Hüseyin Nihal Atsız'ın Yaşam Öyküsü

Hüseyin Nihal Atsız 12 Ocak 1905'te İstanbul'da Anadolu kökenli bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası subay olduğu gibi, hem anne, hem baba tarafından çok sayıda subay akrabası vardı. İlkokula Kadıköy'de, önce Fransız, sonra Alman okulunda başladı. Deniz subayı olan babası, Türk-İtalyan savaşı sırasında tebliğ edilen bir emir uyarınca, yönetimindeki savaş gemisiyle birlikte Süveyş'e sığınmıştı. Atsız oraya giderek bir süre Fransız okulunda okudu. İstanbul'a dönünce ilk ve orta öğrenimine Türk okullarında devam etti. 1922'de İstanbul Sultanisi'ni bitirdi. Askeri Tıbbiye'ye girdi. Üçüncü sınıftayken, Ziya Gökalp'in cenaze töreninden sonra öğrenciler arasında çıkan bir kavgaya karışınca disiplinsizlik nedeniyle okuldan atıldı (1925). Çok sayıda asker yetiştiren bir aileden geldiği ve askerliği mesleklerin en yücesi saydığı için, askeri okuldan atılışını içine sindiremedi.

Kabataş Lisesi'nde yardımcı öğretmenlik yaptıktan sonra bir süre Denizcilik İşletmesi'ne bağlı bir gemide sekreter yardımcısı olarak çalıştı. Yüksek öğrenimini tamamlamak için Yüksek Muallim Mektebi'ne girdi ve aynı zamanda Darülfünun Edebiyat Şubesi'ne devam etti. 1926-1927'de öğrenimine bir süre ara vererek askerliğini yaptı. 1930'da yüksek öğrenimini bitirdi ve Profesör Fuat Köprülü'nün yardımıyla Türkiyat Enstitüsü'ne asistan olarak girdi. Yaklaşık iki yıl süren (1931-1933) asistanlığı sırasında *Atsız Mecmua'yı* da yayımladı. Dergi 15 Mayıs 1931-25 Eylül 1932 tarihleri arasında 17 sayı çıktı. Darülfünun Edebiyat Şubesi'ndeki sınıf arkadaşları arasında Pertev Naili Boratav, Orhan Şaik Gökyay, Nihad Sami Banarlı ve Tahsin Banguoğlu da vardı. Öğretim kadrosu içinde kendisini en çok etkileyen kişi Profesör Zeki Velidi Togan oldu.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde (2-11 Temmuz 1932) yetkili çevreler tarafından ortaya atılan Türk Tarih Tezi'ne Zeki Velidi Togan'ın yönelttiği eleştiriler tepkiyle karşılanınca Dr. Reşit Galib'e gönderdiği telgrafta Togan'ı açıkça savundu. Ayrıca, *Atsız Mecmua'nın* 17. sayısında çıkan "Darülfünun'un kara, daha doğru bir tabirle, yüz kızartacak listesi" adlı yazısında Edebiyat Şubesi'ndeki hocaların bilimsel yetersizliğini eleştirince Mart 1933'te üniversitedeki görevinden alındı. Vekalet emriyle oradan oraya atanmaya başladı. Malatya Orta

Okulu Türkçe öğretmenini oldu, dört ay sonra Edirne Lisesi edebiyat öğretmenliğine atandı. Burada kaldığı kısa dönemde ikinci aylık dergisi olan *Orhun*'u çıkarmaya başladı. *Atsız Mecmua*'nın devamı olarak düşündüğü *Orhun* 5 Kasım 1933-16 Temmuz 1934 tarihleri arasında dokuz sayı yayımlandı. Aralık 1933'te Maarif Vekaleti tarafından yine görevden alındı ve bir süre sonra Kasımpaşa Deniz Gedikli Hazırlama Okulu Türkçe öğretmenliğine verildi. Burada dört yıl (Eylül 1934- Temmuz 1938) görev yaptıktan sonra Milli Savunma Bakanlığı tarafından işten çıkarılınca özel okullara girdi, Özel Yücel-Ülkü Lisesi ile Boğaziçi Lisesi'nde çalıştı.

Boğaziçi Lisesi'nde öğretmenlik yaparken (Mayıs 1939-Nisan 1944), *Orhun*'u yeniden çıkarmaya başladı. Derginin ömrü bu kez daha kısa sürdü, Ekim 1943-Nisan 1944 tarihleri arasında yedi sayı çıkabildi (sayı 10-16). *Atsız*, bu arada, çeşitli Türkçü dergilere de yazıyordu. *Çınaraltı* (yayımlayan Orhan Seyfi Orhon; Ağustos 1941-Temmuz 1944) dergisinin ilk iki yılında sürekli yazdı. Birinci ve ikinci yayın döneminde *Kopuz* dergisinde (Nisan 1939-Ocak 1940 arasında İstanbul'da yayımlayan Cemal Tigin; Mayıs 1943-Mayıs 1944 arasında Samsun'da yayımlayan Fethi Tevetoğlu) ve Rıza Nur'un haftalık *Tanrıdağ* dergisinde (Mayıs 1942-Eylül 1942) arada bir yazdı. *Orhun*'u yeniden çıkarmadan önce *Türk Sazı*'nı yayımladıysa da, derginin yayını daha ilk sayısında (15 Mayıs 1943) durduruldu.

Orhun'un Mart ve Nisan 1944 tarihli 15. ve 16. sayılarında Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı iki "açık mektup", derginin hükümet kararıyla kapatılmasına ve *Atsız*'ın Maarif Vekaleti kararıyla Boğaziçi Lisesi'ndeki görevinden alınmasına yol açtı. Olayların devamı da geldi. *Atsız*, mektuplarında, hükümetin Türkçü politikalar izlemesini ve özellikle Maarif Vekaleti bünyesindeki "yıkıcı komünist faaliyetler"e karşı harekete geçmesini, ayrıca Hasan Âli Yücel'in vekillikten istifasını istemişti. Maarif Vekaleti'nin kimi eğitsel etkinliklerinde görev alan bazı kişilerle Sabahattin Ali'yi ikinci mektubunda "hainlik"le suçlaması üzerine, Sabahattin Ali, *Atsız*'ı mahkemeye verdi. Ankara'da duruşmaların yapıldığı günlerde (26 Nisan ve 3 Mayıs 1944), *Atsız*'ı desteklemek üzere öğrenci gösterileri düzenlendi. Mahkeme, *Atsız*'ı, 9 Mayıs 1944'te yapılan karar duruşmasında 4 ay hapse mahkûm etti, ancak cezasını erteledi. Buna karşın, aynı gün gözaltına alınan *Atsız*, İstanbul'a götürüldü ve "yıkıcı ırkçı-Turancı amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermek" suçlamasıyla tutuklandıktan sonra yirmi iki kişiyle birlikte iki yıl boyunca yargılandı.

Mart 1947'de aklanan *Atsız*, *Altınışik*, *Kür-Şad*, *Kızılelma* gibi kısa ömürlü dergilerde yazı yazdı (1947-1948). 1949'da Maarif Vekili Prof. Tahsin Banguoğlu tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne uzman

kütüphaneci olarak atandı. Bir yıl sonra (Eylül 1950), bu kez Haydarpaşa Lisesi'ne atandı, iki yıl edebiyat dersleri verdi. Bu arada, haftalık Türkçü dergi *Orkun*'u çıkardı (Ekim 1950-Ocak 1952 arasında 68 sayı). 4 Mayıs 1952'de Ankara Atatürk Lisesi'nde verdiği konferans nedeniyle Maarif Vekaleti'nin açtığı soruşturma sonucunda, yeniden Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki eski görevine atandı (13 Mayıs 1952) ve Nisan 1969'da emekli oluncaya kadar aralıksız burada çalıştı.

1960'lar ve 1970'lerde, *Orkun* (1962-1964), *Ötüken* (sahibi Atsız, 1964-1975) ve *Adsız* (1972-1973) gibi bağımsız Türkçü dergilerde yazdı.

Atsız, birkaç yaşamöyküsel ve tarihsel eserin yanı sıra, *Bozkurtlar Ölüyor* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949) adlı iki popüler romanın da yazarıdır. Bu iki romanı daha sonra *Bozkurtlar* adıyla tek ciltte toplandı. 1974'te *Bozkurtlar* dokuzuncu baskıya ulaşmıştı.

Ötüken'de çıkan "Konuşmalar" başlıklı bir yazı dizisinde (sayı 40-43, 1967), Türkiye'deki "Kürtçü hareket"i ele aldı. Ağır suçlamalarla dolu bu yazısında ırkçılık yaptığı gerekçesiyle hakkında dava açıldı. Yargılama sonunda bir buçuk yıl hapis cezasına çarptırıldı ve 1973'te hapse konuldu. Ancak, birkaç ay sonra, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından, "sağlık durumunun bozukluğu" gerekçesiyle affedilip serbest bırakıldı. Tek parti dönemindeki Türkçü hareketin bir başka ünlü adı olan kardeşi Necdet Sançar'ın ölümünden 10 ay sonra Aralık 1973'te öldü.

Dergilerde çıkan yazılarıyla kahramanlık şiirleri, ve popüler romanları dışında birkaç polemik kitapçığı da yazdı: *Komünist Don Kişotu Proleter Burjuva Nazım Hikmetof Yoldaşa* (İstanbul: 1935); *İçimizdeki Şeytanlar* (İstanbul: 1940); *En Sinsi Tehlike* (İstanbul: 1943); *Hesap Böyle Verilir* (İstanbul: 1943); *Ordinaryüs'ün Fahiş Yanlışları* (İstanbul: 1961). Bir hiciv romancığı da vardır: *Dalkavuklar Gecesi* (İstanbul: 1941). Türk tarihi ve edebiyatı üzerine başlıca kitapları şunlardır: *Divan-ı Türki-i Basit* (İstanbul: 1930); *XVI. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin eseri ve bu eserin Türk dili bakımından ehemmiyeti* (İstanbul: 1934); *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar* (İstanbul: 1935); *Türk Tarihinde Meseleler* (İstanbul: 1966); *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (İstanbul: 1970).

Kaynaklar:

Sakin Öner, *Nihal Atsız* (İstanbul: Toker Yayınları, 1977), s. 9-55.

Osman Sertkaya, "Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri", Erol Güngör, M. N. Hacıeminoğlu, Mustafa Kafalı, Osman Sertkaya (haz.), *Atsız Armağanı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1976), s. I-CXII.

İsmet Tümtürk, "Atsız Hakkında Birkaç Söz", Atsız (haz.), *Türk Ülküsü* (İstanbul: Burhan Basım ve Yayınevi, 1956), s. 5-19.

EK 3

Zeki Velidi Togan'ın Yaşam Öyküsü

Zeki Velidi Togan, 10 Aralık 1890'da, Rusya'da Ural Dağları'nın güneyinde Başkırdistan'ın Kuzen köyünde doğdu. Annesi ve babası öğretmendi. Dedeleri 1860'da Ruslaştırma politikası gereğince köylerine el konulan öbür ailelerle birlikte zorunlu olarak Kuzen'e yerleşmişlerdi. İlkokulu babasının yönetiminde medresede tamamladı. Babası İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* (1883) gazetesinin ateşli bir okuruydu. Büyük amcalarından biri ise Kazan'da Şehabettin Mercani'nin öğrencisi olmuştu. Her ikisi, Togan'ı küçüklüğünde tarih ve Türk destanları konusunda eğittiler. Öğrenimini devlet okullarında sürdüren Togan, Kazan Üniversitesi'ni bitirdi. Kazan'da Kasımiye Medresesi'nde Türk Tarihi ve Arap Edebiyatı dersleri verdi (1909-1913); Rusya Bilimler Akademisi'nin himayesinde Fergana ve Buhara'da etnografik ve arkeolojik araştırmalar yaptı (1913-1914); böylece Rusya'daki akademik çevrelerde epey ün kazandı.

1915'te politikaya girdi ve 1916-1917'de Rus parlamentosu Duma'da Ufa ilinin Müslüman halkını temsil etti. Sovyet devriminden sonra, Başkırdistan ve Kazakistan'ın özerkliği için çalıştı ve 1920'ye dek Başkırdistan hükümetinin başkanlığını yaptı. Ulusal cumhuriyetlerin statüsü konusunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle Sovyet hükümetiyle ilişkileri koptuktan sonra, güney Türkistan'a yerleşti; 1923 yılına kadar çeşitli komitelerle işbirliği yaparak Türkistan Milli Birliği'nin kurulması için mücadele etti. Rus yönetiminin yeniden kurulmasına karşı bir direniş örgütlemeye çalışırken, Buhara çevresinde Enver Paşa'yla ilişkiye geçti. Hareketin yenilmesi üzerine, (Abdülkadir İnan'la birlikte) ülkeyi terketti, bir süre İran ve Afganistan'da kaldıktan sonra Berlin'e gitti.

1925'te Türk hükümetinin çağırısı üzerine Ankara'ya geldi ve iki yıl boyunca Telif ve Tercüme Heyeti'nde çalıştı. 1927'de İstanbul Darülfünunu'nda Türk tarihi dersleri vermeye başladı. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde açıklanan resmi tezlere karşı çıkınca, görevinden istifa etti ve 1932'de Viyana'ya gitti. 1935'te Viyana Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Aynı yıl, Bonn Üniversitesi İslam Araştırmaları Merkezi'nde çalışmaya başladı. Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi. 1939'da Türk hükümetinden yeni bir çağrı aldı ve İstanbul Üniver-

sitesi Edebiyat Fakültesi'nde genel Türk tarihi okuttu. "İrkçi-Turancı" etkinliklere giriştiği suçlamasıyla yargılandığı 1944-1948 dönemi dışında, emekliliğine kadar İstanbul Üniversitesi'nde görev yaptı. Aklandıktan sonra, araştırmalarını sürdürdü ve 1950'de İslam Araştırmaları Enstitüsü'nü kurdu. 1970'te ölünceye kadar enstitünün başkanlığını yürüttü. Rusya ve Orta Asya Türkî halklarının tarihi konusundaki araştırmalarıyla tanınmıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* (1934); *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi* (1939); *Umumi Türk Tarihine Giriş* (1946); *Tarihte Usul* (1950); *Hatıralar* (1969).

Ayrıca, şu dergilerin başlıca yazarlarından biri olmuştur: *Atsız Mecmua* (1931-1932); *Kopuz* (İstanbul, 1939-1940); *Bozkurt* (1939-1942); *Çınaraltı* (c. 1, 1941-1942); *Gök-Börü* (1942-1943); *Türk Sazı* (1943); *Orhun* (1943); ve *Kızılirma* (1947).

Kaynaklar:

Ahmet-Zeki Velidi (Togan), *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* (İstanbul: Bûrhaneddin Matbaası, 1934).

Herbert Jansky, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *Zeki Velidi Togan'a Armağan* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1950-1955).

EK 4

Rıza Nur'un Yaşam Öyküsü

Rıza Nur 30 Ağustos 1879'da Sinop'ta doğdu. İlkokulu Sinop'ta bitirdikten sonra İstanbul'da askeri okullara devam etti ve Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Gülhane Askeri Hastanesi'nde cerrahlık ihtisası yaptı, Askeri Tıbbiye'de ders verdi ve binbaşılığa yükseldi.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yapılan seçimde, İttihat ve Terakki listesinden Sinop milletvekili oldu. Kısa bir süre sonra partisinden ayrıldı ve yerinden yönetim ilkesi ile kozmopolit bir Osmanlılığı savunan muhalefetteki liberal Osmanlı Ahrar Fırkası'na geçti. Bir süre sonra bu partinin feshedilmesi için çalışmaya başladı. 31 Mart ayaklanmasının (1909) ardından, 1909'da Paris'te kurulan muhalif İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ile işbirliği yaparak İstanbul'da gizli bir örgüt kurduğu gerekçesiyle İttihat ve Terakki yönetimi tarafından suçlandı ve tutuklandı. Rıza Nur, ayrıca, bir başka muhalif parti olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın (1911) kurucuları arasında yer aldıysa da bir yıl sonra bu partiden de istifa etti. 1913 yılında iktidar bütünüyle İttihat ve Terakki'nin eline geçince, sürgüne gönderildi. Sürgünlüğü sırasında Osmanlı yönetimine karşı Arnavut ayaklanmasına katıldı.

1919'da Türkiye'ye döndü. Son Osmanlı Meclisi'nde (12 Ocak-16 Mart 1920) milletvekili oldu. Meclis, işgal güçleri tarafından dağıtılınca Ankara'ya geçip Sinop milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne katıldı. Mustafa Kemal'in başkanlığındaki birinci hükümette (16 Aralık 1920-24 Ocak 1921) eğitim bakanlığı yaptı. 1921'de Moskova Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması'nı, 1923'te Lozan Barış Andlaşması'nı imzalayan Türk heyetinde yer aldı. Fevzi Çakmak (24 Aralık 1921-9 Temmuz 1922) ve Fethi Okyar hükümetlerinde (14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923) sağlık bakanı olarak görev yaptı. 1926'da politikayı bırakıp yurt dışına gitti, Paris ve İskenderiye'de yaşadı. Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonra Türkiye'ye döndü. 1942 yılında ölünceye kadar İstanbul'da oturdu.

14 ciltlik eseri *Türk Tarihi* 1924-1926 yılları arasında yayımlandı. *Oğuzname* (İskenderiye, 1928) ve *Namık Kemal* (İskenderiye, 1936) adlı eserleri de vardır. *Namık Kemal*, Rıza Nur'un 1931-1938 yılları arasında İskenderiye'de çıkardığı *Revue de Turcologie* dergisinin özel

sayısı olarak yayımlandı. Türkçe başlığı *Türkbilik Revüsü* olan dergi Türk tarihi, dilbilim ve şiir konusunda makalelere yer veriyordu. Rıza Nur'un, Nihal Atsız, H. N. Orkun, M. H. Akansel ve İ. Şadan'ın katkılarıyla, ölümünden önce (Eylül 1942) kısa bir süre çıkardığı bir başka dergi ise *Tanrıdağ*'dır. Adı geçen dergi, Mayıs 1942- Eylül 1942 arasında haftalık olarak yayımlandı.

Kaynaklar:

Ziya Yücel İlhan, *Sevenlerinin Kalemile Dr. Rıza Nur*, İstanbul: Toprak Yayınları, 1962.

Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. Abdurrahman Dilipak (der) *Rıza Nur Kendini Anlatıyor*. İstanbul: İşaret-Ferhat Ortak Yayınları, 1991.

NO. 10

Papen'den Alman Dışışleri Bakanlığı'na

Alman Elçiliği

No. A 3018/41

Gizli

Tarabya, 5 Ağustos 1941

**Dışışleri Bakanlığı'na
Berlin**

Konu: Pan-Turancı hareket.

Güvenilir ve iyi haber alan bir ajanın bildirdiğine göre Türk Hükümet çevreleri, Almanların Rusya'daki başarıları karşısında Türk-Rus sınırının ötesindeki soydaşlarının, özellikle de Azeri Türklerinin, kadherine giderek artan bir ilgi göstermektedirler.

Bu çevreler 1918 olaylarını hatırlamakta ve başta Bakû'daki değerli petrol yatakları olmak üzere bu bölgeyi ilhak etme arzusu beslemektedirler. Bu amaç için, bir kısmı Abdülhamit zamanında benzer hizmetler görmüş kişilerden oluşan bir uzmanlar komitesi kurulmuştur. Bu komitenin görevi, Hazar'a kadar olan etnik Türk nüfuslu bölgeleri yeni Türkiye ile birleştirmek amacıyla gerek elzem malzeme gerekse de hem Türkiye'deki hem de özellikle İran Azerbaycanı'ndaki göçmenler arasından taraftar toplamaktır.

Bu grubun lideri, ailesi nesillerden beri Türkiye'de yerleşmişse de kendisinin Tatar kökenli olduğunu iddia eden İstanbul Milletvekili Şükrü Yenibahçe'dir.

Diğerleri:

Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi): bir zamanlar İslam Ordusu denilen örgütte önde gelen bir yer işgal etmiş, kardeşinin Pan-Turancı planlarına özel bir ilgi duymasıyla tanınmıştır.

Profesör Zeki Velidi (Başkı): eskiden İstanbul Üniversitesi'nde profesördü, ancak Atatürk'le arasında geçen bir tartışmanın sonucunda buradan ayrılmak zorunda kaldı ve Viyana, Halle ve Bonn'da geçici bir süre ikâmet etti.

Kırım Türkleri'nden Ahmet Cafer (Ahmet Said Cafer olarak da ta-

nınır); güven telkin etmeyen biri olarak bilinir; aynı zamanda bir hükümet casusu olarak hareket etmektedir; General Sikorsky'nin Londra'daki Prometheus örgütüne hâlâ yakın olduğuna dair söylentiler vardır; Ahmet Caferoğlu takma adıyla tanınmış bir Türkolo'gudur.

Bir süre önce, görüşmeler için Ankara'ya gelen Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket'i de bu grubun üyesi olarak zikretmek gerekir. Resmi görevi açısından Hükümet'e aykırı bir çizgi izlemesi güçtür. Yukarıda dikkat çekilen kişilerle bir tutulmaması gerekiyorsa da kendisi Doğu-Türklerine yakın dostluğuyla tanınır.

Türk Hükümet çevrelerinin, bu Doğu-Türkleri (Azerbaycan dışta tutulmak üzere, yani Volga Türkleri, Tatarlar, Türkmenler, v.b) ile ilgili şimdiki planı, şöyle özetlenebilir: onları dışardan bağımsız görünen ama Batı Türkleri'nin "danışmanlar" olarak siyasi ve kültürel açıdan belirleyici bir rol oynayacakları bir Doğu Türk devletinde toplamak.

Fakat bu planlar Doğu Türklerinin kendi arzularına uymamaktadır. Onların kanısınca, yeni Türk Cumhuriyeti'nde birleştirilen Türkler "gerçek Türk milliyeti"nden sayılamazlar. Çünkü yakın geçmişte değil, uzun bir tarih öncesinde gerçek Türk karakterlerini kaybetmişlerdir. Bakû'da Anadolu Türkleri'ne Türkçe konuşan Levantenler gözüyle bakılmaktadır ve kendileriyle mümkün olduğunca az ilişki kurmak telkin edilmiştir. Bu gelişme yüzlerce yıllık bir tarihe dayanmaktadır; Osmanlı tarihinin son yüzyıllarında yüksek Saray ve İmparatorluk görevlilerinin pek azı Türklerden oluşmaktaydı. Sırasıyla, Macar kökenli, Arnavut ve son olarak, Abdülhamit döneminde Çerkez ve Arap asıllıydılar. (Bu tarihi gerçek ve siyasi tavır, Tebriz'de ilgili çevrelerle yapılan siyasi tartışmalarda sık sık vurgulanmıştı.) Tebriz halkı da Azerbaycan Türkleri'nden olduğundan ve kendilerinin Bakû'dakilerle kanbağları olduklarını düşündükleri için bu görüşler özellikle gündemdedir. Tebriz'deki bu hareketin önde gelenlerinden birinin bizzat İran Umumi Valisi olması özellikle kayda değer.

Bu hareketin liderinin, geçmişte olduğu gibi şimdi de Musavat (Eşitlik) Partisinin kurucusu Mehmet Emin Resulzâde olduğu düşünülmektedir. Bu zat Polonya Genelkurmayı'nın bir alt bölümünden başka bir şey olmayan Polonya Prometheus hareketine katılmıştır. Resulzâde Polonya'nın 1939'da düşmesinden sonra, İsviçre'ye transfer edilen ve Pilsudski Fonu denilen Genelkurmay fonlarından geçimini sağlamıştır, 1940'da da siyasi görevle Londra'da Sikorsky'yi ziyaret etti, sonra da Bükreş'teki, Polonyalı mültecilerle birlikte yaşadı. Mali bağımlılığı bir kenara bırakılırsa, Resulzâde ciddi ve önemli bir politikacıdır. (Prometheus örgütünün diğer Türk üyeleri bir süre önce Almanya'ya karşı dostça olmayan tavır takınmış olduklarından Resulzâde konusunda da ihtiyatlı davranmak gereği vardır.)

Rezulâde'yi temsil eden yaveri Mirza Bala şu anda Türkiye'de orduya alınmış ve İstanbul yakınında.er olarak görev yapmaktadır. Hakkında büyük öğretmeninin inanmış bir tilmizi olduğundan başka bir şey söylenemez. Güvenilir ajanın kanısınca ikisiyle de çalışmaya değer. Doğu-Türklerden olan bir başka ajanın kanısınca, bütün bu eski tüfeklere geçmişleri ve mali bağlantıları ve güvenilmezlikleri nedeniyle, yüz verilmemeli ve kendileri yeni Azerbaycan Devleti'nde görev almamalıdır.

Bu yeni Azerbaycan Devleti diğer Doğu Türklerinin yükünü taşımak istemiyor: Azeriler Doğu Türkleri, Volga Türkleri, Tatarlar, Türkmenler, vb.'nin dağınık yaşamaları nedeniyle ulusal bağımsızlık iddiasında bulunamayacakları, ancak uzun bir evrim döneminden geçmelerinin gerektiğini ve bir devlet oluşturma yolunda eğitim görme yükünün Azerbaycan devrimci hareketine bırakılmaması düşüncesindeler. Bununla birlikte, güvenilir ajan bu görevin Sovyetler'e bırakılmamasını, ve gelecekteki gelişmelerinde Alman örgütlenme ve bilgi aktarımı deneyiminin belirleyici olması gerektiğini belirtmektedir.

Almanya'nın, güneydoğuda Sovyetler'i sürekli tedirgin etme amacıyla mümkün olduğu kadar güçlü bir devlet kurmaya, önem vermesi gerekmektedir. Ukrayna bu iş için elverişli değildir. Ukraynalılar, Slavdırlar ve herhangi bir anda kolayca Bulgarlar ve Sırlar gibi gerçek çıkarlarının S.S.C.B ile ortaklık kurmak olduğuna inanabilirler. Türkler için ise böyle bir durum tamamen olanak dışıdır!

Iran Hükümeti'nin de Azerbaycan Türkleri'yle aşırı derecede ilgilendiğini belirttiğimde güvenilir ajanım bunun anlaşılır olduğu cevabını verdi Şah'ın kendi ailesi Türk kökenlidir. Bu nedenle, Şah, eğer böyle bir değişim sonucunda siyasi bağımsızlığını güvenceye alacağına ikna edilebilirse öngörülen hareketi destekleyecektir. Devletinin Iran-Arap karakterini sadece bir kalem hareketiyle karışık milliyetlerden oluşan bir devlete dönüştürebilir. Bu aynı zamanda Tebriz Umumi Valisi'nin harekette oynadığı rolü de açıklamaktadır.

PAPEN

NOT: s.1'e ek:

Tatar kökenli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet Ankara hükümetinin Doğu-Türkleri meselesiyle ilgilenmek üzere kurduğu grubun güvenilir bir üyesidir..

Kaynak:

Bu mektubun orijinali Sovyetler'in Almanlar'a ve Türkler'e karşı propaganda malzemesi olarak kullanmak amacıyla yayımladıkları *Akten zur Deutschen*

Auswaertigen Politik (Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri)'nde yer almaktadır. Almanya baskısı için bkz. *Akten zur Deutschen Auswaertigen Politik, 1918-1945* (Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts) Serie E: 1941-1945, v.2, (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972).

Yukarıdaki çeviri C.H.Hostler, *Turkism and the Soviets* (Londra: Allen & Unwin, 1957), s. 172-174'te yer alan yazar tarafından Rusça aslından çevrilmiş İngilizce metne dayanmaktadır. Bir başka Türkçe (ancak hatalı) çeviri için bkz. *Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)* (İstanbul: Havass, 1977, s. 27-30. Bu kitap, *Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archives Division/German Foreign Office Documents/German Policy in Turkey, 1941-1943* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1948)'den çevrilmiştir.

No. 361

265/173285-92

Siyasi Daire Müsteşarı'nın Notu

U. St. S. Pol. Nr. 897

BERLİN, 26 Eylül 1941

I. Nuri'ye ilişkin kişisel bilgiler

11, 18 ve 25 Eylül tarihlerinde Pan-Turancı hareketin ateşli savunucusu Nuri Paşa'yla konuştum. İkinci konuşma, Büyükelçi von Papen ile elçilik müşaviri Hilger'in de katıldığı bir öğle yemeğinde yapıldı.

Kişi olarak ele alındığında, Nuri'nin bütün gençliği boyunca ağabeyi Enver Paşa'nın olağanüstü etkisi altında kaldığını baştan belirtmek gerekir. Enver Paşa da Pan-Turancı hareketin ateşli savunucusuydu. Türkiye'nin çökmesinden sonra geçici olarak Moskova'ya hizmet eden Enver 1921'de Türkistan'da Bolşevikler'e karşı savaşırken öldü.

Nuri Paşa da, Trablus'ta İtalyanlar'a karşı, Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Kafkasya'da Ruslar'a karşı subay olarak savaştı. Yaşı henüz 50 dolayındadır ve Türkiye'nin çok zengin bir fabrikatörüdür. Pan-Turancı düşüncelerinde Enver Paşa'nın anısından kaynaklanan kısmen romantik bir yön var.

II. Pan-Turancı düşünce

Nuri Paşa'nın ortaya koyduğu düşünceler Ankara'daki Elçilik raporlarından aşağı yukarı biliniyor. Bu düşünceleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Pan-Turancı hareket bugünkü Türkiye'nin sınırları dışında yaşayan Türkî halklar için bağımsız devletler oluşturmak istiyor. Yani, bu bölgeler, kimi sınır düzenlemeleri dışında, Türkiye tarafından ilhak edilmeyecek, ancak Türkiye'den siyasal talimat alacaklardır.

2. Nuri Paşa'ya göre bu durum esas olarak bugünkü Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan etnik gruplar için geçerlidir. Bugünkü Sovyet topraklarından bütün Kafkasötesi üzerinde değil, özellikle Azerbaycan ile kuzeyindeki Dağıstan üzerinde hak iddia ediliyor. Ayrıca, aşağı yukarı Volga ile Urallar arasında yer alan ve kuzeyde Sovyet Tatar Cumhuriyeti'ne (başkenti Kazan) uzanan bütün bölge üzerinde

hak iddia ediliyor. Bu bağlamda, bu bölgelerin kimisinde etnik Türklerin çoğunlukta, kimisinde ise azınlıkta bulunduğu kabul ediliyor. Dahası, özellikle eski Türkistan'ın bütünü bu alana dahil ediliyor. Şimdi Sinkiang denilen, resmen Çin'e ait olan ancak günümüzde Sovyet etkisi altında bulunan eski Doğu Türkistan'ın batı kesimi de buraya katılıyor. Ayrıca, Nuri, İran'ın Hamedan'a kadar inen kuzey-batı kesimi ile eski Sovyet sınırı boyunca Hazar Denizi'nin tepesine kadar uzanan sınır bölgesinin etnik açıdan Türk kökenli olduğunu iddia ediyor. Son olarak Irak topraklarında Kerkük ve Musul bölgesi ile Suriye'nin bir şeridi de bu alan içinde sayılıyor.

Sınırları böyle çizilen alanın harita taslağı (1) ekte sunulmuştur.

Ayrıca, Rusya'nın 19. yüzyılda Türkistan ile Kafkasötesi'ni yavaş yavaş ilhak etmesini gösteren ikinci bir haritayı da (2) ekte sunuyorum.

3. Atatürk'ün politikasına uygun olarak Türkiye'nin salt ulusal bir devlet olarak kalmak istediği ve kimi sınır düzeltmeleri dışında bugünkü ulusal sınırlarının ötesinde bir iddiasının olmadığı şeklindeki itiraza yanıt verirken, Nuri, Atatürk'ün bu politikayı Sovyetler Birliği korkusundan kaynaklanan pragmatik bir çare olarak ortaya attığını söyledi. Almanya'yla birlikte olunca ve özellikle günümüzde Sovyetler Birliği'ni yok etme umudu ortaya çıkınca söz konusu korku ortadan kalkmıştır. Üstelik, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin emelleri toprak kazanmaya yönelik değildir.

4. Herşeyden önce Türk Hükümeti ile Türk halkının bu düşünceleri benimsemesinin sağlanması gerekeceği şeklindeki itiraza yanıt verirken, Nuri, bütün Türkiye halkının bu doğrultuda kazanılabileceğini ve zamanı gelince bu düşünceleri benimseyecek bir hükümetin mutlaka başa geçeceğini söyledi. Nuri, ayrıca, Türk Hükümeti'nin bilgisi dışında mı hareket ettiği sorusuna yanıt olarak, kendisinin Türk Hükümeti'nin arkasından hareket etmediğini, Berlin'e gelmek üzere yola çıkmadan önce Başbakan'a (Refik Saydam) bilgi verdiğini belirtti.

5. Nuri, Türkiye'de kimlerin bu işlerin içinde olduğu sorusunu yanıtlarken, ordunun geniş kesiminin bu düşüncelerin yanında olduğunu belirtti; özellikle de, kendisine çok yakından bağlı olan ve zamanı gelince belirleyici bir rol oynayabilecek olan Kafkas sınırında görev yapan Doğu Cephesi Komutanı'ndan söz etti.

III. Değerlendirme

Pan-Turancı düşünceleri desteklemenin Almanya'nın çıkarlarına uygun olup olmadığı sorusunu değerlendirirken, kanımca, şu andaki taktik çıkarlarla gerçek pratik bir uygulamadaki çıkarlar arasında ayırım yapmak gerekir.

Anlık çıkarlar açısından bakıldığında, Türkiye'nin Pan-Turancı dü-

şünceleri ancak Almanya'yla ittifak kurarak gerçekleştirebileceği açıktır. Dolayısıyla, Pan-Turancı yönelimi benimsemiş bir Türkiye zorunlu olarak Alman yönelimini benimsemiş bir Türkiye olacaktır. Pan-Turancı düşünceler, aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına zarar veren bir Türk emperyalizminin ifadesidir. Demek ki, bu açıdan da, bizim oyunumuz oynanıyor olacaktır. Bütün bunlar, bugünkü Türk Hükümeti'nin farklı tutumuna gereken dikkati göstererek, Pan-Turancı düşüncelere en azından şimdilik ihtiyatla yaklaşılmasının uygun olacağını gösteriyor.

Türkiye'nin uydusu olacak yeni etnik Türk devletler kurulması konusunu başka ölçülerle değerlendirmek gerekir. Bunu yaparken, Pan-Turancı düşüncelerde öngörülen planları, yani Türkiye topraklarının muhtemelen Musul'daki petrol bölgesini, veya Batum ve Bakû'yla birlikte Kafkasötesi bölgesini ele geçirerek genişlemesi planlarını dikkate almayacağım. Türkiye'nin Musul bölgesini ele geçirmesi planlarına anlayışla yaklaşabilirsek de böyle bir gelişme kendi petrol çıkarlarımız açısından kuşkusuz cesaretlendirilmemelidir. Buna karşılık, Batum ve Bakû'nün Türkler'in eline verilmesi asla söz konusu olamaz.

Öbür noktalara gelince; kanımca, bir yandan Kafkaslar'daki bölge ve Türkî halklarla kaynaşmış olan Volga ile Urallar arasındaki bölge ile, öte yandan Hazar Denizi'nin doğusunda kalan Türkistan bölgesi arasında belirleyici bir fark vardır. Sovyetler Birliği'nin yenilmesinden sonra, eski Rus İmparatorluğu'nun geniş alanları yabancı etkisi altına değil, Alman etkisi altına girmelidir. Kafkasötesi'nde ve Volga ile Urallar arasındaki bölgede Türkiye ile siyasal ittifak kuracak ve, dolayısıyla, tutumları, bütün güçlerin kuşkusuz kendi yanlarına çekmeye çalışacakları Türkiye'nin politikasındaki değişikliklere bağlı kalacak olan devletler oluşturmak bizim çıkarlarımıza aykırı düşer. Türkistan'ın durumu ise farklıdır. Eğer Rusya kesin biçimde zayıflatıldığında İngilizler hâlâ Hindistan'dan çıkarılmamış olurlarsa; İngiliz emperyalizmi, Türkistan-Sibiryâ demiryoluyla dışarıya kısmen açılmış olan ekonomik açıdan geleceği parlak bu bölgeleri (pamuk) mutlaka ele geçirmeye çalışacaktır. Bu bölgeler, salt coğrafi konumları nedeniyle de olsa, gelecekte bile Almanya'nın etki alanında olmayacaklardır. Dolayısıyla, kanımca, burada Türkiye'yle ittifaka girecek etnik Türk devletler kurulmasını teşvik etmemiz gerekir.

IV. Kısa vadeli program

Nuri Paşa derhal yerine getirilebileceğini düşündüğü birkaç dilekte bulundu:

a. Türk etnik kökenli ve ayrıca bütün Müslüman Rus savaş esirleri ayrılmalı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Wünstorf yakınlarında ku-

ruhan kampa benzer özel bir kampa toplanmalıdır. Daha sonra, bu esirlerden Pan-Turancı hareket için özel bir savaş birliği kurulup kurulamayacağı konusu incelenmelidir.

OKW, Savaş Esirleri Dairesi, Başkanı'ndan alınan bilgiye göre, Devlet Bakanı Rosenberg bu türden bir isteği zaten OKW'ye iletmiş bulunuyor.* Şu anda OKW böylesi bir ayırma işlemini yapabilecek durumda değil. Bununla birlikte, elleri biraz daha boşalınca Rus savaş esirlerini etnik ve ırksal kökene göre ayırmaya başlamak niyetindedir. OKW'nin, Dışişleri Bakanlığı'nın isteğine mümkün olduğu kadar uyarak etnik Türk ve Müslüman Rus savaş esirlerini ayıracağı tahmin edilebilir.

Konuyu OKW ile resmen görüşmek için yetki beklenmektedir. Bu konunun gerçekleşmesi için birkaç aylık bir sürenin gerekeceği kuşkusuzdur.

b. Nuri Paşa Türkî halkların yaşadığı bölgelerde yönetimin yerli etnik Türk ve Müslüman nüfusa bırakılmasını arzuluyor. Şu anda buna benzer bir uygulamanın ilk olarak Kırım'da yapılabileceğini belirtip konunun değerlendirilmesini istiyor.

Bu isteğin OKW'ye, askeri işgal altındaki bölgelerin yönetimine yerli halkı katarken etnik Türk ve Müslüman nüfusa gereken dikkatin gösterilmesi şeklinde aktarılması önerilmektedir. Ayrıca, bu konuda Baş Müşavir Grosskopf aracılığıyla Devlet Bakanı Rosenberg ile ilişkiye geçip geçmememiz konusunda bir karar beklenmektedir.

a ve b konusunda verilecek bir karar Nuri Paşa'nın Pan-Turancı düşüncelerine herhangi bir taahütte bulunmak sonucunu doğurmayaacaktır. Müslüman savaş esirlerinin ayrılması ve işgal altındaki doğu bölgelerinde Müslüman nüfusun yönetime katılması konusu İslam'a ve Doğu'ya ilişkin politikamız temelinde çok genel olarak tavsiye edilecektir.

c. Nuri Paşa, Pan-Turancı harekette bizzat aktif bir rol oynamak istiyor. Kendisi, Müslüman ve etnik Türk savaş esirleri için kamplar kurulduktan sonra, buralardaki insan malzemesinin seçilmesi ve örgütlenmesi işine bir şekilde katılabileceğini düşünüyor. Bunu, Türk Hükümeti'nin üstü örtülü hoşgörüsüyle yapabileceğini tahmin ediyor. Bu konuda da, önce OKW ile bağlayıcı olmayan bir fikir alışverişine girmek üzere yetki beklenmektedir.

Nuri Paşa, ayrıca, Berlin'de Pan-Turancı propaganda için bir merkez kurulmasını öngörüyor, kendisinin ve arkadaşlarının bu merkez-

(*)Albrecht'in 24 Eylül (1047/311680) tarihli notunda, Rosenberg'in, OKW, Savaş Esirleri Dairesi, Başkanı Yarbay Breyer'den etnik Türk esirlerin Rus savaş esirlerinden ayrılmasını istediği kaydı bulunuyor.

de çalışabileceklerini belirtiyor. Bu konu şimdilik ertelenmelidir.

Kendi safına koşa koşa katılmadığımızı görünce az çok hayal kırıklığına uğrayan Nuri Paşa büyük olasılıkla Berlin’de bir hafta daha kalacak ve yeni kararları Türkiye’de bekleyecektir.

Haritalar şimdilik yalnızca Dışişleri Bakanı ile Siyasi Bölüm VII’ye sunulan kopyelere eklenmiştir.

Bakanlık Müsteşarı aracılığıyla Dışişleri Bakanı’na sunulur.

WOERMANN

İmzasız kenar notu:

“Kafkaslar’a doğru yeni bir Alman ilerlemesi durumunda Nuri Paşa’nın orada bize büyük hizmetlerde bulunacağına inanıyorum.”

Kaynak:

Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D, v.13, The War Years 1941 (Washington: U. S. Government Printing Office, 1964), s. 571-575. Belgelerin aslı. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945, (Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts)’da bulunmaktadır.

238

3862/E 045 011-15

Ankara Büyükelçisi Papen'den Dışişleri Bakanlığı'na
Nr. A 524/42

Gizli

Ankara, 27 Ağustos 1942

SİYASAL RAPOR

Konu: Yeni Türk Başbakanı'nın Türk kökenli halklar ve Rusya'nın geleceği konusunda söyledikleri.

Yeni atanmış Başbakan Bay Saraçoğlu'nu bugün ilk kez ziyaret ettim. Türkiye'nin genel durumu konusundaki sohbet sırasında, ona (dün Numan Menemencioğlu'ya sorduğum gibi) Rus sorununa nasıl yaklaştığını sordum.

Başbakan, bana hem bir Türk, hem Başbakan sıfatıyla yanıt vermek istediğini söyledi.

Bir Türk olarak, Rusya'nın yok edilmesini özlemle beklediğini, Führer'in bunu başarması halinde asrın harekâtını gerçekleştirmiş olacağı gibi yüzyıllar boyunca Türk halkının rüyası olmuş olan bir işi yerine getirmiş olacağını belirtti. Hiçbir Türk'ün, hatta İngiliz yanlısı Yalçın'ın* bile, bu konuda kendisinden farklı bir şey düşünemeyeceğini söyledi. Türkçülüğe bağlılığını açıkladığı son demecinde işte bu noktayı vurgulamak istemişti.

Almanya'nın, Rus sorununu çözebilmesi için; yaşayan bütün Ruslar'ın en az yarısını öldürdükten sonra, Rusya'da etnik halkların yaşadığı "Ruslaştırılmış" bölgelerdeki Rus etkisini ortadan kaldırması, sözü edilen halkları ayağa kaldırıp eğiterek Mihver devletleri ve Slav düşmanlarıyla gönüllü işbirliği yapacak hale getirmesi dışında bir yol olmadığını söyledi. Müttefikler Rusya'dan nüfusunun önemli bir bölümünü kopararak doğru bir şey yapmışlardı. Rusya'da etnik azınlıkların yaşadığı bölgelerin gelecekteki yapısı konusunda Führer'in ne karar verdiğini bilmiyordu. Bu bölgelerde ağırlıklı olarak Türk kö-

(*) *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın.

kenli halklar yaşıyordu; bu nedenle, Türkiye'nin bu sorunun çözümünde meşru bir çıkarı vardı. Benim, bir süre önce, Führer adına Devlet Başkanı'na (Inönü), Avrupa'nın yeni düzeninde Türkiye'nin güneydoğuda sağlam bir ileri karakol oluşturmaları ve buna uygun olarak Rusya'daki Türkî halkların dikkate alınması gerektiğini söylediğimi belirtti. Bu bölgelerdeki yerli aydınlar ya Bolşevizme boyun eğdirilmiş, ya da ortadan kaldırılmışlardı. Bu nedenle, genç etnik Türk kuşağın bir bölümünün Alman üniversitelerine gönderilmesi, öteki bölümünün ise Türkiye'de eğitilmesi gerekiyordu. Bu şekilde, yeni kuşak, iki ülke arasında gelecekte kurulacak değerli işbirliğinin güvencesi olacaktı.

Almanya bu ülkelerden kimi göçmenleri ya görüşlerini dinlemek, ya da hizmetlerinden yararlanmak amacıyla kendi ülkesine davet etmişti. Bu kişilerden bir kısmı, kendi ülkelerine, Almanya'nın bu ülkelere bağımsızlık vermek gibi bir niyetinin olmadığı; aksine, Alman hakimiyeti, yönetimi, polis gücü altında bulunacak devletler oluşturmayı düşündüğü izlenimiyle dönmüşlerdi. Hitler'in düşüncesinin bu doğrultuda olduğuna inanamıyordu. Eğer Ruslar kısa zamanda yenilecek olurlarsa, sözü edilen etnik Türk halkların bizden özgürlük ve refah istediğini görecektik. Biz onları hayal kırıklığına uğratmazsak, onlar da bizi aldatmazdı.

Bu noktaya kadar, bir Türk olarak konuşmuştum.

Başbakan olarak ise, şu anda Ruslar'ın eline Türkî halkları misilleme amacıyla ortadan kaldırma yolunda en ufak bir bahane verecek hiçbir şeyin kesinlikle meydana gelmemesine dikkat etmek zorundaydı. Ruslar'ın yabancı etnik gruplardan duyduğu korku herkesçe biliniyordu. İşte bu yüzden, Almanlar'a karşı Polonyalılar'ın, İngilizler'in veya Amerikalılar'ın kendi topraklarında savaştığını görmek istemiyorlardı. Yakın geçmişte Türkiye'ye duydukları yakınlığı dile getiren İran Azerbaycanı'ndaki Türkler'in kökü kazınmış, köyleri ortadan kaldırılmıştı. Bu olay, kesinlikle tarafsız bir tutumun ne kadar gerekli olduğunu gösteriyordu. Ayrıca, kendisinin Başbakan sıfatıyla, Türkiye'nin tutumunun bir uzlaşmaya izin vermemesi gerektiği düşüncesini taşımasının nedeni de buydu. Çünkü, kendi kanısınca, Rusya'nın yakında çökmesi, İngilizler'in barış istemesine yol açabilirdi ve Avrupa'ya barışın geri getirilmesi fırsatını kaçırmamak gerekirdi.

Açıklamaları için Başbakan'a teşekkür ettim ve fethedilmiş toprakların kalkındırılmasında ve yönetilmesinde Türk işbirliğini veya Türk çıkarlarının karşılanmasını hangi pratik yöntemlerle sağlayabileceğimiz konusunda görüşlerini rica ettim. Dünkü görüşmem sırasında Numan'ın (Menemencioğlu) söylediklerini tekrarlayarak, eğer istenirse, benimle pratik sorunları mahrem kalmak kaydıyla görüşmeye

hazır olduğunu veya bu sorunları ele almak üzere üçüncü bir kişiyi görevlendirebileceğini söyledi.

Başbakan, Türk-Rus sınır bölgesinde bir denetleme gezisine çıkacağını, çünkü -bana söylediğine göre- bu bölgeyi bilmediğini ve kendi gözleriyle görmek istediğini söyledi. Oradan Samsun yoluyla An-kara'ya dönecekti.

Benim bu sohbetten edindiğim izlenime göre, Başbakan, Rusya'daki, özellikle de Kafkasya'daki gelişmeleri olağanüstü bir ilgiyle izliyor ve bu nedenle, benimle yakın bir ilişki sürdürmek istiyor.

Yukarıdaki konular, İşgal Edilen Doğu Toprakları Bakanlığı'nın temsilcisi Profesör Mende ile de görüşüldü. Görüşmede, bir başka göçmen çevresiyle ilişki kuran SS-Tuğgeneralı Zimmermann da hazır bulundu. Sorunun pratik biçimde ele alınması için, benim çıkardığım sonuçları sunuyorum: Türkler'in düşüncesine göre -ben de bu düşüncüyü tümüyle paylaşıyorum- Rus sorununun kalıcı bir çözümü için tek yol, ülkenin değişik bölgelerinde yaşayan Türk kökenli grupları bizimle aktif bir işbirliği yapmak üzere eğitmek ve onlara, kuşkusuz Almanya'nın manevi, askeri ve ekonomik kılavuzluğunda özerklik duygusunu aşılaktır. Bu nedenle, başarılı örneklerle (söz gelimi, Birmanya'da Japonlar'ın yaptıklarına) bakarak, hem Kafkaslar'da, hem Hazarötesi ülkelerde uygun birer kişi bulmalıyız. Bu yerli temsilci liderler, yönetimi salt dış görünüşte temsil ederler. Bu liderlerin arkasında, -dıştan bakıldığında arka plandaki bir müşavir, içten bakıldığında yönetici, karar verici, sorumlu kişi olacak- sorumlu bir Alman lider bulunmalıdır. Bu liderliğin altında yerli unsurun güçlü bir katılımıyla gereken sayıda yönetici makam bulunmalıdır. Yerli halktan oluşturulmuş askeri birlikler, her yörede Alman ordusunun inşası için mükemmel birer hücre görevini üstlenecektir. Alman ordusuna bağlı örgütler -örneğin polis örgütü- de, görünüşte yerli bir kişi tarafından temsil edilmelidir.

Her yöre için seçilecek baş yerli kişinin kim olacağına gelince, (Numan ve Saraçoğlu'yla yaptığım görüşmeden sonra bildirdiğim gibi) istendiği vakit ilgili Türk çevrelerinin görüşünü alabilir ve böylece yeni siyasal oluşumlarda ortak çıkarların şekillenmesini sağlayabilirim.

Bu öneri, Ukrayna'da ve Rusya'nın işgal altındaki öteki bölgelerinde uygulanan salt Alman hükümeti ve yönetimi modelinden kuşkusuz farklıdır. Yine de, Kafkasötesi ve Hazarötesi ülkeler için yaptığım bu önerinin, dış politikanın en önemli sorunlarından birinin çözümüne yönelik olduğunu belirtmek isterim. Türkiye'nin katılımı gerçekleşmez ve Türkiye ile bu ülkelerin paylaştığı İslam inancı etkeninin ürünlerinden yoksun kalırsak, bu ülkelerin işgalini ve yönetimini salt Alman polisinin gücüyle sağlamak durumunda olacağız. Sonuçta,

Türkiye'nin yeni Avrupa'nın oluşumu dışında tutulması gerekecektir. Böylesine yapısal bir yanlışın doğuracağı sonuçlar kısa sürede görülecektir.

Eğer Alman ordusu Kafkas Dağları'nda başarıya ulaşıyorsa, yeni yönetim için ilk adımları atmanın vakti gelmiş demektir. Öyleyse, Führer'in daha önceden tasarladığı genel siyasal yapı çerçevesinde bir karara varması galiba çok büyük önem taşıyor.

PAPEN

Kaynak:

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945, (Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts), Serie E, v. 3, 16 Juni-30 September 1942 (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972), s. 411-414.

I. BELGELER

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Serie E: 1941-1945, v. 2-3, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972.

Documents on German Foreign Policy, Series D: 1941, v. 12-13, Washington: U. S. Government Printing Office, 1962.

II. DERGİLER VE GAZETELER (* günlük gazeteleri belirtir)

Adımlar Ankara, 1943-1944

Altınışık İstanbul, 1947

Atsız Mecmua İstanbul, 1931-1932

Azerbaycan Yurt Bilgisi İstanbul, 1934

Birlik İstanbul, 1933-1934

Bozkurt İstanbul 1939-1942

*Cumhuriyet** İstanbul 1941-1944

Çınaraltı İstanbul, 1941-1944, 1948

Doğu İstanbul, 1933-1934

Doğu Zonguldak, 1943-1944

Ergenekon Ankara, 1938-1939

Gök-Börü İstanbul, 1942-1943

Kızılelma İstanbul, 1947-1948

Kopuz İstanbul, 1939-1940

Kopuz Samsun, 1943-1944

Kür-Şad Ankara, 1947

Millet Ankara, 1943-1944

Odlu Yurt İstanbul, 1929

Orhun Edirne-İstanbul, 1933-1934

Orhun İstanbul, 1943-1944

Orkun İstanbul, 1950-1952

Özleyiş Ankara, 1946-1947

Serdengeçti Ankara, 1949-1951

*Tan** İstanbul, 1943-1944

Tanrıdag İstanbul, 1942

*Tasviri Efkâr** İstanbul, 1942-1944

[Tasvir* İstanbul, 1945-1947]

Türk Amacı İstanbul, 1942-1943

Türk Sazı İstanbul, 1943

Türk Yurdu İstanbul, 1942

Ulus* Ankara, 1945-1946

Vatan* İstanbul, 1943-1947

Yeni Bozkurt İstanbul, 1948

Yeni Orkun İstanbul, 1988-1989

Yeni Sabah* İstanbul, 1943-1944

III. TÜRKÇÜLER'İN ESERLERİ

Akansel, Mustafa Hakkı. *Türkün Kitabı: Türk Irkı Hakkında Tetkikler*. İstanbul: Akbaba Yayınları, 1943.

Arık, Remzi Oguz. *Cografyadan Vatana*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1969.

Arık, Remzi Oguz. *Meseleler*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.

Atsız. "Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar", *Orhun*, sayı 1-9, 5 Kasım 1933-16 Temmuz 1934.

Atsız. *Komünist Don Kişotu Proleter Burjuva Nazım Hikmetof Yoldaşa*. İstanbul: 1935.

Atsız. *Dalkavuklar Gecesi*. İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941.

Atsız. *Türk Ülküsü*. İstanbul: Burhan Basım ve Yayınevi, 1956.

Atsız. *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1980.

Atsız. *Bozkurtlar*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1982.

Atsız, Nihal. *İçimizdeki Şeytanlar*. İstanbul: 1940.

Atsız, Nihal. *En Sinsi Tehlike*. İstanbul: 1943.

Atsız, Nihal ve Özbek, Hamza Sadı. *Hesap Böyle Verilir*. İstanbul: Aylı Kurt, 1943.

Atsız Yoldaş. *Yarın Turan Benimdir*. İstanbul: Aylı Kurt, 1934.

Atsız Yoldaş. *Bir Bayrak Altına*. İstanbul: Aylı Kurt, 1936.

Barınan, Nurullah. *Büyük Türkiye'de Gençlik Örgütü*. İstanbul: 1941.

Darendelioglu, İlhan. *Türkiye'de Komünist Hareketler*. İstanbul: Toker Yayınları, 1976.

Darendelioglu, İlhan. *Türkiye'de Milliyetçi Hareketler*. İstanbul: Toker Yayınları, 1977.

Deliorman, Altan. *Tanıdığım Atsız*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1978.

Deliorman, Altan. "Bugünkü Manası ile Bozkurt", *Türk Kültürü*, sayı 55, Mayıs 1967.

Erkilet, H. Emir. *Şark Cephesinde Gördüklerim*. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1943.

Genç Devrimciler Derneği. *Altaylar'dan Tuna'ya*. İstanbul: 1966.

Gökdemir, Ayvaz. *Buhranın Kaynağında*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979.

Gökay, Orhan Şaik. "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1986.

Kafesoglu, İbrahim. *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.

- Kafesoglu, Ibrahim. *Milliyetçi İktidara Doğru*. İstanbul: Büyük Ülkü Yayınevi, 1977.
- Milliyetçiler İlmi Semineri. *Milliyetçi Türkiye'ye Doğru*. İstanbul: Garanti Matbaası, 1969.
- Müftüoğlu, Mustafa. *Çankaya'da Kâbus*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974.
- Nur, Rıza. *Türk Tarihi*. İstanbul: Toker Yayınları, 1982.
- Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. Abdurrahman Dilipak (der) Rıza Nur Kendini Anlatıyor. İstanbul: İşaret-Ferhat Ortak Yayınları, 1991.
- Oğuzkan, A. Ferhan ve İlhan, Zeyneli. *Asıl Tehlike*. İstanbul: Numune Matbaası, 1943.
- Orhon, Orhan Seyfi. *Maskeler Aşağı*. İstanbul: Çınaraltı, 1943.
- Orhon, Orhan Seyfi. *Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Çınar Yayını, 1943.
- Orhon, Orhan Seyfi. *Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'e Açık Mektup*. İstanbul: Ülkü Basımevi, 1944.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Oğuzlara Dair*. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Türkçülüğün Tarihi*. Ankara: Kömen Yayınları, 1977.
- Sançar, Necdet. *Irkıımızın Kahramanları*. İstanbul: Aylık Kurt, 1943.
- Sançar, Necdet. *Hasan Ali ile Hesaplaşma*. İstanbul: Aylık Kurt, 1947.
- Sançar, Necdet. *Kızıl Cennet Masalı*. Zonguldak: Birgün Matbaası, 1950.
- Sançar, Necdet. *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*. Ankara: Aflşın Yayınevi, 1973.
- Serdengeçti, Osman Yüksel. *Türkölüğün Perişan Hali*. Ankara: Serdengeçti, 1949.
- Serdengeçti, Osman Yüksel. *Bu Nesli Nasıl Mahvettiler*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1956.
- Serdengeçti, Osman Yüksel. *Gölünç Hakikatlar*. Ankara: Serdengeçti, 1957.
- Tanyu, Hikmet. *Türkölük Davası ve Türkiye'de İşkenceler*. Kayseri: Erciyes Matbaası, 1950.
- Tevetoğlu, Fethi. "Türkölü Dergiler", *Türk Kötürü*, Nisan 1988-Mart 1989.
- Topçu, Nurettin. *Milliyetçiliğimizizin Esasları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.
- (Togan), Ahmet-Zeki Validi. *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*. İstanbul: Bühraneddin Matbaası, 1934.
- Togan, A. Zeki Validi. *Bugünkü Türkölü Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderrun Kitabevi, 1981.
- Togay, Muharrem Feyzi. *Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Ana Hatları*. İstanbul: 1938.
- Togay, Muharrem Feyzi. *Yusuf Akçura'nın Hayatı*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944.
- Turan, Osman. *Gafletten Uyanalım*. Ankara: Doğuş Matbaası, 1948.
- Türk Milliyetçiler Derneği. *Türk Milletine Beyanname*. Ankara: Güven Basımevi, 1952.
- Türk Milliyetçiler Derneği. *Son Hadiseler ve Biz*. İstanbul: 1953.
- Türkeş, Alparslan. *1944 Milliyetçilik Olayı*. İstanbul: Orkun Yayınevi, 1979.
- Türkeş, Alparslan. *Milli Doktrin: Dokuz Işık*. Ankara: Emel Matbaacılık, 1980.

Türkistan. İstanbul: Türkistan Türk Gençler Birliği, 1936.

Türkistan'ın Dünya Politikasındaki Mevkii. İstanbul: Türkistan Türk Gençler Birliği, 1936.

Türkkan, Reha Oğuz. *İrk Muhite Tabi midir?* İstanbul: Ekonomi-Reklam Matbaası, 1939.

Türkkan, Reha Oğuz. *Türkçülüğe Giriş*. İstanbul: 1940.

Türkkan, Reha Oğuz. *İçtimai Mesele*. İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941.

Türkkan, Reha Oğuz. *Kuyruk Acısı*. İstanbul: Bozkurtçu Yayın, 1943.

Türkkan, Reha Oğuz. *Kızıl Faaliyet*. İstanbul: Bozkurtçu Yayın, 1943.

Türkkan, Reha Oğuz. *Milliyetçilik Yolunda*. İstanbul: Müftüoğlu Yayınevi, 1944.

Türkkan, Reha Oğuz. *İleri Türkçülük ve Partiler*. İstanbul: 1946.

Türkkan, Reha Oğuz. *Tabutluktan Gurbete*. İstanbul: 1988.

3 Mayıs Türkçüler Günü Antolojisi. Ankara: Türkiye Milliyetçiler Birliği, 1967.

IV. TÜRKÇÜLER ÜZERİNE ESERLER

Ağaoğulları, Mehmet Ali. "The Ultrationalist Right", Irvin C. Schick and E. Ahmet Tonak (eds.), *Turkey in Transition*. Londra: Oxford University Press, 1987.

Alışık, Cevdet Eralp. "Cumhuriyet Basın Tarihimizle İlgili Bir Mektup", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1989.

Çağlar, Ayşe Neviye. "The Greywolves as Metaphor", Andrew Finkel and Nükhet Sirman (eds.), *Turkish State, Turkish Society*. Londra: Routledge, 1990.

Güngör, Erol ve Hacıeminoğlu, M. N. vd. (haz.). *Atsız Armağanı*. İstanbul: Ötügen Yayınevi, 1976.

Henderson, Alexander. "The Pan-Turanian Myth in Turkey Today", *The Asiatic Review*, v. XLI, January 1945.

Hostler, Charles W. "Trends in Pan-Turanism", *Middle Eastern Affairs*, v. 3, no. 1, January 1952.

Hostler, Charles W. *Türkism and the Soviets*. Londra: Allen Unwin, 1957.

İrkçılık-Turancılık. Ankara: Türk İnkılap Enstitüsü, 1944.

"İrkçılık ve Turancılık Tahrifatı Yapanlar Hakkında Hükümetin Tebliği", *Ayın Tarihi*, Mayıs 1944.

İlhan, Ziya Yücel (ed.) *Sevenlerin Kalemile Dr. Rıza Nur*. İstanbul: Toprak Yayınları, 1962.

Kaymaz, Nejat. "Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1977.

Kut, Günay. "Orhan Şaik Gökyay", *Journal of Turkish Studies*, v.6, 1982.

Landau, Jacob M. *Pan-Türkism in Turkey: A Study in Irredentism*. Londra: C. Hurst, 1981.

Jacob M. Landau, *Tekinalp, Turkish Patriot, 1883-1961*. Leiden: Dutch Insütute on Near East, 1984.

A Manual on the Turanians, Londra: Naval Intelligence, 1918.

Meram, Ali Kemal. *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*. İstanbul: Kültür Kitabevi, 1969.

Saint-Hervé, "Le Panturquisme sentimental et l'autre", *Le Temps*, Juin 18-20, 1942.

"Son Tahkikat Kararı", *Ayın Tarihi*, 30 Eylül 1944.

Tevetoğlu, Fethi, "Ocağımızın Değerli Evladı: Dr. Hasan Ferit Cansever", *Türk Yurdu*, c.8, no.2, Mart 1987.

Yücebaş, Hilmi. *Milli Şairimiz Mehmed Emin Yurdakul*. Talat Altın Matbaası, 1947.

V. TÜRKİYE ÜZERİNE ESERLER

A. Kitaplar

Ağaoglu, Samet. *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, t.y.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

Akçura, Yusuf. Türk Yılı. N. Sefercioğlu (der.) *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim, 2000.

Ali, Filiz ve Atilla Özkırmı, *Sabahattin Ali*. İstanbul: De Yayınevi, 1986.

Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: *Türkiye'deki Alman Politikası, 1941-1943*. İstanbul: Havass, 1977.

Alp, Tekin. *The Turkish and Pan-Turkish Ideal*. Londra: Admiralty War Staff Intelligence Division, 1917.

Alp, Tekin. *Kemalizm*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1936.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Söylev*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978.

Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasi Anılar, 1939-1954*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977.

Baydar, Mustafa. *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*. İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968.

Berkes, Niyazi. *Unutulan Yıllar*. (yayına hazırlayan Ruşen Sezer). İstanbul: İletişim, 1997.

Berktaş, Hali. *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.

Birinci Türk Tarih Kongresi. Ankara: Maarif Vekâleti, 1932.

Bora, Tanıl ve Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergah*. İstanbul: İletişim, 1991.

Bozkurt, Mahmut Esat. *Atatürk İhtilali*. İstanbul: İnkılap Enstitüsü, 1940.

CHP Genel Sekreterliği. *CHP Genel Başkan Vekili Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Hükümetin İç ve Dış Politikasını İzah Eden 5 Ağustos 1942 Tarihli Beyannamesi*. Ankara: Ulusal Matbaa, 1942.

Çankaya, Ali (ed.). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949*. c. 2, Ankara: Örnek Matbaası, 1954.

Çetik, Mete. *Üniversite'de Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

- Emre, Ahmet Cevat. *Eski Türk Yazısının Menşei*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Erden, Ali Fuat. *İsmet İnönü*. İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1952.
- Erkin, Feridun Cemal. *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Erkin, Feridun Cemal. *Dışişlerinde Otuzdört Yıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- Erkman, Faris. *En Büyük Tehlike*. İstanbul: Ak-Ün Matbaası, 1943.
- Ersanlı-Behar, Büşra. *İktidar ve Tarih*. İstanbul: Afa, 1992.
- Frey, Frederick. *The Turkish Political Elite*. Cambridge: M. I. T. Press, 1965.
- Georgon, François. *Aux origines du Nationalisme Turc*, Yusuf Akçura. Paris: Editions ADFP, 1980.
- Glasneck, Johannes. *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*. çev. Arif Gelen, Ankara: Onur Yayınları, tarihsiz.
- Goloğlu, Mahmut. *Tek Partili Cumhuriyet, 1931-1938*. Ankara: Kalite Matbaası, 1974.
- Goloğlu, Mahmut. *Milli Şef Dönemi, 1939-1945*. Ankara: Kalite Matbaası, 1974.
- Goloğlu, Mahmut. *Demokrasiye Geçiş, 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982.
- Gökarp, Ziya. *Şiirler ve Halk Masalları*. haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952.
- Gökarp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık, 1968.
- Gökarp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Toker Yayınları, 1988.
- Hanioglu, Şükrü. *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- Hassan, Ümit. *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Heyd, Uriel. *Foundations of Turkish Nationalism*. Londra: Luzac, 1950.
- İlmalyan, Vartan. *Bir Yaşam Öyküsü*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Kandemir. *Siyasi Dargınlıklar*. İstanbul: Ekicigil Tarih Yayınları, 1955.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Karay, Refik Halit. *Bir Ömür Boyunca*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Karpat, Kemal H. *Turkey's Politics: Transition to a Multi-Party System*. Princeton: Princeton University Press, 1959.
- Knatchbull-Hugessen, Sir Hughe. *Diplomat in Peace and War*. Londra: J. Murray, 1949.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*. Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
- Krecker, Lothar. *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 1964.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*. İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959.
- Kushner, David. *The Rise of Turkish Nationalism*. Londra: Frank Cass, 1977.
- Landau, Jacob. M. *Radical Politics in Modern Turkey*. Leiden: E. J. Brill, 1974.

- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. Londra: Oxford University Press, 1967.
- Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought*. Princeton: Princeton University Press, 1962.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Melzig, Herbert. *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra*. Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, 1940.
- Nadi, Nadir. *Perde Aralığından*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979.
- Oğuz, Burhan. *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*. İstanbul: Can Matbaa, 1983.
- Okyar, Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*. haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- Oran, Baskın. *Atatürk Milliyetçiliği*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Önder, Zehra. *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*. Munich: R. Oldenburg Verlag, 1977.
- Öner, Kenan. *Öner ve Yücel Davası*. İstanbul: Kenan Matbaası, 1947.
- Özbudun, Ergun. *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton: Princeton University Press, 1976.
- Öztürkmen, Arzu. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim, 1998.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Parla, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, c.3, İstanbul: İletişim, 1992.
- Peker, Recep. *İnkılap Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Poulton, Hugh. *Top Hat, Grey Wolf and Crescent*. Londra: Hurst, 1997.
- Safa, Peyami. *Türk İnkılabına Bakışlar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938.
- Safa, Peyami. *Millet ve İnsan*. İstanbul: Akbaba Yayınları, 1943.
- Sayılan, Aclan. *Türkiye'de Sol Hareketler, 1871-1972*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1972.
- Sertel, Sabiha. *Roman Gibi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
- Shaw, Stanford J. and Shaw, Ezel K. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. v. 2. Londra: Cambridge University Press, 1977.
- Stuermer, Harry. *Two War Years in Constantinople*. New York: George H. Doran, 1917.
- Timur, Taner. *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Hil Yayın, 1986.
- Toker, Metin. *Sagda ve Solda Vuruşanlar*. Ankara: Akis Yayınları, 1971.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. c. 2. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.
- Turgut, Nûkhet. *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri, Sosyalist Ülkeler, Türkiye*. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984.

- Türk Tarihinin Anahatları Medhal Kısım*. İstanbul: Basımevi, 1931.
- Uran, Hilmi. *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959.
- Us, Asım. *Hatıra Notları, 1930-1950*. İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- Üstel, Füsün. *Türk Ocakları, 1912-1931*. İstanbul: İletişim, 1997.
- Weiker, Walter. *Political Tutelage and Democracy in Turkey*. Leiden: E. J. Brill, 1973.
- Weisband, Edward. *Turkish Foreign Policy, 1943-1945*. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Widmann, Horst. *Exil und Bildungshilfe*. Frankfurt: Peter Lang, 1973.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Milli Tarihimizin Adı*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1969.
- Yücel, Hasan Âli. *Davam, Davalar ve Neticeleri*. Ankara: Ulus Basımevi, 1950.
- B. Makaleler**
- Alemdar, Korkmaz. "Anadolu Ajansı'na Alman Baskısı", *Tarih ve Toplum*, sayı 87, Ocak 1987.
- Arnakis, George G. "Turanism: An Aspect of Turkish Nationalism", *Balkan Studies*, v. 1, 1960.
- Atsız, Bedriye. "Lakaplar", *Tarih ve Toplum*, sayı 11, Kasım 1984.
- Bacque-Grammont, Jean-Louis. "Turan: une description du Khanat de Khokand vers 1832 d'après un document ottoman", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, v. XIII, no. 2.
- Bloch, E. "Le Nom des Turcs Dans L'Avesta", *Journal of the Asiatic Society*, 1915.
- Bora, Tanıl ve Can, Kemal. "1980'li Yıllarda Faşist Hareket", *Birlikim*, sayı 10, Şubat 1990.
- Deringil, Selim. "The Preservation of Turkey's Neutrality During the Second World War: 1940", *Middle Eastern Studies*. v. 18, 1982.
- Ergüder, Üstün. "Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 8-9, 1980-1981.
- Ergüder, Üstün and Hofferbert, Richard I. "1983 Elections in Turkey: Continuity or Change in Voting Patterns", Metin Heper and Ahmet Evin (eds.). *State, Democracy, and the Military: Turkey in the 1980s*. Berlin: Walter de Gruyter, 1988.
- Galib, Reşit. "Türk Tarih İnkılabı ve Yabancı Tezler", *Ülkü*, c. 2, sayı 9, Ekim 1933.
- Georgon, François. "Les Foyers Turques à l'époque de Kémaliste", *Turcica*, v. XIV, 1982.
- Georgon, François. "A la recherche d'une identité: le nationalisme turc", Altan Gökalp, ed. *La Turquie en Transition*. Paris: Maisonneuve et Larose, 1986.
- Gevgilili, Ali. "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Göksu-Özdoğan, Günay. "Türk Ulusçuluğu ve Türk Cumhuriyetleri". *Toplum ve Bilim*, 62, Yaz-güz, 1993.
- Göyünç, Nejat. "Tarihçiliğimizin Dünü", *Felsefe Kurumu Seminerleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Heper, Metin. "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 9-10, 1980.
- İnalcık, Halil. "The Nature of Traditional Society", Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow (eds.). *Political Modernization in Japan and Turkey*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Jäschke, Gotthard. "Der Turanismus der Jungtürken", *die Welt des Islams*, Band 23, 1941.
- Jäschke, Gotthard. "Der Turanismus und die kemalistische Türkei", Hans Heinrich Schäfer, ed. *Orient in Deutscher Forschung*. Leipzig: Otto Harassowitz, 1944.
- Kara, İsmail. "İslamcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. c. 5.
- Kara, Nihal. "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt*, sayı 8, 1984-1985.
- Karpat, Kemal. "The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey", *die Welt des Islams*, v. XV, sayı 1-4, 1974.
- Karpat, Kemal. "Military Intervention: Army-Civil Relations in Turkey Before and After 1980", Metin Heper and Ahmet Evin (eds.). *State, Democracy, and Military: Turkey in the 1980s*. Berlin: Walter de Gruyter, 1988.
- Keyman, Fuat ve Ahmet İçduygu. "Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı". *75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Koçak, Cemil. "İkinci Dünya Savaşı'nda Dış Politika", *Yapıt*, sayı 8, 1984-1985.
- Kuran, Ercüment. "The Impact of Nationalism on the Turkish Elite", William R. Polk and Richard L. Chambers (eds.). *Beginnings of Modernization in the Middle East*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Landau, Jacob M. "The Nationalist Action Party in Turkey", *Journal of Contemporary History*, v. 17, 1982.
- Lewis, Bernard. "History-Writing and National Revival in Turkey", *Middle Eastern Affairs*, v. IV, no. 6-7, June-July 1953.
- Mardin, Şerif. "Power, Civil Society, and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, June 1969.
- Mardin, Şerif. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Engin Akarlı and Gabriel Ben-Dor, eds. *Political Participation in Turkey*. İstanbul: Boğaziçi University Publications, 1974.
- Mardin, Şerif. "Youth and Violence in Turkey", *Archives Europeennes de Sociologie*, v. XIX, 1976.
- Oran, Baskın. "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 24, 1969.
- Öberhummer, Eugen. "Der Name Turan", *Turan*, 1918.
- Özbudun, Ergun. "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu". *75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Parla, Taha. "Tek Parti Döneminde Şef Sistemi ve Siyasal İdeoloji", *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.

- Parker, Edward Harper. "The Origins of the Turks", *The English Historical Review*, v. XLIII, July 1896.
- Rossi, Ettore. "Dall'Impero Ottomano Alla Repubblica di Turchia", *Oriente Moderno*, v. XXIII, no. 9, September 1943.
- Rustow, Dankwart a. "The Development of Parties in Turkey", J. La Palombara and M. Weiner (eds.). *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, 1966.
- Sadiq Mohammad. "The Ideological Legacy of the Young Turks", *International Studies*, v. 18, no. 2, April-June 1979.
- Stoddard, Lothrop T. "Pan-Turanism", *American Political Science Review*, February 1917.
- Sunar, Ilkay and Sayarı, Sabri. "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", Guillermo O'Donnell and Philippe C. Schmitter (eds.). *Transition From Authoritarian Rule: Experiences in Southern Europe and Latin America*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1986.
- Şakiroğlu, Mahmut. "Atatürk ve Tarih Çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, sayı 11, Kasım 1984.
- Tachau, Frank. "The Search for National Identity Among the Turks", *die Welt des Islams*, v. VIII, no. 3, 1963.
- Thomas, David. "Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of Üç Tarz-ı Siyaset", *Journal of Turkish Studies*, v. 2, 1978.
- Toprak, Zafer. "Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, sayı 1, Bahar 1977.
- Toprak, Zafer. "Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı", *Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler, 1849-1984*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.
- Toprak, Zafer. "II. Meşrutiyet Devrinde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, 1985.
- "Türkçülüğün Tarihinden: Hasan Enver Celalettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası Yazıları", *Tarih ve Toplum*, sayı 1-2, Ocak ve Şubat 1984.
- Türkkan, Reha Oğuz. "The Turkish Press", *Middle Eastern Affairs*, v. 18, 1950.
- Ülman, Halûk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1968", I, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 22, sayı 3, 1968.
- Wippert, Karl. "Der Turanismus", *Der Neue Orient*, v. VI, no. 4, December 1922.
- Yinanç, Mükrimin Halil. "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

VI. GENEL ESERLER

A. Kitaplar

- Akzin, Benjamin. *State and Nation*. Londra: Hutchinson Library, 1964.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra: Verso, 1983.
- Barnard, F. M. *Herder's Social and Political Thought*. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Barzun, Jacques. *Race: A Study in Superstition*. New York: Harper and Row, 1965.

- Başoğlu, Muzaffer. *İrk Psikolojisi*. İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1943.
- Biddis, Michael D. *Gobineau: Selected Political Writings*. Londra: Jonathan Cape, 1968.
- Boas, Franz. *Race and Democratic Society*. New York: J. J. Augustin Publishers, 1946.
- Bottomore, T. B. *Elites and Society*. Harmondsworth: Penguin, 1967.
- Breuilly, John. *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press, 1982.
- Canovan, Margaret. *Populism*. Londra: Junction Books, 1981.
- Carr, E. H. *Nationalism and After*. Londra: MacMillan, 1945.
- Cassirer, Ernst. *The Myth of State*. New Haven: Yale University Press, 1961.
- Cemgil, Adnan, ed. *İlim Karşısında İrk Meseleleri*. İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları, 1945.
- Coletti, Lucio. *From Rousseau to Lenin*. New York: Monthly Review, 1974.
- Czaplicka, M. A. *The Turks of Central Asia*. Oxford: Clarendon Press, 1918.
- Duverger, Maurice. *Political Parties*. Londra: Methuen, 1967.
- Esmer, Ahmet Şükrü. *Siyasi Tarih, 1919-1939*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Londra: Blackwell, 1983.
- Grunberger, Richard. *A Social History of the Third Reich*. Harmondsworth: Penguin, 1971.
- Hayes, Carleton J. H. *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York: MacMillan, 1931.
- Herod, Charles C. *The Nation in the History of Marxian Thought*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1976.
- Hobsbawm, Eric J. *Nations and Nationalism Since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iggers, Georg. *The German Conception of History*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1968.
- Ionescu, Ghita and Gellner, Ernest, eds. *Populism*. New York: MacMillan, 1969.
- Kedourie, Elie. *Nationalism*. Londra: Hutchinson University Library, 1966.
- Kedourie, Elie. *Nationalism in Asia and Africa*. Londra: Frank Cass, 1970.
- Kessler, Joseph. *Turanism and Pan-Turanism in Hungary*. Unpublished Ph. D. Thesis, U. C. Berkeley, 1967.
- Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism*. New York: MacMillan, 1944.
- Le Bon, Gustave. *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. Londra: Fisher und Unwin, 1921.
- Lederer, Ivo L. *Nationalism in the Eastern Europe*. Seattle: University of Washington Press, 1971.
- Lukes, Steven. *Emile Durkheim*. Harmondsworth: Penguin, 1973.
- Mannheim, Karl. *Ideology and Utopia*. New York: Harvest, 1936.
- Minogue, Kenneth R. *Nationalism*. Londra: B. T. Batsford, 1967.

- Moore, Barrington. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston: Beacon Press, 1967.
- Mosse, George L. *The Crisis of German Ideology: The Intellectual Origins of the Third Reich*. New York: Schocken Books, 1981.
- Mosse, George L. *Nazi Culture*. New York: Schocken Books, 1981.
- Nolte, Ernest. *Three Faces of Fascism*. New York: Mentor Books, 1969.
- Pittard, Eugene. *Race and History*. New York: Alfred Knopf, 1926.
- Royal Institute of International Affairs. *Nationalism*. Londra: Oxford University Press, 1939.
- Sartori, Giovanni. *Parties and Party Systems*. Londra: Cambridge University Press, 1976.
- Seton-Watson, Hugh. *Nations and States*. Boulder, Col.: Westview Press, 1977.
- Stern, Fritz. *Politics of Cultural Despair*. Berkeley: University of California Press, 1974.
- Swietochowski, Tadeusz. *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community*. Cambridge: University Press, 1985.
- Smith, Anthony D. *Theories of Nationalism*. Londra: Duckworth, 1971.
- Smith, Anthony D. *Nationalism in the Twentieth Century*. Oxford: Martin Robertson, 1979.
- Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Sullivan, Noel. *Fascism*. Londra: J. M. Dent, 1983.
- Şenel, Alaeddin. *İrk ve İrkçilik*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.
- Tekin, Talat. *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.
- Ülman, Halûk. *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1973.

B. Makaleler

- Avineri, Shlomo. "Hegel and Nationalism", *The Review of Politics*. v. 24, no. 4, October 1962.
- Bendix, Reinhard. "Province and Metropolis: The Case of Eighteenth Century Germany", Joseph Ben-David and Terry N. Clark, eds. *Culture and Its Creators*. Chicago: University of Chicago Press, 1977.
- Carleton, Hayes J. H. "Contribution of Herder to the Doctrine of Nationalism", *The American Historical Review*, v. XXXII, no. 4, July 1927.
- Hobsbawm, Eric. "Some Reflections on Nationalism", T. J. Nossiter, A. H. Hanson, Stein Rokkan, et. al, eds. *Imagination and Precision in Social Sciences: Essays in Memory of Peter Nettl*. Londra: 1972.
- Hobsbawm, Eric. "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914", Eric Hobsbawm and Terence Ranger, eds. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Huntington, Samuel P. "Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems", Samuel P. Huntington and Clement H. Moore, eds. *Authoritarian Politics in Modern Society*. New York: Basic Books, 1970.
- La Palombara, Joseph and Weiner Myron. "The Origin and Development of Political Parties", La Palombara and M. Weiner, eds. *Political Parties and Political Systems*. New York: Princeton University Press, 1966.

- Mac Rae, Donald. "Populism as an Ideology", Ghita Ionescu and Ernest Gellner, eds. *Populism*. New York: MacMillan, 1969.
- Mitchell, Marion. "Emile Durkheim and the Philosophy of Nationalism", *Political Science Quarterly*, v. 46, 1931.
- Nipperdey, Thomas. "In Search of Identity: Romantic Nationalism, Its Intellectual, Political, and Social Background", J. C. Eade, ed. *Romantic Nationalism*. Sydney: Australian National University Press, 1983.
- Sternhell, Zeev. "Fascist Ideology", Walter Laqueur, ed. *Fascism*. Harmondsworth: Penguin, 1976.
- Stewart, Angus. "The Social Roots", Ghita Ionescu and Ernest Gellner, eds. *Populism*. New York: MacMillan, 1969.
- Wiles, Peter. "A Syndrome, Not a Doctrine", Ghita Ionescu and Ernest Gellner, eds. *Populism*. New York: MacMillan, 1969.

- A
 Abazalar 297
 ABD 18, 176
 Abdullah Cevdet 54
 Abdülhamit II (Padişah) 61, 65, 67
 Acem 297
 açunbitig 262
 Adana Görüşmeleri (1943) 173
 Adana 141
 Adımlar 97, 122
 Afganistan 28, 154, 171
 Ağaoğlu, Ahmet 79
 Ağaoğlu, Samet 254, 272, 276
 Ahmed Cafer 159
 Ahmet Vefik Paşa 60, 62
 Akansel, Mustafa Hakkı 208, 213, 239, 243, 244
 Akçura, Yusuf 26, 43, 69, 70, 71, 72, 78, 79, 259
 Akdeniz 128, 129, 134, 193
 Ali Suavi 57, 58
 Ali, Sabahattin 94, 96, 97, 99, 101, 102, 104, 115, 125, 182, 183
 Allah 246, 247
 Alman alfabesi 244
 Alman birliği 46
 Alman ırkçılığı 37, 98, 235
 Alman militarizmi 146
 Alman propagandası 127, 142, 145, 146, 149, 150, 152, 175, 177
 Alman ulusçuluğu 25, 49, 70
 Alman yurttaşları 75
 Alman 297
 Almancı tutum 147
 Almanlar 47, 128, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 150, 151, 154, 157, 159, 162, 166, 173
 Almanya 27, 37, 49, 50, 111, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 146, 147, 148, 153, 156, 159, 169, 171, 175, 177, 206, 213, 214, 265
 Alp, Tekin 43, 79
 Altınışık 269, 270, 272
 Altun Destan 73
 Anadolu Ajansı 171
 Anadolu aristokrasisi 199
 Anadolu 40, 44, 65, 68, 77, 80, 82, 83, 84, 86, 186, 188, 189, 193, 197, 198, 200, 230, 236, 247, 249, 253, 255, 256, 257, 258, 293, 296, 297, 298
 Anadolucu ulusçu 83
 Anadolucu yaklaşım 255
 Anadolucular 267
 Ankara Antlaşması 119
 Ankara Gazi Lisesi 211
 Ankara Siyasal Bilgiler Okulu 224
 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (ayr. bkz. DTCF) 93
 Ankara Üniversitesi 101
 Ankara 27, 94, 100, 105, 112, 113, 122, 126, 130, 144, 152, 162, 167, 174, 179, 200, 219, 221, 223, 270, 276, 283
 Antel, Sadrettin Celal 96
 anti-Inönücü 241
 anti-Kemalist 123, 241
 anti-Semitizm 37
 anti-Sovyet faaliyetler 162
 anti-Sovyet propaganda 164
 anti-Sovyet tepkiler 177
 anti-Sovyet tutum 174
 anti-Sovyetizm 149

- Antropoloji 230
antropolojik araştırmalar 41
antropolojik ırk özellikleri 44
antropolojik ırk teorileri 51
Aral Gölü 28
Aran, M. Sadık 269
Arap 297
Arapça 246, 262
Araplar 71, 246
Ardahan 176
Ank, Remzi Oğuz 254, 255, 256, 271, 272, 276
Art dil 50, 51
Art halklar 50, 61
Art ırk 52, 168
aristokrat 47
Arkeoloji 85
Arnavutlar 297
Arnavutluk isyanı 68
Arnavutluk 128, 132
Arsal, Sadri Maksudi 183
Aryan 37
Askeri Tıbbiye 225
Askeri Tıp Akademisi 242
Asya 70
Asya, Arif Nihad 213, 217, 219
ataerkil sistem 71
Atalay, Besim 212, 246
Atatürk (Mustafa Kemal) 35, 36, 40, 77, 84, 98, 128, 183, 207, 209, 231
Atatürk'ün kafatası 231
Atilla (Hükümdar) 76
Atlantik Okyanusu 46, 47, 158
Atsız *Mecmua* 18, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 202, 206, 208, 211, 222, 243, 253, 266
Atsız, Nihal 18, 34, 54, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 121, 122, 125, 172, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 216, 218, 219, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 262, 266, 267, 270, 272, 274, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 297
Avesta 60
Avrupa 45, 46, 64, 66
Avusturya-Macaristan Birleşik Krallığı 63
Ayaz  shaki 156
Aydemir, şevket Süreyya 225
aydınlanmacı bakış açısı 75, 294
Aydınlar Ocağı 230, 268, 279, 280
Azerbaycan Milli Meclisi 155
Azerbaycan Yurt Bilgisi 203, 204, 206
Azerbaycan 154, 156, 169, 170, 174, 202, 203
Azeri göçmenler 205
Azeri Türk 205
Azeriler 29, 160
- B**
Bak  154, 155, 160, 169, 174
Balkan Antantı (1934) 128
Balkan Savaşları 42, 43, 68, 77, 79, 225
Balkanlar 46, 50, 57, 61, 78, 128, 134, 136, 145, 149, 154, 173, 289, 290
Baltık Devletleri 130
Banarlı, Nihat Sami 217, 218, 279
Banguoğlu, Tahsin 218
Barınan, Nurullah 112, 215, 272
Barış Cephesi 129
Basın Kanunu 204, 205, 216
Basın Yayın Genel M d rl   200, 243
Basiret 65
Basmacı Militanları 155
Basra 152
Başbu  80, 286
Başkurdistan 155, 179, 203
Başkırtlar 29
Başo lu, Muzaffer şerif 122
Batı dünyası 64
Batı medeniyeti 264
Batı uygarlığı 62, 87
Batı yayılmacılı ı 41
Bau 35, 41, 42, 52, 66, 84, 133, 143, 175, 250, 252, 261, 294

Batıcılık 75, 263
Batılı Devletler 130
Batılı 173
Batılılar 84, 129
Batılılaşma 17, 36, 256, 292, 294
Batum 154
Bayar, Celal 117, 119
Baykal Gölü 192
Berk, Bekir 274
Berkas, Niyazi 122
Berlin 150, 153, 156, 161, 163
Beyazıt Meydanı 223
Beyazıt 223
Beyoğlu (dergi) 146
Beyoğlu 223, 252
Bilgiç, Said 276, 277, 279
1917 Devrimi (ayr. bkz. Sovyet Devrimi) 79
Bir Bayrak Altına 242
Birinci Dünya Savaşı 46, 68, 76, 79, 80, 145, 148, 153, 225
Birinci Türk Tarih Kongresi 94, 184, 189
Birlik 211, 220
Boğaziçi Lisesi 94, 100, 219
Boğazlar Rejimi 120, 130
Boğazlar 92, 142, 150, 151, 152, 175
Bolşevikler 129, 155
Bolşevizm 143, 153, 158, 165, 170, 174
Boran, Behice 97, 99
Borataş, Pertev Naili 96, 97, 99, 122
Boşnaklar 297
Bozkurt (Sembol / Figür) 86, 185, 225, 283, 287
Bozkurt 98, 170, 171, 201, 202, 211, 213, 214, 222, 229, 230, 232, 234, 235, 245, 246, 249
Bozkurt, Mahmut Esat 100, 148, 171, 212, 235
Bozkurtçunun Amentüsü 233
Bozkurtlar (Roman) 228
Bozkurtlar 283
Bozkurtların Dirilişi 228
Bozkurtların Ölümü 228
brakisefalik 51, 86, 236
Brest Litovsk Antlaşması (1918) 154

Budapeşte Üniversitesi 63
Budapeşte 28, 63
Buhara 155
Buharalı, Nebil 240
Bulgar 297
Bulgaristan 42, 136, 137, 152
Bulgarlar 60
Burjuvazi 69
Bursa 219, 221
Bursalı Tahir Bey 65
Bükreş 85
Bürger 75
Büyük Almanya 46
Büyük Turan 81
Büyük Türk Birliği 232
Büyük Türkçülük Ülküsü 192
Büyük Türkiye'de Gençlik Örgütü 215

C

Caferoğlu, Ahmet 172, 202, 203, 204, 206, 209, 249
Cahun, Leon 62, 63, 211
Cansever, Hasan Ferit 106, 112, 208, 244, 245, 269, 272
cemaat-ümmet kimliği 37
Cemalettin Afgani 58
Cemgil, Adnan 97, 122
Cengiz Han (Hükümdar) 76
Cermenofil 145, 146
CHP 13, 14, 17, 18, 19, 34, 36, 39, 92, 93, 94, 95, 100, 108, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 159, 171, 181, 192, 199, 205, 206, 207, 208, 212, 216, 227, 238, 251, 253, 256, 257, 267, 275, 276, 283, 297
Churchill (Winston / Britanya Başbakanı) 136, 141
Cihat 43
Cilalı Taş Devrimi 51
Clodius (Diplomat) 165
Craneology 51
Cumhuriyet (Gazete) 147
Cumhuriyet Halk Partisi (ayr. bkz. CHP) 13, 35, 36, 90
Cumhuriyet Türkiye'si 207
Cumhuriyet 13, 15, 21, 23, 24, 26, 39,

40, 44, 73, 77, 81, 135, 193, 197,
241, 244, 290, 292
Cumhuriyetçi Türkiye 83

C

Çağataylar 60
Çağlayanlar 212
Çakmak, Fevzi 146, 163, 164
Çarlık Rusya 29
Çarlık yönetimi 30, 65
Çeçenler 297
Çekler 47
Çekoslavakya 128
Çekoslavakya'nın İşgali (1939) 131
Çerkezler 82, 297
Çınaraltı 97, 148, 170, 171, 185, 201,
208, 213, 222, 223, 235, 247, 248,
249, 249, 250, 251, 262, 269
Çin Türkistanı 28
Çin 52, 62, 171, 239
Çinli 297
Çinliler 63, 193, 237, 270
çok-uluslu bileşim 22

D

Dağıstan 154, 203
Dalkavuklar Gecesi 183
Darendelioglu, İlhan 116, 117, 268,
270, 273, 275
Darülfünun 191
Darwin (Charles) 51
Darwinci yaklaşım 213
Darwincilik 36
dayanışmacı toplum 75
Deliorman, Altan 275, 279
Demokrasi 197
Demokrat Parti (ayr. bkz. DP) 92, 230
Deniz Gedikli Hazırlama Okulu 219
Dernekler Kanunu 267
Derviş Hima 107
Devlet Öğretmen Okulları 285
Devlet 47, 55
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (ayr.
bkz. DTCF) 224, 272
dinsel kimlik 55, 71
diriliş ideolojisi 294

Diyarbakır 185, 248
Doğu Akdeniz 40
Doğu Halkları Kurultayı 174
Doğu Türk Birliği Düşüncesi 216
Doğubilimciler 59, 60
Dokuz Işık 286
dolikosefalik 51
Dörtler 118
Dörtlülük Takrir 117
DP 93, 120, 121, 230, 267, 273, 276,
277
DTCF 93, 96, 120, 122, 124, 224
Durkheim, Emile 75

E

Ecevit, Bülent (Başbakan) 283
Eden, Anthony (Britanya Dışişleri Ba-
kanı) 152
Edil-Ural 203
Edirne Mektebi Muallimin 225
Edirne 142, 192, 194, 219
Ege Adaları 257
Ege 140
Elam Uygarlığı 84
Emre, Ahmet Cevat 96
En Büyük Tehlike 98, 122, 173
Enosis 286
Enver Celalettin Paşa 85
Enver Paşa 30, 43, 77, 79, 80, 153,
154, 155, 159, 174
Erden, Ali Fuat 146, 147, 158, 161,
163
Ergenekon ruhu 240
Ergenekon (Dergi) 73, 97, 98, 208,
209, 210, 211, 230, 245
Ergenekon 209, 225, 299
Ergin, Muharrem 273, 279
Erhat, Azra 122
Erim, Nihat 254
Erkilet, Hüsnü Emir 98, 147, 148,
159, 160, 161, 163, 170, 225
Erkman, Faris 98, 99, 122
Ermenice 50
Ermeniler 297
Ersoy, Mehmet Akif 220
Erzurum 221

Essendal, Memduh Şevket 108, 159,
160
eski kuşak Türkçüler 244
Eskişehir 219, 221
Estonyalılar 63
etnik / tarihsel görüş 86
etnik aidiyet 40, 49, 55, 58, 66, 82,
84, 87
etnik bilinç 67
etnik birlik 70
etnik grup 43, 67, 68, 76, 196
etnik miras 71
etnik model 82
etnik tarih 66
etnik türk 207
etnik türkler 154
etnik ulus kavramı 65
etnik 47, 180, 201, 291
etnografik 36
Etnografya 50, 262
Etnoloji 262
Etyopya 128
Evliyaoglu, Gökhan 268

F
Farsça 28, 50, 246, 262
faşist 15, 37, 120, 148, 174, 187, 199,
214, 266, 284, 286
faşizm 25
Fatih Sultan Mehmed (Padişah) 289
Fatih-Harbiye 223
feodal 47, 195
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 212, 254,
272, 279
Fichte 49
Filoloji 50
Fince 28, 51, 63
Finlandiya 156
Finliler 62
Fin-Ugur Kökenli 72
folklor 257
Fransa 25, 41, 53, 57, 66, 128, 129,
130, 131, 133, 134, 139, 141, 195,
213
Fransız Devrimi 41, 47, 49, 289
Fransız ulusçuluğu 67

Fransız 297
Fransızca 61, 74, 75, 146, 252
Fransızlar 70
Führer sistemi 214

G
Galata Köprüsü 223
Galatasaray Lisesi 223
Galya-Roma 53
gamalı hac 85
Garplılar 256
gayri-Türkler 196, 197
gayri-Müslim 171, 196, 259, 295
Gazi Terbiye Enstitüsü 219
Gellner, Ernest 292
Gemeinschaft 264
Gemuhluoğlu, Fethi 268, 279
Gence 154
Genceli, Ali 204
Genç Osmanlılar 56, 58
Gerede, Hüsrev 150, 153, 159, 167
Germania 50
Germen pagancılığı 49
Germen 50, 264
Gobineau 52, 53, 57, 232, 237, 239,
251
Göbbels (Nazi Propaganda Bakanı)
146
Göç Tezi 296
Gökaltın, Ziya 22, 26, 28, 43, 44, 62,
73, 74, 75, 76, 78, 79, 82, 184, 192,
193, 211, 220, 227, 228, 242, 243,
245, 259, 260, 261, 262, 263, 270,
293
Gök-Börü 98, 170, 171, 172, 202, 208,
222, 230, 235, 245
Gök-Tanrı Kültü 59, 246
Gök-Türk Gelenegi 184
Gök-Türk 194, 262
Göktürk, Hüseyin Avni 254
Gökay, Orhan Şaik 112, 122, 216,
218, 219
Görüşler 116
Guignes, Joseph de 60, 61
Gündüz, Asım 146
Güneş-Dil Teorisi 85

güneşe tapınma 245

Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti 176

Gürcüler 236, 297

Gürem 111, 212

H

Habsburg Krallığı 46

Habsburglar 63

Haçlı Seferi 158

Halil Paşa 154

halkçılık 259, 260

Halkevleri 18, 36, 86, 212, 215, 219,
243, 293

Harbiye Nezareti 79

Hatay 129

Hatay'ın ilhaku 114

Hatiboglu, Raşit 254

Hatiboglu, Şevket Raşit 171, 212

Haydarpaşa Lisesi 276

Hazar Denizi 43, 154, 158, 159, 160

Herder 48, 49, 74, 75, 76, 264

Hesap Böyle Verilir 235

Hristiyanlık öncesi 264

Hırvat 297

Hırvatlar 47

Hilal 287

Hindistan 153

Hint-Avrupa Dilleri 50

*Histoire générale des Huns, des Turcs,
des Mongols et Autres Tartars Occi-
dentaux* 60

Hitit Uygarlığı 84

Hitit 231

Hititler 35, 189, 190

Hitler (Adolf) 128, 129, 131, 132, 136,
143, 145, 146, 147, 150, 152, 163,
168, 169, 175, 213, 231, 271

Hiung Nular 60

Hiva 155

Hive 57

Hoover Savaş, Devrim ve Barış Ensti-
tüsü 18

Horasan 234

Hunlar 60

hümanist 122

Hüseyinzade Ali (Turan) 73, 79

I

Introduction a l'histoire de l'Asie 62, 211

Irak Cephesi 148

Irak 137, 140, 170

ırk ayrımı 113

ırk birliği 73, 200

ırk hıfzısıhhası 239

ırk kavramı 70, 71

ırk kimliği 245

ırk mistisizmi 54

ırk psikolojisi 53

ırk şuuru 231

ırk unsuru 277

ırk 73

ırk(çı) teorileri 36, 39, 41, 45, 54, 66,
71, 84

ırka tapınma 53

ırkçı eğitim 188

ırkçı milliyet kavramı 43

ırkçı milliyetçilik 187

ırkçı propaganda 111

ırkçı siyasal teoriler 52

ırkçı Türkçüler 36, 236

ırkçı 26, 27, 32, 34, 35, 104, 180, 235,
242, 281

ırkçılar 108, 197

ırkçılık düşüncesi 113

ırkçılık 14, 33, 35, 39, 106, 227, 231,
237, 263

Irakçılık-Turancılık Davası 16, 17, 18,
19, 31, 32, 34, 35, 89, 91, 92, 93,
109, 115, 116, 120, 122, 123, 124,
177, 197, 201, 216

Irakçılık-Turancılık (Kitap) 90

Irakçı-Turancı propaganda 179

Irakçı-Turancı 16

Irakçı-Turancılar 121

Irakımızın Kahramanları (Kitap) 226

ırkların melezleşmesi 52

ırkların tayini 240

ırksal köken 28, 189

ırksal özellikler 50

ırksal şecere 236

ırksal ulusçuluk 71

ırksal üstünlük 86

ırksal 252

İşık Lisesi 223

İ

İbni Rüşd 65
İbni Sina 65
İçimizdeki Şeytan 102, 183
İçimizdeki Şeytanlar 102, 183
İkdam 65, 68
İkinci Dünya Savaşı 14, 15, 16, 19, 26,
31, 32, 33, 35, 44, 105, 119, 124,
125, 128, 135, 166, 173, 229, 238,
266
İkinci Meşrutiyet 27, 43, 68, 78, 244
İkinci Türk Dili Kurultayı 203
ilbilig 262
ilbitig 262
İleri, Tevfik 276
İnan, Abdülkadir 202, 203, 204, 212,
213, 217, 226, 243
İnan, Afet 85, 183
İngiliz emperyalizmi 153
İngiliz 297
İngilizler 136, 137, 150, 151, 152
İngiltere 41, 57, 66, 128, 129, 131,
132, 134, 135, 136, 138, 139, 140,
141
İnönü, İsmet 89, 90, 106, 108, 109,
114, 117, 125, 128, 129, 130, 131,
134, 136, 138, 140, 141, 166, 167,
173, 209, 241, 266, 274
İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine De-
neme 52
iradeci 47
iradecilik Anlayışı 74
İran 28, 153, 154, 171, 299
İranlılar 62
irredentizm 32
İskenderiye 238
İslâm Birliği 41
İslâm Devletleri 56
İslâm Dünyası 45
İslâm Enternasyonalizmi 246
İslâm kimliği 290
İslâm Ordusu 154, 159
İslâm 58, 76, 246, 248
İslâmcı 296
İslâmcılık 30, 42, 71, 75, 290
İslâmi bağlılık 44

İslâmi kimlik 83

İslâmi reformlar 69

İslâmiyet öncesi 61, 66, 86, 180, 185,
219, 239, 268, 281
İslâmiyet 21, 42, 44, 245, 290
İsmail Gaspıralı 60, 69, 72, 210, 248
İstanbul lehçesi 60
İstanbul Üniversitesi 96, 161, 218
İstanbul 63, 68, 89, 94, 105, 110, 113,
116, 172, 194, 218, 221, 223, 242,
252, 278, 283
İstanbul (Dergi) 146
İstiklal Savaşı 173
işkence 121
İtalya 128, 132, 133, 134, 148, 206
İtalyan 297
İtalyanlar 47
İttihat ve Terakki Fırkası / Partisi 19,
43, 64, 68, 77, 78, 79, 80, 145, 292
İzci Örgütleri 80

J

Jakoben 25, 296
Japon 297
Japonlar 62
Jirondenler 25
Jön Türkler 54, 70

K

Kafalı, Mustafa 279
kafatası 51, 86, 230, 231, 236
Kafesoglu, İbrahim 279
Kafkaslar 153, 154, 155, 169
Kafkasya 137, 140, 153, 155, 158,
161, 162, 205
Kafkasyalılar 161
Kafli, Kadircan 204
Kahire Konferansı (1943) 141
Kahire 69
kalıtım yasaları 54
kalkınma 83
kan bağı 73
kan faktörü 235
Kansu, Şevket Aziz 122, 183
kapitalizm 67
Karamagralı, Haluk 268, 270, 272, 278

Karaoguz, Tahir Akın 221
karışık kan 239
Kars 176, 221
Karşılıklı Tarafsızlık Deklarasyonu 150
Kastamonu Lisesi 242
Kastamonu 219
kavim 57
Kazaklar 29
Kazan Tatarları 29, 69, 156
Kazan Türkleri 203
Kazan 28, 203
Kemal Atatürk (ayr. bkz. Mustafa Kemal) 216, 231
Kemalist formülasyon 87
Kemalist Tarih Tezi 17, 84, 85
Kemalist ulusçuluk 23, 26, 39, 40, 44, 45, 81, 82, 83, 266, 291, 293, 297, 298
Kemalist 16, 21
Kemalistler 37, 296
Kemalizm 90, 104, 294
Kıbrıs Türkleri 273
Kıbrıs 286
Kırgızistan 239
Kırgızlar 29, 60, 161
Kırım Savaşı 63
Kırım Tatarları 29, 69
Kırım 134, 140, 153, 156, 168, 169, 179, 203
Kırım'ın işgali (1941) 163
Kırınmer, Cafer Seyid Ahmed 179, 210
Kızıl Destan 73
Kızıl Elma 73, 269, 270
Killigil, Nuri 154, 159, 269
kimlik krizi 294
Kitap Sevenler Kurumu 77, 209, 211, 216, 227
Knatchbull-Hugessen 134, 136
kolektif kimlik 47
komplo 89, 250, 263, 265
Komünist Blok 271
Komünist Enternasyonal Örgütü 158
komünist propaganda 96, 117
komünist tahrikler 95
komünistler 120, 121

komünizm 25, 96, 101, 115, 116, 122, 123, 145, 275, 283
Komünizmle Mücadele Derneği 275
Kont Borzecki (ayr. bkz. Mustafa Cellettin) 61
Konya 221
Kopuz 201, 202, 208, 221, 222, 242, 243, 244, 245
Koraltan, Refik 117
korporatist örgütlenme 149
Kozmografi 262
kozmpolizm 213
köleler 250
Köprülü, Fuad 117, 190, 195, 218
Köy Enstitüleri 107
köycülük 188, 189, 208, 227, 244
Kremlin 158
krom ihracatı 133, 139
kuraklık 190
Kurat, Akdes Nimet 203
Kurtulmamış Türkeli 186
Kurtuluş Savaşı 43, 68, 83, 188, 252
Kuyruk Acısı 235
Kuzey Afrika Müslümanları 174
Kuzucuoglu Tahir Bey 80
Küçük Mecmua 185, 248
kültür birliği 75
kültürel kimlik 54
kültürel türdeşlik 25
kültürel Türkçülük 40, 45, 58, 72, 185
kültürel ulusçuluk 35, 48
Kür-Şad 270, 272
Kürt ulusçuluğu 299
Kürt 299
Kürtler 82, 297
Kütahya 221, 244

L

laik 44, 66, 70, 72, 82, 83, 290, 295, 296
laikleşme 17
Latin Alfabesi (Harfleri) 77, 212
Lazlar 82, 297, 298
Le Bon, Gustave 53, 54, 74
Lebensraum 128, 132, 145
Lefkoşa 286

Lehçe-i Osmani 62
*Les lois psychologiques de l'evolution des
peuples* 53
Lezgiler 297
liberal 122
liberalizm 145, 148, 265
liberalleşme 272
Lingua Turca 60, 249
Litvinov 129
Londra 67, 152
Lozan Görüşmeleri 241

M

Maarif Vekaleti 86, 90, 92, 94, 96, 100,
104, 109, 121
Macarca 28, 51, 63
Macaristan 27, 28, 156
Macarlar 47, 63, 64, 73
Macarlaştırma politikası 64
Makedonya 42
Malatya Lisesi 192
Mannheim, Karl 199
Mare Nostrum 128
Marksist 144, 284
Mefkûreci Muallim 217
Menderes, Adnan (Başbakan) 117
Menemencioglu, Numan 132, 135,
157, 163, 165, 166
merkezileşme 81
Mete (İmparator) 61
MHP 15, 24, 35, 230, 268, 283, 284,
286, 287, 298
Mısır Uygurlığı 84
Mısır 52, 190, 209, 231
Midilli 137
Mihver Devletleri 126, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 135, 142, 143, 144,
170, 175
militarist 187
Millet ve İnsan 148
Millet 208, 253, 254, 256, 257, 271, 272
millet 57
milli ahlak 256
Milli Azerbaycan Cumhuriyeti 205
milli edebiyat 257
Milli Eğitim Bakanlığı 219, 285

milli kültür 260
Milli Mücadele 219
milli ruh 213
Milli Şef 89, 109
Milli Şiirler 58
milli şuur 249
Milli Türk Talebe Birliği 211
milliyet 48
Milliyetçi Cephe (Hükümetleri) 284
Milliyetçi Hareket Partisi (ayr. bkz.
MHP) 15, 24, 117, 230, 268
milliyetçi 24, 255
Milliyetçiler Federasyonu 274
Milliyetçiler İlmi Semineri 279
milliyetçiler 93, 123
milliyetçilik 116, 120, 123, 224, 227,
239, 241, 277, 278
Misak-ı Milli Belgesi 39, 83, 249
Mittelberger (General) 146
Moda 252
modernleşme 263
Mogolca 63
Mogolistan 192
Moğollar 52, 55, 61, 63
Molotov (Sovyet Dışişleri Bakanı) 130,
150, 151, 175
monarşik devlet 66
Montreaux Sözleşmesi (1936) 119,
151, 175, 176
Moskova Görüşmeleri 152
Moskova Konferansı (1943) 141
Moskova 130, 152, 175
Mueller, Max 51
Mussolini (Benito) 128
Mustafa Celalettin Paşa 61, 63
Mustafa Çokayoglu 156, 163
Mustafa Kemal (ayr. bkz. Atatürk) 84,
98, 161, 174, 183, 199, 207, 209,
260
Musul 140
mutlak monarşi 47
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet 212
Müftüoğlu, Mustafa Tatlısu 270
Müttefik Devletler 127, 129, 130, 131,
133, 136, 137, 139, 141, 170, 173,
175

- N
Nadi, Nadir 147
Namık Kemal 57, 76, 220, 224
Napolyon Fetihleri 47
Napolyon 49, 265
Narodniki Hareketi (Rus) 258
Nasyonal-Sosyalistler 188
Nasyonal-Sosyalizm 148, 266
Nazım Hikmet (Ran) 99, 182, 183
Nazi Almanyası 14, 27, 98, 126, 145, 157, 169, 229
Nazi ırkçılığı 231
Nazi ideolojisi 263
Nazi politikası 214
Nazi propaganda Dairesi 149
Nazi propagandası 98
Nazi rejimi 85, 144, 149
Naziler 173, 188, 231
Nazizm 144
Necip Asım 62, 65
Neolitik Devrim 51
Nevruz 299
Nişantaşı 223
Nuh Peygamber 55
Nuri Paşa (ayr. bkz. Killigil) 30, 155, 159, 161, 162, 163
- O**
Odin (Kült) 246
Odlu Yurt 205, 207
Oğuz Boyu 249
Oğuz Han 61
OKW 163
Okyar, Fethi 212
Ondörtler Grubu 277
Oniki Adalar 152
12 Eylül 1980 15
Ordu 269
Orhon, Orhan Seyfi 97, 98, 208, 213, 249, 250, 252
Orhun Türkçesi 59
Orhun Vadisi 192
Orhun Yazıtları (Okunduğu tarih: 1893) 59, 60, 237, 244
Orhun 94, 100, 101, 104, 115, 172, 182, 192, 193, 194, 200, 201, 202, 204, 206, 208, 210, 222, 247, 274
Orkun, Hüseyin Namık 51, 59, 112, 208, 210, 216, 219, 240, 243, 250, 251
Orta Asya etnosentrizmi 189
Orta Asya Türkleri 191
Orta Asya 21, 44, 50, 57, 63, 65, 72, 84, 184, 185, 189, 190, 192, 194, 203, 208, 214, 226, 231, 268, 281, 295
Orta Asya'dan göç tezi 85
Ortaç, Yusuf Ziya 98, 208, 213, 249, 269
Ortadoğu 134
Ortodoks 72
oryantalist tarihyazımı 195
Osmanlı İmparatorluğu / Devleti 13, 21, 24, 29, 33, 35, 40, 40, 42, 43, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 67, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 87, 195, 196, 256, 290, 293
Osmanlı Türkçü düşüncesi 26
Osmanlı Türkçüleri 36, 210, 211, 292
Osmanlı Türkçülüğü 39, 40, 289
Osmanlı Türkçülük Hareketi 23
Osmanlıca 29, 56
Osmanlıcılık 41, 43, 68, 70, 77
Osmanlılar 61
Ostpolitik 168
Otministerium 156, 163, 168
- Ö**
Öcal, Cemal Oğuz 112
Öğrenci Gösterileri 113
Öner, Kenan 120, 122
Öner-Yücel Davası (veya Yücel-Öner ...) 92, 120, 122, 124, 272
ön-ulusçuluk 29
Ötügen 278, 282
Öz Türkçe 246
Öz Türkçecilik 246
Özbek, Hamza Sadi 235
Özbekler 29, 55
Özkaynak, Ziya 275
Özleyiş 271, 272

P

pagan 239
paganist simgeler 246
paganist 248, 281
paganizm 238
Pan-Germenist 46, 52
Pan-Germenizm 64, 231
Pan-İslâmcılık 41, 67, 68, 70
Pan-Slavizm 40, 46, 57, 64, 68, 69
Pan-Turancılar 175
Pan-Turancılık 28, 64
Pan-Turanist 231
Pan-Türk Birliği 30, 193
Pan-Türkçü Birlik 71, 184, 186, 240
Pan-Türkçü düşmanlık 161
Pan-Türkçü ideoloji 36
Pan-Türkçü propaganda 174
Pan-Türkçü ülkü 162
Pan-Türkçü 13, 14, 16, 24, 35, 77, 79, 80, 142, 144, 150, 153, 155, 156, 157, 159, 165, 180, 181, 182, 184, 219
Pan-Türkçülük silahı 152, 153, 164, 169
Pan-Türkçülük 19, 26, 27, 29, 33, 39, 40, 43, 44, 60, 66, 69, 70, 72, 126, 173, 177, 192, 203, 204, 229, 237, 238
Pan-Türkizm silahı 169
Pan-Türkizm 207
paradigma 71, 123, 291
Pareto seçkinciliği 198
Paris Kongresi (1856) 63
Paris Siyasal Bilimler Okulu 70
Paris 67, 238
parlamentarizm 145, 148
Pasifik Okyanusu 158, 193
Pehlivanoglu, Şadi 268
Peker, Recep 116, 148
Pera 252
Peroncu 259
plebisiter 70
Polonya 156
Pomaklar 297
popülist 75, 257
popülizm 259

Portekiz 297

Potemkin, Vladimir Petrovich (Sovyet Dışişleri Bakanı) 129, 130
Potsdam 176
pozitivizm 296
pragmatik yaklaşım 84
pragmatizm 294
Pravda 152
Pristineli Hasan 107
Protestan Hristiyanlığı 49
proto-nasyonalizm 29
Prusya Junkerleri 25
Prusya 75, 265
pseudo-scientific 45, 66

R

Raciologie 236
Realpolitik 52, 80
Reden an die Deutsche Nation 49
Reformculuk 188
Reich 52, 68
Resulzade, Mehmet Emin 156, 205
Reşit Galip (Dr.) 183, 190, 191
revivalism 294
revizyonist politika 131
Revue de Turcologie 238
Rıza Nur 201, 208, 209, 211, 223, 238, 239, 240, 241, 242, 243
Ribbentrop (Nazi Almanyası Dışişleri Bakanı) 130, 132, 142, 143, 144, 146, 150, 164, 168, 169, 175
Roma 231, 264
romantik ulusçuluk 36, 41, 45, 48, 54, 66, 72, 74
romantizm 22, 262
Romanya 136
Rosenberg 156, 163, 168
Rousseau 251
Rumeli 257
Rumelililer 197
Runik Yazı 59
Rus 297
Ruslar 63
Ruslaştırma 42, 71
Rusya göçmenleri 14, 15
Rusya Komitesi 161

Rusya Müslümanları 29
Rusya Sorunu 168
Rusya 14, 40, 41, 45, 46, 57, 60, 63,
64, 71, 72, 79, 137, 142, 151, 156,
160, 165, 168, 180, 201, 204, 208,
210, 213, 214, 223

S

Sabis, Ali İhsan 148, 154, 170, 225
saf kan 71, 215, 239, 296
Safa, Peyami 99, 148, 213, 223, 275
safkan Türkler 111
sahte bilimsel teoriler 35
Said Şamil 156
Sakız 137
saldırmazlık politikası 238
Samsun 221, 243, 244
sanayileşme 265
Sançar, Necdet 112, 114, 213, 216,
217, 226, 243, 272, 274, 275, 283
Sanskritçe 50
Saraçoğlu, Şükrü (Başbakan) 94, 95,
130, 135, 138, 140, 157, 165, 166,
167, 168, 173, 175, 182, 201, 240
Sarıkamış 154
Savaş Esirleri Dairesi (ayr. bkz. OKW)
163
Savaşfer, Cihat 112, 210
Saydam, Refik 165
Sebilürreşad 83
seçkinler 257, 258, 261, 263
sefalik endeksler 51, 52
Selânik 199
Serbest Fırka (Parti) 205
Serdengeçti 271
Serdengeçti, Osman Yüksel 271
Sertel, Zekeriya 99
Sertel, Zekeriya-Sabiha 97, 98, 116
Sırat-ı Müstakim 72
Sırp 297
Sırplar 47
Signal 146
Sirer, Reşat Şemsettin 92
Sivas 221
Siyasal Bilgiler Okulu 101
siyasal türkçülük 68

siyasal ulusçuluk 47
Slovenler 47
Smith, Anthony 294
Sofokles 262
Sofuoğlu, Zeki 272, 278
Soğuk Savaş 15, 271
solcu 122
solcular 100, 124, 220
Sovyet Cumhuriyetleri 159
Sovyet Devrimi (1917) 43, 155, 179
Sovyet Muhtırası 120
Sovyet tehdidi 176, 177
Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı 175
Sovyetler Birliği (ayr. bkz. SSCB) 15,
27, 30, 125, 126, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 137, 138, 139, 141,
144, 150, 151, 152, 161, 164, 165,
166, 167, 169, 171, 173, 174, 206,
229, 271, 272
Sovyetler Birliği-Almanya Saldırmazlık
Antlaşması (23 Ağustos 1939) 129,
130
soy birliği 277
Soyadı Kanunu 198
soyagacı 250
spiritualist 237
SSCB 111, 134, 137, 138, 143, 144,
156, 166, 169, 271
Stalin (Joseph) 152
Stalin-Eden Görüşmeleri (1941) 152,
175
Stalingrad 140, 171, 172
Stanford Üniversitesi 18
Stoacı anlayış 214
Suriye 170
Süleyman Paşa (Komutan) 60, 61
Sümer Uygarlığı 84
Sümer 190, 231
Sümerler 35

Ş

şad 250
şamanizm 245
Şemsettin Sami 65
Şişli Terakki Lisesi 223
şovenizm 227

- T
tabutluk 109
Tahran Konferansı (1943)
Tan Olayı 116, 120, 124, 272
Tan 92, 96, 97, 99, 116, 117, 118, 119, 120
Tanrı 239, 245, 246, 247
Tanrıdag (Dergi) 201, 208, 222, 238, 239, 245, 281
Tanrıdag (Kült / Dag) 239, 240
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 269
Tanyu, Hikmet 210, 274, 278
Tanzimat dönemi 56
Tanzimat 71, 261, 292
Tanzimatçılar 261
Tarhan 250
Tarih-i Alem 60
tarihsel muhafazakarlık 199
Tasfir-i Efkâr 99, 147, 148, 222
Tatarlar 160, 161
Tavşanlı 244
TBMM 167, 241
tegin 250
Tek-Parti Dönemi / Yönetimi 14, 15, 17, 19, 21, 30, 37, 76, 77, 92, 199, 206, 223, 225, 230, 258, 263, 275
Tercüman 60
territoriality 26
Tevetoglu, Fethi 112, 201, 208, 210, 213, 221, 222, 225, 242, 243, 272
Thor (Kült) 246
Tigin, Cemal 242
Times 152
Timurtaş, Faruk 273, 279
Togan, Zeki Velidi 106, 111, 113, 155, 159, 161, 163, 179, 180, 183, 190, 191, 201, 202, 208, 209, 212, 213, 216, 218, 226, 243, 275
Togay, Muharrem Feyzi 204, 210
Tokyo 28
Tola, Tahsin 254, 276, 277
toprak birliği 81, 82, 84
totaliter 53
Toton 37
Trakya 78, 140
Turan Devleti / Ülkesi 26, 154, 155, 159, 184
Turan 22, 28, 29, 39, 40, 43, 50, 60, 73, 76, 248, 262, 270, 286, 287
Turan, Osman 243, 254
Turancı faaliyetler 174, 177
Turancı görüş 79, 80
Turancı propaganda 111, 115
Turancı 103
Turancılar 108
Turancılık 27, 28, 29, 35, 72, 76, 106, 107, 114, 239
Turant diller 51
Turant halklar 61
Turant 28, 72
Turanizm 19
Turhan, Mümtaz 254
Turo-Aryan 61
Tükiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu (23 Nisan 1920) 198
Tümtürk, İsmet Rasin 122, 213, 222, 274, 278
Türk Alfabesi 244
Türk Amacı 172, 203, 204, 209, 249
Türk aristokrasisi 250
Türk Bilgi Derneği 81
Türk Birliği 170, 186, 286
Türk Ceza Kanunu 114
Türk Derneği 72
Türk Devlet Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı 299
Türk Dil Kurumu 96
Türk Dili 78
Türk Dünyası 186, 226, 298
Türk Gençliği Nasıl Yetişmeli? (Kitap) 188
Türk Gençlik Teşkilatı 269
Türk Gücü Cemiyeti 80, 81
Türk Halkları Birliği 27
Türk Harp Akademileri 146
Türk ırkçılığı 232, 233, 235, 297
Türk ırkı 14, 40, 96, 193, 196, 209, 231, 236
Türk İnkılabına Bakışlar 148
Türk kavramı 55, 56, 57, 59, 60, 65
Türk kimliği 81, 290

Türk Kültür Birliği 172, 204, 209, 216
Türk Kültür Çalışmaları Derneği 268,
269
Türk Kültür Ocacı 268
Türk milli kültürü 212
Türk milli ülküsü 193
Türk Milliyetçiler Derneği 273, 276,
277
Türk Ocakları 18, 36, 78, 81, 82, 83,
85, 186, 188, 206, 207, 215, 225,
244, 269, 282
Türk Sazı 172, 200
Türk Tarih Tezi 35, 44, 94
Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar 194
Türk Tarihi 62, 211, 240
Türk Tarihinde Toplamalar 234
Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti 189
Türk ulusal devleti 24
Türk ulusal kimliği 189
Türk ulusal kültürü 18
Türk ulusçuluğu 13, 14, 15, 16, 21,
23, 24, 26, 34, 76, 77, 289, 290,
292
Türk ulusu 40
Türk Yurdu 81, 112, 172, 208, 222,
244, 282
Türk 76, 81, 84, 180, 186, 189
Türk 69
Türk-Alman Saldırmazlık Paktı 141,
173
Türk-Alman Ticaret Antlaşması
(1941) 139
Türkbilik Revüsü 238
Türkçe 54, 58, 62, 69, 146, 204, 239,
252, 298
Türkçü Akım 19, 21, 23, 32, 33, 34,
35, 39, 62, 76, 78, 181, 182, 184,
207, 208, 209, 215, 221, 223, 225,
226, 227, 229, 230, 257, 258, 266,
281, 284, 286, 287, 291, 297
Türkçü entelijensiya 294
Türkçü faaliyetler 177
Türkçü grup 211, 212
Türkçü gruplar 170, 230, 238, 257,
267, 272

Türkçü ideoloji 230
Türkçü ülküler 181, 214
Türkçü 13, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 27,
124, 126, 141, 144, 147, 153, 161,
167, 169, 235, 285
Türkçüler Derneği 278, 283
Türkçüler Yardımlaşma Derneği 274
Türkçüler 31, 36, 39, 54, 62, 74, 76,
77, 78, 100, 123, 124, 127, 128,
153, 170, 173, 174, 179, 181, 182,
183, 198, 199, 209, 214, 217, 220,
224, 225, 226, 227, 229, 232, 235,
238, 241, 253, 263, 272, 274, 278,
296, 297
Türkçülüğe Giriş 213
Türkçülüğün Esasları 77, 210, 212,
227, 260
Türkçülük hareketi 26
Türkçülük teorisi 43
Türkçülük 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22,
24, 30, 34, 40, 41, 42, 44, 45, 64,
67, 68, 69, 75, 78, 83, 115, 172,
192, 200, 227, 232, 237, 239, 245,
251, 252, 257, 260, 268, 270, 271,
279, 280, 285, 286
Türkes, Alparslan (MHP'nin kurucusu
ve Genel Başkanı) 15, 35, 112, 117,
225, 230, 268, 277, 283, 285, 286
Türkî Göçmenler 201, 202, 205, 206,
216
Türkî Halklar 72
Türkî 28, 29, 30, 43, 52, 57, 69, 76,
113, 155, 156, 159, 162, 163, 165,
167, 168, 181, 201, 204, 205, 207,
226, 262, 271, 286, 298
Türkische Post 146
Türk-İslâm Sentezi 15, 230, 279, 287
Türkistan Teavün Cemiyeti 216
Türkistan Türk Gençler Birliği 172,
201, 208, 216, 219
Türkistan 43, 55, 155, 156, 181, 191,
202, 205, 216, 299
Türkistan'ı Öğrenme Derneği 201
Türkiyat Enstitüsü 190, 195
Türkiye Büyük Millet Meclisi 122, 241

Türkiye Cumhuriyeti 14, 21, 22, 23,
27, 55, 87, 90, 106, 108, 145, 189,
197, 234, 251, 255, 256, 266, 276,
292, 293, 295, 297

Türkiye İşçi Partisi 284

Türkiye Komünizmle Mücadele Der-
neği 117

Türkiye Milliyetçiler Birliği 278

Türkiye Milliyetçiler Derneği 283

Türkiye solu 182, 183

Türkiye 27, 35, 45, 56, 92, 93, 96, 98,
102, 108, 111, 112, 115, 120, 121,
124, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
149, 150, 151, 152, 153, 156, 157,
158, 159, 164, 165, 166, 167, 172,
174, 175, 176, 177, 180, 188, 197,
201, 202, 207, 209, 216, 219, 232,
238, 241, 251, 253, 257, 271, 292,
297, 298, 299

Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve
Saldırmazlık Antlaşması (1925)
119

Türkkan, Reha Oğuz 54, 62, 77, 97,
98, 106, 111, 112, 113, 171, 179,
180, 181, 201, 208, 209, 210, 213,
214, 215, 217, 227, 229, 230, 231,
232, 234, 235, 237, 238, 244, 252,
262

Türkler 35, 61, 62, 63, 66, 71, 73, 84,
85, 115, 140, 142, 152, 158, 192,
226, 231, 240, 246, 249, 290

Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri 65
Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaş-
mak 262

Türkleştirilme 232

Türkleştirme 77

Türklük kimliği 44

Türklük 15, 22, 23, 44, 55, 245, 296

Türkmenistan 160

Türkmenler 160

Türkoloji Enstitüsü 218, 223

Türkoloji 45, 55, 63, 65, 226, 290

Türk-Rus Düşmanlığı 80

Türk-Rus Savaşı (1877-78) 67

Türk-Sovyet Antlaşması (1921) 241

Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık
Antlaşması (1925) 174, 176

Türk-Sovyet ilişkileri 92, 205

Türlerin Kökeni 51

U

Ulum 57

Ulus Meydanı 101

Ulus (Gazete) 158

ulus 47, 48, 49, 53, 55, 75

ulusal Bilinç 67, 87

ulusal Birlik 25, 41

ulusal duygu 66

ulusal egemenlik 41, 47

ulusal eğitim 78

ulusal kalkınma 39

ulusal kimlik sorunu 21

ulusal kimlik 35, 37, 40, 48, 54

ulusal tarih yazımı 50

ulusal 67

ulusal-Devlet 25

ulusçu ideoloji 24

ulusçuluk doktrini 77

ulusçuluk olgusu 294

ulusçuluk teorisi 81

ulusçuluk 23, 25, 26, 41, 44, 73, 291,
292, 294

ulus-devlet 21, 23, 24, 34, 37, 67, 255,
262, 266, 292, 293, 295, 298

ulus inşa süreci 25, 35

Unaner, İhsan 243

Ural-Altay Dil Ailesi 28

Ural-Altay Havzası 51

Ur-Volk 50

Uygur 262

Uygurlar 60

Ü

Üç Tarz-ı Siyaset 69

3 Mayıs 102, 104

Üçlü İttifak (1939) 131, 132

Üçüncü Reich 146

Ülkü 219, 243

ülkücü gençlik 268

Ümmet 55, 57

V

- Valhalla (Kült) 246
Vambery, Arminius 63
Varlık Vergisi 171, 298
Vatan Yahut Silistre 57
Vatan (Gazete) 118
vatan 249, 255, 290
Vatandaş Türkçe Konuş! 298
vatandaşlık 113, 295, 296
Veli Kayum Han 163
Versay Antlaşması 146
Versay Sarayı 75
Viyana 201, 209
Volga Bölgesi 205
Volga Tatarları 29
Volk 25, 48, 49, 50, 74, 229, 257, 264, 265, 266, 294
Volkgeist 54, 199
Von Hentig 161
Von Papen, Franz (Alman Büyükelçisi) 132, 138, 140, 144, 146, 149, 150, 152, 153, 157, 159 – 169
Völkische Beobachter 146

W

- Weizsacker, Ernst (Baron) 159, 162
Woermann 161, 162, 163

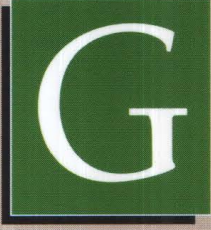
Y

- yabgu 250
Yafet (Nuh'un Oğlu) 55
Yahudi dönmesi 197
Yahudi 297
Yahudiler 265
Yakın Doğu 128
Yalçın, Adnan 272
Yalçın, Süleyman 279
Yalman, Ahmet Emin 197

- Yarın Turan Benimdir 242
Yeni Bozkurt 271
Yeni Dünya 146
Yeni Düzen 143, 145, 148
Yeni Kafkasya 205
Yeni Orhun 222
Yeni Sabah 100, 121
Yeni Turan 170
Yeni Türkçüler 229
Yeni Türkistan 205
Yenibahçe, Şükrü 159, 160
Yeniçeriler 249, 250
Yılanlıoğlu, İsmail Hakkı 243
Yinanç, Mükrimin Halil 255
Yugoslavya 136
Yunan Adaları 142
Yunan 231, 264
Yunanistan 137, 286
Yunanlı 297
Yunan-Türk Savaşı (1897) 58
Yurdakul, Mehmet Emin 58, 200, 220, 258
Yurt ve Dünya 97, 122
Yurtsever, Erk 279
Yurttaşlık 53, 81
Yusuf Has Hacib 262
Yücel, Hasan Âli (Millî Eğitim Bakanı) 92, 94, 96, 100, 104, 105, 108, 109, 117, 120, 121, 183, 212, 274
Yücel-Ülkü Lisesi 219
Yüksek Muallim Mektebi 218
Yüz Yıl Savaşları 66

Z

- Zerdüş 60
Zonguldak Lisesi 275
Zonguldak 221

enellikle birbirine koşturularak anılan Türkçülük, Turancılık, Pantürkizm'in özgül siyasal ve ideolojik içerikleri nedir? Türkçülük-Turancılık-Pantürkizm, Türk ulusçuluğunun oluşum dönemine özgü *romantik aşırılıklar* mı? Yoksa Türkçü-Turancı-Pantürkist akımlar, ulus-devletin ve resmî milliyetçiliğin kuruluş sürecinde de etkilerini sürdürdüler mi? Kısmen muhalif radikal hareketler aracılığıyla, ama kısmen de rejim bünyesinde bu düşünceleri izlemeyi sürdürenlerin siyasal konumu nasıl tanımlanmalı?

Günay Göksu Özdoğan, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki Türkçü ve Turancı akımlara ilişkin incelemesinde, bu sorulara doyurucu cevaplar getiriyor. Söz konusu akımların Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'ya dayanan mirasını irdeledikten sonra, Cumhuriyet'in milliyetçiliğinin, başka bir terimle Kemalist ulusçuluğun bu mirasla ilgili açmazını hatırlatıyor. Öte yandan, o dönemin Nazizm'e de kaynaklık eden coşkulu Alman milliyetçi-popülist ideolojisinin Türkçü-Turancı-Pantürkist akımları (hem manevi hem "maddi" olarak!) besleyen etkisine dikkat çekiyor.

Kitabın özellikle yakından baktığı olay: Türkçü-Turancı akımın İkinci Dünya Savaşı dönemindeki yükseliş ve düşüşü. Başta Nihal Atsız ve Reha Oguz Türkkan olmak üzere, Türkçü ideologların siyasal, düşünsel ve kişisel profili çiziliyor. Siyasal tarihimizin çarpıcı vakalarından "İrkçilik-Turancılık Davası"nın hikâyesi anlatılıyor.

Türkçü-Turancı akım, İkinci Dünya Savaşı arefesinde ve sırasında, adıyla sanıyla ve önemli bir aktör olarak siyaset sahnesinde boy gösterdi. Onun Cumhuriyet tarihindeki bu kısa ömürlü "altın çağı", varlığını gizil veya dolaylı olarak ondan sonra da sürdüren bu ideolojinin anlaşılması bakımından kilit önemdedir. ■

İLETİŞİM 714

ARAŞTIRMA
İNCELEME 110

9 789754 708837